

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E PRİZREN

HAZIRLAYAN

Yücel YİĞİT

DANIŞMAN

PROF.DR. Sabri SÜRGEVİL

İZMİR – 2009

İÇİNDEKİLER

TABLO HARİTA VE KROKİ LİSTESİ	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM PRİZREN SANCAĞI'NIN TARİHSEL COĞRAFYASI

1.1.1- Kosova ve Prizren'in Coğrafi Konumu	11
1.1.2- Prizren Sancağı'nın Stratejik Önemi	20
1.1.3- Ulaşım	25
1.2- Prizren Sancağı'nın Tarihçesi	29
1.2.1- Osmanlı Öncesi Prizren	29
1.2.2- Osmanlı Sonrası Prizren	32
1.2.3- Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti	44

II. BÖLÜM PRİZREN SANCAĞI'NIN MÜLKİ DEMOGRAFİK VE ETNİK YAPISI

2.1- Osmanlı Devleti'ni Mülki Yapısına Genel Bir Bakış	66
2.2- Kosova ve Prizren Vilayetleri'nin Kuruluşu	76
2.3- Nüfus Yapısı	100
2.4- Etnik Yapı	126

III. BÖLÜM XIX. YÜZYILDA PRİZREN'DE EKONOMİK HAYAT

3.1- XIX. Yüzyıla Kadar Prizren'de Ekonomik Hayat	137
3.1.1- Zanaatkârlar	140
3.1.2- Ticaret	153
3.1.3- Prizren Çarşısı ve Pazarları	155
3.1.4- Arasta Çarşısı ve Kapalı Köprüsü	162
3.1.5- Mirihan	168
3.2- XIX. Yüzyılda Prizren'de Ekonomik Hayat	170
3.3- Üretim Sektörü	179
3.4- Tüfekçilik	179

3.4.1- Tüfeklerin Yapım Şekli	183
3.4.2- Süslemeler	189
3.4.3- Zanaatkârlar	190
3.4.4- Ticaret ve Fiyatlar	191
3.4.5- Tüfekçilik Zanaatının Çökmesi	193
3.5- Bıçakçılık	195
3.5.1- Bıçakçıların Adet ve İnanışları	197
3.6- Filigrancılık (Telkâri)	198
3.7- Dokuma –Giyim ve Deri	201
3.7.1- Prizren’de Tabakçılık Zanaatı	203
3.7.2- Debbağların Adet ve İnanışları	210
3.8- XIX. Yüzyılda Prizren’de Ticaret	211
3.8.1- Prizren’de Alış-Verişi Yapılan Ticaret Maddeleri	214
3.8.2- Ticaretin Adriyatik’ten Ege Denizi’ne Kayması	233
3.9- Osmanlı Sonrası Prizren Ekonomisinin Genel Durumu	237
IV. BÖLÜM	
PRİZREN’İN YAPISAL BİLEŞENLERİ	241
4.1- İslam Şehri	241
4.2- Selçuklu Şehri	244
4.3- Rönesans ve Barok Şehri	244
4.4- Sanayi Şehri	245
4.5- Osmanlı Şehri	247
4.6- Osmanlı Evi	254
4.7- Prizren Mahallesi ve Sokağı	258
4.8- Prizren Evi	273
SONUÇ	282
KAYNAKÇA	289
ÖZGEÇMİŞ	315
ÖZET	316
ABSTRACT	317

TABLO HARİTA VE KROKİ LİSTESİ

Tablolar

- Tablo 1. Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1717–1730)
Tablo 2. Prizren Sancağı
Tablo 3. Prizren Vilayeti
Tablo 4. Şemseddin Sami'ye Göre Kosova Vilayeti Prizren Sancağı Mülki Taksimatı
Tablo 5. Prizren Valileri
Tablo 6. Kosova Vilayeti Mülki Yapısı (1877–1878)
Tablo 7. 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sonrası Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı
Tablo 8. Kosova Vilayeti
Tablo 9. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1888)
Tablo 10. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1889–1890)
Tablo 11. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1908–1909)
Tablo 12. Prizren Sancağı'nın Nüfus Yapısı (1530)
Tablo 13. XVII. Yüzyılın Ortalarına Göre Prizren'in Nüfus Panoraması
Tablo 14. Seyyah-Konsolos Raporları ve Salnamelere Göre Prizren Nüfusu (XIX. Yüzyıl)
Tablo 15. Balkanlar'da Bazı Sancakların Nüfusu (1889)
Tablo 16. Kosova Vilayeti Nüfusu (1878)
Tablo 17. Kosova Vilayeti Nüfusu (1893)
Tablo 18. Osmanlı Nüfus Sayımına Göre Prizren Sancağı (1881–1893)
Tablo 19. Kosova Vilayeti Nüfus İcmali (1900)
Tablo 20. Osmanlı Nüfus Sayımı Prizren Sancağı (1906–1907)
Tablo 21. Prizren Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Hububat Miktarları ve Kıymetleri (1590)
Tablo 22. Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi'nde Yer Alan Zanaatkâr Grupları
Tablo 23. XIX. Yüzyılda Prizren'de Faaliyet Gösteren Zanaatkâr Grupları
Tablo 24. Prizren Zanaatkâr Gruplarının Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı
Tablo 25. XIX. Yüzyılda Prizren'de Faaliyet Gösteren Zanaatkârlar ve Dükkan Sayıları
Tablo 26. Metal Zanaatları
Tablo 27. Deri Zanaatları
Tablo 28. Tekstil Zanaatları
Tablo 29. İnşaat Zanaatları
Tablo 30. Ağaç Zanaatları
Tablo 31. Besin Zanaatları
Tablo 32. Çeşitli Zanaatlar
Tablo 33. İşkodra'dan Prizren'e İthal Edilen Başlıca Ürünler (1864)
Tablo 34. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1864)
Tablo 35. Pirlepe Yıllık Panayırında Satılan Bazı Mallar (1864)
Tablo 36. Prizren'e İthal Edilen Başlıca Ürünler (1865)
Tablo 37. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1865)
Tablo 38. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1865)
Tablo 39. Prizren- İşkodra arasındaki İthalat ve İhracatı Değerleri(1864–1865)
Tablo 40. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler (1866)

- Tablo 41. Prizren Sancağı'ndan İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1866)
Tablo 42. Prizren'in İthalat ve İhracat Değerleri (1867)
Tablo 43. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1867)
Tablo 44. Prizren'in İhracat Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1867)
Tablo 45. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1868)
Tablo 46. Prizren'in İhrac Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1868)
Tablo 47. Prizren Mahallerinin Hane Sayıları (1874)
Tablo 48. Prizren Mahalleleri (1590–1591)
Tablo 49. Prizren Mahalle İsimlerinin Kökenleri ve Çarşılar-Pazarlar-Çeşmeler-Tekkeler-Türebeler
Tablo 50. Prizren'de Günümüzde Boğaz- Köprü-Mahalle ve Semt İsimleri

Haritalar

- Harita 1: Romalılar Döneminde İnşa Edilen Adriyatik Sahillerini İstanbul'a Bağlayan Via Egnatia (Sol Kol) Yolu
Harita 2: Balkanlar'daki Yerleşim Birimleri
Harita 3: Roma Öncesi Balkanlar
Harita 4: Bizans Döneminde Balkanlar
Harita 5: Balkanlar'da Osmanlı İlerleyişi
Harita 6: II. Viyana Kuşatması ve Karlofça Antlaşması Sonrası XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti
Harita 7: Berlin Antlaşması ve Balkan Savaşları Sonrası Sırbistan ve Karadağ
Harita 8: I. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar
Harita 9: XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kosova
Harita 10: 1864 Tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden Sonra Balkanlar'daki Mülki Yapı
Harita 11: Kosova Vilayeti Mülki Haritası
Harita 12: XIX. Yüzyılda Kosova Vilayeti

Kroki

- Kroki 1. Prizren Mahalleleri (XIX. Yüzyıl)

COĞRAFI YER İSİMLERİ

TÜRKÇE	ARNAVUTÇA	SIRPÇA
Arnavutluk	Shqipëria	Albanija
Bistriça Nehri	Lumi Bardh	Reka Bistrica
Bosna	Bosna	Bosna
Bulgaristan	Bullgaria	Bugarska
Drim	Drini Bardh	Beli Drim
Dukakin	Dugagjini	Metohija
Elbasan	Elbasan	Elbasan
Filibe	Plovdiv	Plovdiv
Firzovik (Ferizay)	Ferizaj	Uroševac
Gilan	Gjilan	Gnjilane
İpek	Peja	Peć
İskenderiye	Skenderaj	Srbica
İškodra	Shkodër	Skadar
Kaçanik	Kaçanik	Kaçanik
Kalkandelen	Tetovë	Tetovo
Koritnik	Koritnik	Koritnik
Lipyan	Lipjan	Ljipljane
Makedonya	Maqedonia	Makedonija
Manastır	Manastir	Bitola
Mitroviça	Mitrovicë	Mitrovica
Niş	Nish	Niš
Novo Brdo	Novo Berdë	Novo Brdo
Ohri	Ohër	Ohrid
Paştrik	Pashtrik	Paštrik
Priştine	Prishtinë	Priština
Prizren	Prizren	Prizren
Sarayova	Sarajevë	Sarajevo
Sofya	Sofia	Sofia
Suvareka	Suharekë	Suvareka
Şar Dağları	Malet e Sharrit	Šar Planine
Ştimle	Shtime	Štimlje
Üsküp	Shkup	Skopje
Vuçitırn	Vushtri	Vučitrn
Yakova	Gjakovë	Đakovica
Yeni Pazar	Novi Pazar	Novi Pazar

KISALTMALAR

AK	: Arkivi i Kosovës (Kosova Arşivleri)
A.MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme
A. MKT. NZD	: Sadaret Mektubi Kalemî Nezareti ve Devair Evrakı
A.MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemî Umûm Vilayat Evrakı
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AQSH	: Arnavutluk Arşiv Merkezi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
Blg. Nr.	: Belge Numarası
C.ML	: Cevdet Maliye
c.	: Cilt
DH. E-UM. AYŞ	: Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Asayiş
DH. UMUM	: Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye Müdüriyeti
DH/E-UM	: Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye
DH. İD	: Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı
DH. MUI	: Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
DH. TMİK. S	: Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu
Dos. Nr.	: Dosya Numarası
EMÖK	: Entela MUÇO Özel Koleksiyonundan
F	: Fon
FDÖK	: Fetnan DERViŞ Özel Koleksiyonundan
FL	: Fondi i Lidhjes (Defter)
Göm. Nr.	: Gömlek Numarası
HR. SYS	: Hariciye Siyasi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ. AS	: İrade Askeri
İ.DH	: İrade-Dâhiliye
İ.HR	: İrade-Hariciye
İ.MMS	: İrade-Meclis-i Mahsûs
İ.MVL	: İrade-Meclis-i Vâlâ
KARAM&VADİ	: Karadeniz Araştırmaları Merkezi & Vadi Yayınları Arşivi

MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MV	: Meclis-i Vükela Mazbatası
NMBAK	: Noel Malcom Balkanları Anlamak İçin Kosova Kitabında
OABKVK	: Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti Kitabından
PEEKKA	: Prizren Eski Eserleri Koruma Kurulu Arşivi'nden
RVÖK	: Raif VİRMİÇA Özel Koleksiyonundan
S	: Signatura (Fiş)
s.	: Sayfa
SHS	: Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı
ŞD	: Şura-yı Devlet
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty	: Tarih Yok
vd	: Ve Diğerleri
vs	: Vesâire
YEE	:Yıldız Esas Evrakı
Y. A. HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK. AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller
Y. PRK. MF	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti
Y.PRK. MYD	: Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
YYÖK	: Yücel YİĞİT Özel Koleksiyonundan

Önsöz

XIX. Yüzyıl hem Dünya hem de Osmanlı tarihi açısından büyük gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Hızla yayılan uluslararası ticaret, Sanayi İnkılâbı, sömürgecilik ve uluslaşma gibi koşullar, büyük bir dönüşümün yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti restorasyon sürecine girdiği bu yüzyılda toprak bütünlüğünü koruyarak ayakta durmaya çalışmıştır. Büyük reform hareketlerine rağmen istenilen elde edilememiştir. Ayrıca Fransız İhtilali'nden sonra yayılmaya başlayan uluslaşma akımı Balkanlar'da da uygun bir zemin bulmuş ve gayrimüslim tebaa kısa bir süre sonra isyan ederek bağımsızlıklarını ilan etme aşamasına doğru ilerlemişlerdir. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler tüm yoğunluğuyla Balkanlar'da kendini hissettirmiştir. Şehirlerde idari, siyasi ve ekonomik gelişmeler ve kırılmalar açıkça kendini göstermiştir.

Kuşkusuz bu gelişmelerin yaşandığı en önemli merkezlerden biri de Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en büyük şehirlerinden biri olan Prizren'dir. Prizren, Adriyatik Denizini Ege Denizine bağlayan önemli konumu sayesinde XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar canlı bir ticari hayata sahne olmuştur. Yine Balkanlar'ın en büyük zanaat merkezlerinden biri olan Prizren, Arnavut uyanışının da ilk merkezi olmuştur. Bu önemli özelliklerinden dolayı Prizren doktora tezimize konu olarak seçilmiştir. Araştırmamızın Balkan ve şehir tarihi ile Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik çalışmalarına bir katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz. En azından kalbimizin isteği bu yöndedir.

Bu çalışma için konu seçiminden başlayarak tezin her safhasında beni yalnız bırakmayan, düştüğüm yerden kalkıp tekrar yürümeme yardımcı olan her zaman ilmi desteğini aldığım, danışman hocam Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL'e en derin şükranlarımı sunarım. Şüphesiz onu desteği olmadan böyle bir çalışmayı tamamlayamazdım. Yine fahri danışmanlığı yürüten ve desteğini her zaman yanında hissettiğim hocam Prof.Dr. Metin AYIŞIĞI'nın da üzerimde emeği çoktur. Yardımları için gerçekten çok teşekkür ederim.

Fikirleriyle beni yönlendiren, zaman ayırarak haritaların çizimini yapan, tezin her aşamasında bilgilerini benimle paylaşan Doç.Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU'na minnettar olduğumu bildirmek isterim. Ayrıca tezi okuma zahmetine katlanıp tashih eden, deneyimlerini paylaşmaktan çekinmeyen Prof.

Dr. Bülent ÖZDEMİR'in, Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU'nun, Doç.Dr. Vehbi BAŞER'in, Doç.Dr. Mehmet NARLI'nın, Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK'in, Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU'nun, Ayşegül GÜLSEN'in, Veli ABA'nın, Yılmaz TÜRK'ün ve Refik GÜNENDİ'nin de desteklerine karşı teşekkürü bir vefa borcu bilirim.

Yurt dışındaki arkadaşlarımdan Fetnan DERVİŞ'in yardımlarını hiçbir zaman unutamam. Teze en fazla katkı yapanlardan biri de şüphesiz kendisidir. Kendisine özel olarak şükranlarımı sunuyorum. Yine saha araştırması sırasında bana rehberlik yapan, şahsi kütüphanesini ve fotoğraf koleksiyonunu kullanma fırsatını veren Raif VIRMİÇA'nın da ciddi katkıları olmuştur. Bunların dışında Ergin JABLE ve Mehtap ŞİMŞEK'in de destekleri takdire şayandır. Bunların dışında isimlerini ayrı ayrı zikredemediğim tüm dost ve arkadaşlarıma da çok teşekkür ederim. Yorucu süreç içerisinde maddi ve manevi desteğini hissettiğim anneme ve babama da ayrıca minnettarım.

Yücel YİĞİT
Balıkesir–2009

Giriş

Bu çalışmada şehir tarihi doktora düzeyinde ele alınmaktadır. Şehir tarihinin geçmişi Batıda, XIX. Yüzyıla kadar uzanır. Fakat şehir tarihi alanındaki gelişmelerin dönüm noktası 1960'lı yıllardır. Günümüzde yaygın olan disiplinler arası yaklaşımın henüz yaygınlaşmadığı bu tarihlerde alanın sınırları çizilmiş deyim yerindeyse tarihçiler şehri keşfetmişlerdir. 1980'li yıllarda şehir tarihine yönelik ilgide kısmi bir gerileme olmuşsa da 1990'lı yıllar, şehir tarihi tanımının ve tarih disiplinleri arasındaki yerinin sağlamaştığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda temelde konular ve sorular farklılaşmamış, fakat verilen cevaplarda, soruyu ele alma yönteminde ve kullanılan kaynaklarda bir değişim yaşanmıştır. 1980'li, yılların antropolojik bakış açısı kısmen de olsa derinlik kazanmış, post modern teoriler ile dil bilimsel ve göstergebilimsel çalışmalar ön plana çıkmış; 1960'lı yılların aksine mimari çalışmalar ve siyasi boyut geri plana atılmıştır. Bugün ön planda olan konular ise iktidar, patronaj, temsil, sosyal kontrol, şehir kimliği, bölgeler, mekânın kullanımı ve gündelik hayattır.

Türkiye'de şehir tarihi çalışmaları daha çok Osmanlı dönemi ile ilgili olmuştur. Anadolu şehirleri konulu çalışmalarda kavram olarak İslam şehri ön planda değildir. Halil İnalçık'ın İstanbul'u ele alan çalışması istisna edilecek olursa, bu tür bir kavramsallaştırmaya daha çok Balkan, Arap ve Afrika şehirleri için başvurulduğu görülmektedir.¹

Genel olarak tarih araştırmalarında klasik tarih yazım formu terk edilerek siyasi, askeri ve diplomatik kulvardan sosyo-ekonomik tarihe doğru bir eksen kayması olmuştur. Gündelik yaşam ve sıradan insan, tarihin kapsamına girmiştir. Bu süreçte yerel tarih eğitim kurumlarıyla, aileyle, köyle, mahalleyle, sokakla, fabrikayla, limanla ve kamu kurumlarıyla işbirliği içinde olmuştur. Sözlü tarihle de bütünleşerek büyük bir ivme kazanmıştır.

"Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Prizren" başlıklı bu çalışmamız, Balkanlar'da tipik bir şehir olan Prizren'in tarihinde bir dönemi konu edinmektedir. Prizren

¹ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar, Türk Şehir Tarihi", Türkiye Araştırmaları Literatüre Dergisi, c. III, Sayı VI, İstanbul-2005, s. 9-26.

coğrafi konumuyla, büyüklüğüyle Balkanlardaki en önemli şehirlerden biridir. Şar Dağları'nın eteğinde dağdan ovaya geçişte ve Bistriça Nehri'nin sağ ve sol yakalarında kurulmuştur. Bugün Priştine'den sonra Kosova'nın en büyük ikinci şehri olan Prizren, Adriyatik Denizi ile Balkan Yarımadası arasında bir geçiş ve bütünleşme sağlamasından, orduların ve kervanların geçiş güzergâhında bulunmasından, maden ocaklarına sahip olmasından ve Dubrovnik-Selanik-İstanbul arasındaki askeri ve ticari yolun yan bağlantısından dolayı daima önemli bulunmuştur. Tüm bu coğrafi özellikler şehrin cazibesini fazlasıyla artırmıştır.

Dubrovnik ve İşkodra'dan sonra Adriyatik Denizi'nin en önemli ticaret ve zanaat merkezi Prizren'de, Roma hâkimiyeti MÖ II. yüzyılda başlamıştır. Şehir, 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalmıştır. XIII. Yüzyıla kadarki Bizans yönetimini Ortaçağ Sırp Devleti sona erdirmiştir. Hatta bu dönemde Prizren, Sırp Devleti'nin merkezi olmuştur. Ancak devlet merkezinin kuzeye taşınmasıyla birlikte şehir büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde 1455 yılında Prizren'de başlayan Osmanlı hâkimiyeti, XX. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Ortaçağ Sırp Devleti'nin son döneminde başlayan kaos ve çöküntü, böylece son bulmuş şehir yeniden canlanmaya başlamıştır. Otorite Osmanlı-Avusturya Savaşları'nda büyük sarsıntı geçirmiştir. Şehir, bu sarsıntıdan ancak XVIII. Yüzyılın ikinci yarısının sonlarında kurtularak XIX. yüzyılda eski ihtişamına kavuşmuştur. Bu dönemde ticaret ve zanaat bir hayli gelişmiştir. Ancak bu yüzyılda Berlin Kongresi sonrasında başlayan huzursuzluk Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir. Arnavutlar kendi iskân bölgelerinin Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a verilmesini kabul etmeyerek Prizren'de İttihat Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Cemiyet, kuruluş amacından saparak daha sonra Arnavut ulusçuluğunun lokomotifine haline geldikten sonra Arnavutlar arasında güç kazanmıştır. Hâlbuki başlangıçta Cemiyet'in ulusçu bir hareket noktasından yola çıkmadığı aksine Osmanlı Devleti'nden ayrılmak gibi bir niyetle kurulmadığı bilinmektedir. İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi büyük devletler bu dönemde olayları yakından takip etmek için Prizren'de

konsolosluklar açmışlardır. Neticede Prizren İttihat Cemiyeti'nin, 1913'te kurulacak olan Arnavut Devleti'nin çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zaten Balkan Savaşları sonunda 31 Ekim 1912'de de şehir Sırp kontrolüne geçmiş ve Prizren'deki Osmanlı idaresi sona ermiştir.

Prizren Balkanlarda en fazla Türk nüfusunun yaşadığı yerleşmelerden biridir. Çalışmada şehrin XIX. Yüzyıldaki ekonomik yapısı konu edilmektedir. Buna ek olarak büyüme ve küçülmenin nedenleri de irdelenmektedir. Prizren bir liman şehri değildir. Buna bağlı olarak, İşkodra ve Selanik'in aksine, gelişen sosyo-ekonomik olaylardan etkilenme ölçüsü daha yüksek olmuştur. Çalışmada Prizren'in Balkanlar'da üstlendiği işlev ön plana çıkarılmaktadır. Prizren, Pirenne'nin ifade ettiği gibi, ticaretin ayak izlerinde kuruldu.² Daha sonra ne oldu da bu özellik kayboldu? Sanayi İnkılâbı, demiryolu ulaşımı, izafi konumda meydana gelen gelişmeler şehrin anatomisini değiştirdi. Bu kaybolmanın arka planında yatan önemli nedenlerdi. Bütün bunlar eldeki çalışmada Prizren için değerlendirilmektedir.

Çalışmanın kronolojik çerçevesi çizilirken Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki dönem ele alındı. Bu zaman sınırlaması hem diğer çalışmalardan farklılık gösterdi hem de içerik bakımından özgün oldu. İlk bakışta siyasi ve askeri olaylar ile ilgili görünebilecek kronolojik çerçeve daha çok ekonomik tarihle dolduruldu. Zaten II. Meşrutiyet'ten dört yıl gibi kısa bir süre sonra Prizren, Sırp kontrolüne geçecektir. Elbette çalışmamızı 1908 yılıyla sınırlı değildir. İncelememiz sadece geçmiş ile sınırlı tutulmayıp öncesi ve sonrasıyla meydana gelen değişim ve dönüşümler de kapsama dâhil edilmiştir. Çalışmanın hacmi düşünülerek mekân bakımından sadece şehir merkezi seçildi. Zira Prizren Sancağı kasaba ve köyleriyle ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş kapsamlı bir bölgedir.

İncelememiz şehrin belli bir tarih dilimi içindeki bütünsel yapısını vermeyi amaçlamış ise de belirtilen tarihi sınırla yetinilmeyerek XIX. Yüzyıl öncesine ve sonrasına da atıflar yapılarak şehrin yaşadığı gelişim, değişim ve dönüşümler daha sağlıklı bir zemine taşınmıştır.

² Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çeviren: Şadan Karadeniz, İstanbul–1994, s.101.

Çalışmada konular bütüncül bakış açısıyla ele alınmakta, tarihe, coğrafyaya, mimariye, gündelik yaşama önem verilerek şehir anlaşılmasına ve okunmaya gayret edilmektedir. Tümdengelim yöntemiyle genelde Osmanlı Devleti, özelde Prizren Sancağı bir zemine oturtulmaya çalışılmış; Sancağın genel ve özgün tarafları ortaya konularak farklılığı vurgulanmıştır. Prizren ele alınırken arka planda İslam şehri niteliğinden çok, Osmanlı şehri niteliği kavramsal çerçeve olarak kullanılmıştır. Çalışmamız bu bakımdan da önemlidir. Şehrin iki dönemli geçmişinin verilmesi yanında, çalışma bugünkü yapısı da yerinde incelenmiştir. Kullanılan haritalarla araştırmaya kartografik bakış açısı da dâhil edilmiştir. Tezimiz Balkan coğrafyası ve etnik kökenlerle ilgili bilgi edinilmesine de katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın onlarla ilgili politika ve strateji üretene bilgi alt yapısı oluşturacağı umulmaktadır. Böylece Balkanlar'daki Osmanlı izlerinin silinmesini ve kültürel bağların kopması da engellenmiş olacaktır. Balkanlar'daki bir şehrin sosyo-ekonomik tarihini ele alan bu çalışma genel olarak bakıldığında Osmanlı ve Türk tarihine de katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızın alanda veri toplama kısmında, nitel araştırma yaklaşımını esas alan monografi yöntemi benimsenmiştir. Bu tez çalışmasına dayanak oluşturan araştırmamızın yöntemi, üç ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; literatür taraması, arşivlerde incelenme ve saha çalışmasıdır.

Öncelikle, her bilimsel çalışmada olduğu gibi bir literatür çalışması yapılmıştır. Literatür taraması sırasında, öncelikle çalışma konumuzun daha önce bilimsel olarak araştırılıp gün yüzüne çıkarılmadığı saptanmıştır. Birinci elden defter ve vesikaların dışında, konuyla ilgili en önemli çalışma, Kosova ve Prizren'in siyasi, askeri ve etnik serüvenini konu edinen Noel MALCOM'un "Balkanlar'ı Anlamak için Kosova" adlı çalışması olmuştur. Şüphesiz özel bir öneme sahiptir. Sosyo-ekonomik temelli bilimsel çalışmalar Hasan KALEŞİ ve Skender RİZAY tarafından yapılarak bir çığır açılmıştır. Bu çalışmaların açtığı çığırda devamında Yüksel ÇELİK tarafından hazırlanan "Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri" isimli yüksek lisans tezi Prizren ile ilgili Türkiye'deki ilk tez olma özelliğine sahiptir. Arnavut tarihçi ve milliyetçilerden farklı bir bakış açısı

geliştirdiği tezini Osmanlı arşiv vesikalarının ışığında hazırlaması da ÇELİK'in çalışmasının özgün yanını ortaya koymaktadır. Son olarak Fetnan DERVİŞ'in "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi" isimli yüksek lisans tezi bu bilimsel çalışmaların son halkasını oluşturmuştur. Yine Orhan ERDEM tarafından günümüzde Prizren bölgesinde yaşayan Türklerin durumlarının konu edildiği "Kosova/Prizren Bölgesinde Yaşayan Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı" isimli doktora tezi de olaylara sosyolojik olarak yaklaşması bakımından dikkat çekicidir.

Yukarıda bahsedilen akademik çalışmaların dışındaki doktora ve yüksek lisans tezleri daha çok Kosova ve diğer yerleşim birimlerini konu edinmiştir. Mucize ÜNLÜ'nün "Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877–1912)" isimli doktora tezi Kosova'nın idari yapısının bütünü görmemiz bakımından en önemli çalışmadır. İbrahim SOYYİĞİT'in "15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettüat Defteri'nin Tahlil ve Değerlendirilmesi", Canan ÇALIŞKAN ORMAN'ın "Kosova Salnameleri" ve Ayşegül GÜLSEN'in "XIX. Yüzyılda Gilan Kazası (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)" isimli yüksek lisans tezleri Kosova eksenlidir.

Akademik tezler dışında kaynakların daha çok somut kültürel mirasla ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Raif VIRMİÇA, Altay Suroy RECEPOĞLU, Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Neval KONUK, Bahtiyar SİPAHİ ve Ahmet İĞÇİLER gibi yazarların eserleri Prizren'de Osmanlı döneminden kalan cami, çeşme, han, hamam gibi somut mimari mirası kapsamaktadır. Özellikle Raif VIRMİÇA'nın, "Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I" ve Mehmet Zeki İBRAHİMGİL ve Neval KONUK'un, "Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I-II" isimli nefis çalışmaları bölgedeki mimari mirası, ayrıntılı bir envanter kalitesiyle okuyucuya sunmaktadır. Öte yandan İrfan MORİNO, Nimetullah HAFİZ ve Tacida HAFİZ birçok folklorik çalışmalara imza atarak diğer araştırmacılara öncü olmuşlardır. Türkiye'de doktorası devam Kosova vatandaşı Ergin JABLE'nin "Kosova-Prizren Türk Ağzı Ses İncelemesi-Metin" isimli yüksek lisans tezi Kosova ve Prizren'in dil ve ağız özelliklerini derleyerek ortaya koymuştur.

Kaynak konusunda yaşadığımız en büyük problemlerden biri de konumuz kapsamındaki eserlere ulaşabileceğimiz bir ihtisas kütüphanesinin olmamasıdır. Dolayısıyla konuya ilgi gösteren kişilerin şahsi kütüphaneleriyle yetinmek zorunda kaldık. Bu şansı da kendileriyle kişisel ilişkiler kurup geliştirerek güvenlerini kazanmak suretiyle yakalayabildik. Bazı araştırmacı yazarlar ise kıskançlık göstererek kaynak konusunda yardımcı olmamışlardır. Edindiğimiz Sırpça ve Arnavutça kaynakların büyük bir kısmını tercümesini arkadaşım Fetnan DERViŞ yapmıştır. Tercümelere Ergin JABLE ve Mehtap ŞİMŞEK de katkı sağlamışlardır. 1999 yılında Kosova ve Prizren'deki arşivlerin yakılması, kalanların da Sırlar tarafından Belgrad'a götürülmesi bizim için en büyük talihsizlik olmuştur. Tüm bu çalışmalardan sonra, Osmanlı Devleti'nin az bilinen bir bölgesi olan Prizren'in XIX. Yüzyıl geçmişi ile ilgili literatürün çok yetersiz olduğunu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamızla yetersizliğin bir nebze de olsa giderilmesine hizmet ettiğimiz inancındayız. Literatür çalışması, araştırma boyunca ulaşılan yeni kaynaklarla genişleyerek devam etmiştir.

Yöntemimizin ikinci bileşeni doküman incelemesidir. Bu bileşen kapsamında, Prizren hakkındaki resmi belgelere Başbakanlık Osmanlı, Kosova Devlet ve Tiran Arşivleri gibi yerli ve yabancı arşivlerde yapılan arşiv taramaları yoluyla; resmi belgeler dışında kalan dokümanlara ise, ikili ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla ulaşılmıştır.

Geniş bir literatür taramasından sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde farklı zamanlarda özellikle yaz aylarında çalışılmıştır. Prizren Sancağı ve bağlı kazalarıyla ilgili arşivde: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Vükela Mazbataları, Hatt-ı Hümayun, Sadaret, Tapu Tahrir, Yıldız Evrakı, Dâhiliye, Hariciye, Zaptiye vb. kataloglar taranmış, yüzlerle ifade edilebilecek sayıda belgeye ulaşılmıştır. Malzeme sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan tabloya göre elimizdeki bilgiler ulusçuluk, güvenlik, misyoner faaliyetleri, üretim ilişkileri, ticaret ve demografik özellikler konularında dağılım göstermektedir.

Arşiv çalışmaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile sınırlı kalmamış, Kosova ve Tiran Arşivleri'nden de istifade edilmiş, Kosova'nın başkenti Priştine'deki

Kosova Milli Arşivi de ziyaret edilmiştir. Ancak iç savaş sırasında arşivin Sırp lar tarafından yağmalanarak vesikaların Belgrad'a taşındığı anlaşılmış bu belgelerin çalışmamıza dâhil edilmesi maalesef mümkün olamamıştır. Türkiye'de Avşarlar üzerine doktora yapan Arnavutluk Arşiv Merkezi'nin eski eserler sorumlusu Entela Muço'nun gayretleriyle Prizren ile ilgili vesikaları görme imkânımız olmuştur.

Prizren Nüfus Cetvelini ihtiva eden bir defterden kullanılmayacak kadar kötü olduğu için istifade edilememiştir. Ayrıca 1871–1874 yılları arasında Türkçe ve Sırpça olmak üzere iki dilde çıkan vilayetin resmi gazetesi "Prizren"e ulaşmamız da ciddi bir talihsizlik olmuştur.

Araştırmanın üçüncü ve son bileşeni Prizren'de yürüttüğümüz saha çalışmasıdır. Nitel yöntem yaklaşımından hareket eden ve üç alt bileşenden oluşan saha çalışması eski Prizren Sancağı'nda 2007 yılının yaz aylarında başlamış ve çalışma fotoğraf çekimleriyle Eylül 2007'de tamamlanmıştır. Saha çalışmasında kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan on beş kişi ile gerçekleştirilen yapılandırılmamış görüşmeler aracılığıyla veri toplanmış ve bu kişilerin sahip olduğu çeşitli belge ve bilgilere ulaşılmıştır. Bu görüşmeler, sözlü tarih yönteminin bir türevi olarak da düşünülebilir. Görüşmeler kayıt imkânı olduğunda ses kayıt cihazıyla, bu imkân olmadığında not tutmak suretiyle yürütülmüş; veri kaybını en aza indirmek amacıyla notlar sıcağı sıcağına gözden geçirilerek tamamlayıcı bilgilerle kayda geçirilmiştir. Derinlemesine görüşmenin doğası gereği, yapılandırılmış bir soru formu kullanılmamış; görüşülen kişilerden zengin ve kapsamlı veriler elde edilmesi amacıyla, standart ve karşılaştırılabilir veri derlemesi cihetine gidilmemiştir.

Saha çalışmasının ikinci alt bileşeni de, Prizren şehir merkezi ve çevresinde yürüttüğümüz inceleme gezisi ve zanaatkâr ziyaretleridir. İnceleme gezisi sırasında ve saha çalışması boyunca, fotoğraf çekimi yapılarak görsel veri sağlanmıştır. Ağustos ayının farklı günlerinde Raif VİRMİÇA, Fetnan DERVİŞ ve Mehtap ŞİMŞEK'in rehberliklerinde Prizren şehir merkezi ve çevresini inceleme fırsatı bulunmuştur. 2000 yılının hemen öncesindeki ve sonrasındaki savaş ortamı sona erdiği için daha rahat bir çalışma imkânı

bulduğumuzu da belirtilmelidir. Şehir merkezi ve çevresindeki inceleme gezisi mimari, ticari ve kültürel açıdan katkılar sağlamıştır. Ayrıca şehir dokusu hakkında da intibalar edinilmiştir.

Saha çalışmasının üçüncü ve son alt bileşeni katılımlı gözlemlerdir. Burada, antropolojik saha çalışmalarındakine benzer bir tam-katılım amaçlanmamış; pozitivistik dış gözlem yerine, sahada yaşayan insanların hayatını paylaşmaya dayanan bir katılım yaklaşımı izlenmiştir. Saha çalışması sırasında derinlemesine gözlem yapabilmek için bölge halkıyla bir süre birlikte vakit geçirilerek zaman ve mekân paylaşılmıştır. Sözlü tarih çalışması sırasında gözlemlerin bir kısmı not edilmiş bir kısmı da ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Sorulara verilen cevapların doğruluğu tarih bilgilerin ışığında kontrol edilmiştir. Çalışma sahasını görüntüleyebilmek için binlerce fotoğraf çekilmiştir. Elde ettiğimiz eski fotoğraflarla mukayese edilerek durum tespitine gidilmiştir. Bilgilerimiz veri tabanında toplanılarak değişkenler arasında anlamlı ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Araştırmalar sırasında bölgeyi yakından tanıma fırsatı bulunmuştur. Arşiv belgelerinde adı geçen mekânları yakından görebilme şansı belleğimizdeki bilgilerin çok daha belirgin hale gelmesini sağlamıştır. Şehir tarihi üzerinde araştırma yapanlar için saha çalışmasının sayısız avantajlar sağladığını belirtmek isterim.

Araştırma- inceleme gezisi sırasında birçok insanla görüşme fırsatı yakalanmıştır. Belgelerde yakalanamayan bazı bilgiler sözlü tarih çalışması sırasında edinilmiştir. Ayrıca Türk Öğretmenler Derneği (TÖD), Kosova Türk Demokrat Partisi (KTPD), T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kosova Türk Taburu Kuvveti (KTTK), Türkiye Mezunları Derneği (TÜMED), Yeni Dönem Gazetesi ve Televizyonu, Esnaf Derneği gibi birçok dernek ve kurumla temas kurularak çalışma konumuzla ilgili bilgiler ve belgeler derlenmiştir.

Gözlemler, esnaf ve zanaatkârların mesleki faaliyetlerini de kapsamaktadır. Gerek gözlemler, gerekse derinlemesine görüşmeler doğrudan doğruya başlatılmamış; araştırmacının kabul görme ve uzlaşma sağlaması

amacıyla bir ön-katılım aşaması akabinde gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra ekonomik yapının izleri de sürülmüş ve Prizrenlilerin bugünkü durumları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çarşıları dolaşarak dükkânların yerlerini bizzat görmeye çalıştık; bu çarşıların nasıl bir dönüşüm geçirerek günümüz koşullarına ayak uydurduklarına şahit olduk. Bıçakçılık ve tüfekçilik gibi zanaatların ortadan kalktığını, filigranların (telkari), terzilerin ve debbağların ise ayakta durmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Yaşlı zanaat erbaplarıyla veya onların neslinden gelen ikinci kuşakla zanaatlarla ilgili tarihi ve teknik bilgilerin öğrenilmesine gayret gösterilmiştir.

Tezimiz giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şehrin coğrafi ve tarihi kimliği tanıtıldı. Birinci bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Kosova ve Prizren'in coğrafi konumu ve stratejik önemi ayrıntılı olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci alt başlıkta Osmanlı öncesi ve sonrası Prizren'in tarihi seyri Dardanlar ve İlirler'den başlamak üzere mercek altına alınmıştır.

İkinci bölümde: şehrin nüfus ve etnik yapısı ile mülki organizasyonu dört alt başlık altında ortaya konulmuştur. Bu bölümde bugün dahi önemli bir tartışma konusu olan Kosova'nın etnik yapısı ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sırp göçünün ve Arnavutların iskânının etnik yapıyı nasıl şekillendirdiği de konumuz içerisinde yer almıştır. En çok tartışılan ve karıştırılan eyalet, vilayet ve sancak düzenlemeleri Prizren üzerinde odaklanılarak netleştirilmeye çalışılmıştır. Etnik grupların birbiriyle olan siyasal, kültürel alanındaki etkileşimleri üzerinde de durulmuştur.

Ekonomik hayat üçüncü bölümde ele alınmıştır. Burada sekiz alt başlıkta XIX. Yüzyıla kadarki ekonomik yapı tespit edildikten sonra, ağırlık XIX. Yüzyıl ekonomik hayatına verilmiştir. Yine öne çıkan tüfekçilik, bıçakçılık, filigrancılık, dericilik gibi zanaatlardan ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Bölümün sonuna doğru şehrin İşkodra ile ticareti yer almıştır. İhraç ve ithal edilen ürünler etraflı bir şekilde anlatılmıştır. Ekonominin çöküş ve iktisadi yapının değişim nedenleri üçüncü bölümün sonunda ön plana çıkan başlıca konular Süveyş Kanalı'nın açılması sonrası İşkodra Limanı'nın yerine Selanik Limanının ticari hayata

hâkim olması da konu kapsamında ele alındı. Üçüncü bölümün son alt başlığı Prizren'in günümüzdeki ekonomik durumu hakkındadır.

Dördüncü bölümde ise şehrin fiziki bileşenleri olan mahalle, sokak ve evlerden söz edilmiştir. Sekiz alt başlıkta ifade edilmeye çalışılan bu bölümde kavramsal çerçeve olarak Osmanlı şehri ve evi alınmıştır. Prizren'in Osmanlı şehri ve eviyle olan benzerlikleri ve farklılıkları vurgulanmıştır. Yine bu bölümde de Prizren'in günümüzdeki şehircilik anlayışından da bahsedilerek yeni oluşan mahalle ve sokakların isimleri tablolar halinde sunulmuştur.

Prizren'de insanlar hangi ırka mensup olursa olsun Türkçe konuşmayı bilmektedirler. Bu kasabalılığın köylü olmamanın temel göstergesidir. Elbette uzun Osmanlı asırlarının hazırlamış olduğu bir durumdur. Ancak 2000 yılından sonra NATO müdahalesinin arkasından taşralı Arnavutlar şehre yerleştirilince Türkçe en çok konuşulan dil özelliğini kaybetmiştir. Aşırı Arnavut milliyetçiliğinin Türkler üzerinde bir baskı olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Tüm bu özellikleriyle Prizren, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki izdüşümüdür. Balkanlar'da bu mirası devam ettiren şehirler arasında belki de en önemlisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PRİZREN SANCAĞI'NIN TARİHSEL COĞRAFYASI

1- Kosova ve Prizren'in Coğrafi Konumu

Bir şehrin fonksiyonunu, gelişmesini ve şehirleşmesini anlamak için öncelikle coğrafi konumuna bakmak gerekir. Situasyon (izafi lokasyon) olarak da ifade edilen kavram, yerleşmelerin çevresiyle nasıl bir karşılıklı etkileşim içinde olduğunu anlamamıza yardımcı olur. İzafi lokasyon bir yerin yakın veya uzak, kolay veya güç erişilebilir, yol üzerinde veya sapa mı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla izafi lokasyonun uygun olması o şehrin önemli bir yerleşim birimi olduğu anlamına gelir. Hatta bu konumun doğal zenginliklerden bile önemli olduğu ileri sürülebilir. Coğrafi konumu uygun olan şehirler tarih sahnesinden çekilseler bile sahip oldukları coğrafi potansiyelleri nedeniyle tekrar kolayca inşa edilebilirler. Çünkü şehirlerin sahip olduğu bazı işlevler onun lokasyonu ile yakından ilişkilidir.

Zamanla coğrafi şartlarda önemli değişiklikler olabilir. Zira geçmişte daha çok fiziki coğrafya ön plandayken, bugün ise ekonomik, kültürel ve tarihi coğrafya daha önemli hale gelmiştir. İnsanlar doğal özelliklerin tamamını asla etkileyemezler. Coğrafi şartlardan ilk önce doğal özellikler karşımıza çıkar. Bunlar flora, dağlar, akarsular, yollar ve madenlerdir. Dolayısıyla bu unsurlar tüm hareketliliği zorlaştırır veya kolaylaştırır. Özellikle ulaşım şehirlerin ortaya çıkış nedenidir. Cooley, 1894 yılında yazmış olduğu "The Theory of Transportation" adlı eserde şehirlerin ortaya çıkışında, ön planda ulaşım kolaylıklarının rol oynadıklarını ileri sürmüştü ve şehirlerin nehir ağzında, ovalarda, yolların birbiriyle kesiştiği noktalarda veya bu gibi gidiş geliş elverişli yerlerde kurulduğunu belirtmiştir.³ Hiç kuşkusuz ulaşım şehirlerin ortaya çıkışı kadar gelişimi ile de yakından ilgilidir. Dolayısıyla her hangi bir yerleşim biriminin büyüüp gelişmesi için önemli ipuçları verir.

Prizren'in coğrafi durumuna geçmeden önce Kosova'nın konumunu tespit etmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zira Kosova ve Prizren'i birbirinden ayrı mütalaa etmek mümkün değildir. İki alan birbirini

³ Ayda Yörükan, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara-1968, s.45.

bütünleyen iki parça durumundadır. 2 milyon nüfusu ve 10.861 km² 'lik yüzölçümüyle 2008 yılının 17 Şubatında bağımsızlığını ilan ederek dünyanın en genç bağımsız ülkesi ünvanını kazanan Kosova; Avrupa kıtasının güneyinde, Balkan Yarımadasının kuzeybatısında bulunur. Avrupa ülkeleriyle Türkiye ve diğer Balkan ülkeleri arasındaki bağlantıyı sağlar. Batıda Arnavutluk ve Karadağ, doğu ve kuzeyde Sırbistan, güneyde Makedonya ile komşudur.

Kosova ve Prizren Dukagin⁴ ovaları, Balkan Yarımadası'nın ortasında yer alarak literatürde Kosova olarak tanımlanan coğrafi birimin ismini oluşturur.⁵ Aslında Kosova, hiçbir zaman bir yerleşim yerinin adı olmamış coğrafi bir bölgeyi isimlendirmek üzere kullanılmıştır.⁶ Ne zaman ve nasıl bu ismin kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devleti 1864 Vilayet

⁴ Kosova'nın batı kısmına Arnavutlar Dukagjin Sırp lar ise Metohiya demişleridir. Bu tezde Türklerin yaygın olarak kullandığı Dukagjin kullanılacaktır. Dukagjin, Ortaçağda hüküm sürmüş bir Arnavut hanedanıdır. Ayrıca Arnavutluk'un kuzeyindeki büyük bir toprak parçası da bu isimle anılır. Metohiya ismi ise Manastır yönetimindeki topraklar için Bizans döneminde kullanılmış Yunanca bir terim olan metokhia'dan gelir. Burada Ortodoks manastırına, Ortaçağın Sırp yöneticileri tarafından verilmiş vakıf olarak geniş araziler bağışlanmış olmasını yansıtır.

⁵ Kosova'nın gerçek sahiplerinin kim olduğu öteden beri tartışılan bir konudur. Bilinen bölgenin ilk yerlileri Hind-Avrupa kökenli İlliryalılar'dır. Arnavutlar da kendi soylarını İlliryalılara dayadıkları için Kosova'nın asıl sahiplerinin kendileri olduklarını iddia etmektedirler. Buna karşın ise Sırp lar, Arnavutların burada hiç bulunmadıkları ve devlet kurmadıkları tezlerini ileri sürmektedir. Kendilerinin yedinci Yüzyıldan itibaren burada yaşayıp örgütlendiklerini iddia etmektedirler. Bu yüzden Kosova'nın bir Sırp toprağı olduğunu kabullenmektedirler. Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla Kosova dışına yapılan Sırp göçleri sonucunda Arnavutlar buraya yerleşerek sayıca üstün konuma gelmişlerdir.

⁶ Kosova ismi açıkça 1389 tarihindeki I. Kosova Savaşı sonrasında coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu savaştan öncesi bu ismin yerine daha çok "Albania" kullanılmıştır. Kosova adının nereden geldiğine dair bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arsında en yaygın kabul edileni Slav, Bulgar ve Çek dillerinde karatavuk anlamına gelen "kos" tan türediğidir. Lek-lak manasına gelen "ovo" kelimesiyle birlikte karatavukluk, karatavuşu çok olan mahal anlamına gelmektedir. Bu kuşların Kosova sahrasında çok bulunmalarıyla da anlam kazanabilir. Osmanlı kaynakları daha az inandırıcı olmakla beraber etimolojik bilgiler verir. Bu kaynaklarda Kosova'nın Türkçe "Kosa" ya da "köse ova", "çıplak, ağaçsız ova"dan geldiği belirtilmektedir. Bir başka görüşe göre de "kos" Türkçede ceviz manasına gelmektedir. Dolayısıyla cevizi ağacı bol ova demektir diye değişik rivayetler de vardır. Osmanlı kaynaklarında bazen "kef" harfiyle "Kösova" şeklinde de yazılmıştır. Aşıkpaşazâde'nin Tarihi'nde, Neşri'nin Cihannümâ'sında, Hoca Sadedin Efendi'nin Tâ'cüt-tevârîh'inde "Kûsova" şeklinde kayıtlıdır. Bu tezde de Kosova adı 1945'ten itibaren özerklik kazanan coğrafi bir bölgenin ismi olarak kullanılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Aktepe, "Kosova", İA (MEB), İstanbul-1977, c. VI, s.324-326; Şemsettin Sami, "Prizren-Prizren Sancağı", Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul -1899, s.1495-1496; Münir Aktepe, "Kosova", İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -2002, c.XXVI, s.216; Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari Taksimatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun-2002, s.1; İbrahim Üstün, *Kosova'da Türkçe Basın (1871-2003)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2003,s.3.

Nizamnamesi sonrası bu bölgeye Kosova Vilayeti ismini vermiştir. Kosova ve Prizren'in Dukagin ovalarının etrafı sıra dağlar ve tepelerle çepeçevre sarılmıştır. Bunların arasında en önemlisi yüksekliği 2.500 metreyi bulan Şar Dağları'dır. Şemsettin Sami, Kamusü'l A'lâm'ında Şar Dağları'nı şöyle tanımlamaktadır: *“Rumelinin en yüksek dağı olan Şar silsilesi vilayetin cenûb-i garbi cihetinden gelerek şimâl-i şarkkiye doğru mümtedd olur ve Kaçanik Boğazı'nda hitam bulup, karşısında bulunan Karadağ yine o istikamette Sırbıya hududu dâhiline kadar uzanır. Bundan mâ-adâ vilayetin hudud ve kenarlarında ve ale-l-husus Karadağ ve Sırbıya ile Bulgaristan hududunda yüksek dağları vardır. Bu dağlardan bazıları kuru ve taşlık bir takımı ormanlarla mestûrdur.”*⁷ Bu dağ, Arnavutluk'un kuzeyindeki dağ sisteminden çıkarak doğu yönünde ilerleyip Kosova'nın güney sınırını boydan boya geçer. Kosova'nın batı kesiminde Arnavutluk'un dağ kütlelerinden kuzey yönde ilerleyip Karadağ içlerine kadar sokulan başka bir dağ da Lanetli Dağlardır. Bu dağ ulaşımı imkânsız, oldukça sarp bir dağdır. Kosova'nın sınırları, bir başka dağ sırasına paralel olarak (saat yönünde) devam eder ve kuzeydeki en uç noktada bir başka dağ kütesine uzanır; Sırbistan'ın orta kesimindeki yaylalardan inerek Kosova içlerine uzanan Kopaonik'i geçer. Kosova'nın doğu kesiminde dağların yükseltisi biraz azalır. Yüksekliği güney ile batıdakilerin yarısını bulmayan bir dizi doruk oluştururlar. Nihayet güneydoğu köşesinde Şar Dağları'nın doğu ucuna ulaşılır. Bu tepelere sırasıyla Skopska Crna Gora adı verilmiştir.⁸

Doruklar ile tepelerin oluşturduğu bu çemberin ortasında kalan Kosova'nın iç kesimi de yüksektir ve deniz seviyesinden 3.600 metreyi bulan ovaları, rahatlıkla plato olarak nitelenebilir. Kosova'dan doğan ırmakların, Balkanlara kıyısı bulunan Ege, Karadeniz ve Adriyatik'e dökülmesi gibi pek de görülmedik bir durumu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan biri olan Lepenac, güneye doğru akarak Makedonya'daki Kaçanik'ten geçer ve oradan ağır ağır Yunanistan kıyılarına, Selanik'e doğru akmakta olan Vardar ile birleşir. Bir

⁷ Şemsettin Sami, *“Prizren-Prizren Sancağı”*, Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul -1899, s.3746–3747.

⁸ Bu dağa Arnavutlar Karadak derler. Türkçe kara dağ sözünde gelir. Sırpça Crna Gora'nın anlamı da budur. Noel Malcolm, *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul–1999, s.24–25.

başkası olan Ibar, Kosova'nın doğu yarısından kuzeye doğru akarak Sırbistan'ın orta kesiminden geçer ve Belgrat yakınlarında Tuna'yla birleşen Morava Irmağına karışır. Morava'nın aktığı vadi Sırbistan'ın güney-kuzey yönündeki ana ekseni oluşturur; Sırbistan-Makedonya sınırının yakınındaki en önemli kaynaktır. Son olarak da Kosova'nın batı kesiminde bir ırmak vardır ki bölgenin tarihinde adı sık sık karşımıza çıkar: Drim⁹ Arnavutluk'un kuzeyindeki dağlık bölgeyi batı yönünde kat ederek İşkodra şehrini biraz geçtikten sonra Adriyatik'e dökülür. Arnavutluk sınırının hemen ötesinde yer alan bir noktada, Kosova sınırının 16 kilometre batısında iki akarsu kolu birleşerek Drim'i meydana getirirler. Bunlardan biri Kosova'nın batı yarısını güney yönünde kat ederek gelmiş olan Beyaz Drina, diğeri de Ohri Gölü'nden çıkıp Kosova topraklarına hiç girmeden, kuzey yönünden önce Makedonya'da daha sonra Arnavutluk içinde akan Siyah Drim'dir.

Kosova'nın ortalarında, daha küçük bir sıra halinde kuzeyden güneye doğru ilerleyen tepeler, bütün bölgeyi kabaca iki eşit parçaya ayırır: Bu tepelerin doğusunda kalan topraklardan akan ırmaklar Ibar ve Tuna'ya karışırken, batıda kalan toprakların suları Beyaz Drim vasıtasıyla Adriyatik'e dökülür. Kosova'nın iki yarısı politik endişeler yüzünden Arnavutlar ve Sırlar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir: Batı kısmına Arnavutlar Dukagjin Sırlar ise Metohiya demişlerdir.

⁹ Drim Nehri: Kara Drim ve Beyaz Drim sularının birleşmesiyle meydana gelir. Sırlar Beyaz Drim'e Beli Drim'de derler. Beli Sırpçada Beyaz demektir. Kara Drim Nehri (Drin-i Zi), kaynağını İsteroga (Struga) köyü yakınında Ohri gölünün kuzey tarafından alp kuzeyden güneye doğru akar. Akarken Debre-i Zir ve Debre-i Bala yakınlarından geçerek Brut mevki yakınında kendisinden mecrası kısa olan Beyaz Drim'i (Drin-i Baradhe) nehri ile birleşir. Burada asıl Drim adını alır ve batıya yönelir. Beyaz Drim nehri dahi Kosova dağlarından Mokra dağlarından doğar ve Kosova ovasını sulayarak geçer. Daha sonra Adriyatik denizine dökülür. Balkanlar'daki akarsu ve göller için bkz.: Ramazan Özey, "*Balkanların Coğrafi Yapısı*", Balkanlar El Kitabı, c. I, Ankara-2006, s.25.

Fotoğraf 1: Koritnik Dağı ve Bistriça Nehri (EMÖK)

Prizren ise Dukagin Ovası'nın güneyinde yer alır. Prizren Ovası'nın kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu istikametinde önü açıktır. Ancak güney kısmı dışa kapalıdır. Güneybatı ve kuzeybatı yönleri itibarıyla Arnavutluk topraklarına yakın olması Dukagin Ovası'nın önemini arttırmıştır. Şehir, Beyaz Drim'in bir kolu olan Bistriça Nehri'nin Duvska Klisura Boğazı'ndan ovaya açıldığı yerde verimli Metohiya Ovası'nın güney kenarında bulunmaktadır. Prizren, Orta Çağ ve Osmanlı kalesinin kalıntıları üzerinde, Şar Dağları'nın uzantısı olan Cvilen Dağı yamaçları ile kısmen ova üzerinde kurulmuştur. Prizren batıda Paştrik Dağı'nın tepesiyle geçen Beyaz Drim Nehri'ni kesen, buradan da Koritnik Dağı'na doğru giden ve bu dağdan geçen Kosova-Arnavutluk sınırına kadar yayılır. Kuzeyde Şivan köprüsündeki koyak Prizren bölgesini Dukagin vadisinden ayırır. Şehrin güneydoğusundaki Şar Dağları Prizren (Kosova)–Makedonya arasında sınır oluşturur. Şehir kuzeybatı Üsküp'ün 55 kilometre uzağında bulunurken, önemli bir Arnavut şehri İskenderiye'nin 125 kilometre doğusunda bulunmaktadır.¹⁰ Şemsettin Sami, *Kamusü'l A'lâm* adlı eserinde Prizren'i şöyle tarif etmektedir: “Arnavutluğun en

¹⁰ Michel Kiel, “Prizren”, The Encyclopedia of Islam, Leiden–1995, c. VIII, s. 337.

büyük şehirlerinden olup, el-yevm Kosova vilayetine mülhak bir sancağın merkezidir. Şar dağının garb-i şimal eteğinde ve Akdenize mansıp olur. Bistriça isminde bir küçük çayın üzerinde olarak, merkez vilayet olan Üsküp'ün 55 kilometre garb-i şimalinde, Manastır'ın 140 kilometre şimal-i garbinde ve İşkodra'nın 125 kilometre şarkında vaki'dir. Güzel bir şehir olup 38 bin ahalisi, büyük bir çarşısı 24 cami-i şerifi, müteaddit medreseleri, 1 rüştiye mektebi, şehrin üstünde metin bir kalesi, hükümet konağı ittihaz olunmuş bir eski sarayı ve birçok köprüsü vardır.”¹¹

Doğal heterojen sahada Bistriça Nehri'nin bir takım özellikleri vardır. Bistriça, şehrin kapısı ve nöbetçisi pozisyonundadır ki bu akarsuyun akış yönünde şehir, Bistriça'nın her iki yanına yayılmıştır. Ayrıca bu nehir, Prizren ovasının sulanmasında da kullanılır. Dolayısıyla bu da ekonomik artı değer artması demektir. Şehrin güneydoğusu iskân için pek kullanılmamıştır. Buranın iskân için tercih edilmemesinin sebebi geçmişte sürekli büyük sellerin meydana gelmesidir. Söz konusu alan Brezoviça-Kaçanik- Kalkandelen ve Üsküp'e giden yol üzerindedir.

Fotoğraf 2: Bistriça Nehri ve Sinan Paşa Camii (RVÖK)

¹¹ Şemsettin Sami, “Prizren-Prizren Sancağı”, Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul -1899, s.1495–1496.

Prizren coğrafi durumunun elverişliliği nedeniyle zamanın kültür, eğitim ve ticaret merkezi olmuştur.¹² Edirne, Selanik ve Manastır'dan sonra Balkanların en önemli şehriydi. Prizren doğuda Tuna nehri, kuzeyde Sırbistan ve Bosna, batıda Karadağ ve İşkodra, güneyde Yanya ve Selanik Vilayetleri'yle mahdut olup takriben 19.900 km² 'lik bir mahalden ibarettir. Kosova Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan biri olan Prizren, Beyaz Drim'in bir kolu olan Bistriça Nehri'nin Duvska Klisura boğazından ovaya açıldığı yerde verimli Metohiya ovasının güney kenarında bulunmaktadır.¹³ Prizren, Şar Dağları'nın kuzey yamaçları ile kısmen ova üzerinde kurulmuştur. Bu bakımdan dağlık bölgeden ovaya geçişte Bursa ve Manisa gibi diğer Osmanlı şehirlerine benzer.

Fotoğraf 3: Bistriça Nehri ve Sinan Paşa Camii Bugünkü Görünüşü (RVÖK)

Prizren tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Adının bazı Osmanlı kaynaklarında ve kitabelerde değişik şekillerde kaydedildiği görülmektedir. Bunlar arasında en yaygın kullanılanları: Pürzeyn, Perzerrin, Prisren, Pürzen, Zerrin, Prisrend, Prisrendi, Perzerin şeklinde sıralanabilir. Tüm bu farklı adlarda neredeyse aynı anlamlar yüklüdür. Bundan da: "*altından yapılmış, altın gibi*

¹² Adliye Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen bir tezkirede Prizren'de ticari faaliyetlerin yoğun olması nedeniyle bir ticaret mahkemesi kurulması talep edilmiştir. Sadrazam Kamil Paşa, ilgili yazıyı izin için Sultan'ın müsaadelerine sunmuştur. BOA, İ. ŞD, 87/5178.

¹³ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren-1874, s.46.

parlak ve zenginlik dolu şehir" anlamının çıktığını vurgulamak gerekir.¹⁴ Ancak kelimenin etimolojisiyle ilgili değişik iddialar vardır. Şehir: Roma döneminde Theranda, Bizans döneminde Prisdriana, Orta Çağda Prizdren ya da bugün denildiği gibi Prizren olarak adlandırılmıştır. Andreas İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası" adlı makalesinde Prizren ismini diğer yazar ve kaynaklardan farklı olarak Berzerin ifadesini kullanmaktadır. İnciciyan Prizren'i şöyle tarif etmektedir: yerli halkın Pırzırını dediği, Cihannümada ise Arnavutluk sınırında Perezzin olarak yazılan Berzerin şehri ve kalesi İstanbul'un 18, Üsküp'ün de 2 menzil uzağında büyük dağın kuzey eteğindedir.¹⁵

Fotoğraf 4: Prizren Kalesi ve Mahmut Paşa Camii (RVÖK)

Amerikalı Erik Hempti'nin Prizren ismiyle ilgili yaptığı bir araştırmaya göre Prizren iki isimden oluşur: "pri", bir şehirleşme terimidir, Eski Çağda kale, şehir, büyük şehir anlamına geliyordu; Zerande ise Theranda isminden gelmektedir. Osmanlı kaynaklarında ise Pirzerrin çoğunlukla Pürzerrin olarak anılmaktadır. Ancak M. Mujezinović'in Suzi Çelebi ve Nehari'nin mezar kitabelerinde yaptığı araştırmalarda şehrin Zerrin olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Bir başka

¹⁴ Şemsettin Sami, "Prizren-Prizren Sancağı", Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul-1899, s.1495-1496; Kemal Özergin-Hasan Kaleşi-İsmail Eren, "Prizren Kitabeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı:7, Ankara-1948, s.78.

¹⁵ Andreasyan P. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı:2, İstanbul-1974, s.77.

görüŖte Ŗöyledir: Prizren Ŗehrinin adı iki kelimededen oluŖur. Farsça, “pir” kelimesinin bir anlamı yaŖlı, ihtiyar, eski; bir diğer anlamı da zanaatçıların ustası demektir. Zerrin ise altın demektir. Pürzerrin adı da iki kelimededen oluŖur: Farsça “pür” dolu, zengin demektir. Zerrin ise altın, altın dolu yer anlamındadır.¹⁶

Bizans döneminde “Prizdriyana” Ŗeklinde isimlendirilen Ŗehir, XI. Yüzyıldan itibaren bugünkü adıyla anılmıŖtır. Bu isimlendirme II. Çar Vasiliya'nın 1019 yılında Ohri Piskoposluğu'nun fermanında yer aldığı görölmektedir.¹⁷ Ŗehir aynı zamanda “Ŗairler membaı”¹⁸ olarak da adlandırılıyordu. Ŗehrin güzelliği ve Ŗöhreti onun “müze Ŗehir” ya da “kaynak ve güzellikler Ŗehri” olarak da adlandırılmasına vesile olmuŖtur.¹⁹ Kalenin alt yamaçlarında birbiri üzerine dizilmiş kalkan gibi eski evler bu iddiaları hak ettiğinin somut bulmuŖ delilleriydi.

Fotoğraf 5: Prizren Kalesi'nden Bir GörünüŖ (RVÖK)

¹⁶ Fetnan DerviŖ, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yeniçağ Bilim Dalı YayınlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–2007, s. 1–3; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara–1993, s. 865–869.

¹⁷ Maliç Osi, “Prizren Antik Kent ve Onun Tabyaları”, *Bay Dergisi*, Yıl: 2, Sayı:8–10, Prizren–1995, s. 36.

¹⁸ Prizren'de yetiŖen ünlü Ŗairler arasında Suzi Çelebi, Sebai, Nehari, Sa'yi, Ŗem'i, ÂŖık Çelebi, Sucudi bulunmaktadır.

¹⁹ Fetnan DerviŖ, *a.g.t.*, s.3.

1.2- Kosova ve Prizren'in Stratejik Önemi

Kosova'nın ne kadar hayati bir önem taşıdığını anlamak için Balkan haritasına göz atmak yeterli olacaktır. Kosova'da homojen olmayan etnik gruplarla tarihsel, kültürel ve dinsel bağlarını koruyup geliştirmek isteyen egemen güçler; her zaman Kosova'ya hâkim olmak istemişlerdir. Bu nedenle Arnavutların ve Sırp'ların bölgeye ilgileri yoğunlaşarak günümüze kadar devam etmiştir. Kosova'ya hâkim olan Arnavut nüfus, panslavist amaçların sıcak denizlere inmesi önünde ciddi bir engeldi. Elbette siyasi hedeflerin yanı sıra bölgeye ilgi duyulmasını sağlayacak bir takım somut nedenler vardır. Bunlardan en önemlisi Kosova'nın doğusunda Avrupa'nın en zengin bakır ve çinko madenlerinin bulunmasıdır. Bunun yanında Priştine'nin güneydoğusunda nikel, magnezit ile Batı Kosova'da çinko, bakır, demir, kömür ve krom yatakları bulunmaktaydı. Bu yer altı zenginliklerine Romalılar, Osmanlılar, Ruslar, Almanlar, İtalyanlar hatta günümüzde bile İngilizler ve Amerikalılar sahip olmak istemişlerdir.

Erken dönemlerde Kosova'nın yer altı zenginlikleri arasında en önemli maden gümüştü. Romalılar döneminde yaygın bir biçimde gümüş ve kurşun çıkartılıyordu. Orta Çağ Sırp Krallığı, zenginliklerinin büyük bir kısmını Kosova madenlerine borçluydu. Novo Bordo, gümüşün işlenip sikkelerin basıldığı kasabaydı ve Güney Avrupa'nın en önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. Osmanlıların ilk dönemlerinde üretim devam etti. XVI. Yüzyılın sonlarında bu madencilik bölgesinde yılda 25 ton gümüş çıkartılıyordu. Sonraki yüzyıllarda, büyük ölçüde Osmanlıların kötü işletmeciliği ve bir ölçüde de Osmanlı-Avusturya savaşlarının getirdiği yıkım sonucunda üretim ani bir düşüş gösterdi. Osmanlı yönetiminin son iki yüz yılı boyunca da yer altı zenginlikleri bütünüyle ihmal edildi.²⁰

²⁰ Niş geçidinden Morova vadisine inmek, Osmanlıları, Sırbistan'ı ihya eden engin gümüş madenlerine götürüyordu. O zaman Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç olunan bu Sırp gümüşünü doğuya, Osmanlı ülkesine çevirmek, Sultanların başlıca amaçlarından biri olacaktır. Zira imparatorluğun kurulmasını sağlayabilecek merkezi büyük bir ordunun beslenmesi, ancak geniş gümüş stokuna sahip bir merkezi hazine ile gerçekleşebilirdi. Kayda değer ki, Batı Balkan'da Osmanlı egemenliğinin yeniden kuvvet kazandığı bir dönemde, 1436 yılında II. Murat Sırbistan'ın, çıkardığı gümüşü İtalya'ya göndermesini yasaklamıştır. Fatih'in ilk seferini bu

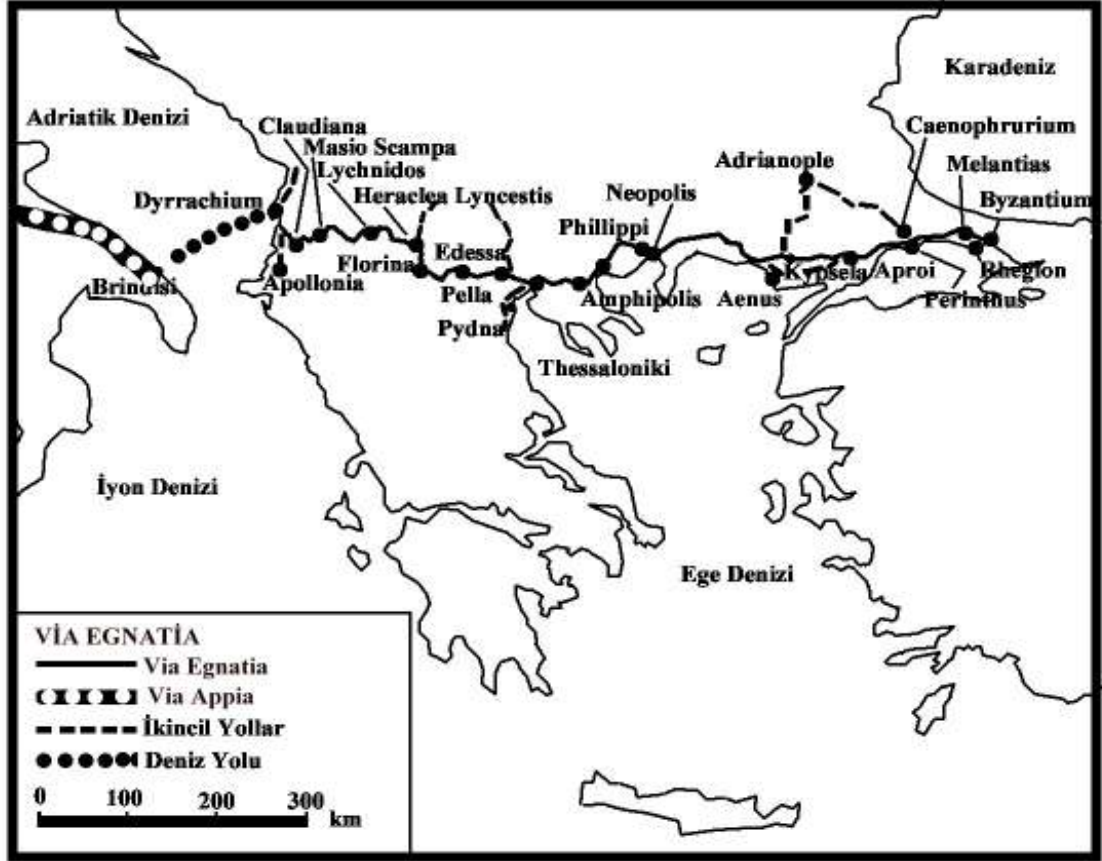
Kosova'nın bir başka stratejik önemi de yollarıdır. Etrafını çeviren dağlara rağmen Kosova, daima kervan ve orduların geçtiği bir bölge olmuştur. Balkanların batı ve orta kesimlerindeki en önemli yolların başka topraklardan geçtiği doğrudur. Ancak Kosova'dan geçen iki önemli yol bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, İşkodra'yı İstanbul'a bağlıyordu. Bu yüzden İşkodra Arnavutluk'un kuzeybatı kesiminin en önemli ticaret merkeziydi. İşkodra'dan başlayan yol, Romalılar zamanında askeri yol üzerinde gelişmiş olan eski bir kervan yoluydu. Arnavutluk'un kuzeyindeki dağların etrafını dolaşan yol, Bistriça ve Beyaz Drim kıyıları boyunca Kosova'yı geçer, oradan da Prizren'e varırdı. Akdeniz limanı ile sağlanan bu bağlantı, 1870'lerde yapılan demiryolu Doğu Kosova kasabalarını Selanik'e bağlayıp Prizren'de ticaretin ölmesine ve Manchester ile Birmingham'da yapılmış ucuz malların bu pazara dolmasına dek; Prizren'i bütün Kosova bölgesinin ticaret merkezi haline getirmişti.²¹

Yine Kosova'yı Adriyatik kıyısına bağlayan ikinci önemli uzun yol da Ragusa'dan (Dubrovnik) başlıyordu. Bugünkü Hırvatistan topraklarının güney ucunda yer alan olağanüstü nitelikteki bu ticari kent devleti, farklı dönemlerde Doğu Akdeniz ticaretinde Venedik'in en büyük rakibi olmuş, Osmanlı Devleti'yle de imtiyazlı ticari ilişkiler kurmuştur. Söz konusu yol, Ragusa'dan başlayıp Bosna-Hersek'in güneydoğu köşesinden geçerek Foça'ya ulaşıyor, oradan da doğuya yönelerek Novi Pazar şehrinde son buluyordu. Yol, bu şehrin birkaç kilometre ötesinde Kosova'nın kuzey kesimini kat ediyordu. Tüccarlar oradan ya doğuya doğru devam ederek Niş'e varır ve Belgrat-Sofya-İstanbul yoluna ulaşırdı ya da güneye yönelerek Kosova'nın içinden Priştine'den geçer ve Makedonya'ya varırlardı. Bu bağlantılar sayesinde Priştine de önemli bir ticaret merkezi olmuştu ve Priştine'den geçen Niş-Üsküp yolunun, tıpkı daha dolambaçsız Sırbistan-Makedonya yolu kadar işlek olduğu dönemler vardı. Ticaret yolları tarihte önemli rol oynayabilir; ama Kosova'nın stratejik önemi sadece ulaşımına bağlı değildir. Kosova'yı elinde tutan her devlet, Bosna'nın ve

gümüş maden bölgesine yönelmesi de bu gerçek ışığında daha iyi anlaşılır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halil İnalçık, "*Balkanlar ve Türkler*", Bal-Tam Türklük Bilgisi, Prizren- 2005, sayı: III, s. 25; N. Malcom, *a.g.e.*, s. 27

²¹ N. Malcom, *a.g.e.*, s. 28.

Kuzey Arnavutluk'un stratejik girişe hâkim olacak; Sırbistan'ın Makedonya-Ege bölgesiyle bağlantısı açısından da tehdit oluşturabilecekti.

Harita 1: Romalılar Döneminde İnşa Edilen Adriyatik Sahillerini İstanbul'a Bağlayan Via Egnatia (Sol Kol) Yolu (<http://www.museumonline.at/2006/>)

Prizren'in, Adriyatik ve Ege Denizleri arasında bulunması transit önemini iyice artırmıştır. Çünkü Balkan Yarımadası ile Adriyatik arasındaki bütünleşmeyi buradaki doğal yollar sağlamaktadır. Bu doğal yollardan en önemlisi Drim Nehri'nin yatağı boyunca uzanan yoldur. Beyaz Drim, Prizren'in yaslandığı Şar Dağları'ndan doğup, Dukagin ovasını geçerek Koritnik ile Paştrik Dağları'nın arasından Adriyatik Denizi'ne dökülür. Yine Kosova ovasından Morava Nehri'ne oradan Tuna Nehri vasıtasıyla Karadeniz kıyılarına ulaşılır. Böylece Prizren, Doğu Avrupa ile Adriyatik arasındaki bağlantıyı da sağlamaktadır. Prizren, doğuyu batıya, Roma'yı İstanbul'a, Ege kıyılarını Adriyatik'e bağlayan "Via

Egnatia"²² adı verilen tarihi yolun batı kısmındaki menzil üzerindeydi.²³ Bu yolu kervanlar ve askeri birlikler kullanmıştır. Osmanlı Devleti de Balkanlara ayak basmasıyla birlikte aynı amaçlarla bu yolu kullanmışlardır. Aslında Balkanlar'da bugünkü yol ve şehir ağı, ana hatları ile Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Bugün başlıca Balkan şehirleri ve devlet merkezleri Filibe, Tatarpazarcık, Sofya, Belgrad, Sarayova, Üsküp (Skopje), Yenişehir (Larissa), Elbasan, Manastır, Köstence, Rusçuk birer kasaba ve köy iken, Osmanlı döneminde büyük şehirler haline gelmişlerdir.²⁴ Theranda'nın²⁵ şehir oluşunun en büyük sebeplerinden biri bu yol olmuştur.

²² Osmanlılar Balkanlar'a geçince Romalıların yaptırdığı ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı yollardan yararlandılar. Bu yollar Sol Kol(Via Egnatia- canib-i yesar), Orta Kol (Via Militarist- tarik-i evsat) ve Sağ Kol (Kırım-Karadeniz ticaret yolu) olarak bilinirdi. Sol Kol; İpsala-Gümlüce-Serez-Karaferye ve oradan ikiye ayrılıp Tırhala ve Üsküp'e ulaşıyordu. Orta Kol; Çirmen-Zağara-Filibe ve oradan ikiye ayrılıyordu. Birinci yol Sofya üzerinden Niş ve Belgrad'a ulaşıyor, ikinci yol Köstendil üzerinden Üsküp'e bağlanıyordu. Sağ Kol; Trakya'dan başlayarak Kırklareli üzerinden kuzeye doğru devam ediyor, Edirne'den gelen yolla birleşip Tunca vadisini takip ederek Istrancaların ve Balkan Dağları'nın doğal geçitlerinden geçmek suretiyle Karadeniz'e paralel olarak Tuna Nehri'ne kadar ulaşıyordu. Yol büyük merkezlere ulaşacak şekilde bazı yerlerde ikiye ayrılarak devam ediyordu. Pravadi'den batıya giden yol Tırnovo ve Niğbolu'ya ulaşıyor, asıl yol kuzeye doğru devam ediyor ve Dobruca'dan geçip Babadağ'a geldikten sonra Tuna Nehri'ni geçiyordu. Tekrar ikiye ayrılan yolun doğuya doğru devam eden kolu Kırım'a gidiyor, diğeri Yaş üzerinden Kuzey Denizi'ne kadar uzanıyordu. Sağ kol askeri anlamda orta kol kadar faal olmamasına rağmen önemini daima korudu. Bu koldan yapılan akınlar Mihailoğullarının denetiminde bulunuyordu. İstanbul'a buğday, et ve tuz sağlayan merkezlerin yoğunluğu bu güzergâhtaydı. Buğday ve kesimlik hayvanların kara veya deniz yoluyla başkentte ulaştırılması bu yolun önemini artırıyordu. Köstence Varna, Burgaz, Mesembria gibi sağ kolun önemli limanlarından her türlü üretim başkentte ulaştırılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", Türkler, Ankara-2002, c.XIX, s.165-166.

²³ Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", Sol Kol (Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia), İstanbul-1999, s.150. Ayrıca Dubrovnik'in diğer Osmanlı şehirleriyle ilgili ticari ilişkileri için bkz.: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul-2004, c. I, s.311-327.

²⁴ Halil İnalçık, "Balkanlar ve Türkler", Bal-Tam Türklük Bilgisi, Prizren- 2005, sayı: III, s. 34.

²⁵ Prizren'in Roma İmparatorluğu zamanındaki ismi. Dört yol manasına gelmektedir. O dönemde şehir rolünü üstlenen Theranda idi. Maalesef, Lissus (Leş) yolu üzeri olan Prizren'nin mikro durumu ve Naissus (Niş) arasındaki antik Theranda almış olmasına rağmen bu bilgi resmi olarak hiçbir yerde kabul edilmemiştir. Bazı araştırmacılar bu iki şehri lokal olarak birbirine bağlamışlardır, Theranda'nın ticari ve trafik fonksiyonunu Bizanslı Prizren'in almasıyla birlikte mikro durumunu da aldığı ileri sürmüşlerdir. Fakat bazı araştırmacılara göre ise Theranda'nın Prizren'in kuzey doğusunda yer aldığı söz konusudur. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle barbarların saldırısıyla bu şehir yaşanmaz hale gelmiş, her şey durdurulmuştur. Prizren'de 1969 yılında yapılan bir arkeoloji kazıda antik veya arkeolojik ile alakalı hiçbir şey bulunamamıştır. Buradan hareket ederek Prizren şehrinin Theranda'nın kurulduğu yerde olmadığı kanısına varılmaktadır. Prizren 1019 yılında Bulgar episkopu ile birlikte anılmaktadır. O dönemde episkopa ve kanunlara göre nerelerin şehir olduğu belliydi.

Osmanlı Devleti için Kosova en önemli bölgelerden biridir. Çünkü kuzeybatıya giden tüm yollar buradan geçiyordu. Bu coğrafi kazanım ticaret hacminin artışı ve sanayinin gelişimine, dolayısıyla Prizren'in büyümesine neden olmuştur. Bu büyüme XVI. Yüzyılda en üst seviyeye ulaşmıştır. Nitekim bu yıllarda birçok dükkân, değirmen, kervansaray, köprü ve mektep açılmıştır.

Daha sonraki Yüzyıllarda ticaret için yeni kara ve demiryolları yapılmıştır. Aynı amaçla ilk önce 1874 yılında Selanik-Üsküp-Mitroviça demiryolu ile Bosna-Kosova-Makedonya demiryolu inşa edilmiştir. Böylece Ege kıyıları Makedonya, Kosova ve Bosna'ya bağlamıştır. XIX. Yüzyılda da Kosova'nın diğer kısımlarına demiryolu inşa edilmiştir. Bu yol, Strumitsa-Radoviş-Kumanova-Prishtine-Vuçitrn-Novı Pazar-Syenista-Priyepolye-Çaynitse-Praç-Sarayova arasında inşa edilmiştir. Bosna'yı doğrudan İstanbul'a bağlayan demiryolu ise Prishtine'den başlayarak Kriva Reka- Köstendil-Pazarcık ve Edirne güzergâhını izliyordu. Adriyatik sahilinde bulunan ticari ve siyasi önemine binaen İşkodra, demiryoluyla Prizren ve Üsküp'e bağlamak için bir takım fizibilite çalışmaları yapılmıştır.²⁶ Hatta bunun için güzergâha mühendisler ve keşif heyetleri gönderilerek demiryolunun haritaları çizilmiştir.²⁷ Onların güvenli bir ortamda çalışabilmeleri ve eşkıya ve Marditalılar'ın saldırılarından korunması amacıyla yerel yöneticiler uyarılmıştır.²⁸ Neticede tüm bu çalışmalara rağmen İşkodra-Prizren-Üsküp demiryolu hizmete açılmamıştır. 1874 yılında açılan Üsküp-Mitroviça demiryolu Selanik'i önemli bir merkez haline getirdi. Oysa İşkodra-Kosova yolu eski değerini yitirmeye başlamıştı. Prizren, bu dönemde yeni yapılmakta olan demiryolu ağlarının dışında kalması yüzünden olumsuz etkilendi ve gelişmesi durdu. Oysa Firzovik şehri için farklı bir durum söz konusuydu. Şehir, Üsküp ve Mitroviç arasındaki konumu sayesinde ön plana çıktı. Zaten I. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi ve coğrafi değişiklikler; Prizren'in İşkodra, Selanik ve İstanbul'a olan bağlılığını tamamen ortadan kaldırarak kenar bir şehir haline getirmiştir.

²⁶ BOA, A. MKT. MHM, 471-2.

²⁷ BOA, A. MKT. MHM, 450-59.

²⁸ BOA, A. MKT. MHM, 475-17; BOA, DH. İD, 4/2- 11.

Harita 2: Balkanlar'daki Yerleşim Birimleri (NMBAK)

1.3. Ulaşım

Coğrafya açısından bir şehir incelenirken eski haritaların önemi büyüktür. Çünkü o haritalar kendi zamanının tanıklarındır. Theranda ilk olarak *Peutingero*'nun çizdiği haritada görülmektedir. Burada Roma döneminde antik şehir olarak gösterilmiştir. Aynı haritada Roma döneminde Kosova genelinden geçen yollar da görülmektedir. Kosova'dan geçen en önemli yol Lissus(Leza)-Naissus(Niş)'tur. Yol üzerindeki şehirler şöyle sıralanmıştır: Lissus (Leza), Adpicaria (Puka), Creueni (Vau Spas), Gabules (Kukes), Theranda (Prizren), Viciano (Çaglavica), Vindenis (Glavnik), Ad Fines (Kurşumliya'ya yakın), Hammeo (Prokuplje'ye yakın), Ad Herculem (Brestovica), Naissus(Niş). Bu yolun inşasının MÖ II. Yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.²⁹

Roma döneminden yapılan İşkodra-Kosova ticaret yolu halen de kullanılmaktadır. Bu yolun kenarlarında ticari merkez sayılacak çok sayıda şehir ortaya çıkmıştır. Bunları Naissus (Niş), Ad Fines, Vindenis, Viciano, Theranda

²⁹ Shukri Rahimi, Vilajeti I Kosavés 1878–1912, (Çeviren: Ergin Jable), Priştine–1974, s.12–13.

(Prizren), Gabuleo şeklinde sıralamak mümkündür. İşkodra-Kosova ticaret yolu Bar'dan Draç'a (Durs'a) kadardır ki yolu da birleştirmektedir. Aynı zamanda bu yol üzerinde Theranda kurulmuştur. Ancak, Theranda'nın bugünkü Prizren'in olduğu yerde kurulup kurulmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Mesela, Jireçek'e, Mirdite'ye, Musa Gaşi'ye ve Nenadoviç'e göre bu eski şehir, bugünkü Prizren'in bulunduğu yerdedir. Onlar iddialarını şöyle temellendirmektedirler: bugünkü Farmakos İlaç Fabrikası'nın bulunduğu yerde bulunan epigrafik malzemeler ile arkeoloji müzesine konan antik eşyalar bunun delilidir. Prizren'in bugünkü yolları, Lissus-Naissus yanından geçen Kalkandelen'e giden antik yol (Oaeneum) ile Şar Dağı'ndan İşkodra'ya doğru giden Lissus'tur. Theranda şehrinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi ile birlikte ticari işlerin artmasına neden olan bu yol, Prizren'i Balkan Yarımadası'nda önemli bir konuma yükseltmişti.³⁰ Bazı araştırmacılar Prizren kökeninin daha eski olduğunu dile getirirken, bazıları Theranda'yı bugünkü Suva Reka bölgesinde aramakla yetinmekte, diğerleri Prizren'in bulunduğu yerde Eski Roma devrinde Roma istasyonlarından birinin yer aldığını bildirmektedirler. Prizren ve yöresindeki kültürlerin maddi kalıntıları; insanın medeniyete attığı ilk adımları bu yörelerde yaşandığını kanıtlamaktadır. Çünkü bugüne kadar yapılan kazılarda, arkeoloji bölgeleri olarak tanımlanan Vlaşna Köyü yakınlarında, Kale'de ve Suva Reka bölgelerinde, Milattan Önce III. Yüzyıla ait çeşitli eşyalar ve diğer kültür kalıntıları bulunmuştur.³¹

Prizren'in kuzey kısmı Şar Dağları'na yaslandığı için doğal olarak şehrin güneyinden dört yol geçer. Bunlardan birincisi: Dukagin-Prizren ovasından Bistriça Nehri'yle Lubinye Nehri'ne, oradan Şar Dağları'ndaki Kobilitse'den Kalkandelen'e doğru devam eder. Bu, Dukagin-Prizren yolundan Poloş yoluna en eski geçittir. Roma İmparatorluğu döneminden 1935 yılına kadar kervanlar bu yolu kullanmıştır. Ancak Duvas Bölgesi'nde Bistriça-Lepenats yolu açılınca önemini kaybeder. Günümüzde ise sadece Kobilitis Dağı çevresindeki köylülerce kullanılmaktadır. İkinci yol ise Prizren Şar Dağı'nın Prevalaç tepesinden Lepenaç nehri istikametinde giden yoldur. Yol, batı ile doğuyu yani

³⁰ S. Rahimi, *a.g.e.*, s.12–16.

³¹ <http://www.prizrenliler.org/content/view/16/29/22.02.2008>.

Prizren-Kaçanik ve Üsküp'ü birbirine bağlar. Üzerindeki tepelerin rakımı yüksek olduğu için kış mevsiminde yol ulaşımına kapanır. Üçüncü yol ise Prizren'in güneybatısından geçer. Drim Nehri yatağı boyunca Arnavutluk'a uzanır. Dördüncü ve en önemli yol ise bugün de kullanılmakta olan Dula Dağı yoludur. Dukagin ovasını Kosova ovasına bağlar. Dula Dağı'nın ve Drim Nehri'nin bu yollar üzerinde en stratejik noktada buldukları göz ardı edilemez.

Fotoğraf 6: Prizren'in Kuşbakışı Görünümü (RVÖK)

Öte yandan Prizren'i etraftaki yakın yerleşim birimlerine bağlayan dört meşhur yol vardır. Bunlardan birincisi: Prizren ile Firzovik istasyonu arasındaki on saatlik yoldur. Bu yol tamamen Prizren Sancağı'nda olmayıp bir kısmı da Priştine Sancağı'nda bulunmaktadır. Harap haldeki yol, Kosova Vilayet Valisi Hafız Mehmet Paşa'nın Prizren ziyareti öncesinde bir yandan tesviye edilmiş bir yandan da üzerinde köprüler yapılmıştır. Buna bağlı olarak yol, yıl boyunca trafiğe açık hale gelmiştir. XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Prizren-Firzovik yolu otomobil ile gidip gelecek hale getirilmiştir.³² İkincisi: Yakova yoludur. Tesviye edilmediği halde şose gibi gayet düz olduğu için ulaşım için gayet müsaittir. Üçüncüsü: İşkodra yoludur. İşkodra yolu diğer iki yol gibi düzgün değildir. Prizren'den üç saat mesafeye kadar arabayla gidilebilir lakin ondan sonrası

³² BOA, *DH. İD*, 3-68.

ancak binek hayvanlarıyla kat edilebilirdi. Daha sonraları bu yolun ehemmiyetin artması üzerine sık sık tamir edilmiştir.³³ Balkan Savaşları öncesinde bu yolun önemi arttığı için inşaatın hızlandırılması için Kosova Vilayet bütçesine ek ödenek aktarılmıştır.³⁴ Dördüncüsü ise Debre yoludur. Bu da İşkodra yoluna benzer. Luma Kazası civarında yol düz ve genişse de; yol güzergâhı ekseriyetle dağlık ve engebeli olduğundan yolculara rahat vermezdi. Bunların yanında Prizren'den Şar üzerinden Kalkandelen'e giden bir yol daha varsa da genellikle yılın büyük bir bölümü karlarla kaplı olmasından pek tercih edilmezdi. Yolcular daha çok Üsküp ve Bukovik yolunu tercih ederlerdi.³⁵

Siyasi stratejiler nedeniyle Romalılar zor bir yol ağı yapmış ve bununla beraber yolların etrafında çeşitli binalar da yapmışlardır. Bu yapılan askeri yollar daha geniştir çünkü kervan yolculuğundan daha önemliydi. Romalıların en önemli ve en kısa yolu Prizren'den geçen Lissus-Naissus yolu idi. Bu yoldan ticari mallar, posta ve savaş sırasında askerler de geçirdi. Osmanlı döneminde de yeni yolların yapılmış ve eski yolların tamirâtı için ödenek ayrılmıştır. 1863'de Prizren'den Üsküp ve Priştine'ye yapılan yolun bir bölümünün hizmete açılması karşısında bölge halkı memnuniyetlerini bildiren telgrafları Bâb-ı Âli'ye göndermişlerdir.³⁶ Bâb-ı Âlî Daire-i Sadâret Kalemî'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 14 Mayıs 1910 tarihli bir yazıda: Prizren-Yakova arasındaki şose yola başlanabilmesi için 12 bin liraya yolun bitirilmesi için de 50 bin liraya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. 12 bin lira tahsisat ayrılmış ve 50 bin lira içinde Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne emir verilmiştir.³⁷

³³ BOA, A. MKT. MHM, 737-42.

³⁴ BOA, DH. İD, 97/1- 22; BOA, DH. İD, 44/22-10.

³⁵ *Kosova Vilayet Salnamesi* (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları), Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul-2000, s.265-266.

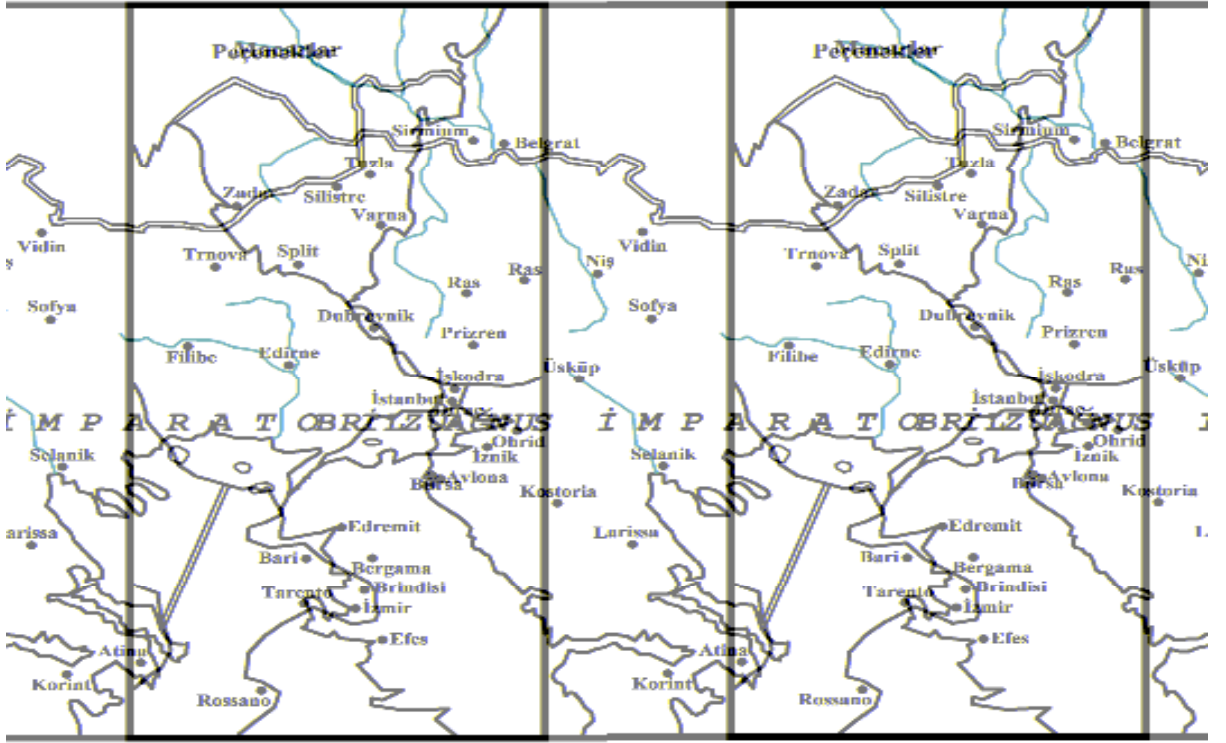
³⁶ BOA, A. MKT. MHM, 283-17.

³⁷ BOA, DH. MUİ, 80-3.

döneminde burada ilk yerleşim birimi olarak Theranda'nın kurulduğuna inanılmaktadır.⁴⁰ Romalıların bu topraklarda iktidar olması, Dardanların ve bölge ekonomisinde köklü değişiklikler meydana getirdi. En önemlisi Roma İmparatorluğu bölgenin tamamına barış ve istikrar getirdi. Bütün bunlar tarımın dirilmesine, üretimin çoğalmasına, dönemin teknolojisinin kullanılmasına ve ticaretin ilerlemesine neden oldu. Buna rağmen İilir aşiret gruplarından Dardanlar, kendi tampon bölgelerinde vasaal olarak otonomiler kurdular. Kosova'daki Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti 395 yılına kadar devam etti. Kosova, bu tarihte ikiye ayrılan imparatorluğun Doğu Roma İmparatorluğu kısmında kaldı. Bizanslıların, daha çok imparatorluğun merkezi ve yakın çevresiyle ilgilendikleri için bu dönemle ilgili Kosova ve Prizren hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. VII. Yüzyılın başında ise Kosova'ya Slavlar yerleşti. Slavların bu topraklara gelmesiyle Prizren-Dukagin ovasında bulunan İilirler, dağlık bölgelere yerleşip hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Fakat yerleştikleri dağlarda umduklarını bulamamaları yeni göçlerin kapısını aralamıştır. Dolayısıyla bu göç ve artan nüfus Kosova ve Prizren çevresine olunca bölgedeki Arnavut nüfusunun homojen yapısına pozitif katkıda bulunmuştur. Ayrıca Slav akınına maruz kalan İilirler, doğudan batıya doğru kayarak Tuna havzasından Adriyatik kıyılarına gelerek bugünkü Arnavutluk halkını ve devletini oluşturdular. Bunun yanında Orta Çağda Kosova ve Prizren'in nüfusu çok karışmıştır. Zira Arnavutların yanında Sırp, Hırvatlar, İtalyanlar, Vlahlar ve Yunanlılar diğer bölge sakinleriydi.⁴¹ Gerek Bizans'ın tazyiki gerekse X. Yüzyılın ilk yarısında Bulgar istilası yüzünden Kosova bölgesinin çeşitli yerleri Sırp, Bulgarlar ve Bizanslılar arasında zaman zaman el değiştirdi. Batı'dan ise Arnavutlar Kosova'ya yayıldılar. X. ve XIII. Yüzyıllar bölge tarihi bakımından oldukça karmaşıktır.

⁴⁰ <http://www.prizrenliler.org/content/view/16/29/26.02.2008>.

⁴¹ S. Rahimi, *a.g.e.*, s.18-20.

Harita 4: Bizans Döneminde Balkanlar (KARAMANİDİ ARŞIVI)

Bölge sık sık farklı milletler arasında el değiştirmiştir. Uzun bir barış döneminden sonra Bulgarlar bu defa Çar Symeon'un idaresinde yeniden saldırıya geçince, Bizanslılar o sıralarda Tuna kıyılarına yerleşen Macarları yardıma çağırdı. Böylece Macarlar ilk defa Balkan politikasına karışmış oldular. X. ve XI. Yüzyıllar yine Balkanlar'da Bizans'ın iktidarıyla geçti. Zaman zaman Bulgarlar Bizans karşısında güçlenmişler de; Bizans, sonunda onları etkisiz hale getirmiştir.⁴² Sırp ordusu 1169 yılında Bizanslıları mağlup ettiği Pantina (Mitroviça civarında) savaşında sonra Kosova ve Prizren Sırp'ların kontrolüne girer. Bu kez Bizans ordusu 1190 yılında Morava'da Sırp'ları mağlup ederek bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Bizans devrinde bu kentin yukarısında 3 kilometre uzaklığında Kız Kalesi (Vişegrad) ile Drvengrad-Derebenciler kalesi (yol koruyucuları) gibi kaleler yapılmıştır. 1204 yılından itibaren Kosova ve Prizren'i

⁴² Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara-1992, s.2-4. Ortaçağ Sırp devleti ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ayşe Kayapınar-Levent Kayapınar, "Ortaçağ'da Sırp'lar ve Devletleri", Balkanlar El Kitabı, c. I, Ankara-2006, s.129-138.

Bulgarlar kontrol etmiş ise de 1275 yılında Sırp kralı I. Stefan Duşan, bölgede tekrar hâkimiyet tesis etmiştir. Duşan zamanında Prizren, Orta Çağ Sırp Devleti'nin merkezi haline gelmiştir.⁴³ XIII. Yüzyılların başlangıcında Orta Çağ Sırp Devletinin güneye doğru ilerlemesiyle, Prizren o devletin merkez bölümünde kaldı ve önemli bir ekonomi, kültür ve siyasi merkezi oldu. Sırp'ların güney ve güneybatıda devlet kurmalarıyla Prizren bu toprakların ortasına gelmiştir. Dolayısıyla Prizren ekonomik, kültürel ve siyasi bir merkez haline gelmiş; XIV. Yüzyılın başlangıcında, o zamanki koşullara göre Orta Çağ Sırp Devleti'nin çok gelişmiş bir merkezi olmuştur. Bu yüzden birçok araştırmacılar Prizren'e o zamanda "Balkanların Dubrovnik'i" adını da vermiştir. Ancak 1355 yılında Stefan Duşan'ın ölümüyle Sırp Krallığı parçalandı. Kosova ve Prizren, Kuzey Sırbistan Krallığı'nın hâkimiyet sahasında kaldı.⁴⁴

1.2.2- Osmanlı Sonrası Prizren

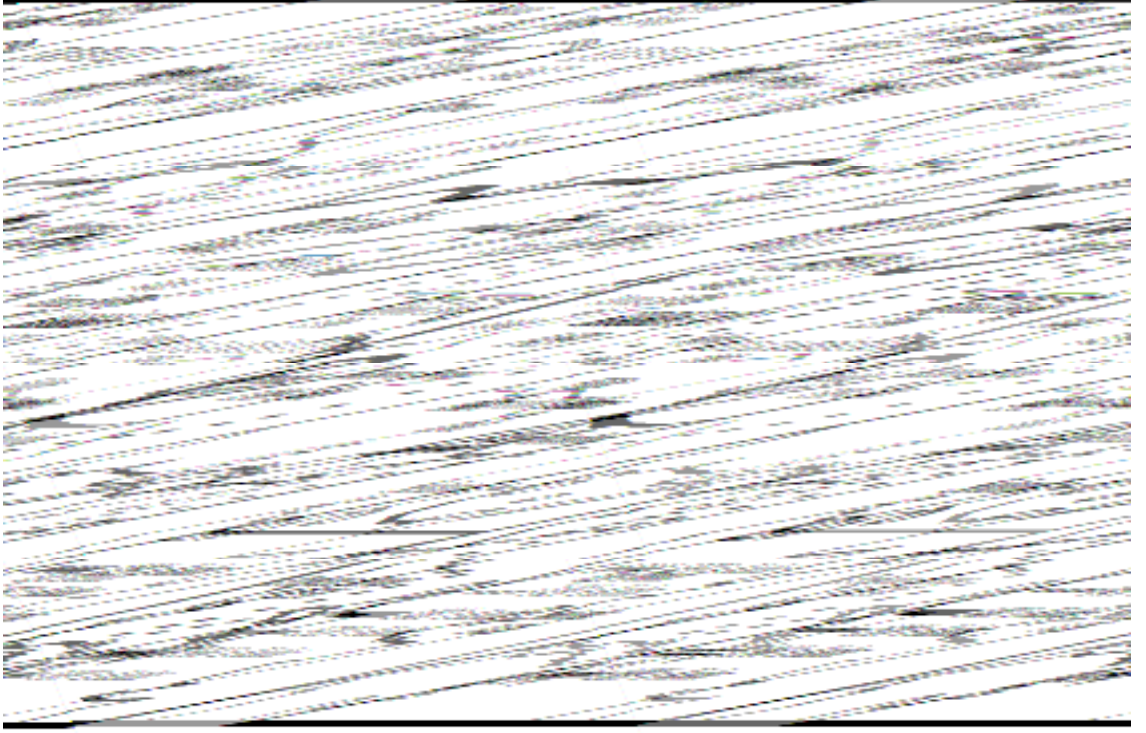
Hun, Bulgar, Peçenek, Kuman, Avar ve Oğuz (bazı boyları) Türkleri, Osmanlılardan önce farklı zamanlarda Orta Asya'daki anayurtlarından çıkarak Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Balkanlara yerleşmişlerdir.⁴⁵ Bu göçler, Balkanlar'daki Türk unsurunun kuvvetlenmesine neden oldu. Özellikle Makedonya, Bulgaristan ve Kosova'daki Türk nüfusu iyice arttı. Doğu Avrupa Türk Kavimleri diyebileceğimiz bu unsurlar, IV. Yüzyıldan itibaren Avrupa'nın siyasi ve etnik yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuşlardır. Türkler, Balkanlar'daki yerli unsurlarla zamanla karışıp kaynaşarak onlarla kültürel etkileşime girmişlerdir. Ancak bazen savaşlarda mağlup olmaları; bazen de din

⁴³ Sırp kralı I. Stefan Duşan'ın mezarı Prizren'dedir. Dolayısıyla Sırp'lar Prizren'e büyük bir kutsallık atfederler. Ayrıca ilk Sırp Ortodoks kilisesinin de burada bulunması Sırp'lar açısından şehrin önemini iyice artırmıştır. Bu yüzden Sırp'lar Prizren'e Sırpski Carigrad (Sırp'ların İstanbul'u) ismini vermişlerdir.

⁴⁴ Münir Aktepe, "Kosova", İA(MEB), İstanbul-1977, c.VI, s.869-870.

⁴⁵ Doğudan Asya içinden Kuzey Karadeniz step bölgesi yoluyla birbiri ardına gelen atlı göçebe Türk kavimleri, ya burada Dac, Trak ve Sla aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş (XI. Yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi), yahut askeri egemen sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Bu sonuncular arasında, bir Türk boyu olan Kutrigur'ların VII. Yüzyılda kurmuş oldukları Bulgar Hanlığı özellikle anımsamalıdır. Bulgarlar'ın Dobruca'da bıraktıkları kitabelerde, hükümdar, Han ünvanı ile anılır ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılır. Bulgar Hanları IX.-XI. Yüzyıllarda (1018'e kadar) Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini almıştır. XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda yine Bulgaristan'da, Kıpçak/Kuman aslından Slavlaşmış Terteri ve Şişman Hanedanları hâkim oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halil İnalçık, "Balkanlar ve Türkler", Bal-Tam Türklük Bilgisi, Prizren- 2005, sayı: III, s. 20.

değiştirmeleri nedeniyle daha önce oynadıkları siyasi yapının değişmesindeki temel belirleyici rollerini kaybetmişlerdir. Bölgedeki bazı yer isimleri yukarıda bahsettiğimiz Türklerle ilgilidir.⁴⁶

Harita 5: Balkanlar'da Osmanlı İlerleyişi (KARAM&VADİ Arşivi)

Osmanlı Devleti ise Anadolu'nun kuzeybatısında bir "uç beyliği" olarak kurulmuş; fakat kısa sürede Trakya'ya geçerek Balkanlar'ı fethetmiştir. Avrupa'ya doğru gerçekleştirilen bu fetihler, Osmanlı'nın Balkan topraklarını yurt tutma çabasının ürünüdür. Fetihler sadece askeri bir hareketin ürünü değil akıncı grupların ve kolonizatör dervişlerin ortak başarısıdır. Devlet politikası gereği batıya doğru akan göçebe ve yarı-göçebe sivil unsurların buraya yerleşmesiyle iskân ve hâkimiyet iyice ete kemiğe bürünmüştür. Nitekim Balkanlar'da belirsizlikler içinde yaşayan yerli halkların o dönemdeki siyasi kaos

⁴⁶XIX. Yüzyılın başından itibaren kullanılan "Balkan" kelimesi Türkçede sık ormanlarla kaplı dağ demektir. Yine Axios nehrinin adı "Vardar", Lihnidos gölünün adı "Ohri", Skardos dağının adı "şardağ" olarak Türkçeleşmiştir. Yerleşim birimlerinde ise "Peç (İpek)" Peçenklerden, "Kumanova" Kumanlardan adını almıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Mualla Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", Balkanlar El Kitabı, c. I, Ankara-2006, s.185-202.

ortamında, bu yayılmaya direnç göstermeleri söz konusu değildi. Ancak 1388 yılında Timurtaş Paşa'nın idaresinde Bosna'da akında bulunan 20 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti, Bosna kralı Tvrtko ile Sırp kralı Lazar'ın idaresindeki 30 bin kişilik bir müttefik kuvvete Ploşnik'te mağlup oldu.⁴⁷ Lazar, diğer Sırp asilzâdelerini komutası altında birleştirdikten sonra damadı Vulk Brankoviç'in de desteğiyle Prizren ve Peç'i (İpek) kendi topraklarına kattı.⁴⁸ Ploşnik bozgunu Balkanlara büyük ölçüde yerleşen Osmanlıların mağlup edilebileceği düşüncesini iyice artırdı. Bunun üzerine Sırp, Bulgar, Eflak, Boğdan, Boşnak, Arnavut, Macar ve Çek kuvvetlerinden oluşan bir haçlı birliği meydana getirildi. Bu sırada Anadolu'da Karaman seferinde bulunan Sultan I. Murat, bu haçlı ittifakına karşı tedbir almak ve dağıtmak üzere Veziriazam Çandarlı Ali Paşa'yı Bulgaristan'a göndererek oraları zapt ettirdi. Çandarlı Ali Paşa, Kosova tekfuruna haber göndererek, Osmanlı himayesini kabul etmesini bildirdi. Tekfur bu talebi reddedince Doğan Bey idaresindeki Osmanlı akıncıları, Kosova topraklarını baştanbaşa yağma edip esirlerle dönmüştür. Osmanlılar asıl Kosova hareketini bir yıl sonraya bıraktıkları için bu akının neticeleri üzerinde pek fazla durmadılar. Sultan I. Murat da Anadolu'nun muhafazasını sağlayarak bağlı birliklerle Balkanlara geçti. Neticede iki ordu bazı kaynaklarda 20 Haziran 1389 bazılarında 10 Ağustos 1389 tarihinde Kosova ovasında karşılaştılar.⁴⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı eserinde bu tarihi 15 Temmuz olarak bildirmektedir.⁵⁰ Burada yaklaşık sekiz saat süren savaş sonrasında Osmanlı ordusu, Sırp komutan Lazar idaresindeki Haçlıları mağlup etti. Savaş sonrası Sultan I. Murat, savaş meydanını gezerken Müslüman olduğunu bahane ederek yanına sokulan yaralı bir Sırp asilzadesi olan Miloş Obiliç,

⁴⁷ Hoca Sa'deddin, *Tâcû't- Tevarih*, İstanbul-1279, c.I, s.104; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Neşreden: Faruk Reşit Unat- Mehmet Altan Köymen), Ankara-1987, c. I, s.239-241; Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühû'l-ahbâr*, İstanbul-1277, c.V, rûkn. IV, s.24a-24b; Enveri, *Düstûrname*,(Neşreden: Mükrimin Halil Yınanç), İstanbul-1928, s.84-87.

⁴⁸ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul-2005, c.I, s. 228.

⁴⁹ Osmanlı Devleti, her yıl I. Kosova Muharebesi zaferinin yıldönümü nedeniyle 16 Haziranda Meşhed'te ictimâ edilmesini uygun görürdü. Vesikalara göre zafer yıldönümü dikkate alındığında tarih 16 Haziran 1389 gözükmektedir. BOA, MV, 227-124; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*,(Neşreden: Neşet Çağatay), Ankara-1987, c.I-II, s.8-9; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi I, Hazırlayan: Mehmet Altan Köymen*, Ankara-1983, s.139- 144; Hoca Sa'deddin, a.g.e., İstanbul-1279, c.I, s.125; N.Jorga, a.g.e., s.240-245; Neşri, a.g.e., s.279.

⁵⁰ N.Jorga, a.g.e., s.244.

tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir.⁵¹ I. Kosova savaşı Osmanlıların o vakte kadar Balkanlar'da kazandığı en büyük zaferdir. Yine Osmanlıların Orta Avrupa'ya doğru ilerleyişine kapı aralamıştır. Balkanlara kesin olarak yerleşme yolunda önemli bir dönüm noktasını olmuştur. Bu savaş neticesinde Sırbistan'ın istiklali sona ermiş, ilk defa Kosova ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Slav toplulukları Türk egemenliğini kabul etmiştir. Hatta Balkan milletleri Ankara Savaşı sonrası yaşanan siyasi belirsizlikten istifade edemeyecek kadar ağır bir darbe almışlardır.

Yıldırım Beyazıt, Üsküp ile Güney Kosova havalisini uç beyi Paşa Yiğit'e tevdi ederek, Anadolu'ya döndü. Kosova havalisinin, ilk olarak, Üsküp Sancağı'na bağlı ve Paşa Yiğit idaresinde olduğu söylenebilir.⁵² Daha sonra Anadolu'dan getirilen Türkler tarafından bölge iskân edilmeye başlanmıştır.⁵³

Ankara Savaşı sonrası yaşanan Fetret devrinde, Yıldırım Beyazıt'ın oğulları Balkanlara hâkim olmak için kıyasıya mücadele etmişlerdir. Bu taht kavgaları sırasında Sırp'lar tekrar Kosova'ya hâkim olmuşlardır. Bu durum Üsküp Sancak Beyi İshak Bey zamanına kadar devam etmiştir. 1439 tarihinde Sultan II. Murat tarafından Sırp'ların mağlup edilmesi üzerine Kosova yeniden Osmanlı egemenliğine girmiştir. Lakin 1444 tarihinde yapılan Varna Savaşı sonrası Edirne-Segedin Antlaşması gereğince Kosova Sırp'lara bırakılmıştır. 1448 de yapılan II. Kosova Savaşı sırasında Osmanlı ordusu, Hünyadi Yanoş idaresindeki Haçlıları, I. Kosova Savaşı'nın yapıldığı yerde mağlup etti.⁵⁴ I.

⁵¹ Sultan Murat, şehit edildikten sonra iç organları çıkartılarak "Meşhed-i Hüdâvendigar" adıyla bilinen türbesine gömülmüştür. Cesedi ise Bursa'ya getirilerek burada yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Kosova Savaşı ve Sultan I. Murat'ın şehit edilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul-1999, Kitap: 3, s.18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara-1972, c.I, s.252-260; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul-1947, c.I, s. 77-81; J. Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Tercüme: M. Ata), İstanbul-1336, s.213-225; Mithat Sertoğlu, *"I. Kosova Meydan Savaşı"*, Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul-1966, c.II/8, s.35-38.

⁵² M. Aktepe, *a.g.m.*, s.870-871.

⁵³ Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetinin genişlemesi ile şehir, kasaba, köy ve mahalle teşekkülü için bkz.: Halil İnalçık, *"Balkanlar ve Türkler"*, Bal-Tam Türklük Bilgisi, Prizren-2005, sayı: III, s. 20-43; Mehmet İnbaşı, *"Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti"*, Türkler, Ankara-2002, c. XIX. s.154-162; Havva Selçuk, *"Rumeli'de Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri"*, Türkler, Ankara-2002, c. XIX, s. 177-182.

⁵⁴ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.42; N.Jorga, *a.g.e.*, s.382-395, Feridun Emecen, *"Kosova Savaşları"*, İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -2002, c.XXVI, s.222-223.

Kosova Savaşı sırasındaki hezimetlerini unutmayan Sırlar, II. Kosova Savaşı sırasında tarafsız kaldılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Sırlara daha önce verilen topraklara, galibiyete rağmen dokunmadı. Bu tarihten sonra Prizren bölgesi 21 Haziran 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında Ahmet Bey Evrenoszâde tarafından alınincaya kadar Sırların kontrolü altında kalmıştır. Fetih sonrası bir süre Kosova'da kalan Fatih Sultan Mehmet Han, bir seferinde Prizren'i de ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Prizren'deki en büyük kiliseyi; Sveta Bogoroditsa Levişka Kilisesi'nde Cuma namazı kıldıktan sonra camiye tahvil ettiği bilinmektedir.⁵⁵

Osmanlı fethi, tahrir defterlerinin ve çeşitli kaynakların tahkiki sonucu şu aşamalardan geçmiştir: Haraçgüzarlık devresi, bunu takiben alışma dönemi, ardından sulhcü vasıtalarla yerli hanedanların bertarafı, eski unsurların muhafazası ve Osmanlı sistemine intibakı, dini müesseselerin, idari yapının, vergilerin, yerli adet ve tatbikatı ve askeri zümrenin ibkasıdır.⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin bu fetih sistematiği aşama aşama Prizren'de uygulanmıştır. Bu uygulamanın örneklerini, yeri geldiğinde tezimizin ilgili bölümlerinde anlatılacaktır. Fetihden sonra Prizren sancak yapılarak Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır. O zamanlarda Prizren Sancağı'nda şu kadılıklar bulunuyordu: Prizren, Suva Reka, Has ve Bihor. Kısa sürede tahrirleri yapılarak Osmanlı hâkimiyeti pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara–1999, c.I, s.5.

⁵⁶ Evliya Çelebi Kanuni Sultan Süleyman döneminde Prizren'de 17 zeamet, 222 Timar tevdi edildiğini bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: E. Çelebi, a.g.e., Kitap: 1, s.79. Osmanlı fetihleri sonrası uygulamalar için bkz.: Feridun Emecen, "*I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi*", I.Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara–1992, s.43.

⁵⁷ Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi Defter-i Hâkâni Dizisinden 2004 yılında çıkan 167 numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937–1530) II* adlı esere başvurulabilir.

Fotoğraf 7: Sinan Paşa Camii ve Bistriça Nehri (RVÖK)

XVI. Yüzyıl Osmanlı Prizren'ine dair bilgileri Suzi Çelebinin Vakıfnamesi'nden ve onun, ünlü akıncı beylerinden Gazi Ali Bey Mihaloğlu'nun akınlarını anlattığı 15 bin beyitlik Gazavatnamesi'nden öğreniyoruz. Bu vakıfnameden: Suzi Çelebinin Prizren'de bir cami, köprü, mektep, kütüphane ve çeşme inşa ettiği ettirdiği gibi Prizren'de yavaş yavaş İslam dininin yaygınlaştığını öğrenmekteyiz. Katolik ve Ortodoksluğun yaygın olduğu Kosova'da, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Arnavutlar topluca Müslümanlığı benimsemişlerdir. Yine Kukli Mehmet Bey ve Gazi Mehmet Paşa, Prizren'de imar faaliyetlerinde bulunarak birçok cami, mescit, han, hamam ve mektep inşa ettirmişlerdir. Ayrıca bu yüzyılın ortasında tabak, demirci, saraç, terzi, tüfekçi ve kuyumculardan oluşan ilk esnaf örgütleri teşekkül ederek ekonomik hayatı zenginleştirmiştir.⁵⁸ Bu tarihten sonra XVII. Yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı-Avusturya savaşlarına kadar Prizren, ciddi hadiselerle sahne olmamıştır.

⁵⁸ <http://www.prizrenliler.org/content/view/16/29/14.03.2008>.

Fotoğraf 8: Sinan Paşa Camii ve Bistriça Nehri (RVÖK)

Kosova ve Prizren'in siyasi ve etnik tarihinin karmaşıklığı yüzünden tezimizde belli başlı siyasi ve askeri olaylara işaret taşları koymakla yetineceğiz. Çünkü konunun evsafı dikkate alındığında siyasi ve askeri olaylar tezimizde önemli bir yer tutmayacaktır. Osmanlı Devleti 1683 tarihinde II. Viyana Kuşatması'nda başarısız olunca, Avusturya ordusu Piccolomini idaresinde Kosova'ya hareket etti. Buradaki Osmanlı birliklerini mağlup ederek tüm Kosova'ya hâkim olmuştur. İtalyan asıllı komutanın hedefi Kosova'dan Adriyatik'e kadar uzanan geniş toprak parçasını ele geçirerek Osmanlı topraklarının Bosna'yla tamamen bağlantısını koparmaktı. Bu sırada Kosova'da yaşayan Sırlar, Peç (İpek) Patriği III. Arsenije Carnojeviç'in, Katolik Arnavutlarda Üsküp Başpiskopos Peter Bogdani'nin önderliğinde Avusturyalılarla iş birliği yapmışlardır. Prizren'de İpek'ten sonra 6 Kasım 1689 da Avusturya'nın bu küçük ordusu tarafından ele geçirilmiştir.⁵⁹ Piccolomini'yi Prizren'de Sırp, Arnavut ve Karadağlılardan oluşan 5 bin kişilik bir grup ile Katolik ve Ortodoks dini liderler sevinçle karşıladılar.⁶⁰ Prizren, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra ilk defa farklı bir ülke tarafından kontrol ediliyordu. Piccolomini, Kosova'daki yerel unsurlarla iyi ilişkiler kurarak onların

⁵⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul–2005, c. IV, s. 212.

⁶⁰ F. Derviş, *a.g.t.*, s.18.

gönlünü almayı başarmıştı. Ancak 9 Kasım 1689'da Piccolomini vebadan ölünce komutayı devralan Avusturyalı halefi Hersog Holştayn, yerel unsurlarla özellikle Arnavutlarla iyi geçinemeyerek onları küstürmüştür. Bu ihtilaf Osmanlı Devleti için iyi bir avantajdı. Tecrübeli Osmanlı kurmayları da bundan yeterince istifade etmeyi bildiler. Hersog Holştayn, Osmanlı ordusunun konakladığı Kosova'daki köylerin yakılma emrini vermesi ise bardağı taşıran son damla olmuştu. Çünkü Arnavut ve Sırlar, Avusturyalıları bir kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bu hareket üzerine onları işgalci gibi algılatınca Sırlar, Arnavutlar ve Karadağlılar kitleler halinde Avusturya ordusunu terk ederek onları zayıflattılar. Bu işgal sırasında genel olarak Kosova ve Prizren'de büyük bir tahribat yaratmıştır.⁶¹ Osmanlı döneminde inşa edilen mimari eserlerin birçoğu yakılıp yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Hasan Kaleşi, bu tahribatlardan sonra Prizren'de Müslüman ahalinin ancak dörtte birinin hayatta kalabildiğini ileri sürmektedir.⁶² Ancak araştırmalarımız sırasında Hasan Kaleşi'den başka XIX. Yüzyılda Tahir Efendi tarafından yazılan Menakıp'ta Prizren'de sadece altmış ailenin hayatta kaldığı değerlendirilmesi yapılmaktadır.⁶³ Çünkü bu dönemde şehrin nüfusu otuz sekiz bin civarındadır. O zaman Tahir Efendiye göre otuz yedi bin; Kaleşi'ye göre yaklaşık yirmi sekiz bin kişinin ölmüş olması gerekiyor. Rakamlar oldukça abartılı gözükmektedir. Muhtemelen facianın boyutlarını gözler önüne sermek için rakamları abartmış olabilirler.

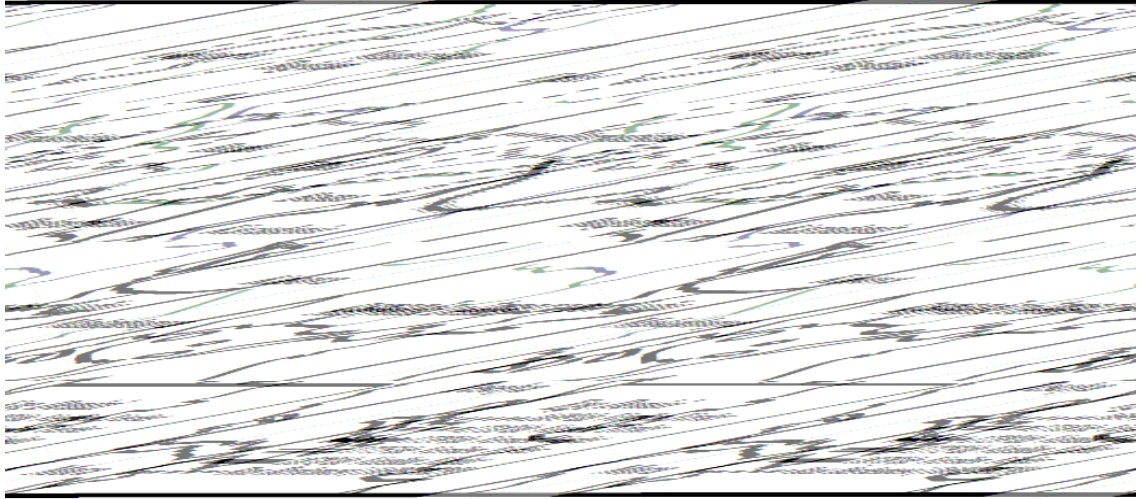
1690 yılının ilk aylarında Koca Halil Paşa ve Selim Giray Han'ın komutasındaki Osmanlı ordusunun duruma hâkim olmaya başlamasıyla Sırların büyük bir kısmı kuzeye göç etmek zorunda kaldılar. Bu durum III. Arsenije Carnojeviç ve cemaatine pahalıya mal oldu. Avusturya İmparatoru I. Leopold onları Macar topraklarına yerleştirdi. Göçe katılanların sayısının 400–

⁶¹ Mehmet Tahir Efendi, Prizren müftüsü olarak görev yaparken 1876 yılında Menakıb adlı eserini Arapça olarak kaleme almıştır. Bu kıymetli eserde hem yaşadığı hem de daha önceki dönemlerle ilgili bilgiler mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Tahir Efendi, *Menakıb*, Prizren Kültür Anıtlarını Koruma Kurulu, No: 635–655.

⁶² Hasan Kaleşi, "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul- 1979, c. 1, sayı: 1, s. 78.

⁶³ M. Tahir Efendi, *a.g.e.*, s. 635-655 ; M. Kiel, *a.g.m.*, s. 338.

500 bin arasında değiştiğine dair tahminler bulunmaktadır.⁶⁴ Sırp iddiası, g sonrası oluşan boşluğu Arnavutlar tarafından doldurulduğudur. Gten evvel Kosova'da Arnavutlar azınlıkta olduğunu ve Kosova'nın etnik ve demografik yapısını değiştirerek Arnavutların çoğunluğu ele geçirmesine sebep olduğunu ifade etmektedirler. Sırpların "Büyük G" adını verdikleri olay Sırp ve Arnavut tarihçiler arasında öteden beri tartışılan ve günümüzde dahi anlaşamadıkları netameli bir konudur. Arnavutlara göre Avusturyalı General Piccolomini'yi Prizren'de karşılayan Başpiskopos Peter Bogdani'nidir. O sırada Patrik Arsenije'nin Kosova'da dahi bulunmadığını ileri sürerler. Ayrıca patriğin liderliğinde göç eden Sırpaların sayısının Kosova'nın demografik yapısını değiştirecek kadar fazla olmadığı iddia ederler ki zaten göç edenler arasında Arnavutların da varlığından söz ederler. Olayların gelişimi göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı birliklerinin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte arada geçen bu kadar kısa sürede büyük bir gn meydana gelebileceğidir. Kosova'da Arnavutların ve Sırpaların demografik yapısı ve bunun oluşumu çalışma sınırlarımız dışında olduğu için bu konunun detaylarına girmeyeceğiz.

Harita 6: II. Viyana Kuşatması ve Karlofça Antlaşması Sonrası XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti (KARAM&VADİ Arşivi)

⁶⁴ II. Viyana Kuşatması sonrası Osmanlı Devleti'nin, eski topraklarının büyük bir kısmını kontrol etmesinden sonra III. Patrik Arsenije arnijevi, Avusturya İmparatoru I. Leopold'dan yardım talep ettiği iki mektupta 30–40 bin arasındaki mülteci Sırlardan bahsetmektedir. Dolayısıyla rakamlar arasında keskin uçurumlar bulunmaktadır. N. Malcom, a.g.e., s.202.

II. Viyana Kuşatması'ndan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar Kosova ve Prizren, çeşitli isyan ve siyasi çalkantılarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı-Avusturya savaşlarından yaklaşık yüzyıl sonra, Kosova'nın güçlü feodal beylerinden Kara Mahmut Paşa'nın devlet kuvvetleriyle çarpıştığını görüyoruz. Arnavutların Buşatlı beylerinden olup, babasının yerine İşkodra Mutasarrıflığı'na getirilmiştir. Etraftan aldığı silah ve göç desteğiyle iyice palazlanıp kendi başına hareket eden Kara Mahmut Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'yla savaşmasını fırsat bilerek Üsküp, Manastır ve Kosova'yı işgal etmiştir. Sultan I. Abdülhamit tarafından 1786 tarihinde üzerine gönderilen orduyu Kosova'da mağlup ederek yeğeni Mehmet'i Prizren'e vali olarak atadı. Onun asıl amacı idaresi altındaki yerleri Osmanlı'dan tamamen kopararak müstakil bir devlet kurmaktı. Onun bu niyeti yakın çevresindekilerce tepkiyle karşılanmış bir süre sonra da desteklerini çekmeye başlamışlardır.⁶⁵ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgenin diğer yerel feodal ailelerini özellikle Rotulaları bir denge unsuru olarak Buşatlıların karşına çıkarmıştır. Valilik, merkezi ve yerel desteğe bağlı olarak Buşatlılarla Rotulalılar arasında değişiyordu. Ancak Sultan III. Selim, I. Abdülhamit'ten ayrı bir politika uygulayarak Kara Mahmut Paşa'yla antlaşma yolunu tercih etmiş ve onu vezir payesiyle Yeni Pazar Seraskerliğine tayin ederek teskin etmeyi bilmiştir.

XIX. Yüzyıl Prizren yerel tarihine Rotula ailesi⁶⁶ damgasını vurmuştur. Kökenleri ve nereden geldiklerine dair muhtelif rivayetler bulunan ailenin en önemli simaları Tahir, Rüstem Salih ve Mahmut ağalardı. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşanan bölgesel otorite boşluğunu iyi değerlendiren Salih Paşa, rakipleriyle olan mücadelesini kazanarak büyük bir nüfuz kazanmıştır. Rotula ailesinden Salih Ağa'ya Paşa ünvanı verilerek, 1747 de Prizren Sancağı'na vali

⁶⁵ S. Rahimi, *a.g.e.*, s.33.

⁶⁶Mehmet Tahir Efendi'nin, *Menakıb* adlı eserinden anlaşıldığına göre Rotula ailesi, Prizren'in yakınındaki Ninkofce köyündendirler ve ailenin etkili olduğu dönemde reisi Salih Paşadır. Zaten Salih Paşadan sonra Rotulalar nüfuz kazanarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Bundan önce haklarında pek bir bilgi yoktur. Bunların ilk ataları da Prizren'de Bayraklı Cami olarak bilinen Gazi Mehmet Paşa camisinin banisi Mehmet Paşa'dır. Prizrenle ilgili birçok çalışma yapan Hasan Kaleşi de bu görüşü benimser. Buna karşılık Peter Kostić'e göre ise Rotulalılar Luma'nın Uymışte köyünden olup ilk ataları da Sinan Paşa'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Raif Vırmıça, Prizren'de Rotlalar Hakimiyeti ve Vakfiyesi, Prizren-2008, s.29.

olarak atanmıştır. Rotula ailesi valiliği devraldıktan sonra bu görevi yaklaşık yüz yıl sürdürerek; bir çeşit yerel saltanat tesis etmişlerdi. Zaten buradaki sancaklarda genellikle kan bağı olan Arnavut beyleri vali yapıyordu. Dolayısıyla Prizren valilerinin çoğu Rotula ailesine mensuptur. Böylece Osmanlı Devleti taşrada yaşadığı sıkıntıyı bölgenin asil beylerine yaslanarak gidermeye çalışmıştır. Rotula ailesinin en önemli şahsiyetlerinden biri de Mahmut Paşa'dır. Yaklaşık Prizren'de otuz yıl valilik yapmıştır. Arazilerinin yıllık icarı 175.041 kuruş tutan Mahmut Paşa kardeşi Emin Paşa ile birlikte Prizren'de birçok vakıf kurmuştur.⁶⁷ 1809 da bu göreve başlayan Mahmut Paşa, valiliğin ilk yıllarında Sultan II. Mahmut'la pek anlaşamamışsa da sonradan affedilmiş Mora seferinde ve Sırp isyanlarında başarıyla görev yapmıştır. Belgrat ve Semendire'nin fethine katıldıktan sonra 1822–1824 Yunan isyanını bastırmakla görevli Osmanlı ordusuna da iştirak etmiştir. Ancak bu isyan sırasında ciddi can ve mal kaybına uğrayınca Rotula ailesinin Prizren'deki nüfuzu da sarsılmaya başlamıştır. Mahmut Paşa, Balkanlar'daki isyanlar ve beylerin birbirleriyle mücadelelerinde kimi zaman Osmanlı Devleti'nin kimi zaman bölgedeki beylerin yanında saf tutmuştur. XIX. Yüzyıl reformlarına ayak direyerek Hüseyin Gradaşeviç ve diğer Arnavut Paşalarıyla birlikte muhalif koalisyonda yer aldı. Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, 1836 da Rumeli Valisi Tangiroğlu Mahmut Hamdi Paşa ve Üsküplü Feyzi Paşa'yı Prizren Valisi Mahmut Paşa'nın üzerine göndermiştir. Daha fazla direnemeyeceğini anlayan Mahmut Paşa, valiliği kardeşi Emin Paşa'ya emanet ederek firar etmiştir. Rumeli valisi Tangiroğlu Mahmut Hamdi Paşa, Mahmut Paşayı af edeceğini ve tekrar Prizren'e vali yapacağını söyleyerek teslim olmasını istemiştir. Bu vaade itimat eden Mahmut Paşa tutuklanarak önce İstanbul'a sonra da Bolu'ya sürgün edilmiştir. Daha sonrada Bolu'da öldürülmüştür.⁶⁸ Siyasi rolü ve yerel hizmetleriyle Prizren'in en ünlü valisidir. Kendisinden sonra valiliğe kardeşi Emin Paşa atanmıştır. Bu dönemde Prizrenle ilgili bilgiler oldukça mahduttur. Zaten bundan sonra Rotulaların Prizren'deki egemenlikleri sona ermiştir. Rotula ailesi yüzyıl kadar

⁶⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, 10066.

⁶⁸ R. Virmiça, *a.g.e.*, 102.

süren Prizren valilikleri döneminde birçok cami, mescit, mektep yaptırmıştır. Ayrıca şehrin üst kısmında bulunan kaleyi tamir ettirerek kurdukları vakıf yoluyla Prizren’de birçok belediye hizmetleri de yerine getirmişlerdir. Şehir özellikle Mahmut Paşa’nın valiliği döneminde kabuk değiştirmiştir.

Fotoğraf 9: Prizren Kalesi ve Sinan Paşa Camii (RVÖK)

1828–29 yıllarında da bu sefer İşkodra Valisi Mustafa Paşa isyan ederek üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini hezimete uğratmıştır. Kosova halkı kendisine gereken desteği vermeyince hükümet ordusuna mağlup olarak Arnavutluk’a kaçmıştır. Yine bir başka isyan olayı da Osmanlı birlikleriyle Ali Vidaliç arasında yaşanmıştır. Ali Vidaliç, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’nın gönderdiği Osmanlı güçlerini yenerek bölgeye bir süre hâkim olmuştur.⁶⁹ Tanzimat fermanının ilanı ile Prizren’deki isyanlarda artış olmuştur. Çünkü kabile tipi yapılanmasıyla kendi kendilerini idare etmeye alışan Arnavutlar, bu dönemde merkezileşme politikalarını kabul etmeyerek isyana başvurmuşlardır. Onlar geleneksel kabile reisleri tarafından yönetilmeye devam edilmesini istiyorlardı. Dolayısıyla Tanzimat uygulamaları Prizren’e huzur değil isyan getirmiştir. 1839’da ayaklanan Prizrenliler Sancak Beyi İsmet Paşa’yı ve bölgedeki memurları kovdular. Çünkü mühür hakkı ve boynuzlu hayvanlarla ilgili bir takım yeni örfi vergiler koymuştu. Yandaşlarıyla beraber halka zulmetmeye başlayınca isyan kaçınılmaz olmuştur. İsyancılar şu talepte bulunmuşlardır:

⁶⁹ M. Aktepe, *a.g.m.*, s.873.

- 1- Mühür hakkı vergisinin kaldırılması,
- 2- % 10'luk boynuzlu hayvan vergisinin iptal edilmesi,
- 3- Abdullah ve Abdül Bey Abbas'ın Prizren'den uzaklaştırılması,
- 4- Şehrin ekonomisini elinde tutan İşkodralıların uzaklaştırılması,
- 5- Rumeli müşirine bağlılığın kesilmesi. Şehrin güvenliğini sağlayan askeri erkân bir tabur askerle isyanı bastıramayacaklarını anlayınca önerilen teklifleri kabul etmek zorunda kamışlardır.⁷⁰

Fotoğraf 10: Prizren'in Kuşbakışı Görünümü (RVÖK)

Tanzimat dönemindeki en büyük ayaklanma ise 1844 tarihinde yaşandı. Bu ayaklanma sırasında Prizren, Yakova, Üsküp ve Kalkandelen'i işgal ettiler. Bu iki isyanla Tanzimat reformları Prizren'de uygulanamamıştır. Asayişsizlik Meşrutiyet döneminde de devam etmiş ve bu yeni döneme ilk muhalefet yine Kosova'dan gelmiştir.

1.2.3- Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti

XIX. Yüzyıl Arnavutluk ve Prizren siyasi tarihinin en önemli olaylarından biri de Prizren Birliğinin kurulmasıdır. Birliğin kurulma sürecine giden olaylar kısaca şöyle gelişmiştir: XIX. Yüzyılda ekonomik ve sosyal şartların sonucu yaklaşık 60 bin Arnavut Prizren'den İstanbul'a, Yunanistan'a, Romanya'ya,

⁷⁰ F.Derviş, a.g.t., s. 107-108.

Mısır'a, Güney Rusya'ya ve Amerika'ya göç etmişlerdir. Arnavut diasporası diyebileceğimiz bu grup, gittikleri yerlerde Arnavut kültürü ve lisanı üzerinde çalışmalar yaparak milli bir bilinç uyandırmaya çalıştılar.⁷¹ Bu grubun dikkat çekici bir yönü de Katolik ve Ortodoks olmalarıdır. Ortak hareket edebilecekleri temel argüman din değil etnisiteydi. Osmanlı tebaası Müslüman Arnavutların çoğu ilk başlarda bu oluşumdan uzak durmayı yeğlediler. Rusya panslavist politikası mucibince Arnavutlarla meskûn yerleri Balkan ülkeleri arasında paylaştırmayı planlıyordu. Elbette bu plan Arnavutlar tarafından kabul edilemezdi. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Arnavutlar, ya Hıristiyanların ya da Osmanlıların himayesinde yaşamak gibi bir ikilemin içerisindeydiler. Tercihlerini tebaası oldukları Osmanlı Devleti lehinde kullandılar. Rusya bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yenince Arnavutlar korumasız kalarak gelecekleri Düvel-i Muazzama'nın eline bırakıldı. Savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla, Arnavutların yoğun olarak bulunduğu Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya Vilayetleri Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında pay edildi. Bunun üzerine Prizren, İpek, Yakova, Gusinye, Debre, Ohri ve Manastır'da yaşayan Arnavutlar durumu kabul etmediklerine dair protesto telgraflarını Avrupalı devletlerini elçilerine göndererek herhangi bir devletin müdahalede bulunması halinde silahla karşılık vereceklerini belirttiler. Yaşanan siyasi olaylar Arnavut dayanışmasını iyice berkitti. Bu arada Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri büyük devletler arasındaki muvazeneyi bozduğu için bu antlaşmayı tadil etmek üzere Berlin'de yeni bir kongre toplanacak olması Arnavutlara yeni bir fırsat doğurdu. Fırsattan istifade Abdül Bey Fraşeri ve Mehmet Ali Vironi, kamuoyu desteği almak amacıyla 30 Mart

⁷¹ Naum Vekilharci ile Jeronim Rada Arnavutları eğitmek için birçok gazete ve kitap neşrettiler. Yine İstanbul'daki Arnavutlarda "Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye" isimli bir dernek kurarak Arnavut kültürüyle ilgili çalışmalarda bulundular. Bunun için İstanbul'da bir matbaa açmaya karar vererek zengin Arnavutlardan yardım talep etmişlerdir. 1879'da Fraşerli Abdül Bey ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paşko Vaso ve Jani Vreto bir dernek kurdular. Derneğin ilk işi Şemsettin Sami'nin meydana getirdiği Arnavut alfabesinin kabulü oldu. Bu alfabe daha sonraları "İstanbul Alfabesi" adıyla şöhret bulmuştur. Derneğin nizamnamesinden anlaşıldığına göre maksatları: Arnavutlara Arnavutçayı öğretmek, Arnavutların yaşadığı bölgede mektepler açmak ve kendi lisanlarında kitaplar neşretmekti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Bilge, "Arnavutluk", İA (DTV), İstanbul-1991, c. III, s.388-390; Karl Sussheim, "Arnavudluk", İA (MEB), İstanbul-1977, c.I, s.573, G. Castellan, a.g.e., s.373.

1878’de İtalya, Fransa ve İngiltere’yi kapsayan diplomatik bir tura çıkmışsa da umduklarını bulamamışlardır. Yine Abdül Bey Fraşeri ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paşko Vaso ve Jenö Vreto, gelişen olaylara müdahil olmak için Arnavut ileri gelenleriyle 30 Mayıs 1878’de İstanbul’da ara bir toplantı yaptılar. Bu toplantıdan Berlin Kongresi öncesinde Kuzey Arnavutluk’un merkezi sayılan Prizren’de 10 Haziran 1878’de daha geniş katılımlı bir kongre yapılmasını uygun gördüler.⁷² Ancak Berlin Kongresi, Düvel-i Muazzama’nın menfaatleri çakıştığı için toplanıyordu. Arnavutlar, kongre üzerinde baskı oluşturmak amacıyla İstanbul’da aldıkları karar gereğince Prizren’de toplandılar. Yaptığımız araştırmalar neticesinde toplantının tarihi, mekânı ve katılımcıların sayısı üzerinde ihtilaf vardır. Necip Alpan ve Süleyman Külçe, tarih konusunda hemfikirdirler. Ancak toplantının yapıldığı yer konusunda ayrılığa düşmektedirler. N. Alpan, Sinan Paşa Caminde çoğunluğu Müslüman olan 300 civarında Katolik ve Ortodoks Arnavut’un katıldığını yazar.⁷³ Bunun yanında Necip Alpan’ı referans olarak kullanan Nuray Bozbora’da aynı görüşe katılır.⁷⁴ Prof.Dr. İdris Bostan’ın danışmanlığında Yüksel Çelik tarafından hazırlanan Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinde de tarih olarak 10 Haziran verilmekte ve referans olarak da Necip Alpan gösterilmektedir.⁷⁵ Barbara Jelavich, toplantının 10 Haziranda başladığını kabul etmekle birlikte toplantıya 80 kişinin iştirak ettiğini ifade etmektedir.⁷⁶ Buna karşılık S. Külçe toplantının Bayraklı (Gazi Mehmet Paşa) Caminde 38 Müslüman ve 5 Hıristiyan olmak üzere 43 kişiyle yapıldığını belirtmektedir.⁷⁷ Bizim Osmanlı Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz sonuç ise bunlardan farklıdır. Belgelerde toplantının 2 Ekim 1879 tarihinde Müderris Hacı Ömer Efendi’nin

⁷² Necip Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara–1978, s.8, Barbara Jelaviç, *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, İstanbul–2006,s.391–394.

⁷³ N. Alpan, a.g.e., s.15.

⁷⁴ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, İstanbul–1997, s. 191.

⁷⁵ Yüksel Çelik “*Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri*” Danışman: Prof. Dr. İdris Bostan, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–1997, s.35.

⁷⁶ Barbara Jelaviç, a.g.e., s.394.

⁷⁷ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir- 1944, s.250.

başkanlığında Prizren Maraş tekkesinde yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸ Ayrıca tutanaklar incelendiğinde 33 temsilci tarafından imzalandığı açıkça görülmektedir.⁷⁹ Bu iddialardan Osmanlı belgelerini kabul etmemiz elzemdir. Çünkü hem birinci elden kaynak hem de katılımcıların imzaları mevcuttur. Andığımız iki yazarın konuyla ilgili eserleri ikinci el kaynaklara dayanmaktadır. İkinci el kaynaklara dayanan bu tür eserler, toplantıda Debreli İlyas Bey seçildi saptamasını yaparken arşiv vesikaları Müderris Hacı Ömer Bey'i göstermektedir.⁸⁰

Fotoğraf 11: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısından Bir Görünüm (RVÖK)

Toplantı neden başka bir şehirde değil de Prizren'de yapıldı? İşkodra Avrupalıların nazarında daha fazla tanınmasına rağmen niçin orası değildi? Bu sorunun birçok cevabı var elbette. Öncelikle Prizren Kuzey Arnavutluğun merkeziydi. Ayastefanos Antlaşması gereğince daha çok Kuzey Arnavutluk toprakları pay ediliyordu. Bunun farkında olan Arnavut ileri gelenleri, sorunun

⁷⁸ BOA, Y. PRK. EŞA, 1–76.

⁷⁹ BOA, Y.PRK. MYD, 2–1.

⁸⁰ Prizren Birliği ile ilgili ayrıntılı bilgiye Prof.Dr. İdris Bostan'ın danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksel Çelik tarafından hazırlanan "Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezine bakılabilir.

olduğu yerde çözüm arama girişimini benimsemişlerdir. Vakit ve ulaşım sıkıntısı yüzünden kongreye Güney Arnavutluk temsilcileri katılmamıştır. Cemiyeti oluşturanların büyük bir kısmının Müslüman'dı. Farklı iki dine mensup Arnavutlar için Prizren toplantı için biçilmiş bir kaftandı. Çünkü Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler daha sağlam bir temele yaslanıyordu. Yine Prizren kültürel açıdan ve nüfus bakımından daha avantajlıydı. Dolayısıyla iyi fikirlerin çıkabileceği uygun bir zemin vardı. Ayrıca İşkodra'daki Katolik Arnavutların Osmanlı Devleti ile o sıralar arasının iyi olmaması Prizren'i toplantı için en uygun yer haline getirdi.

Toplantının retorik tarafını bir kenara bırakacak olursak toplantı sonunda alınan en önemli karar "Prizren İttihat Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulmasıdır. Görüşmeler iki hafta devam etmiş ve altmış kişilik bir "Merkez İdare Kurulu" oluşturulmuştur. Yine Arnavutluğun her yanında cemiyetin şubeler açması, vergi ve asker toplanması, askerler için silah ve mühimmat tedarik edilmesi, kan davalarının yasaklanması ve her aileden bir kişinin askere alınması da kararlaştırılmıştır. Kongre sonrası üyeler şu sözlerle besâ (yemin) etmişlerdir: "Vatan bizi hizmete çağırdığı zaman kendi menfaatlerini düşünenlere lanet olsun. Biz besâmızda dinin mevzû-ı bahsolmadığına ve her şeyden önce Arnavut olduğumuza karar verdik." Cemiyet Merkez İdare Kurulu Başkanlığı'na Müderris Hacı Ömer Bey seçilmiştir. Üye olarak ta Abdül Fraşeri, Gusinyeli Ali Paşa, Debrelili İlyas Bey, Yakovalı Hacı Zeko, İşkodralı Hodo Paşa, Şalalı Şehdeda, Mirditalı Prenk Bib Doda, Klakandelenli Şeyh Mustafa, Yakup Feri, Mustafa Vlora, Mehmet Doşlaku, Yakovalı Süleyman Vokşi ve Dhimitier Kolea seçilmiştir.⁸¹ Toplantının ikinci oturumunda cemiyetin teşkilatı ve vazifesi ile askeri yapısı hakkında bir de tüzük hazırlanmıştır.⁸² Bu tüzüğün belli başlı maddeleri şunlardır:

⁸¹ Y. Çelik, *a.g.t.*, s. 37-39.

⁸² BOA, *Y.PRK. MYD*, 2-1. 3 Ekim 1879'da imzalanan mazbatada beş tane karar alınmıştır. Belgeyi özetle ifade edecek olursak Arnavutlar, Osman idaresi altında yaşamaya devam etmek istemektedirler. Ayrıca Arnavutlarla meskûn yerler Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'a verilmesi kabul edilemez. Gerekirse silahla karşılık verilecektir. Buna karşılık bu yerler tek bir vilayette birleştirilip ehil bir vali atanması. Eğer bu yapılırsa bölgede asayiş sorunun yaşanmayacağını karar altına almışlardır.

- 1- Prizren, tüm Arnavutluk'ta il ve ilçe merkez idare kurullarının bağlanacağı makam olacaktır,
- 2- İdare Kurulu üyeleri ancak delegelerden oluşacaktır,
- 3- Merkez İdare Kurulunun Arnavutluk'un her yanında şubeleri bulunacak, şube üyeleri bu bölgenin ahalisi tarafından seçilecektir,
- 4- Prizren'de kalacak olan Merkez İdare Kurulu üyeleri dışındaki diğer üyeler derhal kendi bölgelerine dönecekler ve bir an evvel bölgelerinde İttihat şubelerinin teşkili için gayret göstereceklerdir. Bu şubelerde on-on beş gün içinde, askeri birlikler tesis edilecek ve merkezden haber bekleyeceklerdir,
- 5- Kurulacak askeri birliklerin komutan ve subayları halk tarafından seçilecektir. Eli silah tutan bütün Arnavutlar, derhal vatan hizmetine koşacaklar davaya ihanet edenler ise cezalandırılacaktır,
- 6- Bölgelerin ileri gelenleri ve din görevlileri, asker olabilecek Arnavutları derhal merkeze bildirecektir.⁸³

Ayrıca cemiyet, toplantının ardından hemen bir anayasa yapmaya koyulmuştur. Bu anayasanın önemli maddeleri şunlardı: 1- Merkezi Manastır olmak üzere Tevhid-i Vilayet adıyla mümtaz bir idare kurmak, 2- Ahmet Muhtar Paşa'yı teşkil edilecek Arnavut Vilayeti'nin valisi olarak tayin ettirmek, 3- Manastır, Üsküp ve Priştine gibi büyük merkezlerde istiklal emellerini yaymak için İttihat Meclisi adıyla bir teşkilat bulundurmak, 4- Bir Jandarma teşkilatı oluşturarak Tevhid-i Vilayet adına aşar ve vergi toplamak, 5- Arnavutluk'un müdafaası için bir askeri milis birliğinin teşkil etmeği.⁸⁴

⁸³ BOA, *Y.PRK. MYD*, 2/3-4; N. Alpan, *a.g.e.*, s.50-51.

⁸⁴ BOA, *HR. SYS*, 116-40.

Fotoğraf 12: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısının Yapıldığı Bina (RVÖK)

Berlin Kongresi başlamadan az önce cemiyet, niyetlendiği amaçları çerçevesini çizerek teşkilatlanmasını bitirmek üzereydi. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'ndan önce 13 Haziran 1878'de İşkodra İttihat şubesi, beş yüz kişilik imzalı bir muhtırayı kongrede İngiltere'yi temsil edecek olan Başbakan Lord Beaconsfield'e göndermiş iseler de bir sonuç alamamışlardır. Tüm bunlara rağmen Arnavutların talepleri kongrede öncelik itibarıyla arka sıralardaydı. Zaten kongre başkanı Bismark yaptığı bir konuşma sırasında: "Arnavut diye bir millet yoktur" diyerek daha baştan Arnavutların taleplerine set çekmiştir. Dolayısıyla Avrupalı devletlerin önemsiz gördükleri, küçümsedikleri bu olay gündeme gelmeden karara bağlanmış oldu. Sonuçta Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde yer alan etnik ve dini yapı dikkate alınmayarak Arnavutlardan oluşan yerleri Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında taksim edildi. Hele tamamı Arnavutlardan oluşan Gusinye ve Plav'ın Karadağ'a bırakılması Arnavutlar arasında infial yaratmıştır.⁸⁵ Tepkilerini dile getirmek için başta Prizren İttihat Cemiyeti ve cemiyete bağlı İttihat şubeleri yüzlerce protesto telgraf ve notalarını kongreye göndermişlerdir. Her ne pahasın olursa olsun canlarıyla buraları sonuna kadar savunacaklarını belirtmişler de

⁸⁵ Düvel-i Muazzama emir niteliğindeki bir notasında Ermeniler ve Arnavutların yaşadığı yerlerde ıslahat öngörmekteydi. Özellikle Gusinye ve Plav'ın Karadağ'a verilmesi Arnavutlarla Karadağlılar arasındaki çarpışmaları ciddi boyutlara ulaştırmıştı. II. Abdülhamit Döneminde en çok sadrazamlık yapan Küçük Sait Paşa'nın konuyla ilgili görüşleri için bkz.: Zeki Çevik, *Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1988, s. 27-29.

Düvel-i Muazzama aldığı kararı değiştirmemiştir. Bu durum Arnavutlar arasında büyük tepki yaratmış ve mahalli direnişlere yol açmıştır.

Fotoğraf 13: Prizren İttihat Cemiyeti Toplantısının Yapıldığı Binanın Günümüzdeki Hali (YYÖK)

Bu arada Abdül Bey Fraşeri tarafından, cemiyetin otonom taleplerini karşılamak üzere hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ne sunulan öneri şöyleydi:

- 1-Arnavutluk kıtasında görev yapacak tüm memurların yerel dil bilmesi,
- 2-Arnavutlarla meskûn yerlerin tek bir vilayet çatısı altında toplanması ve her tarafa yakın bir yerin merkez seçilmesi,
- 3-Vilayet merkezinde dört kez toplanacak olan Meclis-i Umumi'nin devlet ve millete faydalı ıslahat konusunda vereceği kararların geçerli olması,
- 4-Eğitim ve Öğretimin yaygınlaştırılarak ana dilde eğitim yapılması,
- 5-Eğitim ve bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere vilayet gelirlerinin bir kısmının ayrılması gibi teklifler bulunuyordu. Ocak 1879'da öneriler Sultan II. Abdülhamit'e iletilmiş ise de Sultan her hangi bir cevap vermeye bile ihtiyaç duymamıştır.⁸⁶ Ayrıca Kosova Valiliği'ne talimat verilerek meydana gelen fesat hareketlerini önlemek için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir.⁸⁷

⁸⁶ N. Bozbora, a.g.e., s. 197.

⁸⁷ BOA, A. MKT. MHM, 486–39; BOA, A. MKT. MHM, 486–59.

Öte yandan Arnavut ileri gelenleri 27 Ağustos 1879 'da Sultan II. Abdülhamit'e bir arz-u hal gönderdiler. Burada: Rumeli'deki diğer kavimlere nazaran, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların din ve milliyetlerini korumak için Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemedikleri, Berlin Kongresi kararları uygulandığı takdirde bölgede azınlık pozisyonuna düşeceklerini, Bulgaristan'ın, karışıklığı daha da artırmak için silahlı çeteler gönderdiğini bildirmişlerdir. Yine aynı arz-u halde çözüm olarak Arnavutların yaşadığı vilayet ve sancakların tek bir vilayet çatısı altında birleştirip başına ehliyetli bir vali tayin edilmesini istemişlerdir. Eğer bu yapılmazsa şayet Rumeli'deki Osmanlı varlığının tamamen sona ereceğini de belirtmişlerdir. Çünkü Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların yarısında Arnavutların, geri kalan kısmında da Rum ve Slavların yaşadığı belirtildikten sonra Rum ve Slavların niyetleri belli olduğu için kendi isteklerinin dikkate alınmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nden ayrılmaktansa ölmeyi seçeceklerini açık yüreklilikle dillendirmişlerdir. Bugüne kadar vergi ve asker vermekten müstesna kalmış olan Arnavutlar, bu bölgeye bir nizam verilirse vergilerini iki üç kat artacağını ve şecaat ve cesareti daha önce ispatlanmış 200 bin askeri ordunun hizmetine vereceklerini de teklif etmişlerdir.⁸⁸ Bundan başka Prizren İttihat Cemiyeti'nin Prizren, Üsküp, Priştine, İşkodra, Yanya, Ergiri, Preveze, Berat, Görice, Manastır, Yenipazar ve Debre Sancaklarının vekilleri 4 Ekim 1879 'da Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne çektikleri telgrafta daha önceki tekliflerini yineliyorlardı. Sultana bağlılıklarını dile getirdikten sonra Arnavutların çoğunlukta bulunduğu Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova'nın tek bir çatı altında birleştirilmesi ve buna Yenipazar Sancağı'nın da eklenmesini istemişlerdir. Bu yeni vilayete de ehil bir vali atanması istiyorlardı.⁸⁹

Cemiyet resmen kurulmadan önce Osmanlı Devleti milliyetçilik çağında Balkanlarda Sırlarla başlayıp Yunan isyanıyla devam eden uluslaşma sürecinde Prizren İttihatını baştan kuşkuyla karşılaşmıştır. İlk önceleri askeri müdahalede bulunulmamış ikaz ve nasihat siyasetiyle durum idare edilmeye

⁸⁸ BOA, Y.PRK. AZJ, 1–25.

⁸⁹ BOA, Y.PRK. ASK,3–17.

çalışılmıştır.⁹⁰ Bu birlik daha evvel Sırp ve Yunanlılarda olduğu gibi Arnavutların bağımsızlığına kapı aralayabilirdi. Ancak Arnavutlar çoğunlukta buldukları yerlerin Balkan ülkeleri arasında pay edilmesini karşı çıkınca Osmanlı Devleti bu oluşumu desteklemeye başlamıştır ki zaten cemiyet üyelerinin çoğu Müslüman'dı. Onlar da Osmanlı Devleti'nin miğferi altında yaşamaya devam etmek istiyorlardı. Sultan II. Abdülhamit cemiyetin kurulmasından hemen sonra Prizren, Yakova ve Debre bulunan askeri yetkililere Arnavut İttihatına mani olmamalarını emretmiştir.⁹¹ Hükümet Arnavutların tepkilerinden istifade ederek Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın hükümlerini sürünceme de bırakmak istiyordu.⁹² Ayrıca cemiyeti istediği yöne kanalize ederek Boşnaklarla iş birliği yaptırıp Avusturya'yı durdurmayı planlıyordu.

Fotoğraf 14: 1999 Yılında Sırp larca Yakılan Prizren İttihat Cemiyeti Binası (RVÖK)

Arnavutlarla Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ortak bir paydada toplanmıştı. Ancak zamanla amaç dışına çıkan cemiyet, Arnavut ulusal hareketinin ilk nüvesi kabul edilerek Arnavutlar arasında büyük bir ilgi görmüştür. Özellikle toprakları Karadağ'a terk edilen Katolik Arnavutlar, cemiyete tam destek vermeleriyle cemiyette bir kabuk değişimi başlamış ve milliyetçi söylemler ön plana çıkmaya başlamıştır. Cemiyet'in çıkış noktasıyla vardığı nokta arasında önemli bir fark oluşmuştu. Arnavutlar'ın ulusal bir

⁹⁰ BOA, A. MKT. MHM, 486–41.

⁹¹ K. Susheim, *a.g.m.*, s.588; S. Külçe, *a.g.e.*, 250.

⁹² BOA, Y. PRK. ASK,4–49; BOA, Y. PRK. ASK,4–56.

söylemi başlayınca Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya'nın tek bir vilayet altında toplanarak otonom kararı deklare edilince Osmanlı Devleti tutum değiştirmiştir.⁹³ Prizren İttihat Cemiyeti'nce, Debrelilere gönderilen 5 Şubat 1881 tarihli beyannameden bu açıkça anlaşılmaktadır. Avrupalıların planladığı fakat Osmanlı Devleti'nin karşı koyamadığı Arnavutların yaşadığı yerleri on vilayete taksim etme fikrine, Arnavutlar karşı çıkıp tek bir vilayet altında toplanmak istemişlerdir. Bu talepleri karşılanmayınca cemiyet insiyatifi ele alarak Prizren, Priştine, Üsküp ve Yenipazar halkından on bin kişiyi silahlandırıp Üsküp ve Köprülü'ye göndermiştir. Ayrıca mahalli idarelerin cemiyete bağlanmasını yerel idarecilere dayatmıştır. Yine tevhid-i vilayet kabul edilmedikçe hiçbir emri ve ıslahatı dinlemeyeceklerini ısrarla ifade etmişlerdir.⁹⁴ Yukarıda belirtilen kararlardan sonra Prizren Mutasarrıfı Ahmet Hilmi Paşa, cemiyete cephe almıştır. Faaliyetlerinin engelleneceğini bilen cemiyet, Ahmet Hilmi Paşa'ya şiddetli muhalefet edip Bâb-ı Âlîye baskı yaparak onu görevden aldırıştır. Prizren İttihat Cemiyetiyle bağı tamamen koparmak istemeyen hükümet Tosunpaşazade Mehmet Ali Bey'i Mutasarrıf olarak tayin etmiştir. Bundan sonra cemiyet çalışmalarına hız vermiştir.⁹⁵ Müşir Mehmet Ali Paşa'yı Arnavutları ikna etmek ve Berlin Antlaşması'nın kararlarını tatbik etmek için bölgeye gönderen Osmanlı Devleti, beklemediği bir durumla karşılaştı.⁹⁶ Paşa maiyetiyle birlikte 6 Eylül 1878'de Yakova'da öldürüldü.⁹⁷

⁹³ Prizren, Üsküp, Priştine, İşkodra, Yanya, Ergiri, Preveze, Berat, Görice, Manastır ve Debre Arnavut nüfusun en kesif bulunduğu yerlerdir.

⁹⁴ BOA, Y.PRK. MYD, 2/1-2.

⁹⁵ Y. Çelik, *a.g.t.*, s.40.

⁹⁶ BOA, HR. SYS, 126-22; BOA, HR. SYS, 126-23;

⁹⁷ BOA, Y. A. HUS, 159-62; BOA, Y. A. HUS, 159-73; İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, AK, FL, S XVI//; Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara-1997, s. 540.

Fotoğraf 15: Mehmet Ali Paşa (RVÖK)

Çünkü Arnavutlar Paşaya karşı hiç de iyi hisler beslemiyordu. O, Berlin Kongresi'nde Sultanın temsilcisi olarak gerektiği kadarıyla Arnavut haklarını savunamamıştı. Bunu da canıyla ödemek durumunda kaldı. Mehmet Ali Paşa'nın öldürülmesi üzerine Avusturya ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne durumu

protesto eden notalar vermişlerdir.⁹⁸ Olaya karışan Arnavutların derhal yakalanarak cezalandırılmasını istemişlerdi.⁹⁹ Mehmet Ali Paşa'nın öldürülmesi olayı Arnavutlar arasında cemiyetin itibarını iyiden iyiye artırmıştı. Arnavutları hizaya getirmek için gönderilen askerler de cemiyete ilhak edince iyice palazlanan cemiyet, merkezi hükümetin hâkimiyet alanını daralttı. Yaşanan olaylardan sonra Osmanlı Devleti, Ahmet Muhtar Paşa'yı 17 tabur eşliğinde nasihatçi olarak bölgeye göndermiş ise de bir neticeye varamamıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın, Gusinye ve Plav'ı Berlin antlaşmasına göre Karadağ'a terk edilmesi gerektiğini bildiren önerisini reddederek mukavemetlerini iyice artırdılar.¹⁰⁰ Gusinye ve Plav'ı Karadağ'a verilmesine ses çıkarmayan hatta yardımcı olanlar da idam edilerek evleri yakılmıştır.¹⁰¹ Yine Bâb-ı Âlî ile ilişkiler kopmaya başlayınca cemiyet idareyi bizzat üstlenerek Osmanlı yöneticilerini bölgeden uzaklaştırarak cemiyet mensuplarını çeşitli görevlere getirmiştir. Bundan sonra Şeyh Ömer Prizreni ve Prizrenli Şuayb Ağa bizzat yönetici olmuşlardır. Adli, mali, beledi ve muhabere işleri artık cemiyetçe

⁹⁸ BOA, HR. SYS, 126–29.

⁹⁹ BOA, HR. SYS, 122–2.

¹⁰⁰ İngiltere Prizren Konsolosunun 29 Mart 1880 tarihli raporu, AK, FL, S XVIII/1.

¹⁰¹ İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, AK, FL, S XVI/1.

yürütülüyordu.¹⁰² Zaten Osmanlı Devleti ve Arnavutlar, Berlin Kongresi'nden aleyhlerine bir karar çıkacağını anlamışlardı. Bunun üzerine cemiyet silahlı teşkilatlanmaya hız verdi. Bâb-ı Âlî'de silah temin etmiş ve vergilerin cemiyet tarafından toplanmasına müsaade etmiştir. Bu arada Düvel-i Muazzama Berlin Kongresi'nin kararlarını uygulamak için Bâb-ı Âlîye yoğun bir baskı uyguluyordu. Karadağ Gusinye ve Plav'da Arnavutların sert direnişiyle karşılaşınca durumu Avrupalı Devletlere şikâyet etti. Arnavutların bu şiddetli direnişleri sonucu Düvel-i Muazzama 16 Haziran 1880'de yapılan görüşmeler sonucunda Gusinye ve Plav'nın yerine Adriyatik sahilindeki Ülgün, Karadağ'a vermiştir.¹⁰³ Çaresiz olarak Osmanlı Devleti de buna uymuştur.¹⁰⁴ Bu son olaydan sonra Osmanlı Devleti ile Prizren İttihat Cemiyeti arasındaki tüm ipler koptu.¹⁰⁵ Süleyman Vokşi idaresindeki cemiyet gönüllüleri 1881 yılında Üsküp, Priştine ve Mitroviça'yı zapt ederek tüm Kosova'ya hâkim oldular. Bunun üzerine Berlin Kongresi kararlarına muhalefet eden ve muhtar bir yönetim kurulacağını anlayan Osmanlı Devleti, işin iyice çığırdan çıkması üzerine 3 Kasım 1880'de Müşir Derviş Paşa'yı 20 bin kişilik bir kuvvetle bölgeye göndermiştir. Derviş Paşa, 25 Mart 1881'de Üsküp'e geldi.¹⁰⁶ İleri gelenlerin bir kısmı tutuklanarak trenle Selanik'e gönderildi.¹⁰⁷

¹⁰² İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 tarihli raporu, *AK, FL, S XVIII*.

¹⁰³ İngiltere Prizren Konsolosunun 16 Haziran 1880 tarihli raporu, *AK, FL, S XVIII*.

¹⁰⁴ *BOA, Y. PRK. ASK, 4–36*.

¹⁰⁵ *BOA, İ. DH, 823–66309*.

¹⁰⁶ *BOA, Y. PRK. ASK, 7–3*.

¹⁰⁷ *BOA, Y. PRK. ASK, 6–51*.

Fotoğraf 16: Prizrenli Mahkûmlar (RVÖK)

Firzovik yakınlarında 29 Nisan 1881'de Derviş Paşa, Prizren İttihat Cemiyeti birliklerini mağlup ederek otoriteyi yeniden tesis etti.¹⁰⁸ Birlik üyeleri tutuklanmış ve ileri gelenleri de sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁹ Doğal olarak yüzlerce kişi de idam sehpasından kurtulamamıştır.¹¹⁰ Prizren İttihat Cemiyeti'nin başarısız olması üzerine Arnavut kanaat önderleri bir beyanname yayınlayarak durumu 30 Nisan 1881'de Osmanlı Devleti'ne iletmışlerdir. Beyannamede: yabancı güçlerin provakasyonu ile cemiyetin amacından saptığı ve bazı art niyetlilerin silaha sarılıp isyan ettikleri yazılmıştır. Memlekette asayişin sağlanmasıyla bunların yola getirildiği, ahalinin artık vergi verip asker toplanmasına ses çıkartmayacağı ve tevhid-i vilayet fikrinden vazgeçildiği duyurulmuştur. Bunun aksine hareket edenlerin de hükümete teslim edileceği bildirilerek güven tazelemeye çalışılmıştır.¹¹¹ Bu öneriye kayıtsız kalmayan

¹⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM, 486–60.

¹⁰⁹ BOA, A. MKT. MHM, 486–79. Elbasanda yakalanan Abdül Bey Fraşeri, Draç'ta yakalanıp Prizren'de yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Ancak durumun siyasi nezaketine binaen cezası, politikayla uğraşmaması koşuluyla müebbet hapse çevrilerek Bandırma ve Balıkesir'e gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'a sevk edilmiştir. 52 yaşında İstanbul'da ölmüştür. Priştineli Ziya ve Zeynel Abidin Beyler, Kumanovalı İsmail Bey ve Üsküplü Yaşar Bey de Kastamonu'ya sürgün edilmiştir.

¹¹⁰ Avusturya- Macaristan Viskonsülünün 14 Haziran 1881 tarihli raporu, AK, FL, II/3; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul–2005, c.V, s.491.

¹¹¹ BOA, Y.PRK. MYD, 2/1–5.

Osmanlı Devleti de sürgüne gönderilen birçok Prizrenli ve Priştineliyi affederek memleketlerine dönmelerine müsaade etmiştir.¹¹²

Osmanlı Devleti gergin siyasi atmosferi dağıtıp asayişli sağlayabilmek için bölgedeki askeri birliklerinin sayısını azaltarak bir takım vergi muafiyetleri getirmiştir. Bu politika ters etki göstererek idarenin daha da yozlaşmasına sebep oldu. Tüm bu yaşananlar Arnavut ulusal hareketini destekleyenleri derin köklerle birbirine bağlamıştır. Arnavutçanın yanı sıra Arnavut kültürünün gelişmesine ciddi katkıda bulunmuştur.

Fotoğraf 17: Derviş Paşa (YYÖK)

Hâlbuki özellikle Müslüman Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altında yaşamak istiyorlardı. İtirazları yaşadıkları toprakların Müslüman olmayan bir devlete verilmesiydi. Zamanla milliyetçi Arnavutlar cemiyette söz sahibi olmaya başlayınca, otonomi talepleri su yüzüne çıktı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti otorite tesisi için güç kullanmak zorunda kaldı ve kısa sürede cemiyeti ve üyelerini etkisiz kıldı. Lakin cemiyet, bağımsızlığa uzanan Arnavutluk ulusal hareketinin çıkış noktası kabul edilmiştir. Bu bakımdan Prizren İttihat Cemiyeti, yakın dönem Arnavutluk ve Prizren tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hatta 1896'da Prizren İttihat Cemiyeti'ni tekrar diriltmek için Hacı Zeka liderliğinde İpek'te "Hamam Cami'nde" beş yüz kişinin katılımıyla yapılan toplantının esin kaynağı elbette Prizren İttihat Cemiyeti'ydi. Buna bölgede "İpek Birliği" de denir.¹¹³ Yakalanan bu milli birliktelik Kosova'nın Balkan savaşları sonrası Sırbistan'a bırakılmasına kadar ara ara devam etmiştir.

¹¹² BOA, A. MKT. MVL, 36–43; BOA, A. MKT. MVL, 34–52.

¹¹³ S. Rahimi, a.g.e., s. 94.

Fotoğraf 18: Prizren'de Sosyal Yaşam (RVÖK)

Derviş Paşa, Kosova'dan ayrılırken Prizren Mutasarrıfı Değirmenli İbrahim Paşa'dan silahların toplanması, vergilerin ödenmesi ve nüfus sayımının yapılması için emir vermişti. Çocuklarını askere göndermek istemeyen Arnavutlar, 1884 tarihinde isyan ederek büyük bir yangın çıkardılar. Yangın sırasında Prizren'in büyük bir kısmı yandı. Tekrar zor kullanılarak isyan bastırılmıştır. 1885'de de halkın elindeki silahların toplanmasına karşı Prizrenliler isyan ettiler. Şehrin kontrolünü iki hafta ellerinde tutarak direnişe geçmişlerdir. İsyân kısa sürede etrafa yayılınca Bâb-ı Âlî, Veysel Paşa'yı Kosova'ya göndererek isyanı bastırmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ Mehtap Şimşek, *19. Yüzyıl Sonunda Kosova (1878–1900)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil, İzmir–2005, s.24.

Fotoğraf 19: Prizrenli Arnavutlar (RVÖK)

Milliyetçilik çağından günümüze kadar Kosova ve Prizren’de sular hiçbir zaman durulmamıştır. Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ genel politikaları paralelinde buralarda bir takım faaliyetlerde bulunmaya devam ettiler. Ahaliyi kışkırtarak onlara bir takım yardımlarda bulundular. Örneğin Prizren’deki Rus Konsolusu Jastrebov, Karadağ yoluyla İpek ve Deçan manastırlarına silah ve mühimmat sevk etmiştir.¹¹⁵ Deçan Manastırı’nın mahzenlerinde yapılan aramada birçok silah ve cephane bulunmuştur. Ayrıca Sırp lar da Kosova Hıristiyanlarını isyana teşvik amacıyla başta Papaz Ratoviç olmak üzere dört papazı bölgeye göndermiştir. Din ve mezhep, bölgeyle ilgili planları olan devletler için vazgeçilmez bir propagandaydı. Her devlet kendi mezhebinden olan yerel unsurları kendisine meylettirerek isyana teşvik ediyordu. Bu amacı gerçekleştirebilecekleri en uygun pratikse mektep ve kilise açmaktı. Bir süre sonra buralar propaganda mekânlarına dönüşmüştür. Özellikle Prizren’deki konsoloslar, istihbaratçılarla yerel ortaklık yaparak onları enforme edip lojistik destek sağlıyorlardı.¹¹⁶ Osmanlı Devleti, yerel yöneticilerine gönderdiği emirlerle gereken tedbirleri almalarını, uyanık olmalarını ve casusları izlemelerini istemiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ BOA, A. MKT. MHM, 498-68.

¹¹⁶ BOA, Y. PRK. ASK, 95-13.

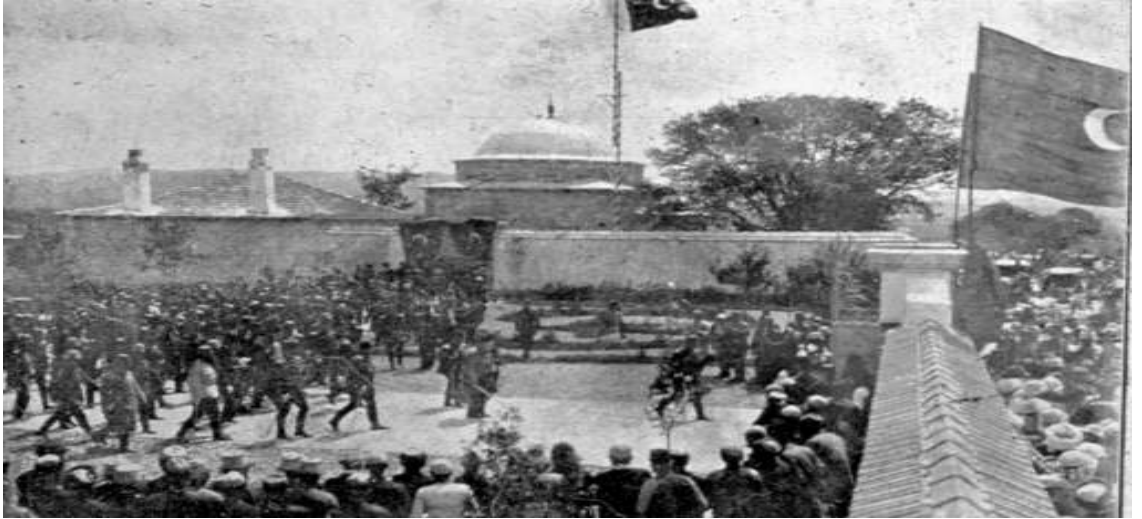
¹¹⁷ BOA, Y. PRK. MF, 2-72.

Fotoğraf 20: Prizrenli Arnavutlar (RVÖK)

Bundan sonra II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu yörelerde çok sayıda isyanlar ve çarpışmalar meydana gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ve Kanûn-ı Esâsî yürürlüğe girdikten sonra, Meşrutiyet'e ilk muhalefet yine Kosova'dan çıkmıştır. İsa Bolatini, Mitroviça civarında bir kuleye kapanarak, nişancı taburları ile mücadeleye girişmiş ve daha

sonra vergi meseleleri yüzünden ayaklanan Arnavutların tenkili için, Kosova'ya asker sevk olunup silahlar toplattırılmıştır.¹¹⁸ Osmanlı kuvvetlerine mağlup olan Arnavut reisi İsa Bolatini ve arkadaşları Karadağ'a sığınmak zorunda kalmışlardır.¹¹⁹ Karadağ'ın Süleyman Batuşa ve İsa Bolatini vasıtasıyla tüm Kosova'ya yaymağa çalıştığı isyan başarısız olmuştur.¹²⁰

Fotoğraf 21: Sultan V. Mehmet Reşat Han'ın Hüdavendigar Türbesini Ziyareti (RVÖK)

¹¹⁸ BOA, HR. SYS, 133–19.

¹¹⁹ BOA, HR. SYS, 134–33; BOA, HR. SYS, 134–34.

¹²⁰ BOA, HR. SYS, 150–16; BOA, HR. SYS, 151–52; BOA, HR. SYS, 151–82.

Yükselen tansiyonu düşürebilmek, Arnavutların gönlünü kazanmak ve isyanların önüne geçebilmek amacıyla Sultan V. Mehmet Reşat Han 15–17 Haziran 1911 yılında Kosova'yı ziyaret etti.¹²¹ Kendisini, Kosova'nın mülki ve askeri erkânı ile ileri gelenler törenle karşıladılar. 16 Haziran Cuma günü I. Murat Hüdavendigâr'ın türbesinde Cuma namazını kıldıktan sonra Kosova Savaşları'nın geçtiği alanda yaklaşık 100 binden fazla Kosovalıya hitap ederek onları teskin etmeye çalışmıştır. Kosovalılara tahriklere gelmemelerini, Osmanlı bayrağı altında yaşamaya devam etmelerini öğütlemiş ise de bu ziyaret pek de yararlı olmamıştır.¹²² Bu politik ziyaretin arkasından Kosova, Manastır ve Selanik'in ileri gelenleri memnuniyetlerini dile getiren telgraflar çekmiştir.¹²³

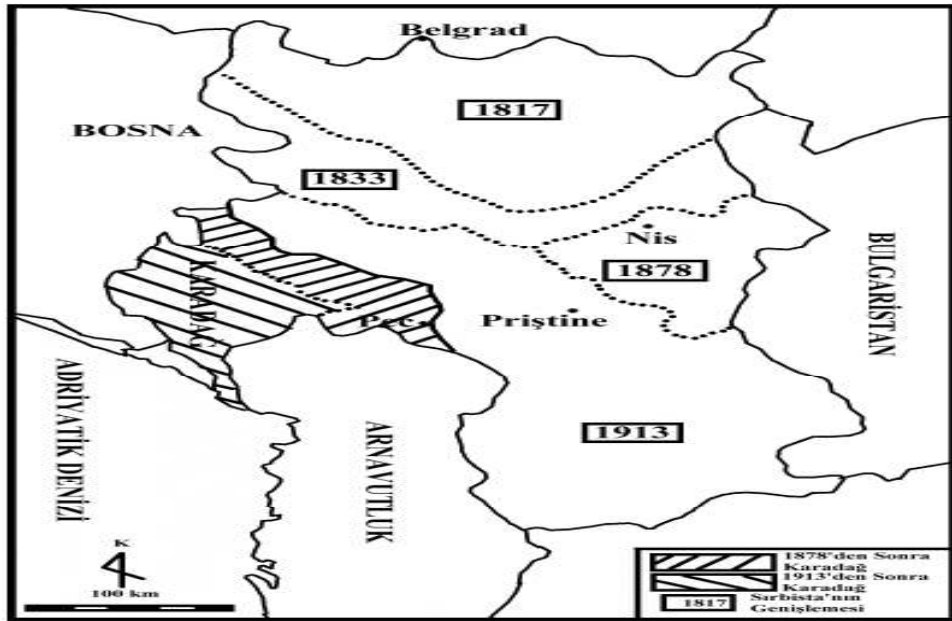
Fotoğraf 22: Sultan V. Mehmet Reşat Han Kosova Ovası'nda Halka Hitap Ederken (RVÖK)

¹²¹ BOA, HR. SYS, 145–57.

¹²² BOA, BEO *Nezaret Gelen-Giden*, 907/55–12. Sultan V. Mehmet Reşat Han Priştene'ye vardığında Üsküp Mebusu Said Efendi, Kosovalılar adına bir konuşma yaparak hepsinin adına hoş geldiniz demiştir. Sultan da milleti görmek ve Meşhed-i Hüdavendigâr'ın kabrini ziyaret etmekten pek ziyade mesrûr olduğunu söylemiştir. Kalkandelenli Hoca Bekir Efendi'nin duasıyla karşılama töreni hitama ererek Sultan ikametgâhı için ayrılan Priştine Hükümet Konağı'na geçmiştir. Cuma günü Meşhed-i Hüdavendigâr'da Manastırlı İsmail Hakkı Efendi imamlığında yüz binlerce kişinin katılımıyla Cuma namazı irat edilmiştir. Daha sonra Sadrazam Hakkı Paşa, Sultanın adına bir beyanname okumak için kürsüye çıkmıştır. Sadrazam yaptığı konuşmada Sultan adına birlik ve beraberliğe vurgu yaparak Kosovalılardan son bir gayret daha gösterip tahriklere kapılmamalarını istemiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin üyelerinden Ömer Naci Bey ve Trabzon ve Erzurum heyetlerinden birer zatta irticalen bir konuşma yapmışlar ve tercümanlar tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir. Sultan daha sonra bir medresenin temelini atıp halka çeşitli ihsanlarda bulunduktan sonra törenle İstanbul'a uğurlanmıştır.

¹²³ BOA, İ.MBH, 1329 C./12.

Berlin Antlaşması'ndan Balkan Savaşları'na kadar bölgedeki statüko büyük devletler tarafından devam ettirilmiştir. Hatta Makedonya Meselesi, Girit ve Yunan isyanları bile büyük devletlerin iş birliğiyle savuşturulmuştur. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'yla Balkan topraklarının üçte birini Sırlara, Bulgarlara, Yunanlılara ve Karadağlılara bırakmak zorunda kalmıştır. 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklayınca dengeler alt üst oldu. Bunun üzerine aynı tarihte Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etti. 1905 Rus-Japon savaşı sonrası ağır bir darbe alan Rusya bölgeyle ilgilenemez durumda değildi. Ruslardan gereken teşvik ve yardımı alamayan Sırlar da sessiz kalmak zorunda kaldılar. Ancak Rusya, Habsburglara karşı Balkan ülkelerini ortak bir zeminde toplamak için yoğun bir diplomasi yürütüyordu. Sonuçta girişimler başarılı bir şekilde yürütülerek Balkan ülkeleri savaş için örgütlenmişlerdi.

Harita 7: Berlin Antlaşması ve Balkan Savaşları Sonrası Sırbistan ve Karadağ (NMBAK)

Osmanlı Devleti'nde ise II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Sultan II. Abdülhamit tahtan indirilmiş ve kısa bir süre sonra da sömürge paylamışında geç kalan İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmişti. İç ve dış sorunlar nedeniyle ciddi bir siyasi arbede yaşanıyordu. Özellikle İngiltere mevcut yapının devamını şiddetle

savunuyordu. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan savaşları başlamış oldu. Hatta büyük devletler Osmanlı Devleti'nin bu savaş sırasında Balkan Devletlerini yeneceğini umuyordu. Bunun için savaş sonrası galip devlet ya da devletler mağluplardan toprak talep etmeyecekti. Dolayısıyla statükonun devamı arzusundaydılar. Osmanlı Devleti apar topar İtalya'yla Uşi Antlaşması'nı imzalayarak dikkatini Balkanlara çevirdi. Bulgar orduları Trakya'da Osmanlıları ağır bir mağlubiyete uğrattı. Diğer taraftan Sırp lar, 1912'de Arnavut, Kosova ve Makedonya topraklarını hızla işgal ettiler. Balkan Savaşları sırasında Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olan Birinci Ferik Zeki Paşa, *1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım* adlı eserinde Sırp ların kendilerine göre sayıca üstün olduklarını yazar. Hatıratının devamında: "İstihbarat ve Kuvve-i Umumiye Şubesi Müdürü Binbaşı Selahaddin Bey iki tarafın kuvvetlerini mukayese ederek ordumuzun kuvvetini Prizren'den gelecek Fırka ve Üsküp gönüllüleri ile 80 bin civarındaydı. Buna karşılık Sırp ların bu havalideki kuvvetlerini geçmeyeceği ve gereken silah ile cephane desteğini alamamaktan yakınıyordu."¹²⁴ Neticede Sırp Ordusu 31 Ekim 1912 yılında Prizren'e girdi. Karadağ, İşkodra'yı; Yunanlılar Yanya ve Selanik'i; Bulgarlarda Edirne'ye kadar tüm Trakya'yı işgal ettiler.

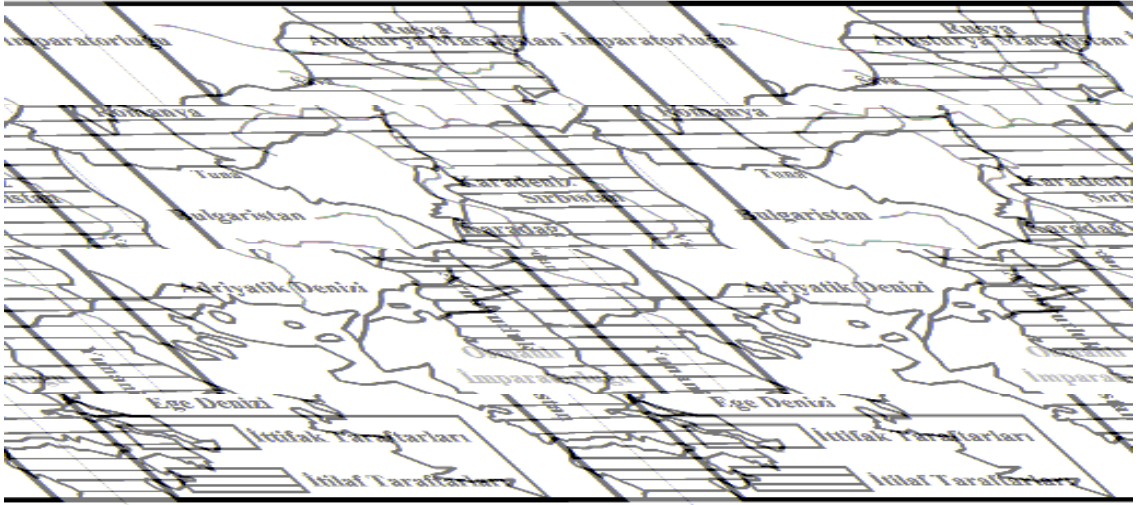

Fotoğraf 23: Sırp İşgali Sonrası Namazgâh (RVÖK)

¹²⁴ Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Birinci Ferik Zeki, *1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım*, İstanbul-1927, s. 23.

I. Balkan Savaşları neticesinde en kârlı Bulgaristan çıkmıştı. Aralarında elde edilen toprakları paylaşmada antlaşmazlık çıkınca birbirleriyle savaşmak zorunda kaldılar. Bu şansı iyi değerlendiren Osmanlı Devleti, başta Edirne olmak üzere daha önce kaybettiği bir takım Balkan topraklarını tekrar ele geçirdi. Büyük devletlerin araya girmesiyle 30 Mayıs 1913'de Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma mucibince Prizren'in de dâhil olduğu Kosova Vilayeti Sırbistan'a bırakılmıştır. Düvel-i Muazzama 1913 Bükreş Antlaşması'yla Sırpların dolayısıyla Rusların Adriyatik'e ulaşmasını engellemek için doğal bir set olarak Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul etmişlerdir. Ancak Arnavutlar, nüfusunun büyük bir kısmı Arnavut olan Kosova'yı kaybetmişlerdi. Buna karşılık Sırp savaşı öncesine göre iki katı toprak parçasına sahip oldular. Savaşların bir başka muzafferisi de Yunanlılar olmuştur. Çünkü Yanya, Epir ve Güney Makedonya'yı elde ettiler.¹²⁵

¹²⁵ Balkan Savaşlarının detayları için şu eserlere bakılabilir: Richard C. Hall, *Balkan Savaşları (1912–1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, Çeviren: M. Tanju Akad, Ankara: Homer Yayınları, 2003, ; Barbara Jelaviç, *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Çeviren: İhsan Durdu-Haşim/Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, ;Georges Castellan, *Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)*, Çeviren: Ayşegül Yaraman Başbuğ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, ; *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay- Bilgehan Pamuk, c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.; Noel Malcolm, *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.; Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Birinci Ferik Zeki, *1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım*, İstanbul: Dersaadet Matbaa-ı Askeriye,1927.; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004,

Harita 8: I. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar (KARAM&VADİ Arşivi)

I. Dünya Savaşı yıllarında Kosova ve Prizren'i 1915–1918 yılları arasında Bulgarlar ele geçirmiştir. 1918 yılında Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın egemenliği sona erince, Prizren yeni kurulan Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı'na bağlanmıştır. Bundan sonra Nato'nun Kosova'ya müdahale ettiği 1999 yılına kadar Kosova'nın ikinci büyük şehri olarak Yugoslavya sınırları içerisinde kalmıştır. 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsız Kosova Devleti kuruluncaya değin de Birleşmiş Milletler tarafından yönetilmiştir.

Harita 9: XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kosova (NMBAK)

İKİNCİ BÖLÜM

2- PRİZREN SANCAĞI'NIN MÜLKİ ETNİK VE DEMOGRAFİK YAPISI

2.1- Osmanlı Devleti'ni Mülki Yapısına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin klasik taşra teşkilatı şu şekilde meydana geliyordu: bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar; kazaların birleşmesiyle sancaklar; sancakların da birleşmesiyle eyaletler oluşuyordu. Mülki taksimat yukarıdan aşağıya doğru, eyalet-sancak(liva)-kaza-nahiye ve köy(karye)'den ibaretti. Bunların dışında serbest mîr-i mîrânlıklar ve yurtluk-ocaklık sancakları da vardı. Yine eyalet teşkilatı dışında Eflak-Boğdan gibi iç işlerinde serbest sayılan, ancak devletin yüksek hâkimiyetini kabul etmiş özel statülü eyaletler de mevcuttu.

Toprakların eyaletlere ayrılmasından güdülen amaç, bunların iktisadi yönden kendi kendine yeterli olmasaydı. Her eyalet, devletin savunması için gerekli olan ve gelirine göre hissesine düşen askeri de yetiştirmekle görevliydi. Timar ve zeametın de temeli buna dayanmaktaydı.¹²⁶ Osmanlı taşra teşkilatında en büyük idari birim olan eyalet¹²⁷, çeşitli sayıdaki sancaklardan meydana gelir ve idarecisine “beylerbeyi (mîr-i mirân, vali, em'îrü'l ümerâ)” denilirdi.¹²⁸ Aslında eyaletlere tayin edilen paşalar üç tuğlu ise vali, iki tuğlu ise beylerbeyi olarak tanımlanıyordu. Beylerbeyi Osmanlılarda önceleri geniş askeri yetkilere sahip kumandan anlamında kullanırken yeni fetihlerden hemen sonra kurulan eyaletlerin askeri ve idari amirlerine beylerbeyi denilmeye başlandı. Ayrıca XV. Yüzyılda Beylerbeyilik ve Rumeli Beylerbeyiliği rütbe ve paye olarak kullanılmıştır.¹²⁹ Paşa ünvanıyla da bilinen beylerbeyiler daha çok Enderun'da yetişmiş kapıkullarıydı.

¹²⁶ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul-2008, s. 24-25.

¹²⁷ Arapça “idare etmek, icra” anlamındaki iyâle kelimesinden gelir. Osmanlılarda en büyük idari birim karşılığında bu tabirin resmen kullanılışı XVI. Yüzyıl sonlarında olmuştur. D' Ohsson'un III. Murat zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet adıyla idari birimlere ayrıldığı görüşü yanlış olmalıdır. Çünkü bu kelimeye o dönem belgelerinde rastlanmaz. Bunun yerine “beylerbeyilik” ve “vilayet” tabirleri yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halil İnalçık, “*Eyalet*”, İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -1995, c. XI, s.548.

¹²⁸ Nejat Göyünç, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)*, Osmanlı, Ankara-1999, c.VI, s. 78.

¹²⁹ Mehmet İpşirli, “*Beylerbeyi*”, İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -1992, c. VI, s.69

Beylerbeyinin oturduğu eyalet merkezine “paşa sancağı” denilirdi. Beylerbeyinin kalabalık bir maiyeti vardı. Adli ve hukuki işler, vilayet merkezindeki kadı tarafından görülürdü. Vilayetle ilgili işler kendi başkanlığında toplanan bir divanda görüşülürdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeamet işleri timar kethüdası, timar işleri timar defterdarınca yerine getirilirdi. Teşrifatta Divan-ı Hümayun üyelerinden sonra gelirlerdi. Beylerbeyiler, hem bütün ordu işlerinden sorumluydular hem de taşra kuvvetlerinin kumandanıydılar. XIV. Yüzyıl boyunca beylerbeyi, belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir şahıs hüviyetindeydi. XVI. Yüzyıl sonlarında beylerbeyinin askeri nitelikleri, yerini idari hususiyetlere bırakınca, valilerin idari bölgesi “vilayet” diye anılmaya başlandı. Bu esnada eyalet ise özel durumu olan sancakları ifade etmekteydi. Ancak kısa bir süre sonra vilayet terimi terk edildi ve beylerbeyliğinin karşılığı “eyalet” oldu. Eyaletin başındaki kişi yine vali olarak adlandırıldı. XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlılarda vilayet ile eyalet arasında bir fark görülmemektedir. Ayrıca merkezin onayını almak şartıyla timar ve zeamet tevcihinde bulunabilirlerdi. Eyaletin tüm idari ve askeri işlerinden mesul olan Paşa'nın riyasetinde ona yardımcı olmak kaydıyla bir de divanı vardı. O doğrudan doğruya hazineye ait gelirleri tahsil etmekle de yükümlüydü. Herhangi bir nedenle görevi başında olmadığı zaman vekâleti oranın eşrafından biri olan mütesellime teslim ederdi. Beylerbeyiler en az sekiz yüz bin akça, en fazla bir milyon iki yüz bin akça maaş verilirdi. Emekli olurlarsa yüz bin akça maaş alırlardı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği ile merkezi Manastır olan Rumeli Beylerbeyliği mevcuttu. Toprakların genişlemesine paralel olarak yeni eyaletler ihdas edildi.¹³⁰ Derece

¹³⁰1362'de Rumeli Beylerbeyliği, 1393'de Anadolu Beylerbeyliği, 1413'de merkezi Sivas olan Rum Beylerbeyliği, II. Beyazıt zamanında da Karaman Beylerbeyliği ve 1516 'da da Halep Beylerbeyliği kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nejat Göyünç, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)*, Osmanlı, Ankara-1999, c.VI, s.77-86; M. Çetin Varlık, *Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi*, Osmanlı, Ankara-1999, c.VI, s.123-128; Orhan Kılıç, *Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)*, Türkler, Ankara-2002, c.XIX s.887. Kanuni Sultan Süleyman döneminde idari teşkilatın bir birimi olarak “uç”lar lağvedildi ve Osmanlı topraklarının çoğunluğunun eyaletler, sancaklar, kazalar ve nahiyelere bölünmesiyle birlikte özel bir statüye sahip toprakların yerini

itibarıyla en büyük beylerbeyi Rumeli Beylerbeyi idi. Ondan sonra da Anadolu Beylerbeyi gelirdi. 1527–1799 yıllarında Osmanlı Devleti'nde eyalet sayısı belirli dönemlerde 8–42 arasında değişmiştir. Devletin zayıflamasına bağlı olarak birçok yerin elden çıkması sonucu eyalet sayısı düşmüştür. III. Selim döneminde yapılan düzenlemeyle eyalet sayısı 28–30 arasında muhafaza edilmiştir. 1799 yılında eyalet sayısı 30'dur.¹³¹ XIX. Yüzyılın başlarında ise 25 eyalete bağlı 290 sancak vardı.¹³²

Eyaletler timar sisteminin uygulanıp uygulanmadığına göre iki gruba ayrılmıştı. Timar sisteminin uygulandığı eyaletlere sâliyânesiz, uygulanmadığı eyaletlere ise sâliyâneli eyaletler denilmiştir. Sâliyâneli eyaletler arasında Mısır, Habeş, Bağdat, Musul, Basra, Yemen ve Garp Ocaklarını sayabiliriz. Rumeli, Anadolu, Budin, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep ve Şam ise sâliyânesiz eyaletler arasındadır.

Tanzimat'ın ilanından sonra ülke yönetiminde yapılan değişikliklerden "eyalet" yönetimi de payını almıştır. Valilerin yetkileri kısıtlanmış, özellikle maliye işlerine doğrudan doğruya karışmaları önlenmiştir. Yeni yönetimin uyguladığı eyaletlerin maliye işleri muhassıllara verilmiş, iki yıla yakın bir uygulamadan sonra olumlu sonuç alınamayınca 1842'den itibaren yeniden iltizam usulüne geçilmiştir. Bununla birlikte eyaletin maliye işleri "defterdar" denilen görevliye verilmiştir.¹³³

Sancak terimi Osmanlı Devleti'nde XVI. Yüzyıla kadar çeşitli manalarda kullanılmaya devam etmiştir.¹³⁴ Bu yüzyılda kumanda manasından çok idare

normal Osmanlı eyaletleri aldı. XV. Yüzyılda mevcut kaynaklara göre Orta Balkanlar'da şu sancakların mevcut olduğunu varsayabiliriz: Paşa, Çirmen, Köstendil, Ohri, Niğbolu, Vidin, Silistre ve Sofya. Ayrıca fetihlere müteakiben Manastır, Üsküp, Selanik ve Serez Sancakları kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rossitsa Gredava, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", Türkler, (Çeviren: M. Faruk Çakır), Ankara-2002, c. XIX, s. 916.

¹³¹ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Osmanlı, Ankara–1999, c.VI, s.90–92; Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362–1799)", Türkler, Ankara–2002, c. XIX s. 894.

¹³² Jean Deny, "Sancak", İA (MEB), Ankara–1980, c.X, s. 189.

¹³³ Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul–1985, c.I, s.214.

¹³⁴ Türk- İslam Devlet geleneğinde hutbe ve sikkelerin yanında bağımsızlık emaresi olarak tuğ, sancak ve davulun da varlığı kabul edilirdi. Hükümdarın temsilcisi konumundaki kişiler, otoritenin bir sembolü olarak bunları kullanırlardı. Sancak, XVI. Yüzyıldan itibaren idari bir bölge

manası ön plana çıkmıştır. Ancak zaman zaman bu kavramlar birbirlerinin yerine de kullanılmaya devam etmiştir. Tüm bunlar sancak terimini yönetim ve kanun bakımından bütünlüğü olan en büyük idari birim olarak tanımlamamızı güçleştiriyor. En büyük idari birim olarak eyalet olmakla birlikte en mühim ve gelişmiş alt idari birim sancaktır. İdarede sancak temeline dayanan bölümlenme, eyalet birimlerine rağmen XIX. Yüzyıla kadar devam etmiş, ancak Tanzimat'tan sonra taşradaki örgütlenme vilayet esasına göre düzenlenmiştir.¹³⁵ Bu durum devletin ülkeyi idare etmek için yaptığı kanunların, tahrir defterlerinin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından açık şekilde anlaşılmaktadır.¹³⁶ Sancak, idari bakımdan devlet teşkilatının çekirdeğini oluştururdu. Sancakların oluşumunda tarihi, coğrafi ve etnik şartlar göz önünde bulundurulmuş ve idaresine hususi önem verilmiştir. Divan-ı Hümâyun'dan çıkan hükümlerin sancakbeylerine hitaben yazılmış olması, şehzadelerin devlet idaresini öğrenmek için sancaklarda bir nevi staj görmeleri, tahrirlerde sancak biriminin esas alınması bu hususu doğrular niteliktedir.¹³⁷ Kazaların birleşmesiyle meydana gelen sancakları devletin istediği istikamette sancakbeyleri idare ederdi. Onlar bütün askeri ve mülki erkânın reisi konumundaydı. Bunun yanında sancakta asayişin sağlanmasını, kalpazanlıkla mücadele etmek ve özel görevle gelen devlet memurlarına da yardımcı olmak önemli görevleri arasındaydı. En genel ifadeyle sancakta kamu düzenini ve asayişini sağlamaktı. Sancakbeyi bir savaş esnasında sancak dâhilinde bulunan timarlı sipahilerle birlikte tabi olduğu beylerbeyinin komutası altına girmek zorundaydı. Yine sınırda bulunan Sancakbeyleri, yabancı devletlerle ilişkilerin antlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ile de görevli idiler. Sancakta suçluların cezalandırılma işi de sancakbeyine verilmiştir. Buna karşılık sancakbeyleri, idarelerinde bulunan sancakta işlenen cürümlerin vergilerinin hepsini veya yarısını alırlardı. Bazı

manasında kullanılmaya başlamıştır. Ancak farklı anlamları da bünyesinde barındırıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Jean. Deny, "Sancak", İA (MEB Yayınları), Ankara-1980, c.X, s. 186-188

¹³⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara-2007, s.251.

¹³⁶ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, İstanbul-1978, s.19.

¹³⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara-1989, s. 29; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", :Osmanlı, Ankara-1999, c. VI, s.114-118.

sancaklarda da çift resmi (toprak vergisi)'nden ve resm-i arûsane (evlenme vergisi)'den payları vardı. Genellikle her sancağın ayrı bir kanunnamesi bulunurdu.

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında sancak idaresinde değişiklik oldu ve sancakbeylerinin yerini mütesellimler aldı.¹³⁸ Mütesellimler başlangıçta, vali ve sancakbeylerinin görevleri başına gidinceye kadar o bölgeyi yönetmekle görevlendirdikleri kişilerdi. Ancak XVII. Yüzyıldan itibaren mütesellimlik yeni bir kimlik kazandı. Özellikle 1627'den sonra yüksek yönetim kademelerinde görev alması gerekenlerin sayısı arttı ve bunların rütbelerine uygun görev bulma zorluğu yaşanmaya başlandı. Vali olmaları gerekirken boş eyalet bulamadığı için görevlendirilemeyen birçok bey ve paşaya bazı sancakların gelirleri arpalık olarak verildi. Ancak onlar bu göreve gitmeyerek, yerlerine başka birisini havale ettiler. Bu kişiler mütesellim olarak adlandırıldı. Mütesellimler sancağın mali ve idari işlerine bakmakta, karşılık olarak da gelirin bir kısmını kendilerine ayırmakta idiler. Önceleri bir nevi vekil iken, zamanla valinin emrinde sancak(liva) görevlisi oldular.¹³⁹

Sancakbeylerinin dereceleri sahip oldukları has gelirlerine göre tayin edilirdi. Bunlara, kanunnamelerde belirtildiğine göre dört yüz bin akçaya kadar has verilebilmekteydi. Sancakbeyleri protokolde bütün ağaların üstünde bir konuma sahiptiler. Eğer vazifeden ayrılır ve emekli olurlarsa kendilerine altmış bin akça maaş bağlanırdı.¹⁴⁰ Ayrıca emekliye ayrılan beylerbeyi ve vezirlere de

¹³⁸ Mütesellimlik kurumu her ne kadar XVII. Yüzyılın sonlarında var olarak görülüyorsa da, bu tarihlerde sayıları yok denecek kadar azdır. Oysa XVIII. Yüzyılda sancakların çoğu mütesellim ile yönetilmektedir. Artık taşrada yönetim Enderunlulardan çıkmış, yerli ve Türk kökenli kişilerin eline geçmiştir. Memleket ayanının ve ileri gelenlerinin mütesellimlikleri elde edişleri XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmıştır. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında dergâh-ı alî kapıcıbaşlarından, mutasarrıflardan mütesellim onlalar idi ise de, bunların yanı sıra memleket ayânından olanların sayısı çok fazladır. Kaldı ki bunlarda memleket ayânıdır. XIX. Yüzyılda, özellikle İstanbul'dan taşradaki dergâh-ı alî kapıcıbaşları arasından ve diğer büyük rütbeli görevliler arasından tayin edilen mütesellimler de görülmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", Türkler, Ankara-2002, c. XIII, s. 699.

¹³⁹ M. Ünlü, *a.g.t.*, s.27

¹⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara- 2003, s.84–85.

sancak tahsis edilirdi. Onların idaresi altındaki bölgelerde mülkiyet hakkı yoktu. Yalnızca tasarruf hakları bulunuyordu.

Osmanlı Tahrir Defterleri'nde sancak yerine daha ziyade "liva", sancakbeyi yerinede "mirliva" tabirlerinin kullanıldığını görüyoruz.¹⁴¹ Sancaklar çoğunlukla aynı anda ya da aynı kumandanlar eliyle Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır. Bir dereceye kadar tabii veya idari özellikleri vardır. Sancakların merkezi güce rakip olabilecek nitelikleri olamazdı ama aynı zamanda önemli sayılabilecek sayıda tımarlıyı da besleyecek güce sahiptiler.¹⁴²

XVII. Yüzyıldan sonra teşkilatta askeri özellik kaybolmaya başlayınca, sancaklar teşkilat olarak kalmakla beraber sancakbeyi tabirinin yerini "mutasarrıf" aldı. II. Mahmut döneminde sancaklara mutasarrıflar tayin edildi ve bundan sonra sancak yerine "mutasarrıflık" terimi kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte mutasarrıflar bir yere gitmeleri gerektiğinde emrindeki sancağa, birkaç sancağın idaresi ile görevlendirildiklerinde ise bağlı sancaklara mütesellimlerini bırakırlardı.¹⁴³

Tanzimat'tan sonra mütesellimlik kaldırıldı ve bunların görevleri kaymakamlara verildi. 1842'de sancaklarda en büyük mülki amir kaymakamdı ve sancaklar genişlik bakımından bugünkü vilayetler konumundaydı. Değişen üretim yapısı ve bölgesel organizasyon ile yerleşim merkezleri arasındaki hiyerarşi, idari taksimatın mütemadiyen değiştirilmesini gerektirecektir. Bu nedenle Tanzimat'tan sonra vilayetlerin idari teşkilatı kadar mekânsal organizasyonunda da değişiklikler görüldü. Bu değişikliklerin hepsi merkeziyetçi bir idarenin yerleştirilmesi gayesiyle yapılmıştır.¹⁴⁴ Sancak taksimi 1864 yılında yayınlanan ve 1871'de yeniden düzenlenen Vilayet Nizamnamesi ile muhafaza edildi. Bu nizamnameden sancakların idaresinde mutasarrıfların görevlendirildiği, sancak yanında liva teriminin de kullanımına devam edildiği

¹⁴¹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717–1730)*, Ankara–1997, s.2–5.

¹⁴² M. Kunt, *a.g.e.*, s.21

¹⁴³ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara- 1991, s. 23.

¹⁴⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara–2007, s.428.

anlaşmaktadır. TBMM hükümeti 1921’de sancak ve livaları ortadan kaldırarak yeni mülki yapıyı benimsedi.¹⁴⁵

1490–1491 tarihli Cizye Defteri’ne göre Rumeli Eyaleti’nde 26 sancak bulunuyordu. Bunlar: Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Köstendil, Alacahisar, Vuçitrn, Prizren, Bosna, Hersek, Semendire, İşkodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, Midilli ve Kefe’dir. Yine 1521–1522 tarihli vilayet ve sancak listelerinin bulunduğu defterde, Rumeli Beylerbeyliği’nin 33 sancağının olduğu görülmektedir. Bir önceki sancak listesine göre sancak sayısı 7 adet artmıştır. Bunlar: Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Köstendil, İskenderiye, Alacahisar, Vuçitrn, Prizren, Bosna, Hersek, Semendire, İşkodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, İnebahtı, Midilli ve Kefe, Karlı, Ağriboz, Çirmen, İzvornik, Florine, Çingane, Voynuk, Karadağ ve Müselleman-ı Kırkkilise’dir. 1526 yılına ait defterde Prizren 200 bin akçelik hassıyla Küçük Bali Beyin tasarrufuna bırakılmıştır.¹⁴⁶ Daha sonra yeni beylerbeyliklerinin kurulmasıyla Rumeli Beylerbeyliği’nin sancak sayısı azaltılmıştır. 1717–1730 yılları arasında kırk iki eyalet ve iki yüz sancak vardı. Aralarında Prizren’in de yer aldığı on üç sancak Rumeli Eyaleti’nde idi.

¹⁴⁵ Vilayet Teşkilatı ve Belediye örgütlenmesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: İlber Ortaylı, “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul-1985, c. I, s. 236-244.

¹⁴⁶ Mehmet İnbaşı, “*Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti*”, Türkler, Ankara–2002, c. XIX. s.161–162.

Tablo 1. Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1717–1730)¹⁴⁷

SN	SANCAK ADI
1	PRİZREN
2	DUKAGİN
3	ÜSKÜP
4	YANYA
5	ELBASAN
6	İSKENDERİYE
7	AVLONYA
8	OHRİ
9	ALACAHİSAR
10	SELANİK
11	KÖSTENDİL
12	TIRHALA
13	DELVİNE

Taşra teşkilatında sancaklardan sonraki en önemli idari birimler ise kaza'dır. Ticari ve kültürel üstünlüğüyle çevresine göre ön plana çıkan yerlere kaza denilirdi. Kazaların etrafında birçok köy yer alırdı. Kadının tayin edildiği coğrafi bölgeyi ifade eden kaza kelimesi sonradan idarî bir birimin adı da olmuştur. Osmanlı Devleti'nin adli sisteminde kazaların ayrı bir yeri vardır. Adli teşkilatlar birçok kaza birimine ayrılmış ve doğrudan merkeze bağlı yerlerdi. Kazalar eyalet ve sancak idaresine göre daha sivil bir yapıya sahipti. Onlar askeri vasfı geri planda olan idari birimlerdi. Ancak XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren idari ve askeri vasıfları birlikte telakki edilmeye başlandı. Kazaları kadı yönetirdi. Kadının sorumluluğu altında bulunan yerler o kazaya dâhildi. Dolayısıyla kadılar kazalarda en merkezi yerde ikamet ederlerdi. Kazalarda adli, beledi, askeri işlerinde kadıya yardımcı olan alaybeyi ve subaşı gibi birtakım yöneticiler de görev yapardı. Kadılar, tayin edildikleri bölgenin genişliğine veya iş yoğunluğuna bağlı olarak kadı yardımcılarını (nâib) tayin edebilir. XVII. Yüzyılda önem kazanan kazaları XVIII. Yüzyıldan itibaren voyvodalar idare

¹⁴⁷ Y. Özkaya, a.g.e., s.25; F. Başar, a.g.e., s.17.

etmeye başlamıştır. Kazanın idarî, hukukî ve hatta askerî bakımdan bir bütün teşkil edecek şekilde yeni bir teşkilâtın içinde yer alması 1838 sonrasında oluşturulmaya başlanmıştır. Hukukî idareci olarak kadının sosyal fonksiyonu geriledikten sonra coğrafyanın etkin olduğu yeni bir malî ve idarî bütünlük ortaya çıkmıştır. Böylece bir dönem için müdürün idare ettiği yeni teşkilât, zamanla yetkili bir kaymakam idaresinde oluşturularak önce sancağın, daha sonra da il/vilâyetin en büyük alt birimi haline gelmiştir.

Evliya Çelebi, büyüklük ve dolayısıyla gelir imkânlarına göre yeni tanzim edilmiş bir kaza düzenini belirtmektedir. Buradaki söz konusu kazalar, tarihî ve dinî hâtıralardan çok hukukî ve şer'î gelir imkânları nispetinde sınıflandırılmıştır. Kazalar bu derecelendirmeye göre Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Mısır'ın fethinden öncesine ait 1513 tarihli bir kaza listesine göre Anadolu'da toplam 332 kaza bulunuyordu. Bu rakam 1528'de 211 dolayında idi. XVII. Yüzyıla ait listelerde 1660'da Rumeli'de kaza sayısı 477 olarak verilmiş, 1667-68'de ise 391 kaza tespit edilmişti.¹⁴⁸

Tanzimat'tan sonra yeniden idari bir birim olarak karşımıza çıkan kazanın önceki ile arasında sadece isim benzerliği vardır. Tanzimat'tan sonra kazalara verilen önem iyice artmıştır. Muhassılların vergi toplamada istenilen başarıyı gösterememesi üzerine muhassıllık kaldırıldı ve müteakiben oluşturulan yeni yönetimin getirdiği bir kurum da “kaza müdürlüğü” oldu. 1842 yılında kazaların idaresi için kaza müdürleri görevlendirildi. Vilayet Nizamnamesi hükmünce ise, kazalar teşkilat olarak statüsünü korudu; ancak mülki amir olarak kaza müdürleri yerini kaymakamlara bıraktı.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının en alt birimini nahiye ve köyler oluşturur. Lügat manası itibarıyla “yan, taraf, canip” anlamlarını ihtiva eden nahiye, coğrafi ve idari anlamda küçük bir bölgeyi, bazen de geniş bir mıntıkeyi kapsamaktadır. XVI. Yüzyıldan sonra nahiye artık sancağın değil kazanın alt birimi olarak yaygınlaştı. Tanzimat öncesi dönemde ise nahiyeler kadı naibi

¹⁴⁸ Tuncer Baykara, “Kaza”, İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -2002, c. XXV, s.119–120.

¹⁴⁹ M. Çadircı, a.g.e., s. 240-241.

tarafından yönetilmiştir.¹⁵⁰ 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nde idari bir kademe olarak nahiyeye yer verilmedi. Ancak 1871 yılında tadil edilen Vilayet Nizamnamesi'nde nahiyelerin teşkilat ve idaresi düzenlendi ve nahije taşra idaresinin bir kademesi halini aldı. Bu nizamnameye göre beş yüzden fazla nüfusu olan köy ve çiftliklerde nahije oluşturulabilecek ve nahiyelerin idaresi için nahije müdürleri görevlendirilecekti. Nahije müdürünün görevi, nahije meclisine başkanlık etmek, vergi tahsilinde hükümetin tahsildarına ve ayrıca zabıta kuvvetlerine yardımcı olmaktı. Nahiyenin mülki amiri olarak vilayet idaresine karşı sorumluydu ve memuriyeti Dâhiliye Nezareti tarafından tasdik olunurdu. Bölge halkından seçilen nahije müdürünün, iyi okuma-yazma bilmesi, yirmi beş yaşını geçmiş olması, daha önceden bir cinayetten dolayı mahkûm edilmemiş olması gibi belirleyici kriterleri vardı.¹⁵¹ Nahiyelerin kuruluşunda ve yaygınlaşmasında ulaşım, coğrafi konum ve nüfus yoğunluğu gibi unsurlar etkili olmuş ve bu özellikler bakımından örgütlenmeleri kolay olan vilayetlerde nahije teşkilatı daha çabuk oluşturulmuştur. XIX. Yüzyılda bu niteliklerin gelişemediği Orta Anadolu'da nahije örgütü yaygınlaşmamış, diğer yerlerde ise yaygınlaşması daha kolay olmuştur.¹⁵² Yine Batılı Devletler nahiyelerin yaygınlaşmasını talep ediyorlardı. Çünkü Hıristiyan nüfusun idareye iştirak edebilmesi ve özerkliğini koruması için bu gerekliydi. Bu tür taleplerin önüne geçemeyen Osmanlı Devleti, 1876'da Nevahi Nizamnamesi'ni yayınlamak zorunda kalmıştır.¹⁵³ Bu nizamnameye göre nahije dairelerinin idaresi bir

¹⁵⁰ Tayyip Gökbilgin, "Nahije", İA (MEB), İstanbul-1964, c.IX, s.37.

¹⁵¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul-1985, s. 92-95.

¹⁵² İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.99.

¹⁵³ Her kazanın mülhakatından olan kariye ve çiftlikler vb. müteferrikhaneler kurb ve civar ve münasebetlerine göre, nahije dairesi namı ile müteaddit dairelere taksim olunacak, nahije daireleri ya tek-tek veya toplu olarak teşkil edilip, birinci halde bu daire 200 veya daha fazla hanelik köylerden mürekkep olacak, ikinci nevi nahije dairesinin ise, 200 haneyi bulacak derecede birkaç köy ve mahalden mürekkep olması lazım gelecek idi. 1871 tarihli Nizamname, bir nahije dairesine dâhil olacak kariye ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus bulunmasını şart kıldığı ve aksi takdirde böyle yerlerin nahije itibar olunamayacağını tespit ettiği halde 6 Nisan 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizamnamesi bu kaydı kaldırmış, ancak, nahije dairesini teşkil edecek köylerin nahije merkezine nihayet üç saat mesafeden (15 km kadar) uzak olmamasının karar altına alındığını bildirmiştir. Bu nizamname aynı zamanda, nahije dairelerinin idaresini bir müdür ile seçilmiş dört azadan mürekkep bir meclise bırakmış, bu azadan birinin müdür muavini, birinin de kâtip olacağını, müdür ve meclisin seçim şekli ile bunların vazifelerini tespit etmiş idi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: T. Gökbilgin, *a.g.e.*, s.39.

müdür ile seçilmiş dört azadan oluşan bir meclise bırakıldı. Anadolu ve Rumeli Vilayetleri'nin kazaları nahiyelere ayrıldı ve nahiye merkezlerinde hükümet konakları ile karakollar tesis edildi. Ancak Nevahi Nizamnamesi Girit ve Bosna gibi karışıklıkların çok olduğu yerlerde ve diplomatik sorun haline getirilen vilayetlerde zorunlu olarak tatbik edildi ise de Bâb-ı Âli bu sistemi uygulamaktan vazgeçti.¹⁵⁴ Bugün vali tarafından atanan nahiye müdürleri kaymakamlar tabidirler. İdari hususlardan başka vergilerin tahsili ile mahkeme ilamları ve hükümlerinin tatbik ve icrasında da vazifeleri vardır.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte idari, siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yapılan reformlarla devlete yeni bir soluk kazandırılmaya çalışıldı. Bu kapsamda mülki teşkilatta da bir takım yenilikler yapıldı. Fuat Paşa başta olmak üzere idarecilerin düşüncesi, sancakları büyütmek ve idarelerine muktedir kişileri tayin etmek ve bu valilerin yetkilerini artırmaktı. Vilayetler sadece mühim işlerde İstanbul'a müracaat edeceklerdi. Böylece saltanat merkezi basit işlerle uğraşmaktan kurtulacak ve devlet görevlilerinin önemli işlerle işigali temin edilecekti. Bu esas üzerine 8 Kasım 1864 tarihinde Vilayet İdare Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla birlikte on üç yeni vilayet kuruldu. Eskiden beri işlevleri kaybolan eski kaza ve nahiyelerden büyük kısmı kaldırıldı. Böylece önemli bir kısmı zaten naiblerle idare edilen kaza sayısı azaldı. XIX. Yüzyılın ortalarında eyaletler küçültülerek vilayetlere dönüştürüldü ve eyalet terimi yeniden bırakılarak vilayet adı mülki idarede temeli oluşturmuştu. 1864 Vilayet Nizamnamesi hükmünce de eyalete vilayet adı verildi. Cumhuriyet'ten sonra ise vilayet genişlik itibarıyla daraldı, eski Osmanlı Sancağı düzeyindeki yerlere vilayet denildi.¹⁵⁵

2.2- Kosova ve Prizren Vilayetleri'nin Kuruluşu

1864 tarihinden itibaren eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilince yeni sistem ilk defa Mithat Paşa'nın, Tuna Vilayeti'nde vali olarak görev yaptığı sırada uygulama safhasına sokulmuştur. Yeni idare sistemine göre: "vilayetler mutasarrıflıklara, mutasarrıflıklar da kazalara" bölünüyordu. 1871 yılında kabul

¹⁵⁴ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.96-99.

¹⁵⁵ M. Ünlü, *a.g.t.*, s.26.

edilen İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi; kamu görevlilerinin yetki ve sorumluluklarının sınırını çizen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir.¹⁵⁶ Bu yeni kanunla, bütün meslek ve inanç gruplarının temsil edildiği; halkın sıkıntılarını bürokrasiye aktaran ve çözüm arayan mahalli meclisler kurulmuştur. Tanzimat sonrası güçler ayrılığı ilkesi benimsenerek, bu mahalli meclislere, kamu kurumlarını denetleme yetkisi de verilmiştir.¹⁵⁷ Osmanlı Devleti, idari taksimatta bulunurken bölgenin coğrafi yapısı ve askeri durumu kadar; iktisadi yapısı ile sosyal konumunu da göz önüne almıştır. Devletin büyümesine bağlı olarak XVII. Yüzyıldan itibaren revizyona gidilme ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin mülki yapısı XIX. Yüzyıla kadar kapsamlı bir değişiklik göstermemiştir. Modernleşme süreciyle beraber ihtiyaçlar göz önünde tutularak bir takım değişikliklere gidilmiştir. Bu süreçte gerek Kosova Vilayeti'nin gerekse Prizren Sancağı'nın mülki yapısı en çok karıştırılan konuların başında gelmektedir. Konuyla ilgilenen araştırmacılar farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazen bir araştırmacının yaptığı yanlışlığı yeterince incelemeyen, sorgulamadan kaynak gösterdikleri için bilgi kirliliği devam edip gelmiştir veya süreklilik kazanmıştır. Bunun yanında araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin yaptığı genel idari düzenlemeleri ve yasaları göz önünde bulundurmayıp; Arnavutların yaşadığı yerleri baz aldıklarından yanlışlık iyice perçinlenmektedir. Hatta bazılarının 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden henüz yayınlanmadan önce eyalet sistemini bir kenara bırakarak Arnavutlarla meskûn yerleri vilayet ilan ettikleri bile görülmektedir. Farlılıkların temelinde bölgede sık sık yaşanan siyasi ve askeri hareketlilik sonucunda yapılan yeni idari düzenlemeler yatmaktadır.

¹⁵⁶ 7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi Tuna Vilayeti'nin yanında Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna'da uygulanıp cesaret verici sonuçlar alındı. Merkezîyetçi eğilim nizamnamede açıkça gözüküyordu. Model olarak Fransız *departemente* sistemi benimsenmişti, ama ondan bile daha merkezîyetçi bir eğilim göze çarpmaktaydı. 1864'ten itibaren Osmanlı Avrupası'nda 10 vilayet (44 sancak), Osmanlı Asyası'nda 16 vilayet 74 sancak), Osmanlı Afrikası'nda ise 1 vilayet (5 sancak) da uygulanan bu sistemin, 22 Ocak 1871'de yeniden formüle edildiğini ve İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi adıyla hazırlanıp ilan edildiğini görüyoruz. Ancak Cebel-i Lübnan özel statüsünden, Mısır, Bosna ve Girit özerk durumlarına, Hicaz ve Yemen uzaklıkları ve aşiret düzenine dayanmalarından, İstanbul ise başkent oluşundan dolayı bu nizamname dışında bırakıldılar. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara-2007, s.427-435.

¹⁵⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul-1985, s.67-70.

Çünkü bir idari birim kısa bir süre sonra farklı bir vilayet ve sancağa bağlanabilmekte dolayısıyla o yerin daha önce nereye bağlı olduğunun takibi zorlaşmaktadır. Örneğin Yakova önceleri Prizren'e bağlı iken daha sonra Üsküp Sancağı'na dâhil edilmiştir. 1850 yılında Maliye Nezareti'nden Meclis-i Vâlâ'ya yazılan bir yazıda Yakova'nın Prizren'e altı saat, Üsküp'e ise yirmi altı saat mesafede olduğu beyan edilerek tekrar Prizren Sancağı'na bağlanmasının uygun olacağı iletilmiştir. Meclis-i Vâlâ, teklifi yerinde görerek Yakova'yı Prizren'e bağlamıştır.¹⁵⁸ Ancak bu iş Yakova-Prizren şosesinin tamamlanmasından sonraya bırakılmasının uygun olunacağına karar verilmiştir.¹⁵⁹ Yine Prizren henüz vilayet olmadan 1873'de Gosine kazası lağv edilmiş; nahiye olarak İpek kazasına bağlanmış ise de daha sonra tekrar Prizren kazası bünyesine dâhil edilmiştir.¹⁶⁰

Prizren tam anlamıyla Fatih Sultan Mehmet zamanındaki Osmanlı egemenliği başlayınca sancak haline getirilmiş ve Rumeli Beylerbeyine bağlanmıştır. O yıllarda Prizren Sancağı'nda şu kazalar vardı: Prizren, Suva Reka, Has ve Bihor. Buna karşılık Andreas İnciciyan, Osmanlı Sicili'nden hareketle yaptığı araştırmada altı kazaya ayrılmış olan Prizren Livası'nda mütesellim oturduğunu tespit etmiştir. Ona göre şu kadılıklar mevcuttu: 1-Berzerin, 2-Sahve, 3-Viypa, 4- Kâmurince, 5-Biçık, 6-Berguşte'dir.¹⁶¹ Bizim yaptığımız araştırmada ne resmi belgelerde ne de salnamelerde Berzerin dışındaki isimlere rastlanamamıştır. Zaten Berzerin de Prizren'in isimlerinden bir tanesidir. Dolayısıyla biz çalışmamızda arşiv vesikalarını ve salnameleri göz önünde bulunduracağımızdan A. İnciciyan'ın değerlendirmesini bir kenara koyarak araştırmamızı devam ettireceğiz. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1530 tarihinde yapılan tahrirlere göre Prizren Sancağı'nın mülki taksimatında şu kaza ve kasabalar yer alıyordu:

¹⁵⁸ BOA, *İ. MVL*, 5883; BOA, *A.AMD*, 26–70.

¹⁵⁹ BOA, *DH. TMIK*, S,51–60.

¹⁶⁰ BOA, *A. MKT. MHM*, 463–100.

¹⁶¹ A. İnciciyan, *a.g.m.*, s.77.

Tablo 2. Prizren Sancağı¹⁶²

SN	KAZA	NAHİYE						
1	Prizren	Prizren	Trgovište					
2	Bihor	Bihor	İstaviç					
3	Hâsshâ-i Arnavud	Gora	Opolye	Radovine	Debri	Piştirik	Rudine	Dumoştice

XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar sancağın yapısında köklü bir değişiklik olmamıştır. Bu yüzyıllarda Kosova sahrasının büyük bir kısmı idari olarak Prizren, Vuçitrn ve Dukagin Sancakları sınırları içerisindeydi. Az bir kısmı da Üsküp Sancağı (Kačanik) ile Bosna Eyaleti'nde (Mitroviça, Zvečan) bulunuyordu. Bu dönemde Prizren Sancağı, Üsküp-Köstendil-Sofya-Alacahisar (Kruşevaç) Sancakları ile Bosna ve İşkodra Eyaletleri'ne komşuydu.¹⁶³

Harita 10: 1864 Tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden Sonra Balkanlar'daki Mülki Yapı (NMBAK)

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri tüm alanlara şamil genişletmeye başlayınca bundan mülki yapı da nasibini almıştır. 1864'te Vilayet

¹⁶² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (1530)*, Ankara-2004, s. 3.

¹⁶³ Skender Rizaj, "Organizimi Administrativ i Kosovés né Shekullin XIV-XVI", Pérparimi, (Çeviren: Fetnan Derviş), Priştine-1969, Sayı: IX, s. 708-711.

Nizamnamesi yayınlandıktan sonra bir takım idari değişikliklere gidilmiştir.¹⁶⁴ Hükümet Rusçuk, Vidin ve Niş Sancaklarını Tuna Vilayet adı altında birleştirerek valiliğine de Mithat Paşa'yı atamıştır. Böylece devlet yeniliklerinin pratik yönünü görmek maksadıyla pilot uygulama başlatmıştır. Uygulamadan beklenen verim alınınca yenilikler genişletilerek devam ettirilmiştir. Bu idari değişiklikler sırasında Prizren, Manastır Vilayeti'nin bir sancağı olmuştur. 1868'de merkezi Prizren olan Üsküp, Debre ve Niş'ten müteşekkil Prizren Vilayeti kuruldu.¹⁶⁵ Bunun üzerine vilayet dâhilinde bazı idari birimler birleştirilmiş ve yeni birimler kurulmuştur.¹⁶⁶ Debre halkı Prizren vilayeti'ne bağlanmasıyla ilgili memnuniyet ve teşekkürlerini belirten telgrafları Bâb-ı Âlî'ye göndermişlerdir.¹⁶⁷ Bu vilayetin taksimatı Tablo 3'deki gibiydi:

Tablo 3. Prizren Vilayeti¹⁶⁸

S	SANCAKLAR								
N									
1	Prizren								
2	Üsküp								
3	Debre								
4	Niş								
S	KAZALAR								
N									
1	Priştine	7	İvraniye	13	Vuçitrn	19	Kratova	25	Pirot
2	Kalkandelen	8	Ürgüp	14	Gusinye	20	Koçana	26	Radovişte
3	Yakova	9	İznik	15	Gostivar	21	Vranye	27	Palanka
4	İpek	10	Kurşunlu	16	Elbasan	22	Znepolje	28	Debre-i Zir
5	Şekirköy	11	Luma	17	Mat	23	Leskovaç	29	Malsiya-ı Zir
6	Leskofça	12	Gilan	18	Kumanova	24	İştîp	30	

Tablo 3.'den de anlaşılacağı üzere Debre ve Üsküp Manastır'dan; Niş de Tuna Vilayetleri'nden tefrik edilerek Prizren Vilayeti'ne bağlandı. Vilayet: doğuda Tuna nehri, kuzeyde Sırbistan ve Bosna, batıda Karadağ ve İşkodra, güneyde Yanya ve Selanik Vilayetleri'yle mahdut olup takriben 19.900 km² bir mahalden

¹⁶⁴ Bu nizamnameye göre vilayette iki meclis bulundurulacaktı. Bunlar İdare Meclisi ve Vilayet Meclisi'dir. İdare Meclisi'nde başta vali olmak üzere üst düzey memurlar yer alıyordu. Karma bir meclis olduğu için üyeleri arasında iki Hristiyan'ın da bulunması gerekiyordu. Vilayet Meclisi'nde ise başta yine vali olmak üzere her Sancaktan dört kişi doğal üyesiydi. Bu dört kişiden ikisi Müslüman ikisi Hristiyan olması gerekiyordu. Yine her vilayette bir matbaa kurulup bir de vilayet gazetesi de çıkartılması karara bağlanmıştır.

¹⁶⁵ BOA, *İ.MMS*, 32–1334; BOA, *İ. MMS*, 37–1545.

¹⁶⁶ BOA, *A. MKT. MHM*, 474–87.

¹⁶⁷ BOA, *DH. MKT*, 1311–3.

¹⁶⁸ Prizren Vilayet Salnamesi, Prizren–1874.

ibarettir.¹⁶⁹ Şemseddin Sami, Kâmûsü'l- Alam adlı eserinde Prizren hakkında şu bilgileri vermektedir: Gegalığın (Arnavutluk) kısm-ı şarkıyyesinin merkezi olmakla öteden beri eyalet merkezi ittihaz olunduğu gibi, vilayetin teşkilinden sonra dahi defaâtle merkez vilayet ittihaz olunmuş ve Manastır Vilayeti'ne mülhak bulunmuş iken âhiren Kosova Vilayeti'ne ilhak olmuştur. [Daha sonra] Kosova Vilayeti'ni terkip eden altı sancağın biri olup, vilayet-i mezkûrenin garp cihetinde vâki'dir. Bu sancak vaktiyle Yakova ve İpek dahi havi olup, Karadağ hududuna uzandığı halde, şimdiki halde yalnız nefsi Prizren ile Luma ve Kalkandelen kazalarından ibaret küçük bir sancak olup, maa-hazâ dört yüz karyeyi ve tahminen iki yüz altmış bin ahaliyi câmi'dir. Prizren'deki cüz'î Hıristiyanlardan başka bütün ahâlîyi liva Müslim ve Arnavut olup, nefsi Prizen şehrinde ve Kalkandelen kasabasında ahâlî Arnavutça ve Türkçe tekellüm eder. Prizren Sancağı'nın taksimatı ber-vech-i zîrdir:¹⁷⁰

**Tablo 4. Şemseddin Sami'ye Göre Kosova Vilayeti
Prizren Sancağı Mülki Taksimatı¹⁷¹**

PRİZREN SANCAĞI			
SN	KAZA	NAHİYE	MİKTAR-I KURÂ
1	Prizren	Rahovça	190
2	Kalkandelen	Gostivar	161
3	Luma	Kaliş	49
Toplam	3	3	400

Prizren vilayet ve sancak olduktan sonra doksan sekiz vali, mutasarrıf ve kaymakam tarafından idare edilmiştir. Valiler kısa süreli aralıklarla burada görev yapmışlardır.

¹⁶⁹ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren–1874, s.46.

¹⁷⁰ Şemseddin Sami, “*Prizren*”, Kâmûsü'l- Alam, İstanbul–1899, c.II, s. 1495.

¹⁷¹ Ş. Sami, a.g.e., s. 1496.

Tablo 5. Prizren Valileri¹⁷²

SN	LAKAP / UNVAN	ADI	GÖREV SÜRESİ
1		Süleyman Bey	960/1553
2		Mahmut Bey	977–8/1570
3		Hızır Bey	987/1579
4		Osman Paşa ¹⁷³	1082–3/1672
5		Mahmut Beyzade Mahmut Paşa ¹⁷⁴	1100–1/1689
6	Yakovalı	Mahmut Paşa ¹⁷⁵	1106–7/1695
7		Hüdaverdi Paşa ¹⁷⁶	1108/1695
8		Zeynel Paşa	1113/1701
9		Hüdaverdi Paşazâde Ahmet Bey ¹⁷⁷	118/1706–7
10		Prizren ve Dukagin Mutasarrıfı Tahir Paşa	1130/1717–18
11		Süleyman Paşa	1131/1718–19
12		Feyzullah Paşa	1131/1718–19
13		Mehmet Paşa	1133/1720–21
14		Taşlıcalı Mehmet Paşa	1141/1728–29
15		Mahmut Vusuli Paşa	1145/1732–3
16		Hüseyin Mahmut Paşa	1149/1737
17	Üsküplü	Hasan Bey	1153/1740

¹⁷² *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren–1874, s.31–33.

¹⁷³ Kaleshi, Arnavut kökenli olduğu ve birkaç sene Prizren Mutasarrıfı görevinde bulunduğu bildirir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 189.

¹⁷⁴ İpekli Hüsnü Bey Mahmutzadenin oğludur, 1689 yılında Paşa ünvanıyla Prizren ve Dukagin Sancaklarının Mutasarrıfı oldu 1691 yılında Rumeli Valisi oldu aynı zamanda Yanya da onun idaresi altında idi. 1695 yılında Yogoş'ta savaşta ölmüştür. Avusturyaya karşı savaşlara katılarak onların elinden Prizren, İpek ve Yakova'yı geri almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 189.

¹⁷⁵ Arnavut kökenli olup Gaş kabilesindedir. 1695 yılında Mirimiran ünvanıyla Prizren ve Dukagin Mutasarrıfı'ydı. Mirimiran rütbesiyle 1735 yılında Üsküp Mutasarrıfı, 1743 yılında Yanya Mutasarrıfı olan Süleyman Paşa'nın oğludur. Süleyman Paşa 1763 yılında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 189.

¹⁷⁶ Hersekli'dir. 1695'te Köstendil, 1696/97'de de İşkodra Valisi oldu. Aynı zamanda Prizren ve Dukagin de onun idaresi altında idi. Devamlı Arnavut ve Karadağ kabilelerine karşı savaşmıştır. Güçlkle Kelmendileri kovarak onları Nemuna Yaylalarına yerleştirmiştir. 1709'da Elbasan Mutasarrıfı olmuştur. 1720 yılında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I” s. 189.

¹⁷⁷ Kalesi, Hüdaverdi Paşa'nın oğlu olan Ahmet Bey'den değil Ahmet Paşa'dan bahseder 1727/28 Bosna Beylerbeyi, 1732/3 Vidin Beylerbeyi idi, daha sonra Vidin Mutasarrıfı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 190.

18		Ahmet Paşa	1154/1741–2
19		Mehmet Kapudan Paşa	1154/1741–2
20		Kurt Paşazâde Abdullah Paşa ¹⁷⁸	1155/1742–3
21		Nureddin Paşa	1156/1743
22		Derviş Ahmet Paşa ¹⁷⁹	1157/1744
23	Yakovalı	Mahmut Paşazâde Hasan Paşa	1160/1747–8
24		Salih Paşa	1160/1757–8
25		Hasan Paşa	1161/1748
26		Prizren ve Dukagin Mutasarrıfı Hüdaverdi Paşa	1162/1748–9
27		Muhtar Paşa	1162/1748–9
28		Derviş Paşa	1136/1749–50
29	Rotulalı	Salih Paşa	1163/1750
30		Abdullah Paşa	1164/1751
31		Ferhat Paşazâde İsmail Paşa ¹⁸⁰	1167/1753–4
32		Mehmet Paşa	1169/1755–56
33		İsmail Paşa	1170/1756–57
34		Mustafa Paşa	1170/1757
35		Prizren ve Dukagin Mutasarrıfı Kahraman Paşa	1171–2/1757–8
36		Kurd Mahmut Paşa	1171/1759–60
37		Kahraman Paşa (ikinci defa) ¹⁸¹	1174/1760–61
38		Hacı Osman Paşa	1177/1763–64
39		Prizren ve Dukagin Mutasarrıfı Ali Paşa	1183/1769–70
40		Mahmut Paşazâde Ali Paşa	1184/1770–1

¹⁷⁸ Arnavut kökenli tanınmış bir ailedendir. Ancak hangi yerden olduğundan söz edilmemektedir. İşkodra Beylerbeyi idi. Prizren'i de yönettiği ihtimal dahilindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 190.

¹⁷⁹ Arnavut kökenlidir, 1744'te Prizren Mutasarrıfı, bir yıl sonra Dukagin Mutasarrıfı tayin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 189.

¹⁸⁰ Avlonya'lı olup Arnavut kökenlidir. Üstün fazilet sahibi olduğundan mirimiran rütbesiyle Kilis Mutasarrıflığı'na tayin edildi. 1752/3 yılında da Prizren Mutasarrıflığı'na tayin edildi, sonra Yanya Valiliği'ne, 1728 yılında ise Vidin Valiliği'ne ondan sonra Belgrad Valiliği'ne tayin edilmiş ve aynı yıl Vlor'a'ya geçmiştir. 1752'de azledilmiş ancak o Arnavutluk'a firar etmiştir. Daha sonra 1762'de ona Kilis Sancağı verilmiştir. Ancak tekrar azledildikten sonra yine firar etmiş ve 1764'te öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 190.

¹⁸¹ Onun ilk en büyük görevi olarak Dukagin Mutasarrıflığı'ndan sözedilmektedir. 1183/1769 savaşa katıldıktan sonra Hotin muhafız yardımcılığına tayin edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 190.

41	Rotulalı	Salih Paşazâde Emrullah Paşa	1186–7/1772–3
42		Süleyman Paşa ¹⁸²	1188/1774–5
43		Recep Paşa	1188/1774–5
44		Seyfeddin Paşa	1193/1779–80
45		Muhtar Paşazâde Abdullah Paşa	1194/1780–1
46		Mahmut Paşazâde Ali Paşa (İkinci defa)	1197/1782–3
47	Rotulalı	Salih Paşazâde İsmail Paşa	1200/1785–6
48	Rotulalı	Tahir Paşa	1209/1794–5
49	Rotulalı	Rüstem Paşa	1215/1880–1
50	Rotulalı	Tahir Paşazâde Sait Paşa	1220–1805–6
51	Rotulalı	Tahir Paşazâde Mahmut Paşa	1223/1808–9
52	Ferik	Köse Ahmet Paşa	1252/1837–8
53	Ürgüplü (Prokupleli)	Selim Efendi	1252/1837–8
54	Ferik	Reşit Paşa	1254/1838–9
55	Ferik	İsmet Paşa ¹⁸³	1255/1839–40
56	Manastırlı Lelemayko	Ahmet Ağa ¹⁸⁴	1256/1840–1
57	Manastırlı	Besim Efendi	1257/1841–2
58	İhtimanlı	Ahmet Ağa	1257/1841–2
59	Şehirköylü (Pirotlı)	Mahmut Ağa	1257/1841–2
60	Rotulalı	Tahir Paşazâde Emin Paşa	1258/1842–3
61	İstanbulu	Mehmet Efendi	1259/1843
62	Edirneli	Kara Kethüda	1259/1843
63	Manastırlı	Şerif Bey	1260/1844

¹⁸² 1735'te Üsküp Mutasarrıfı, 1743'te Yanya Valisi oldu. 1763'te ölmüştür. Hem salnamede hem de Sicil-i Osmani'deki bilgiler doğru ise o zaman 1774 tarihinde Prizren Mutasarrıfı olması mümkün olmayan söz konusunu olan bu Süleyman Paşa değildir. Çünkü bu kişi 1763'te vefat etmiştir. Ancak ya kişiyle ilgili ya da kaynakla ilgili bir yanlışlık söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 190.

¹⁸³ 1243/1826-27'te Miralay olarak, 1249/1832-33'te Mirliva olarak anılır. 1837'de Ferik (Mareşal) ünvanını kazanmıştır. 1253-4/1838'de Prizren ve Dukagin Mutasarrıflığı'na tayin edildi. 1256/1840'ta Niş Valisi sonra da onu Filibe, Trabzon, Tırhala, Kastamonu ve Halep Valilikleri görevinde bulundu. 1282/1865'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 191.

¹⁸⁴ Sırpça vah anam anlamına gelen Lelemayko lakabını herhalde onun sert kişiliğinden dolayı Hıristiyan reaya takmıştı.

64	Prizrenli	Abdülfevâh Bey ¹⁸⁵	1261/1845
65	Prishtineli	Abdurrahman Paşa ¹⁸⁶	1262/1845–6
66	Edirneli Deli	Emrullah Ağa	1263/1846–7
67	Siroslu	Ömer Paşa	1263/1847
68		Kavanozzade Ahmet Bey	1265/1848–9
69	Pelajlı	İsmail Paşa	1266/1849–50
70		Tosun Paşa	1267/1850–51
71		Ali Rıza Paşa	1268/1851–2
72		Akif Paşa ¹⁸⁷	1269/1852–3
73	Boşnak	Osman Paşa	1275/1858–59
74		Kani Paşa	1276/1859–60
75		Rüstem Paşa	1277/1860–61
76	Alyanak	Mustafa Paşa	1279/1862–63
77		Nazif Paşa ¹⁸⁸	1280/1863–4
78	Leskofçalı	İsmail Paşa ¹⁸⁹	1283/1866–7
79		Fehim Paşa	1284/1867–68
80	Ferik	Edip Mustafa Paşa,	1285/1868–69
81		Tepedelenizade İsmail Rahmi Paşa ¹⁹⁰	1286/1869

¹⁸⁵ Petar Kostić, “Prizrenski Mutasarifi i Valije u XVIII. i XIX. Veku (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren Vali ve Mutasarrıfları)” (Çeviren: Fetnan Derviş), GSND, Üsküp–1929, s.157–158.

¹⁸⁶ Prishtine’li Yaşar Paşa’nın oğlu, bir dönem Üsküp Valiliği görevinde bulundu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kalessi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 191.

¹⁸⁷ Şemseddin Sami, Kâmûsü'l A'lam, C. IV, İstanbul, 1894, s. 3048–3049.

¹⁸⁸ Nazif Mehmet Paşa Manastırlı’dır. Birkaç sene Üsküp, Prizren ve Kudüs Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur. 1293/1876 yılında Kosova Vilayeti Valiliği’ne atanarak üç yıl bu görevde kalmıştır. Daha sonra Vakıflar Vekili olarak atanmıştır. 1306–7/1889 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kalessi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 191.

¹⁸⁹ Hacı İsmail Hakkı Paşa Leskofçalı Kars mutasarrıfı, Van, Halep, Harput Erzurum, daha sonra Üsküp ve Prizren Valisi idi. Tanınmış şair Leskofçalı Galib Bey onun oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kalessi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 191.

¹⁹⁰ Tepedelenizade İsmail Paşa Veli Paşa’nın oğlu ve Tepedelenli Ali Paşa’nın torunudur. Vezir rütbesiyle Trabzon, Edirne, Yanya, Adalar, Halep, Selanik ve Girit Valilikleri görevlerinde bulunmuştur. 1285/1868’de Prizren valisi oldu. Bu tarihte Prizren, Prizren merkezli vilayet ilan edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kalessi-Jürgen, “Vilajeti i Prizrenit I”, s. 185.

82		Safvet Paşa ¹⁹¹	1286/1869–70
83		Galip Paşa ¹⁹²	1287/1870-71
84		Hacı Abdurrahman Paşa ¹⁹³	1288/1871-2
85		Hüsnü Paşa	1289/1872-73
86	Ferik	Ahmet Hamdi Paşa ¹⁹⁴	1289/1873-4 Eylül 1875'e kadar
87		Akif Mehmet Paşa ¹⁹⁵	1292/1875-6
88		Münip Paşa	1295/1878
89	Çerkez	Reşit Paşa	1295/1878
90		Kâmil Bey	1296-7/1879
91	Rumelili	Hasan Paşa	1298-99/1881-2
92	Değirmenci	İbrahim Paşa ¹⁹⁶	1299-1300/1882

¹⁹¹ Prizren'in en yetenekli ve en kültürlü valilerinden biriydi. Prizren'e gelmeden önce Bosna Valisi idi. Onun insiyatifi ile Prizren matbaası kurulup "Prizren" adlı gazete yayınlanmaya başladı. Prizren gazetesi 1287–1291/1871–1874 tarihleri arasında çıkmıştır. Prizren gazetesi Vilayetin resmi gazetesi olarak çıkmaya başladıysa da resmi yazılar haricinde çeşitli yazılar ve iç ve dış siyasetle ilgili yazılar yer alıyordu. Gazetenin ilk sayısı 28 Ca 1288/15 Ağustos 1871'de çıktı. Haftada bir defa yayınlanıyor ve birinci ve dördüncü sayfaları Türkçe ikinci ve üçüncü sayfaları ise Sırpça olmak üzere dört sayfadan oluşuyordu. Kosova'da basılan ilk gazete Prizren gazetesidir. 1874'te Prizren Vilayeti'nin feshedilmesiyle ve Kosova Vilayeti'nin kurulmasıyla Priştine'de Kosova gazetesi çıkmaya başladı. Safvet Paşa idaresi süresinde, Prizren'de kanalizasyon ağının yapılması üzerinde çalışmıştır. Ayrıca bir zanaat okulu inşasına başlamış fakat tamamlayamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: F. Derviş, *a.g.t.*, s.46-47.

¹⁹² Galip Paşa (Sarı) 1241/1825–6 yılında doğmuştur. Askeri yüksek okulunu bitirdikten sonra Miralay rütbesini kazanıp Askeri Yüksek Okul Komutanı olmuştur. Ondan sonra Miraliva rütbesini kazanmıştır. 1278–80/1863'te Ferik, 1287–8/1871'de Prizren valisi olmuştur. 1292/1875 yılında ölmüştür. Çok yetenekli bir kişiydi. İstanbul'da ilk askeri liseyi kurmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 192.

¹⁹³ Prizren'e gelmeden önce Niş Mutasarrıfı'ydı. T.Srankoviç onu Bulgar tarafgiri (Bulgarofil) olarak tanımlar. O Prizren gazetesinin Sırpça yerine Bulgarca basılması için çabalamıştır.

¹⁹⁴ Arnavut asıllıdır fakat kaynaklarda doğum yerinden bahsedilmemektedir. 1278–9/1862 yılında ferik rütbesi ile jandarma kurmayının başkanı olmuştur. 1291/1874'te ise Prizren'e vali tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra yeniden jandarma başkanlığı görevine getirilmiştir. Aynı yılda Hersek'teki yeni görevine gitti. 1292/1875'te vezir rütbesi verilerek Bosna'ya vali ve komutan olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Selanik valisi, IV. Ordu Kuvvetleri ferik'i ve üçüncü defa da jandarma bakanlığı görevlerini yapmıştır. Son olarak Anadolu Muhacirleri Komisyonu başkanı görevinde bulunmuştur. Bursa'da 1311–2 /1894'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s.192.

¹⁹⁵ 1243–4/1828 yılında İstanbul'da doğmuştur. Daha genç yaşlarında askeri kariyere eğilim gösterdi. Öyle ki 1276–7/1860 yılında Karadağ'a karşı harekâtların kurmay başkanı oldu. Sonradan onu askeri yüksek okulunda profesör olarak, İstanbul komutanı ve Yeni Pazar'da görevde görüyoruz. 1295/1878 yılında III. Ordu Komutanı oldu. Şüphesiz Prizren Birliği ile ilgili olaylardan dolayı aynı yılda Prizren Komutanı ve Mutasarrıfı olarak tayin edilmiştir. 1313–4/1896 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

¹⁹⁶ Prizren'e gelmeden önce Priştine komutanı idi. Priştine'de yaptırdığı değirmenden dolayı ona değirmenci deniliyordu.

93	Müşir	Veysel Paşa ¹⁹⁷	1299-1301/1882-3
94		Recep Paşa	1303-4/1886
95		Muharrem Efendi	1309-1310/1892-3
96		Mahmut Nazım Bey	1310-11/1893
97		Nazım Paşa	1312-3/1895
98		Hamdi Paşa ¹⁹⁸	1314-5/1897

1868-1869 yıllarında Prizren, Yakova, İpek, Priştine, Vuçitrn, Gilan, Yeni Pazar ve Luma Üsküp Vilayeti'ne bağlıydı. 1870-1871 yıllarında Prizren Sancağı, Üsküp Vilayeti'nden ayrılarak İşkodra Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1871-1872'de yeniden müstakil vilayet haline geldi.¹⁹⁹ Prizren Vilayeti'ne bağlı üç sancak bulunmaktaydı. Bunlar: Prizren, Debre ve Üsküp'tür. Daha sonra Niş Sancağı da Prizren Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1874 yılında Prizren, İşkodra, Üsküp ve Debre Sancakları Manastır Vilayeti'ne ilhak olmuştur.²⁰⁰ Niş Sancağı da Tuna Vilayeti'ne dâhil edilmiştir.²⁰¹ 1877 yılında Manastır Vilayeti lağv edilerek Selanik Vilayeti'ne katılması uygun görülmüştür. Bu ayırım sırasında 30 Ocak 1877 tarihinde merkezi Priştine olan Kosova Vilayeti kuruldu. Üsküp de Kosova Vilayeti'nin altı sancağından biri haline geldi. Kosova Vilayeti: Prizren, Üsküp, Priştine, Yeni Pazar, İpek ve Taşlıca Sancakları'ndan oluşmaktaydı.²⁰² Vilayet merkezi ilk önce Priştine ise de daha sonra Kosova Vilayeti'nde meydana gelen çeşitli ayaklanmalardan dolayı merkez 1888 yılında Üsküp'e taşınmıştır.²⁰³ Kosova Vilayet Merkezi'nin Üsküp'e naklinden dolayı Meclis İdare Azalığı için yapılan seçimde en çok oyu alan Osman ve Şükrü Beyler ile Manko,

¹⁹⁷ Prizren nüfusunun kalabalık olmasından dolayı kadınları kaydetmeyi istememesinden Değirmenci İbrahim Paşa yerine Müşir Veysel Paşa tayin edildi. Prizren'de altı ay süresinde bir kışla inşa ettirmiştir. Ancak onun en büyük amacı Süleyman Vokşi'yi ele geçirmektir. 1302-3/1885'te bu amacına ulaşarak adı geçen kişiyi yakalayıp sürgüne göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: S. Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s.272-273.

¹⁹⁸ Yüksek kültür sahibi bir kişiydi. Mithad Paşa okulundan yetişmiştir. İstanbul'da anlayışla karşılanmayacağını iyi bildiğinden Prizren'de reformlar yapmaya girişmemiştir. Yedi yıl süreyle Prizren Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaleshi-Jürgen, "Vilajeti i Prizrenit I", s. 179

¹⁹⁹ BOA, *İ. DH*, 592- 41119.

²⁰⁰ BOA, *DH. MKT*, 1326-19.

²⁰¹ BOA, *İ. MMS*, 49-2110.

²⁰² Münir Aktepe, "Kosova", İA(MEB Yayını), Ankara-1977, c. VI, s.324-326.

²⁰³ BOA, *DH. MKT*, 1527- 13; BOA, *A. MKT. MHM*, 498-66.

nakilden sonra vilayet yine aynı adla kalmıştır.²⁰⁶ Skender Rizaj ise farklı görüştedir. 1877 yılında Manastır Vilayeti lağvolunarak Selanik Vilayeti ile birleştirilmiştir. Bu birleşme esnasında 29 Ocak 1877 tarihinde özel idare birliği adı altında Kosova Vilayeti kurulmuştur. Vilayetin ilk merkezi Sofya ve Prizren değil Priştine'dir. Tanzimat döneminde bir dizi idari reformlar yapılmış ve bu reformlar sonucunda Rumeli'de Üsküp, İşkodra, Prizren ve Manastır Vilayetleri kurulmuştur. Bunlar Kosova Vilayeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Çünkü Kosova ve çevresi bölgeleri ile birlikte bu vilayetin idaresi altında kalmıştır.²⁰⁷ Skender Rizaj, bu açıklamalarına delil olarak 1878 yılına ait devlet salnamesinde Kosova'ya bağlı sancaklar arasında Sofya'nın yer almamasını göstermektedir. Ancak 1878 yılı başında vilayet yeniden teşkilatlanmış ve Ayastefanos Antlaşması gereğince Sofya elden çıkmıştı. Enver Ziya Karal ise Osmanlı Devleti, 93 Harbi neticesinde hem doğuda hem de batıda ciddi toprak kayıplarına uğrayınca yeniden idari teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Yeni durum karşısında Rumeli'de Kosova, Anadolu'da Bitlis, Arap Yarımadası'nda da Musul ve Beyrut Vilayetleri'nin teşkil edildiğini ifade etmektedir.²⁰⁸ Olayların gelişimine bakıldığında 1877–78 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde merkezi Sofya olan ve Niş ile Priştine'yi içine alan Kosova Vilayeti oluşturuldu. Savaş sonrasında Sofya kurulmakta olan Bulgar Prensiği'ne bırakılınca Kosova Vilayeti elden çıktı. Ayastefanos Antlaşması'nın kararları Berlin Antlaşması'yla tadilata uğrayınca; Makedonya'nın kuzeyine denk düşen bölgede merkezi Priştine olan Kosova Vilayeti yeniden tesis edildi. Kosova Vilayeti kurulduğu yıl itibarıyla 32 bin kilometrelik alanı kapsamakta idi. Doğuda Şarkî Rumeli ve Bulgaristan, güneyde Selanik, batıda İşkodra, Karadağ ve Bosna, kuzeyde Sırbistan ile çevriliydi.²⁰⁹

4 Ağustos 1878'de Prizrenliler, hükümete başvurarak vilayet merkezinin Prizren'e taşınmasını önermişlerdir. Önerilerinde: Prizren'in Kosova Vilayeti'nin

²⁰⁶ S. Rahimi, *a.g.e.*, s. 12.

²⁰⁷ Skender Rizaj, "*Kosova Vilayeti Teşkilatı*", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara- 1973, c. II, s. 664–666.

²⁰⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara- 1996, c. IX, s.331.

²⁰⁹ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 32.

ortasında bulunduğunu ve daha önce vilayet merkezi olduğu, hükümet konağı, kışla, depo ve ıslahhane gibi vilayet merkezinde bulunması gereken kamu binalarına sahip olduklarını iletmişlerdir. Buna karşılık Priştine'nin hem dar olduğunu hem de bir vilayette bulunması gereken kamu binalarına sahip olmadığını ve memurların mağdur olduğu da belirtmişlerdir. Önerileri inceleyen hükümet Kosova Vilayet merkezinin Priştine olarak kalmasının daha uygun olacağına karar vermiştir.²¹⁰ Bundan yaklaşık beş yıl sonra Prizrenlilerden benzer bir teklif daha gelmiş ancak Priştine, Yeni Pazar, Taşlıca ve Üsküp halkı bunu kabul etmeyerek endişelerini dile getiren telgrafları hükümete göndermişlerdir.²¹¹ Dolayısıyla Prizren ve Priştine arasındaki bu çekişme öteden beri sürüp gitmektedir.²¹² Kosova Valisi, Sadaret'e gönderdiği bir yazıda Niş ve Şehirköy'ün Sırbistan'a bırakılmasından sonra Priştine'nin coğrafi ve mülki özelliğini yitirdiğini bu yüzden de haberleşme, ulaşım ve sağlık hizmetlerinde aksamaların meydana geldiğini belirtmektedir. Sorunun çözümü için Üsküp'ün fırka ve vilayet merkezi yapılmasının askeri açıdan uygun olacağı kanaatindedir. Çünkü Üsküp, Sırbistan ve civar bölgelere giden demiryollarının kesişme noktasında olduğundan Avrupa'ya gidip gelenler genellikle burada gecelemekte, burada konsoloshaneler, hastaneler ve askeri daireler bulunmaktaydı. Diğer taraftan buranın merkez olmasından kaynaklanacak masraflar halkın ianesi yoluyla giderileceği de belirtilmekteydi. Valinin talebini inceleyen hükümet, 1888 yılında Kosova Vilayeti'nin merkezini Priştine'den Üsküp'e nakline onay vermiştir. 1891'de Prizrenliler, 1901'de de Priştineliler, vilayet merkezinin değiştirilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunmuş iseler de başarılı olamamışlardır.²¹³ Yine Prizren ileri gelenleri 4 Ekim 1899 yılında valinin değiştirilmesini, sancağın ya müstakil ya da Manastır'a bağlanmasını arzu ettiklerini iletmiş iseler de talepleri geri çevrilmiştir.²¹⁴ Neticede Balkan topraklarının yitirildiği 1912 yılına kadar Üsküp Kosova Vilayeti'nin merkezi

²¹⁰ BOA, *İ. DH*, 877–69987.

²¹¹ BOA, *Y. A. HUS*, 173–1.

²¹² M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 33.

²¹³ BOA, *Y. PRK. ASK*, 159–46.

²¹⁴ BOA, *Y. PRK. MYD*, 22–70.

olarak kalmıştır.²¹⁵ 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı öncesinde Kosova Vilayeti'nin mülki yapısı şu sancak ve kazalardan oluşmaktaydı:

Tablo 6. Kosova Vilayeti Mülki Yapısı (1877–1878)²¹⁶

SANCAK	KAZA
1- PRİŞTİNE	1-Prishtine Merkez Kaza
	2-İpek
	3- Gilan
	4-Vuçitrn
2- PRİZREN	1-Prizren Merkez Kaza
	2-Gusinye
	3-Kalkandelen
	4-Luma
	5-Yakova
3- ÜSKÜP	1-Üsküp Merkez Kaza
	2- İştîp
	3-Radovişte
	4- Kratova
	5- Kumanova
	6- Koçana
	7- Palanka
4- YENİ PAZAR	1- Yeni Pazar Merkez Kaza
	2- Akova
	3- Bihor
	4- Berane
	5-Trgovişte
	6-Taşlıca
	7- Prepol
	8- Yeni Varoş
5- NİŞ	1- Niş Merkez Kaza
	2- Ürgüp (Pokuple)
	3- Kurşunlu Kazası
6- ŞEHİRKÖY (PIROT)	1-Şehirköy Merkez Kaza
	2-İznebol
	3-Pireznik
7- DEBRE	1-Debre-i Bâlâ Merkez Kaza
	2- Debre-i Zir
	3- Elbasan
	4- Mat

²¹⁵ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 34.

²¹⁶ Tablo 6.- Tablo 7.- Tablo 8.- Tablo 9.- Tablo 10. ve Tablo 11. Mucize Ünlü'nün "Kosova Vilayeti'nin İdari Taksimatı" adlı doktora tezi kullanılarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla belirtilen tablolar için ayrı ayrı referans verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari Taksimatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun–2002, s. 45-53.

Vilayette yedi sancak ve otuz dört kaza mevcuttu. 1878 yılında sancak sayısında bir değişme olmamıştır. 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'na göre Niş ve Şehirköy (Piro) Sırbistan'a bırakılmıştı. Yeni durum karşısında Kosova Vilayeti yeniden düzenlenmiştir. Böylece daha önce yedi olan sancak sayısı beşe düşmüştür.

**Tablo 7. 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sonrası
Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı**

SANCAK	KAZA	NAHIYE
1- PRİŞTİNE	1-Prishtine Merkez Kaza	
	2-İpek	
	3- Gilan	
	4-Vuçitrn	
	5- Preşova	
2- PRİZREN	1-Prizren Merkez Kaza	1- Gostivar
	2-Gusinye	2- Kaliş
	3-Kalkandelen	3- Rahofça
	4-Luma	
	5-Yakova	
3- ÜSKÜP	1-Üsküp Merkez Kaza	1- Kaçanik
	2- İştip	
	3-Radovişte	
	4- Kratova	
	5- Kumanova	
	6- Koçana	
	7- Palanka	
4- YENİ PAZAR	1- Seniçe Merkez Kaza	1- Maykovaç
	2- Yeni Pazar	
	2- Akova	
	3- Prepol	
	4- Mitroviçe	
	5- Yeni Varoş	
	6- Taşlıca	
	7- Trgovişte	
8- Berane		
5- DEBRE	1-Debre-i Bâlâ Merkez Kaza	
	2- Debre-i Zir	
	3- Elbasan	
	4- Mat	

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere Kosova Vilayeti, beş sancak ve yirmi dokuz kaza ve dört nahiyeli bir vilayettir. Tanzimat'la birlikte vilayet merkezinde valinin başkanlığında toplanan Vilayet İdare Meclisi, livalarda aynı şekilde Liva

İdare Meclisi, kazalarda da Kaza İdare Meclisi vardı. 1880 yılı itibarıyla Kosova Vilayeti'nde Meclis-i İdare-i Vilayet, Divan-ı Temyiz-i Vilayet, Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet, Maarif komisyonu, Muhasebe Kalemî, Mektubî Kalemî, Evrak Odası, Tahrir-i Emlak Kalemî, vilayet merkezinde bulunan kurumlardı. Defterdar, Mektupçu, Naib, İskân-ı Muhacirin, Aşar Müfettişi, Alay Beyi, Telgraf ve Posta Baş Müdürü, Evkaf Muhasebecisi, Emlak Mümeyyizi, Orman Müfettişi, Vilayet Tercümanı vs. de vilayette görevli memurlardı.²¹⁷

1880–81 yıllarında Prizren ve Debre Kosova Vilayeti'nden ayrılarak Manastır Vilayeti'ne bağlanmıştır. Ancak sancaktaki askerlerin kumandası Üsküp'e bağlı olduğundan ve Prizren Manastır'a 40, Üsküp'e 16 saat mesafede bulunduğundan 1889 yılında Manastır'dan ayrılarak tekrar Kosova Vilayetine ilhak edilmiştir.²¹⁸ Şemseddin Sami, Kosova Vilayeti ile ilgili bizlere şu bilgileri vermektedir: “zîrdeki cedvelden anlaşıldığı gibi, altı sancağa münkasım olup, merkezlerle beraber yirmi yedi kaza on altı nahiye ve sancak ve kaza merkezleri olan şehir ve kasabalarla üç bin yüz yirmi karyeye hâvîdir.”²¹⁹

²¹⁷ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 37

²¹⁸ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 47

²¹⁹ Şemseddin Sami, “Kosova”, *Kâmûsü'l- Alam*, İstanbul–1899, c.III, s. 3748.

Tablo 8. Kosova Vilayeti

SANCAK	KAZA	NAHİYE
1- ÜSKÜP	1- Üsküp	Bereketli
	2- Orhaniye	Biyance
	3- İştip	
	4- Koçana	
	5- Osmaniye	
	6- Kratova	
	7- Kumanova	
	8- Radovişte	
	9- Palanka	
2- PRİŞTİNE	1- Priştine	1- Rahofça
	2- Gilan	
	3-Preşova	
	4- Vuçitrn	
	5- Mitroviçe	
3- PRİZREN	1- Prizren	
	2- Kalkandelen	
	3- Luma	
4- YENİ PAZAR	1- Yeni Pazar	1- Viraneş
	2- Yeni Varoş	2- Maykovaç
	3- Kolaşin	3- Vranka
	4- Akova	4- Biştrice
		5- Bihor
		6- Brezava
		7- Kumrat
5- TAŞLICA	1- Taşlıca	1- Priboy
	2- Prepol	
6- İPEK	1- İpek	
	2- Yakova	
	3- Gusinye	
	4- Berane	
	5- Trgovişte	

Debre ve Şehirköy'ün yerine Taşlıca ve İpek Sancak statüsüne yükseltilerek Kosova'ya bağlanmıştır. Shukri Rahimi, 1888 yılından itibaren Prizren'in tekrar Kosova Vilayeti'ne bağlandığını ifade eder. Ona göre köylerin de yer aldığı mülki yapı şöyleydi:

Tablo 9. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1888)

SANCAK	KAZA	NAHIYE	KÖY
1- PRİŞTİNE	1- Priştine Merkez Kaza		241
	2- Gilan		190
	3- Preşova		134
	4- Vuçitrn		125
	5- Mitroviçe		170
	6- Yeni Pazar		364
2- PRİZREN	1- Prizren Merkez Kaza	1	
	2- Kalkandelen (Tetova)		160
	3- Luma		49
3- ÜSKÜP	1- Üsküp Merkez Kaza		152
	2- Orhaniye		19
	3- İştip		-
	4- Pehçova		13
	5- Kumanova		108
	6- Kratova		69
	7- Radovişte		54
	8- Palanka		46
	9- Veleş	2	-
	10- Koçana	1	-
4- İPEK	1- İpek Merkez Kaza		190
	2- Berane		24
	3- Gosine		8
	4- Yakova		190
	5- Trgovişte		63
5- TAŞLICA (PLAVLE)	1- Taşlıca Merkez Kaza		44
	2- Periboy	1	
6- SENİCE	1- Senice Merkez Kaza		137
	2- Alt Kolaşin	2	-
	3- Yeni Varoş		19
	4- Byelo Polye	3	-

Tablo 9'da da görüldüğü üzere Kosova bu yılda altı sancak, 27 kaza, 15 Nahiye ve 3120 köyden müteşekkildir. Daha önce Manastır'a bağlanan Prizren'in tekrar Kosova'ya bağlandığı görülmektedir. Dikkat çeken bir husus da nahiye sayılarındaki artıştır.

Tablo 10. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1889–1890)

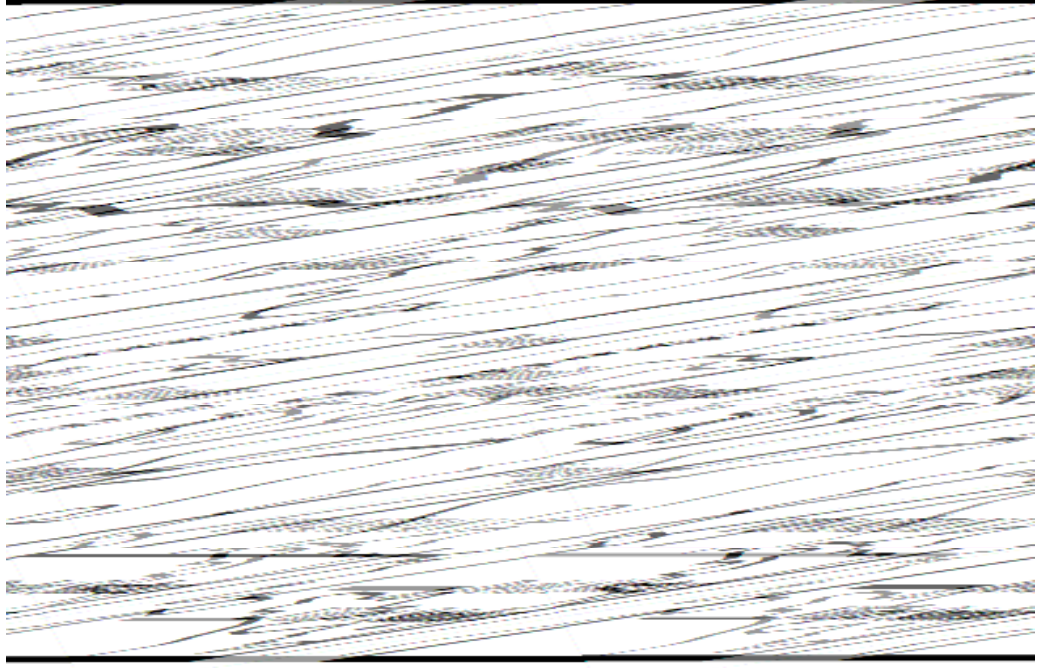
SANCAK	KAZA	NAHIYE	KÖY
1- PRİŞTİNE	1- Gilan		190
	2- Mitroviçe		170
	3- Preşova	Bopakça	134
	4- Priştine Merkez Kaza	Firzovik	341
	5- Vuçitrn		125
	6- Yeni Pazar		364
2- PRİZREN	1- Gostivar		
	2- Kalkandelen (Tetova)	Kalkandelen	161
	3-Luma	Kaliş	49
	4- Prizren Merkez Kaza	Rahofça, Prizren	190
3- ÜSKÜP	1- İştip	Bereketli, İştip, Leskoviçe	140
	2- Koçana	Koçana, Biyaniçe	92
	3- Köprülü	Bogomil, Köprülü, Nikodim	91
	4- Kratova		69
	5- Kumanova	Kumanova	
	6- Orhaniye		19
	7- Osmaniye- Males		3
	8- Palanka		46
	9- Radovişte		54
	10- Üsküp Merkez Kaza		152
4- İPEK	1- Berane		24
	2- Gosine		8
	3- İpek Merkez Kaza		190
	4- Trgovişte		62
	5- Yakova		149
5- TAŞLICA (PLAVLE)	1- Prebol	Prebol, Periboy	29
	2- Taşlıca Merkez Kaza		44
6- SENİCE	1- Akova	Brezava, Bihor, Bisteriçe, Kamdat	138
	2- Kolaşin-i Zir	Kolaşin-i Zir, Maykovaç, Ridanarayka, Viraneş	32
	3- Senice Merkez Kaza		137
	4- Yeni Varoş		

Tablo 11. Kosova Vilayeti'nin Mülki Yapısı (1908–1909)

SANCAK	KAZA	NAHIYE	KÖY
1- PRİŞTİNE	1-Prishtine Merkez Kaza		241
	2- Gilan		190
	3- Preşova		134
	4-Vuçitrn		125
	5- Mitroviçe		170
2- PRİZREN	1-Prizren Merkez Kaza	Rahofça	190
	2- Kalkandelen (Tetova)	Gostivar	161
	3-Luma	Kaliş	49
3- ÜSKÜP	1-Üsküp Merkez Kaza	Kaçanik	171
	2- İştip	Bereketli	140
	3- Koçana	Maleş-Biyaniçe	105
	4- Kratova		42
	5- Kumanova		108
	6- Radovişte		54
	7- Palanka		46
4- İPEK	1- İpek Merkez Kaza		190
	2- Yakova		149
	3- Berane		24
	4- Gosine		8
	5-Trgovişte		62
5- TAŞLICA (PLAVLE)	1- Taşlıca Merkez Kaza		44
	2- Prebol	Periboy	29
6- YENİ PAZAR	1-Senice Merkez Kaza		138
	2-Yeni Pazar		364
	3- Kolaşin	Viraneş, Maykovaç, Ravnerika	32
	4- Yeni Varoş		19
	5- Akova	Besteriçe, Behur, Kamurat, Yerzava	133

Nitekim XIX. Yüzyılın son çeyreğinde ülke genelinde nahiye düzenlemelerinin tatbik edildiği döneme denk gelmektedir. Bundan sonra Balkan Savaşları sonrasında Sırbistan'a terk edilene kadar Kosova'da bir takım değişikliklerin yapılmasına devam edilmiştir. Ancak bunlar vilayetin daha önce oluşturulan mülki omurgasında ciddi değişiklikler meydana getirmemiştir. Bazı yerleşim birimleri günün ihtiyaçlarına göre kısa veya uzun süreli kaza ve sancak

yapılmıştır. Yahut da hukuki statüsü muhafaza edilerek sancak ve kaza merkezleri değiştirilmiştir. Tüm bu yeni düzenlemeler vilayet bütçesine ek bir yük getiriyordu. Bu harcamalar yüzünden Osmanlı maliyesi gücünü yatırımlardan çok bu tarz düzenlemelere aktarmak zorunda kalıyordu.

Harita 12: XIX. Yüzyılda Kosova Vilayeti (KARAM&VADİ Arşivi)

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Niş ve Şehirköy (Piot) Kosova Vilayeti'nden ayrılmışlardır. 1880'de de Prizren ve Debre Sancakları Kosova Vilayeti'nden ayrılarak Manastır Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu durum 1882 yılına kadar devam etmiştir. Bu yılda İpek Priştine'den Taşlıca ise Yeni Pazar'dan ayrılarak ayrı iki sancak vücuda getirilmiştir. 1883'de Prizren ve Debre Kosova Vilayetine bağlanmıştır. Fakat 1886 yılında Prizren ve Debre tekrar Manastır Vilayeti'ne bağlanmış ise de bu durum uzun sürmeyecektir. 1888'de Prizren tekrar Kosova Vilayeti'ne mülhak olacaktır. Bir ara Prizren, Üsküp Valiliği'ne vilayet merkezi olacağından Kalkandelen, İvraniye²²⁰ ve İpek Kazaları'nın

²²⁰ İvraniye Kazası Müdürü Hüseyin Paşa, halka birçok tekâlif yükleyince kaza halkı tarafından 1840 tarihinde İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Şikâyet dilekçesinde: Hüseyin Paşa'nın her bir haneden bir reaya alarak on beş adet çiftliğinde ve altı adet demirci dükkânında çalıştırdığı ve

Prizren'de kalacak şekilde de bir değişikliğe gidilmişse de bu idari düzen uzun süreli olmamıştır.²²¹ Kosova'da Balkan Savaşları öncesinde bir takım idari değişiklikler planlanmış ise de savaş nedeniyle yerine getirilememiştir. Plana göre: Taşlıca birinci sınıf kazaya yükseltılarak Seniçe'ye ilhaki; İpek Sancağı'nın ilga edilerek merkez İpek olmak üzere Prizren ve Senice Sancakları'nın Kosova Vilayeti'nden ayrılıp ayrı bir vilayet teşkil olunması için heyet-i teftişiyeye tarafından Meclis-i Mebusan'a önerilmiş ise de savaş nedeniyle bu karar uygulanamamıştır.²²² Dolayısıyla daha önceki mülki yapı Balkanların Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı 1912'ye kadar devam etmiştir. Bu arada İşkodra Sancağı, Manastır'dan ayrılarak ayrı bir vilayet oldu.²²³ Yeni yapılanma sonrası Balkanlar'da Üsküp, İşkodra, Prizren ve Manastır Vilayetleri kuruldu. Bunlardan Üsküp ve Prizren Vilayetleri daha sonra kurulacak olan Kosova Vilayeti'nin temelini oluşturdu. XV. Yüzyılda sancak olan Prizren bu hüviyetini hiç kaybetmeden Osmanlı idaresinden çıktığı XX. Yüzyıla kadar devam ettirmiştir. Hatta kısa bir süre içinde olsa sancaklıktan vilayete terfi ettirilmişse de mevcut şartlar dikkate alınarak kimi zaman Kosova Vilayeti'nin kimi zaman da Manastır Vilayeti'nin bir sancağı olmuştur. Coğrafi konumu nedeniyle daha az vilayet ama her zaman sancak merkezi olma özelliğini de hiç yitirmemiştir. Luma, Kalkandelen, devamlı Yakova, Gusinye ve İpek ise aralıklarla Prizren Sancağı'nın kazaları olmuştur. Gostivar, Kaliş ve Rahofça zaman zaman idari statüleri değişse de Prizren'e bağlı nahiyelerdir. Siyasi ve askeri şartlara göre değişen idari yapı dikkate alındığında Prizren Sancağı'nın ortalama dört yüz civarında köyü bulunmaktadır. Demografik yapı hakkında etraflı bilgi daha sonraki alt başlıkta verileceği için burada konu hakkında bilgi verilmeyecektir.

ücret ödemediği, on iki kişiyi katl ettirdiği, yedi yaşındaki çocuklardan dahi harç aldığı ve birçok kanunsuz vergi topladığı yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, *İrade Dah.*, 42031.

²²¹ BOA, *İ. MVL*, 5186.

²²² BOA, *DH. İD*, 92/1- 29.

²²³ İ. Rızay, *a.g.m.*, s. 664.

2.3- Nüfus Yapısı

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımlarının felsefesi, askere alınacak insanların sayısını belirleyebilmenin yanında idari ve mali ihtiyaçları karşılayabilme esasına dayanıyordu. Böylece beşeri ve mali kaynaklar ortaya çıkarılıyordu. Ancak yapılan nüfus sayımlarının bir takım eksiklikleri vardı. Bir kere nüfus tahrirlerinde etnisite değil dini mensubiyet temel alınıyordu. Kosova'da Arnavutlar, Türkler ve Boşnaklar gibi Müslüman ekalliyet aralarındaki etnik farklılığa rağmen kardeş topluluklar olarak sayılmışlardır. Bunun yanı sıra Sırp, Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslim tebaanın dini kimlikleri ile ırkî bağlılıkları göz önünde bulundurulmuştur. Gayrimüslim azınlığın çoğu şehir merkezlerinde ve kasabalarda yaşadıkları için sayımlar sırasında kolayca kayıt altına alınabiliyorlardı. Bu, cizye ve haraç vergilerinin tahakkuk ettirilip toplanmasını ve azınlıklara götürülecek hizmetlerin daha sıhhatli olmasını sağlıyordu. Kadınlar, yetimler, ergenlik çağındaki Hıristiyanlar, aklî ya da fiziksel özürlüler, üst düzey devlet görevlileri gibi kişisel vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olmayan bireyler kayıtlara geçirilmiyordu.²²⁴ Bütün bu yetersizliklerin yanında savaş, afet, toprak kaybı, salgın hastalıklar ve kan davası gibi sosyal olaylar sayımları nicel olarak olumsuz etkiliyordu. Bunun yanında vergi mükellefiyetliği ve askerlik yükümlülüğünden kurtulmak isteyenler nüfus sayımlarından kaçıyorlardı. Osmanlı Devleti'nde vergi mükellefleri ile silâh altına alınacak erkekleri tespit etmek amacıyla defalarca nüfus sayımları yapılmış olmasına rağmen istenilen netice bir türlü alınamamıştır. Askeri ve mali bir kaygı taşımadan yapılan 1895 ve 1907 nüfus sayımları sadece demografik gayelerle yapılmıştır. Amaç, bir nüfus sicili ve kütüğü oluşturmaktır. Nüfus sayımlarına karşı çıkanlara çeşitli cezalar verilmekteydi. 6 Kasım 1888 tarihinde Prizren'de nüfus sayımlarına muhalefet eden Mahmut ve Hayrullah kürek cezası verilerek Midilli'ye sürülmüşlerdir.²²⁵ Daha sonra cezalarını

²²⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul–2003, s.47; Nuri Akbayar, *“Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”*, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul–1985, c. I, s.1238–1241.

²²⁵ BOA, *DH. MKT*, 1572–8.

tamamlamadan 11 Şubat 1889 tarihinde affedilerek serbest bırakılmışlardır.²²⁶ Yine Kosova ve Prizren köylüleri sayım sırasında kadınların eşkâli çizileceği bahanesiyle sayımlara katılmak istememişlerdir.²²⁷

Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde bölgenin etnik ve dinî durumunda büyük bir gelişme olmadı. 1480'lerde Prizren civarındaki köylerde Müslüman nüfus yoktu. Diğer yerlerde de durum buna benzemektedir. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Vuçitrn Sancağı'nda Müslüman nüfus giderek artmaya başlamıştır. Vuçitrn, Prizren, Priştine gibi şehirler hızlı bir şekilde büyüdü ve kalabalık Müslüman nüfusa sahip merkezler haline geldi. 1582- 1591 yılları arasında Müslüman nüfus oranları İpek'te (Peç) % 90, Vuçitrn'da % 80, Priştine'de % 60, Prizren'de % 56, Novobrd'o'da % 37, Trepça'da % 21 ve Janjevo'da % 15'e ulaşmıştı. Müslüman nüfusun çoğunluğunu, daha önce de Kosova'nın çeşitli yerlerinde oturmakta olan ve Osmanlı idaresi kurulduktan sonra iskân sahaları genişleyen Arnavutlar teşkil ediyor, ayrıca bu kesime Anadolu'dan göçen Türkler de yoğun olarak yerleşmiş bulunuyordu. Kosova bölgesi, XVII. Yüzyılın başında idarî taksimat bakımından kuzeyden Bosna, güneyden Rumeli Eyaleti'nin sınırları içinde yer alıyordu. 1659–1660 yıllarında Kosova ovasından geçen Evliya Çelebi, Vuçitrn kasabasının 2000 hanelik sancak merkezi olduğunu, halkının Türkçe ve Arnavutça konuştuğunu, fakat Girit seferi dolayısıyla şehrin canlılığını kaybettiğini yazmaktadır.²²⁸

Prizren'in demografik yapısı, salnamelerden ve resmi nüfus sayımlarına göre inşa edilecektir. Nüfusla ilgili gözlemleri izleyebilmek ve bir intiba vermek bakımından XIX. Yüzyıla kadarki nüfus verilerini de vermeyi uygun gördük. Prizren'in nüfusu hakkında çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Kesin olmayan kayıtlara göre Osmanlı öncesinde Prizren'de 2.000–2.500 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Balkanlar'da üç dilin aynı anda konuşulduğu tek şehir olan Prizren'e ait ilk güvenilir nüfus bilgileri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1530 yılında yapılan 167 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde yer almaktadır. Deftere göre sancak genelinde 22.619 avâriz ve gayr-ı avâriz

²²⁶ BOA, *DH. MKT*, 1583–109.

²²⁷ BOA, *Y. PRK. ASK*, 235-10.

²²⁸ Münir Aktepe, "Kosova", İA (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), İstanbul -2002, c.XXVI, s.217.

nüfusun 363 Müslim ve 22.256'sı gayrimüslimlerden oluşuyordu. Ayrıca defterdeki genel toplamında zaim, sipahi ve kale muhafızı gibi 264 nefer de genel toplama dâhildir.

Tablo 12. Prizren Sancağı'nın Nüfus Yapısı (1530)²²⁹

Kaza	Müslim			Gayrimüslim						Genel Toplam
	Hane	Muaf Hane	Toplam	Hane	Mücerred ²³⁰	Başına ²³¹	Bîve ²³²	Muaf Hane	Toplam	
Prizren	278	40	318	9.976	1.010	-----	722	43	11.751	12.069
Bihor	19	----	19	3.766	506	-----	142	-----	4.414	4.433
Hâsshâ-i Arnavud	26	----	26	4.573	1.105	368	45	-----	6.091	6.117
Toplam	323	40	363	18.315	2.621	368	909	43	22.256	22.619

Tablo 12'ye göz atıldığında Prizren'deki Osmanlı hâkimiyeti üzerinden bir asır geçmesine rağmen sancağın genelinde ve şehir merkezinde nüfusun gayrimüslimlerin lehine olduğu görülür. Zamanla yerel unsurların özellikle Arnavutların neredeyse kâmilin din değiştirmesi ve iskân hareketliliği sonucunda ve Türklerin yerleştirilmesiyle demografik yapı gayrimüslimlerin aleyhine gelişmiştir. Prizren'deki Osmanlı hâkimiyetinden sonra çok sayıda Türk, kalenin eteğinde ve ovada kendi mahallelerini kurarak Müslüman nüfusu artırmışlardır. Bu yıllarda Müslümanlar dört, Hıristiyanlar ise dokuz mahallede yaşamaktaydılar. Müslümanların genel nüfus içerisindeki toplam payları % 40 civarındaydı. Müslümanlar muaf hanelerle birlikte toplam 318 haneye sahiptir.

²²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Defter-i Hâkâni Dizisi 167 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937-1530) II*, Ankara-2004, s.4.

²³⁰ Erkek

²³¹ İrs yoluyla geçen arazi hakkında kullanılır bir tabirdi. Slavca'dan alınmıştır. Osmanlı Türkleri Rumeli'de fethettikleri yerlerdeki bağ, bahçe ve evlerin evlada geçmesine müsaade etmişler, fakat arazinin intikaline izin vermeyerek araziye "devlet malı" saymışlardı. Bununla beraber Hıristiyanlara ekip biçmek, mahsulünü alıp satmak hakkı verilmişti. Onlar, yalnız toprağı satamazlar, evlatları ve karılarına veremezlerdi. Yalnız Bosna Hıristiyanlarına karşı daha mutedil davranmışlardı. Onların topraklarını irs yoluyla ailelerine bırakmaları izin verilmişti. İşte böyle irs tarihiyle geçen arazi devlet malı olmaktan çıkmış, başına olmuş olurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, "*Başına*", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul-1993, c.I, s.170. Halil İncak ise başınayı şöyle tarif etmektedir: Osmanlı raiyyet çiftliğine denk düşen Balkan köylü aile çiftliği. Osmanlı dönemi öncesi statü ve hizmet yükümlülükleri Osmanlı döneminde de devam edengruplar için bu Slav terimi kullanılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halil İncak, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul-2004, s. 240-241.

²³² Kadın

Gayrimüslim ahali de mücerred, bive ve muaf hanelerle birlikte toplamda 11.751 haneye sahiptir. Dolayısıyla Prizren şehir merkezinde genel toplamda 12.069 hane bulunmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmını Arnavutça konuşan Müslümanlar oluşturmaktadır. Nüfusun geri kalan kısmı Ortodoks Sırp, Müslüman Türkler, Roman Katolik Arnavutlar ve bir kısım Çingeneleden oluşmaktadır.

Tablo 13. XVII. Yüzyılın Ortalarına Göre Prizren'in Nüfus Panoraması²³³

YIL	MÜSLÜMAN HANE	HIRİSTİYAN HANE	MÜSLÜMAN MAHALLE	HIRİSTİYAN MAHALLE	TOPLAM NÜFUS	MÜSLÜMANLARIN ORANI
1530	270	396	4	9	3.300	% 40
1550	278	252	4	11	2.700	% 52
1570	428	254	8	11	3.500	% 63
1591	-----	97	----	7	----	-----
1643	466	113	14	3	2.900	% 80

Prizren'in XVI.-XVII. Yüzyıllar arasındaki nüfus dağılımıyla ilgili şu tespitlerde bulunabiliriz: İlk tahririn yapıldığı 1530'da Hıristiyanların oturduğu mahalle, Müslümanların mahallesinden bir kat daha fazladır ve Hıristiyan nüfus çoğunluktadır. Ancak yirmi yıl gibi kısa bir sürede Müslümanların hane sayısının Hıristiyanlarınkini geçmiş olduğunu gözlemliyoruz. Buna karşılık tabloda ilginç bir durum karşımıza çıkıyor: Müslümanların nüfusları artmış ama mahalle sayısı aynı kalmıştır. Buna karşılık Hıristiyanların hane sayısı azalmış ama mahalle sayıları artmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki iskân hareketleri sonucunda Türkler Hıristiyan mahallelerine yerleştirilmişler; Hıristiyanlar ise kendilerine yeni mahalleler kurmuşlardır. Müslüman nüfusun % 12'lik bir artış göstermesi de bu görüşü destekler niteliktedir. İlk sayımdan kırk yıl sonra yapılan sayımda ise Müslüman hane ve mahalle sayısı neredeyse % 100'lük bir artış gösterdiği görülmektedir. Hıristiyanların mahalle sayısı aynı kalırken, hane miktarında ufak bir kıpırdanma söz konusudur. 1643 yılına gelindiğinde demografik yapı bambaşka bir hal almıştır. Müslümanların hane sayısı nerdeyse % 100, mahalle

²³³ M.Kiel, a.g.m., s.338.

sayısı ise % 250'lik bir artışla 14'e çıkmıştır. Nüfus oranı da % 100'lük bir artışla % 40'dan % 80'e tırmanmıştır. Bunda Arnavutların kitleler halinde İslam dinini benimsemelerinin payı yüksektir. Arnavutlar, Müslüman nüfusun artmasındaki itici gücü oluşturmuşlardır. Öte yandan Hıristiyan nüfus % 20'lik bir payla azınlık durumuna düşmüştür. Hem mahalle hem de hane sayıları bakımından da ciddi gerileme söz konusudur. Özellikle hane sayısına dikkat edilecek olursa % 30'luk azalma vardır. Mahalle sayısında da % 35 civarında bir eksilme görülüyor. Bu eksilmeler onların göç ettiği veya öldüğü anlamına gelmez. Çeşitli nedenlerle Müslim nüfus artınca gayrimüslimlerin sayısı genel oran içinde yüzdeler payları düşmüştür. The Encyclopedia of Islam'da, Prizren maddesini kaleme alan Michel Kiel, bu düşüşü yerel nüfusun devşirilmesine de bağlar. Ona göre 1570'de % 13 devşirme vardı.²³⁴ Ancak her kırk haneden bir kişinin devşirildiği düşünülse bile bu oran abartılı kalmaktadır. Diğer ilginç bir sonuç ilk nüfus sayımında 3.300 olan Prizren'in nüfusu 1643'de 2.900'a gerilemiştir. Elbette bu yıllarda yapılan nüfus tahrirlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Çünkü hem kadın ve çocuklar sayılmıyor hem de vergi ve askerlikten kaçmak isteyenler de kasıtlı olarak kütüğe işlenmekten imtina ediyorlardı. Şu ana kadar toplam nüfusun neden gerilediğine dair somut bir kanıtımız yok. Dolayısıyla önerilerimiz tahminde öteye gidememektedir. Tüm bu değerlendirmelerden Prizren'in XVI. ve XVII. Yüzyıllarda nüfus bakımından pek bir atılım yapamadığını görebiliriz.

XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Prizren'e uğrayan Katolik Piskopos gezginler Mario Bizzi ve Pietro Masarechi de Prizren'in nüfusu hakkında bilgiler verirler. Mario Bizzi, Prizren'de 8.600 hane bulunduğunu söyler. Pietro Masarechi ise nüfus hakkında daha detaylı bilgiler verir. Ona göre Prizren 12.000 Türk, 600 Sırp ve 200 Katolik nüfusa sahipti.²³⁵ Buradaki sıkıntı Hıristiyanların sayılarının az olmasıdır. Hâlbuki veriler Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür ve bundan daha çok olması gerçekçi görünmektedir. Gjergj Bardhi,

²³⁴ M.Kiel, *a.g.m.*, s.338.

²³⁵ Serafim Nikoliç, *Prizren Od Srendnjeg Veka Do Savremenog Doba Urbannisticko-Arhitektonski Razvoj(XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Kentsel Mimari Gelişme)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prizren- 1998, s.221.

1639 yılında Prizren'den söz ederken şehrin 22 Katolik, 22 Ortodoks ve 3.000 Müslüman haneden oluştuğunu yazmaktadır.²³⁶

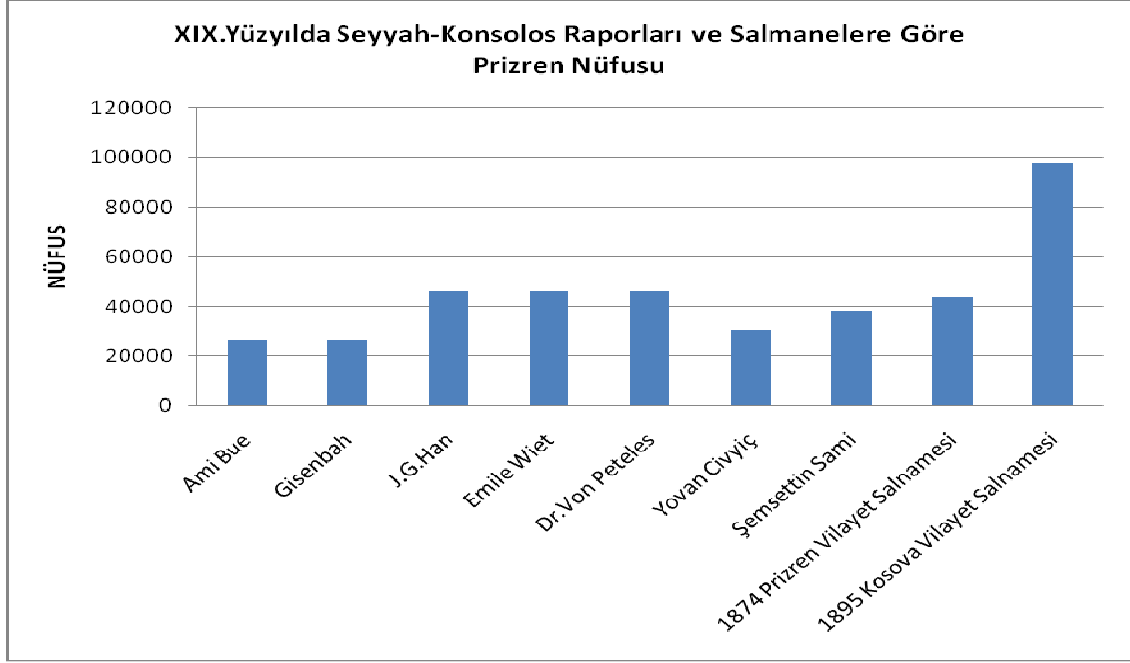
1791 yılında Kosova'nın feodal Beylerinden Kara Mahmut Buşatlı, Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Prizren'i kontrol etti. Mücadele sırasında şehrin harap olması sonucu XVIII. Yüzyıla ait nüfus bilgileri yok olmuştur. Bu dönemle ilgili veriler ancak tahmini olup ilmi mesnedi yoktur. XVIII. Yüzyılda Prizren'de Arnavutlar, Türkler ve Sırlar ile değişik etnik gruplara mensup Rumlar, Ulahlar ve Katolikler yaşamaktaydı. Ayrıca sonradan Müslümanlığı kabul etmiş Çingeneler ve Hıristiyanlar da vardı. Arnavutluk'un doğu ve sahil kısımlarındaki Arnavutların Kosova'ya göç etmesiyle birlikte nüfus yapısı Arnavutlar lehine değişmiştir. Özellikle bu göç sonrası Sırlar iyice azınlık durumuna düştüler.²³⁷ Göçmenler, Osmanlı idaresine sadık kalarak Müslümanlığı benimseyip asker oldular. Ancak söz konusu göç sonrası Arnavutlardan ne kadarının Prizren şehir merkezine yerleştikleri belli değildir. Şehir ahalisini bu yıllarda daha çok zanaatkârlar ve tüccarlar oluşturuyordu. Muhtemelen hayvancılık veya tarımla uğraşanlar bu dönemde Arnavutluk'tan Prizren'e göç eden gruplardı.

XIX. Yüzyıl Prizren nüfus bilgileri hem daha çok hem de daha ayrıntılıdır. Ayrıca yerli ve yabancı kaynaklardan değişik istatistiklere ulaşılma imkânımız mevcuttur. Özellikle seyyahların ve konsolosların kayıtları karşılaştırma yapabilmemiz açısından oldukça faydalıdır. Osmanlı resmi kaynaklarındaki nüfus verilerini verilerine geçmeden önce seyyahların daha sonrada konsolosların nüfusla ilgili kayıtlarını aktarmayı tercih ettik.

²³⁶ F. Derviş. *a.g.t.*, s. 71.

²³⁷ S. Nikoliç, *a.g.e.*, s. 220-221.

Tablo 14. Seyyah-Konsolos Raporları ve Salnamelere Göre Prizren Nüfusu (XIX. Yüzyıl)

XIX. Yüzyılda şehir nüfusu hakkında ilk bilgileri Ami Bue ve Gisenbah vermişlerdir. 1836 yılında Prizren'i ziyaret eden Ami Bue, buranın çok güzel ve ilginç bir şehir olduğunu söyler. Ami Bue'nin kayıtlarına göre şehrin 1836 yılındaki nüfusu 26.000 idi. Gisenbah da Ami Bue'ye katılmakta ve aynı rakamı vermektedir. Gisenbah ayrıca bu nüfusun içinde etnik unsurların da sayısını verir. Ona göre 3.500 Arnavut, 50 Rum hane vardı.²³⁸ Ancak Gisenbah'ın hane sayısını iki etnik unsurla sınırlandırması doğru kabul edilemez. Çünkü Gisenbah bu tespitiyle Türkleri, Sırpı, Boşnakları ve Çingeneleri yok saymıştır. Rus seyyah Aleksandar Gilferding 1857 yılında Prizren'de 3.500 Müslüman, 900 Ortodoks ve 100 Katolik aile yaşadığını bildirir. Şehirdeki hane sayısı ile ilgili İrbiyeva ve Mekenziyeva'da da bilgiler vermişlerdir. Bunlara göre şehirde 4.000 hane vardır. Yunanistan'daki Avusturya Konsolosu J.G. Han 1865 yılında Prizren'in Balkan Yarımadası'nda en büyük şehri olduğunu söyler. Ona göre Prizren 46.000 nüfusa sahipti. Bu sayının abartılı olduğu düşünülebilir, ancak İşkodra'daki Fransız Konsolosu Emile Wiet de 19 Eylül 1866 tarihli raporunda, burada 46.000 kişinin var olduğunu teyit eder. Bunlardan 31.000'i Müslüman

²³⁸ S. Nikoliç, a.g.e., s. 220-221.

(çoğunluk Arnavut), 10.000'i Ortodoks, 2.000'i Katolik ve 3.000'de Yahudi'ydi. E. Wiet raporunu şöyle devam ettirmektedir: Prizren'de toplam 11.340 ev vardır. Bunların 3.000'i Ortodoks, 340'ı Katolik idi. Prizren 26 mahalleye ayrılırdı. Her mahallenin kendi *kocabaşı* ya da *muhtarı* vardı. Prizren'de toplam 26 camii ve 3 Ortodoks Kilisesi bulunurdu. Katolikler ise dini ayinlerini bir evde yaparlardı.²³⁹

XIX. Yüzyılda Prizren'de birkaç yıl yaşayan Avusturyalı danışman ajan Dr. Von Petelenz'e göre, şehirde 11.540 ev vardı. Bunlardan 8.400'ü Müslüman, 3.000'i Ortodoks ve 150'si Katoliklere aittir. Bu evlerde 46.000 kişi yaşamakta, bunların 36.000'i Müslümanlardan oluşmaktaydı.²⁴⁰ Rusya'nın Prizren Konsolosu olan İvan Stepanoviç Jastrebov, 1894 yılında Prizren'de 4.084 hane bulunduğunu kaydeder.²⁴¹

1894 yılında Prizren'i ziyaret etmiş olan Sırbistan'ın Priştine Konsolosu Branislav Nuşiç, bize o dönemle ilgili bilgiler vermektedir. Nuşiç'e göre: Prizren'de toplam 10–15 gerçek Müslüman evi bulunmaktadır. 400 Sırp, 180–200 Ulah ki bunlar Yanya'dan gelmişlerdir ve 200 Katolik hanesi bulunmaktadır. Nusiç, Sırp, Ulah ve Latinlerin (Katolik) dışında burada yaşayanların Arnavut olduğunu söyler. Yovan Civiç ise 1904 yılında Prizren'de 4.497 evin bulunduğunu ve şehrin 30.385 nüfusa sahip olduğunu söyler.²⁴² XIX. Yüzyıl başlarında Mahmut Paşa Rotula'nın daveti üzerine Cincar'lar (Ulah veya Arnavutça Goga) Prizren'e daha yoğun bir şekilde göç ettiler. Duvar ustası olarak meşhur olan Cincar'lar şehrin kalesinin onarımı için angaje edilmişlerdi. XIX. Yüzyıl boyunca Prizren'e Cincar, Ulah ve Sırbistan'ın kaybıyla buradaki Müslüman muhacirler göç etti. 1876–1881 Osmanlı-Sırp savaşlarından sonra Osmanlı idaresi güneyde Sırlara taviz vermek mecburiyetinde kalınca buradaki Müslüman halk Prizren'e göç ettirildi. Bu göç olayının kolonizasyon karakteri vardı. Çünkü bu dönemde Prizren'de Türklerin sayısının artması lazımdı. 1834–

²³⁹ Andrija Lainoviç, "Prizrenski Paşalık Polovinom XIX. Veka na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (*İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı*)", (Çeviren: Fetnan Derviş), Kosova, Nr. 3, Priştine–1974, s. 2.

²⁴⁰ M.Kiel, *a.g.m.*, s.340.

²⁴¹ Boban Vladimir, *Jastrebov, u Prizrenu*, (Çeviren Fetnan Derviş), Priştine–1983, s.78.

²⁴² Enver Dukagjini, "*Vetite Politiko – Administrative Te Prizrenit*", (Çeviren: Mehtap Şimşek), Instituti i Historise se Kosoves, Priştine–1974, s.9–21.

1874 yılları arasında şehrin ortalama nüfusu 40–46.000 civarındaydı.²⁴³ XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar Prizren'in nüfus ortalaması 40.000 civarındaydı. Bu yüzyılın sonuna nüfus yarı yarıya düşmüştür. Bu durumun birkaç nedeni vardır: Osmanlıların Ruslarla, Sırlarla ve Karadağlılarla yaptıkları savaş sonrası yöre halkı kitleler halinde Anadolu'ya göç etmiştir. Ayrıca Prizren İttihat Cemiyeti'nin kontrol edebilmek amacıyla yapılan müdahale sırasında da nüfus iyice azalmıştır. Daha sonra meydana gelen isyanlar, Balkan Savaşları gibi olaylar Prizren nüfusunu tamamen olumsuz yönde etkilemiştir öyle ki 1913 yılında Prizren nüfusunun 18.174'e 1921 yılında da bu sayı 16.414'e geriler.²⁴⁴

Sancağın XIX. Yüzyıl nüfus dağılımı tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir: 1831 tarihinde yapılan sayıma göre Prizren'de 9.488 Müslim, 2.867 reaya, 366 Çingene olmak üzere toplam 12.721 kişi yaşamaktadır.²⁴⁵ Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l A'lâm*, adlı eserinde Prizren'in merkez nüfusunu 38 bin olarak göstermektedir. “ *Nefs-i Prizren'[de], Luma ve Kalkandelen kazalarından ibaret küçük bir sancak olup, maahazâ 400 karyeyi ve tahminen 260 bin ahaliye câm'idir*”²⁴⁶ demektedir. 1874 tarihinde Prizren Vilayeti'nin genel nüfusu: 728.286'sı Müslim, 470.868'i gayrimüslim olmak üzere toplam 1.199.154 kişi kadardı. Aynı salnameye göre nefsi Prizren'de 22 mahalle, 687 hane, 563 dükkân, 12 han ve 2 hamam ile 35.638 Müslim ve 8.300 gayrimüslim olmak üzere toplam 43.938 kişi yaşamaktaydı. Daha önce ifade edilen Emile Wiet, Dr. Von Petelenz ve J.G. Han gibi seyyah ve konsolosların nüfusla ilgili bilgileriyle, 1874 tarihli Prizren Salnamesi'ndeki veriler tamamen değilse bile büyük ölçüde örtüşmektedir. Arada salnamelere göre takriben 2.000 kişilik bir fark vardır. 1895 yılında kadınların da dâhil edildiği Kosova Vilayeti'nin nüfus istatistiğinde Prizren Sancağı'nda 73.708 Müslüman, 24.101 Hıristiyan olmak üzere toplam 97.809 ahali mevcuttu.²⁴⁷ Yapılan idari ıslahatlar neticesinde Kosova Vilayeti'ne

²⁴³ S. Nikoliç, a.g.e., s. 222.

²⁴⁴ E. Dukagjini, a.g.e., s. 9-21.

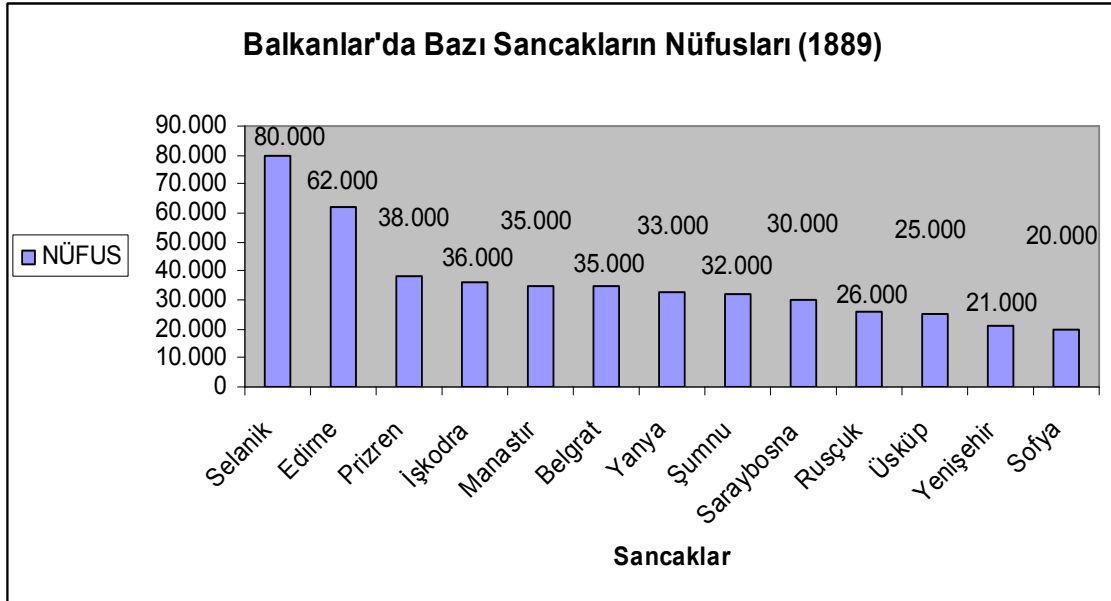
²⁴⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul–2003, s.149.

²⁴⁶ Şemsettin Sami, “*Prizren-Prizren Sancağı*”, *Kamûsü'l A'lâm*, c.II, İstanbul -1899, s.1495–1496.

²⁴⁷ BOA, Y.PRK. UM, 32–17.

bağlanan Prizren'in 1896 yılına ait merkez kaza nüfusu şu şekildedir: nefsi-Prizren 3.892 haneyi havi olup taht-ı tahrire alınmış olup nüfus zükûru 7.263 İslam ve 2.035. Ortodoks, 389 Katolik ile 489 Kıbtî-i Müslim ve cem'ân 10.176 kişidir. Kazayı terkip eden köyler ise 199 adetten ve bunlarda 10.612 haneden ve 28.309 zükûr İslam ve 5.112 Ortodoks, 170 Katolik'le 575 Kıbtî-i Müslim'den ibarettir.²⁴⁸ 1896 tarihli Kosova Vilayet Salnamesi'nde sayım kriteri olarak hane ve erkek nüfus baz alınmıştır. Prizren'e bağlı kasaba ve köyler hariç tutularak sadece şehir merkezi hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bu değer 1874 tarihli Prizren Vilayet Salnamesi ile uygunluk göstermemektedir. Nüfus yaklaşık 28.000 kişi azalmıştır. Sayım yanlışlıkları ve eksiklikleri bir kenara bırakılırsa, isyanlar ve 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı nüfus miktarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanında Sırplarla ve Karadağlılarla yapılan mücadele ile Prizren İttihat Cemiyeti'nin yarattığı karışıklıklar da belirleyici olmuştur.

Tablo 15. Balkanlar'da Bazı Sancakların Nüfusu (1889)²⁴⁹

Balkanlar'da Osmanlı döneminde kurulup büyüyen birçok şehir vardır. Bunun yanında daha önce küçük bir köy ve kasaba iken gelişen yerleşmeler de bulunmaktadır. Tablo 15.'e baktığımızda Osmanlı öncesinde kurulan Selanik, Edirne, Prizren, Üsküp, Sarayova, Yenişehir, Manastır, Belgrat, Rusçuk ve

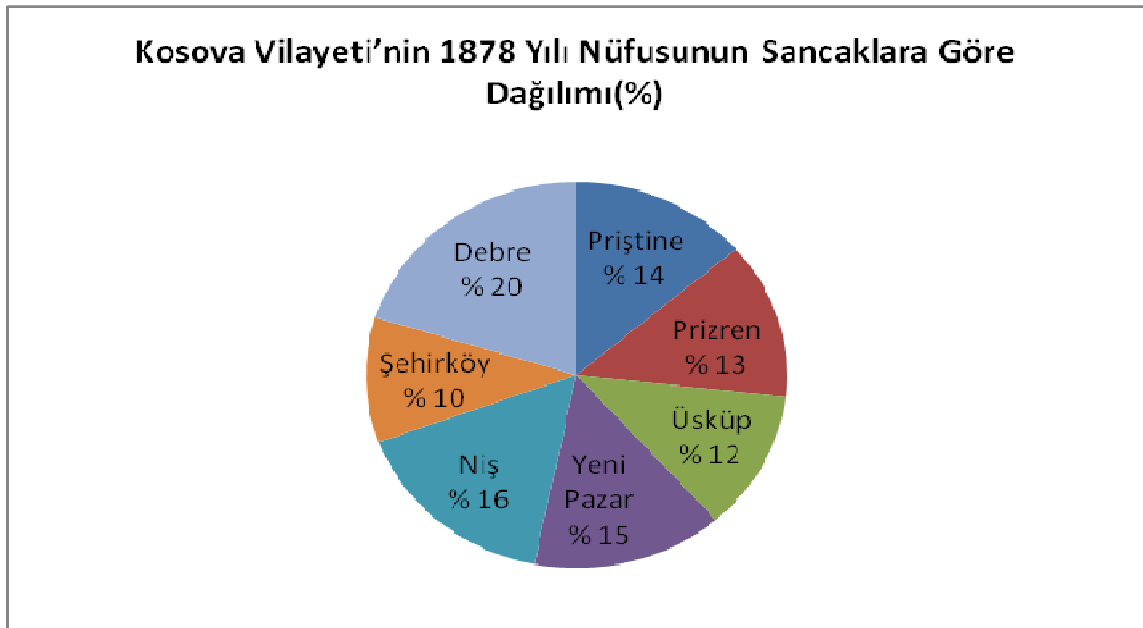
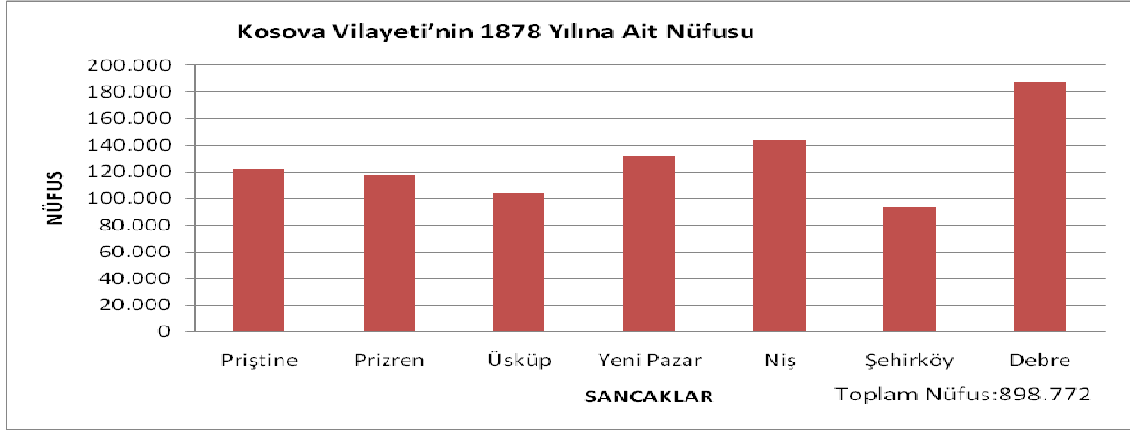
²⁴⁸ Kosova Vilayet Salnamesi, Üsküp–1896, s.262.

²⁴⁹ Şemsettin Sami, *Kamusü'l A'lâm*, c.II, İstanbul -1899, s.1213.

Sofya Osmanlı döneminde büyük şehirler haline gelerek ticaret ve sanayi merkezlerine dönüşmüşlerdir. XIX. Yüzyılda Prizren'in nüfusunu daha iyi mukayese edebilmek için 1889 yılına ait Balkanlar'daki diğer sancakların nüfusuna da bakmakta yarar vardır. Tablo 15.'de 1889 yılında nüfus bakımından Balkanlar'daki en büyük sancaklar Selanik ve Edirne'dir. Edirne'nin başkentlik yapmış olması ve İstanbul-Belgrad ve Adriyatik arasındaki tarihi, ticari ve askeri yollar üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı döneminde iyice büyümüştür. Balkan coğrafyasının Ege denizine açılan önemli limanlarından biri olan Selanik de, ticaretin gelişmesiyle nüfusu artmıştır. Ayrıca önemli yolların kavşağında bulunması ve XIX. Yüzyılda demiryolunun hizmete girmesi ve göçlerle büyüme eğilimini hızlandırmıştır. 13 adet sancak arasında Prizren 38.000 kişilik nüfusuyla üçüncü sıradadır. 1899 yılında nüfus itibarıyla en büyük ancak olan Selanik'in yarısı kadar bir nüfusa sahiptir. Ancak Prizren'in İşkodra, Manastır, Belgrad, Yanya ve Şumnu'dan nüfusu birkaç bin kişi fazla olsa da bunlar orta büyüklükteki şehirlerdir. Buna karşılık Sofya ve Yenişehir'in neredeyse bir katı fazla nüfusu barındırmaktadır. Tüm bunlardan şunu çıkartabiliriz Prizren XIX. Yüzyılda bile Balkanlar'ın en büyük ve önemli merkezlerinden biridir.

Tablo 16. Kosova Vilayeti Nüfusu (1878)

SN	SANCAK	NÜFUS
1	Priştine	121.890
2	Prizren	117.071
3	Üsküp	104.123
4	Yeni Pazar	131.488
5	Niş	143.814
6	Şehirköy	93.241
7	Debre	187.145
	Toplam	898.772

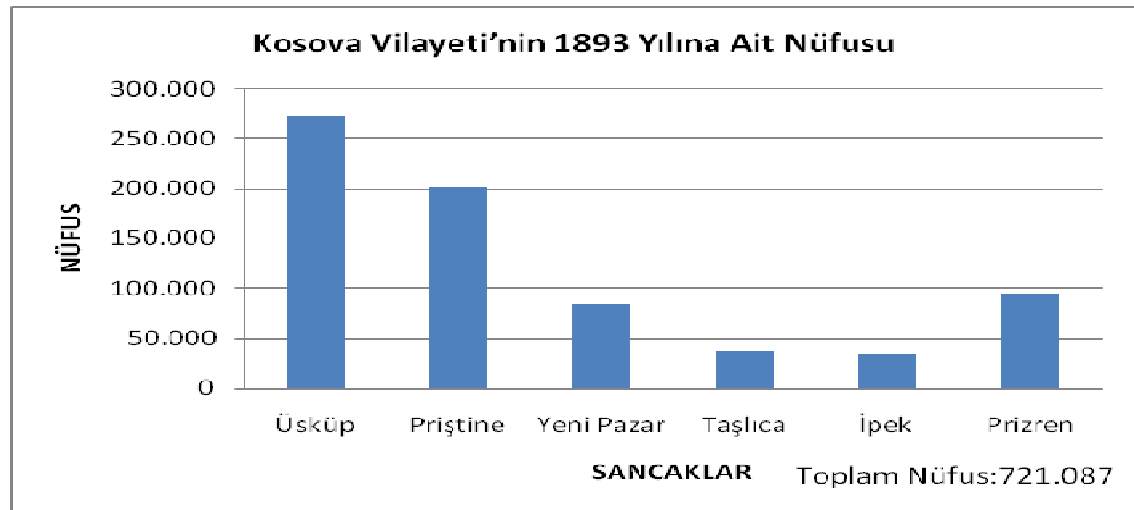

Kosova Vilayeti'nin 1878 yılına ait nüfusu sancaklara göre şöyle dağılıyordu: Debre Sancağı, % 20,82'lik payla Kosova'nın en büyük sancağı konumundadır. Yine Şehirköy Sancağı %10,37'lik payıyla en küçük sancaktır. Prizren ise Kosova Vilayet nüfusunun % 13,02' sini oluşturarak beşinci büyük sancak durumundadır. Böylece Prizren Priştine'den küçük Üsküp'ten daha büyüktür. Kemal Karpat Osmanlı Nüfusu (1830- 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, adlı çalışmasında 1831'de Prizren nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir: Müslüman 9.488, Reaya 2.867 ve Çingene 366 olmak üzere toplamda 12.721 kişilik nüfusa sahiptir. 1877-1878 yıllarında Manastır Vilayeti'ne bağlı olan Prizren'in nüfusunun 173.365 olarak belirtmektedir. Elbette bu rakama o yıllarda Prizren mülhakatında yer alan İştıp, İpek, Priştine Gosine,

Kalkandelen, Gilan, Luma, Vuçitrn ve Yakova'yı da dâhil edilmektedir. Karpat, hane sayısı olarak da 74.135 rakamını telaffuz etmektedir. Mukayese yapmamız açısından 1877-1878'de Prizren'e komşu Üsküp Sancağı'nın nüfusu 112.550, Debre'nin ki ise 177.104'tür.²⁵⁰

Tablo 17. Kosova Vilayeti Nüfusu (1893)

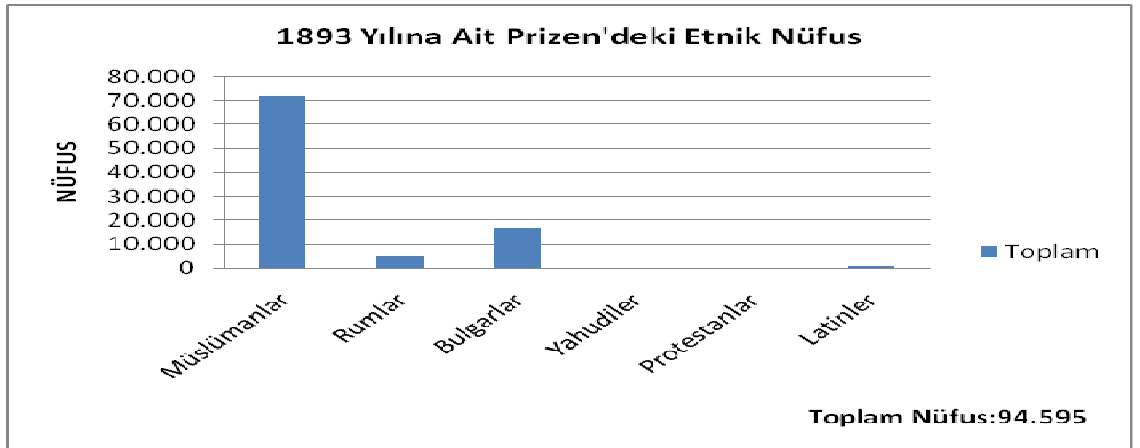
Sancaklar	Müslüman	Rum	Bulgar	Yahudi	Protestan	Latin	Toplam
Üsküp	115.858	7.248	148.848	1.234	97	46	273.331
Priştine	126.676	----	67.457	355	----	3.249	200.737
Yeni Pazar	49.386	----	35.172	167	----	----	84.725
Taşlıca	20.555	17.155	----	----	----	----	37.710
İpek	25.320	----	7.386	----	----	1.333	34.039
Prizren	71.715	4.990	16.930	----	----	960	94.595
Toplam	409.510	29.393	274.793	1.706	97	5.588	721.087

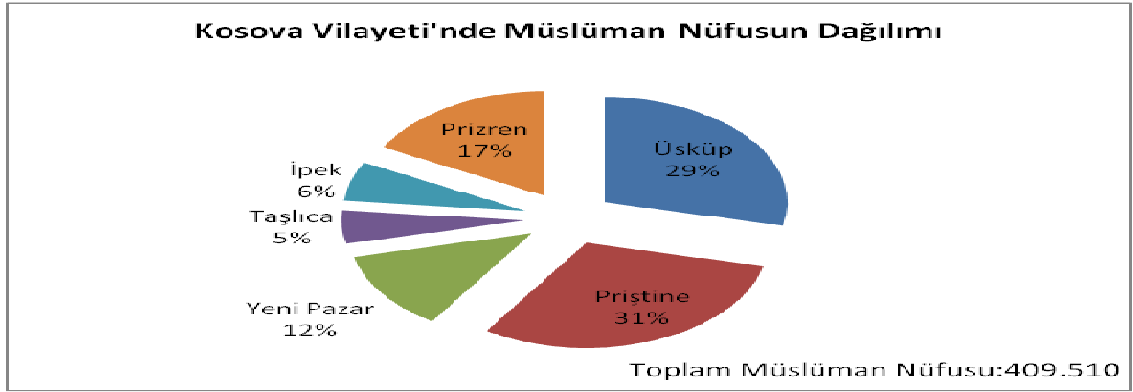
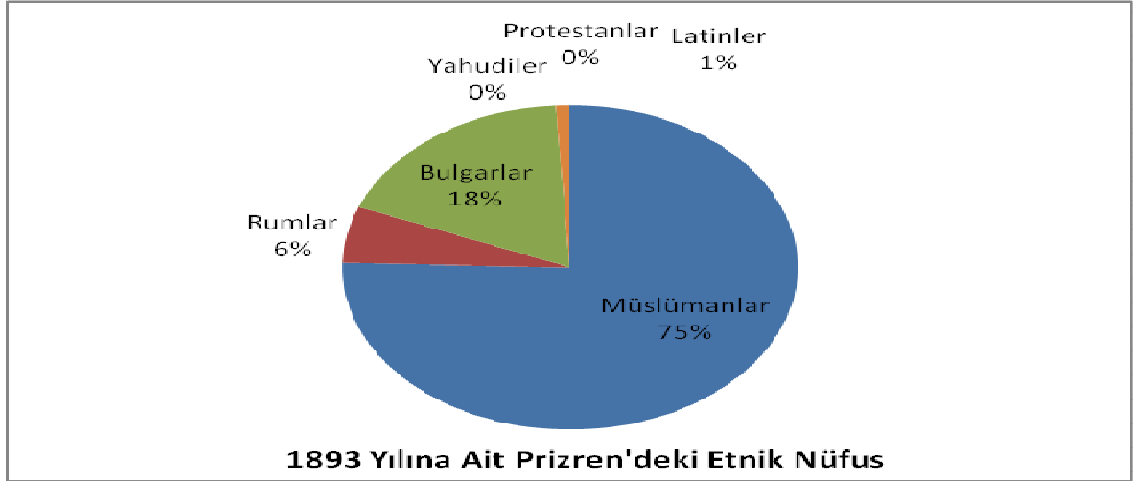
Tablo 17.'de Kosova Vilayeti'nin toplam nüfusunun 721.087 kişi kadar olduğu görülmektedir. Burada Arnavutlar ve Türkler, Müslüman ortak paydasında sayılırken gayrimüslimler etnik kökenlerine göre sayılmışlardır. Bu ölçütleri dikkate alarak Kosova Vilayeti'nde ve Prizren Sancağı'nda ne kadar Türk'ün yaşadığı tespit etmek güçtür. 273.331 kişiyle Üsküp en büyük; 34.036

²⁵⁰ K. Karpat, *a.g.e.*, s.158.

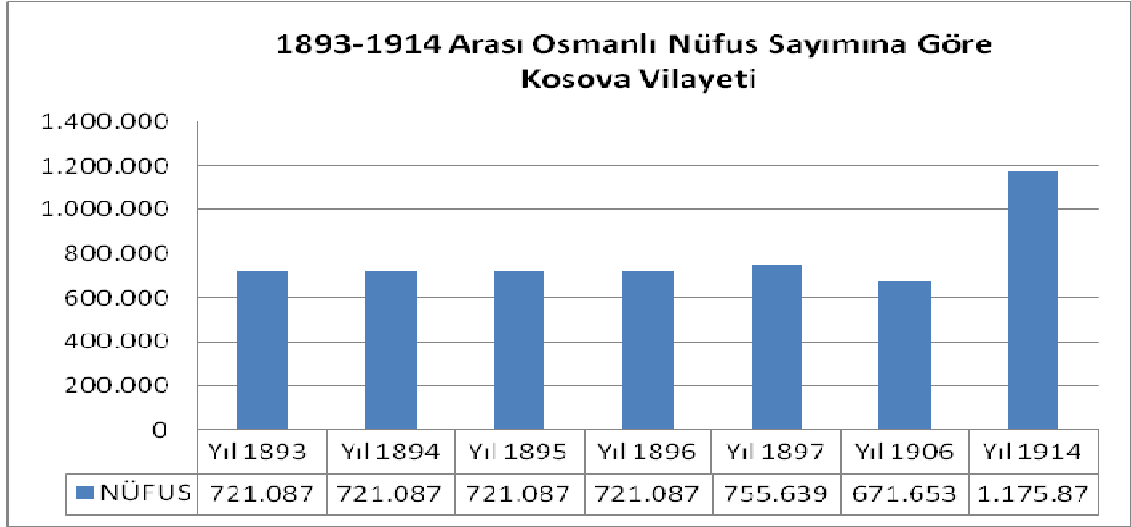
kişiyile İpek en küçük sancaklardır. Yukarıdaki tabloya bakıldığı zaman genel yapı içerisinde Prizren, 94.595 kişiyile (%13,11) nüfusla üçüncü büyük yerleşim yeridir. Prizren Üsküp'ten % 3, Priştine'den ise % 4,5 daha küçüktür. Vilayet genelinde gayrimüslim sınıf arasında Bulgarlar, Müslümanların yarısından biraz fazladır. Sancakta Yahudi ve Protestan mevcut değildir. Tablo 15. ve Tablo 16. mukayese edildiğinde Prizren nüfusunda müşahhas bir azalma göze çarpmaktadır. Bu azalma miktarı 22.476 kişi kadardır. Elbette burada dikkat edilecek husus 1893 Osmanlı nüfus sayımın, 93 Harbi sonrasında yapılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanan bu savaş sonrasında binlerce Müslüman Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrası şartları dikkate alınırsa bu rakamı izah etmek hiç de zor değildir.

1893 yılında Prizren nüfusunun 4/3'ünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Her ne kadar sayımlar sırasında Müslümanlar tek sınıf olarak algılansa da farklı etnik yapıya mensup insanlarda mevcuttur. Müslümanlar arasında Arnavutların büyük çoğunluğu oluşturduğu aşikârdır. Tahmini olarak % 75'lik Müslüman grubun % 90'ını onlar temsil etmektedir. Müslüman nüfusun geri kalanını Türkler, Boşnaklar ve Çingeneler oluşturmaktaydı. Müslüman sınıfın dışındaki en kalabalık grup Bulgarlardır ve % 18'lik bir orana sahiptirler. Diğer etnik kökene mensup milletlerin toplam nüfusu Bulgarlardan daha azdır. Latinlerin de Katolik Arnavut oldukları hesaba katıldığında Prizren'de Arnavutlar, Türkler, Sırp, Boşnaklar, Bulgarlar, Rumlar ve Yahudiler olmak üzere farklı yedi millet bulunmaktaydı.

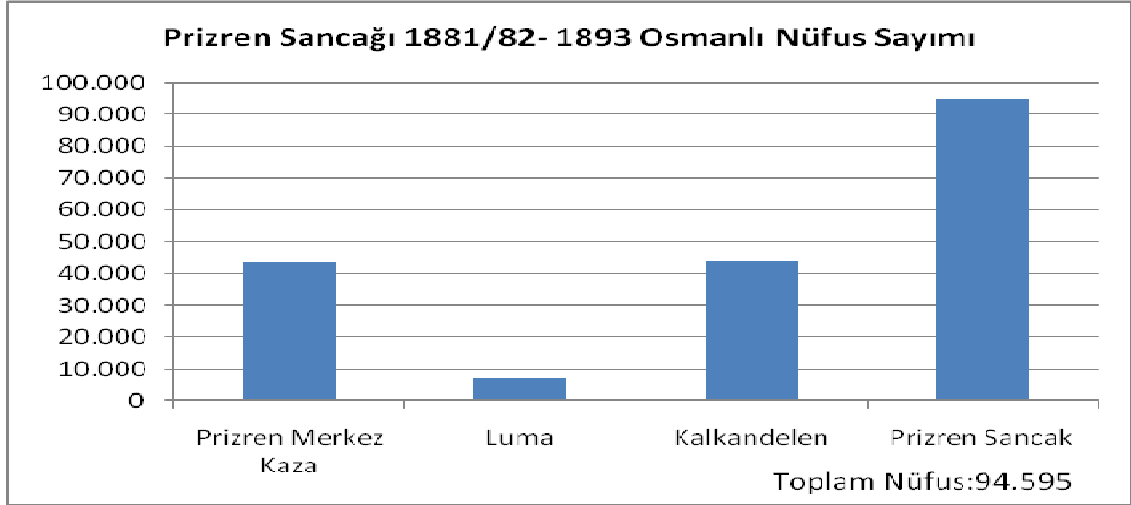
Kosova Vilayeti'nde 1893 yılında 409.510 Müslüman yaşamaktaydı. En fazla Müslüman % 31 oran ve 126.676 kişiyle Pristine Sancağı'ndaydı. Bunu % 29 oran ve 115.858 Müslüman'la Üsküp takip etmektedir. Bu iki sancakta Kosova Vilayeti'ndeki Müslümanların % 60'ı ikamet ediyordu. Böylece yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi, adı geçen sancaklarda diğer dört sancağın toplam oranından % 20 daha fazla Müslüman nüfus barınmaktadır. Prizren % 17'lik oran ve 71.715 kişiyle üçüncü sırada bulunuyordu. Bu yıllarda İpek ve Taşlıca Sancakları'nın toplam oranı Yeni Pazar'dan daha azdı. Taşlıca Sancağı'nda, en fazla Müslüman'ın yaşadığı Pristine Sancağı'ndan altı kat daha az Müslüman meskûndü.

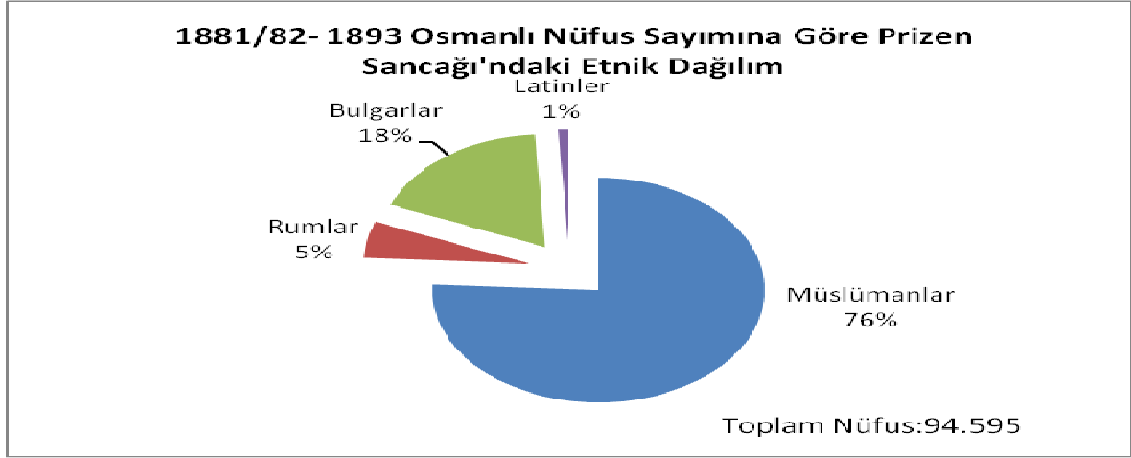
1893–1894–1895 ve 1896 yıllara ait değerlerde farklılık yoktur. Zira sayım sonuçları hala güncelliğini korumaktadır. Ancak 1896 yılında en son tekerrür eden sonuçtan bir yıl sonra nüfus 34.297 kişi artmıştır. 1896 yılı ile 1897 yılı arasında nüfusta % 4.75'lik bir artış söz konusu olmuştur. Yine 1897 yılından dokuz yıl sonra vilayet nüfusu 83.896 kişi azalmıştır. 1897 yılı ile 1906 yılı arasında Kosova Vilayeti'nin nüfusu % 11.11 azalma yaşanmıştır. 1893 yılı ile 1906 yılı arasındaki farksa 49.430 kişidir. Kosova sahrası 1912 Balkan Savaşları sonucu Osmanlı idaresinden çıktığı için 1914 sonuçları değerlendirme sonuçları içerisinde düşünülmemiştir.

Tablo 18. Osmanlı Nüfus Sayımına Göre Prizren Sancağı (1881–1893)

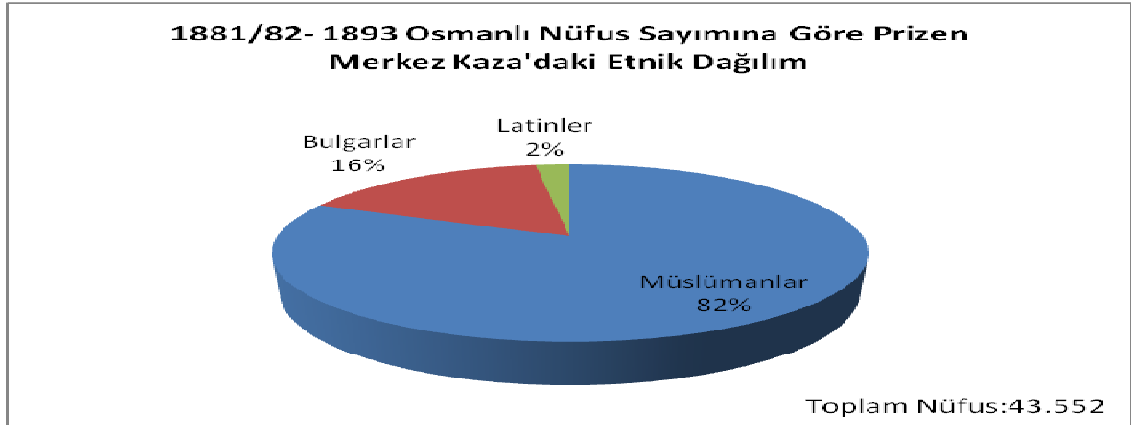
PRİZREN	Müslüman		Rumlar		Ermeniler		Bulgarlar		Katolikler		Yahudiler		Protestanlar		Latinler		Toplam		Toplam
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
<i>Prizren Merkez Kaza</i>	35.492	-----	-----	-----	-----	-----	7.100	----	-----	-----	-----	----	-----	----	960	-----	43.552	----	43.552
Luma	7.011	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----							-----	-----	7.011	----	7.011
Kalkandelen	29.212	-----	4.990	-----	-----	-----	9.830	----							-----	-----	44.032	----	44.032
Prizren Sancak Toplam	71.715	-----	4.990	-----	-----	-----	16.930	----							960	-----	94.595	----	94.595

Tablo 19.'daki 1900 yılına ait Kosova Vilayeti Nüfus İcmal'ine bakıldığında görülmektedir ki kadın nüfus Prizren dışındaki sancaklarda sayılmışlardır. Prizren'de kadın nüfusun yer almamaları garip bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Müsavi sancaklar arasında hele aynı vilayetin sancakları arasında böyle bir farkın olmasını neyle izah edilebilir ki? Neden böyle bir olay yaşandı henüz mantıklı bir neticeyi de ortaya koymak güçtür. Tablo 18.'de 1881'den 1893 yılına kadarki nüfus tahrirlerinde Prizren Sancağı'nın toplam nüfusu 94.595 kişi olarak görülmektedir. Prizren merkez kaza sıfatıyla 43.552 nüfusa sahiptir. Garip bir durum Kalkandelen Kazası'nın toplam nüfusunun 480 kişiyle Prizren'den daha fazla oluşu ilginçtir. Bu farklılığın nedeni Kalkandelen'de mukim bulunan 9.830 kişilik Bulgar nüfus ile 4.900 kişilik Rum nüfus olmalıdır. Hâlbuki Müslümanların sayısına bakıldığında Prizren'de daha çoktur. Tüm sancaktaki Müslümanların % 49,5'u Prizren'de yaşamaktadır. Kalan nüfusun % 40,7'si Kalkandelen'de % 9,8'i ise Luma'da meskündür. Prizren'deki Müslümanların oranı Kalkandelen'den % 8,8; Luma'dan % 39,7 daha çoktur. Prizren ve Kalkandelen, sancağın en küçük kazası olan Luma'dan neredeyse altı kattan biraz daha büyüktür. Prizren % 46,04; Kalkandelen % 46,54 ve Luma % 7,42 oranında nüfusa sahiptir.

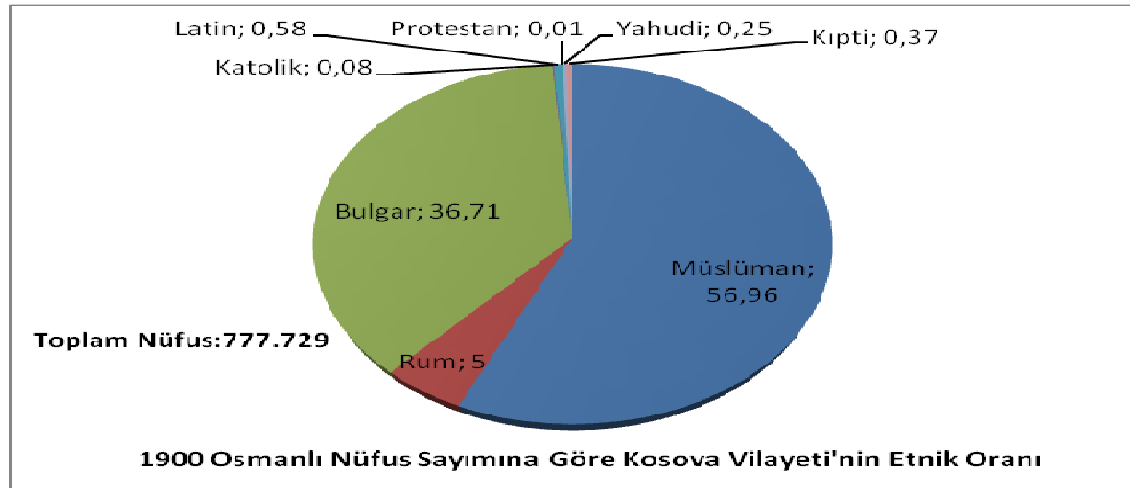
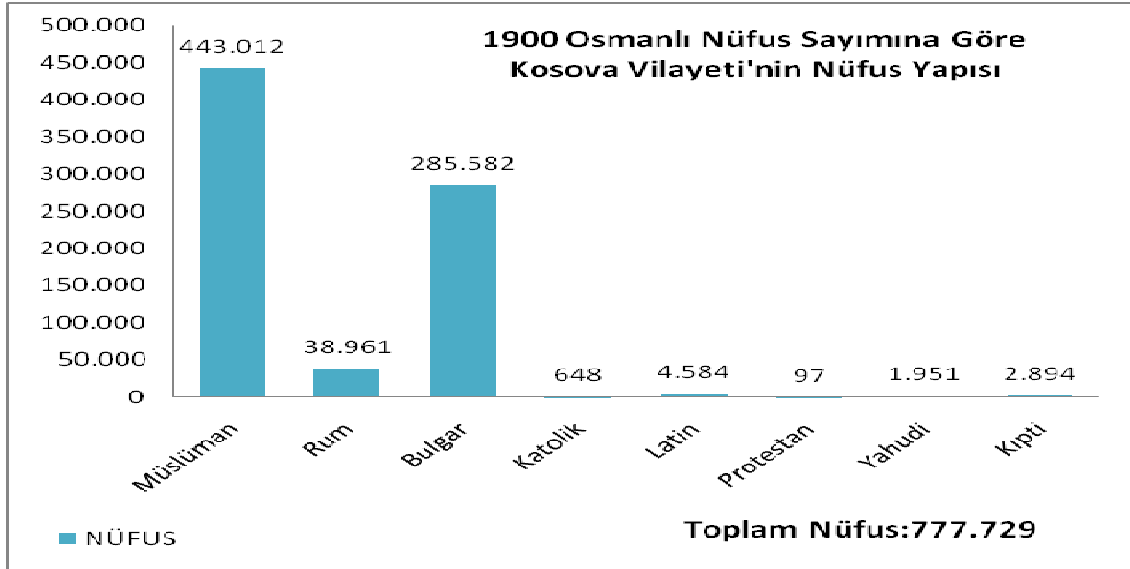
Müslüman nüfus gayrimüslimlerden 38.835 kişi daha fazladır. Burada Yahudi, Ermeni, Katolik ve Protestan nüfus yoktur. Gayrimüslimler arasında % 18'le Bulgarlar birinci; % 5'le Rumlar ikinci ve % 1'le Latinler üçüncü sırada gelmektedir. Rumlar sadece Kalkandelen'de yaşarken Latinler de sadece Prizren'de mukimdirler. Buna karşılık Bulgarlar her iki kazada da ikamet etmektedirler. Luma nüfusu ise tamamen Müslümanlardan oluşmakta burada gayrimüslimler yaşamamaktadır.

1881-1893 arasında Prizren kazada 43.552 kişi mukimdir. Bunlardan 35.492'si Müslüman, 7.100'ü Bulgar ve 960'ı da Latin kökenlidir. Toplam oranlara göz attığımızda Müslümanların ezici bir çoğunluğu ortaya çıkmaktadır. % 82 gibi bir orana sahip olan Müslümanlara neredeyse diğer gruplardan dört kat daha fazla nüfusa sahiptirler. En az orana sahip Latinlerle Bulgarların toplam payı ancak % 18 etmektedir. İki grup arasında % 64 fark vardır.

Tablo 19. Kosova Vilayeti Nüfus İcmali (1900)

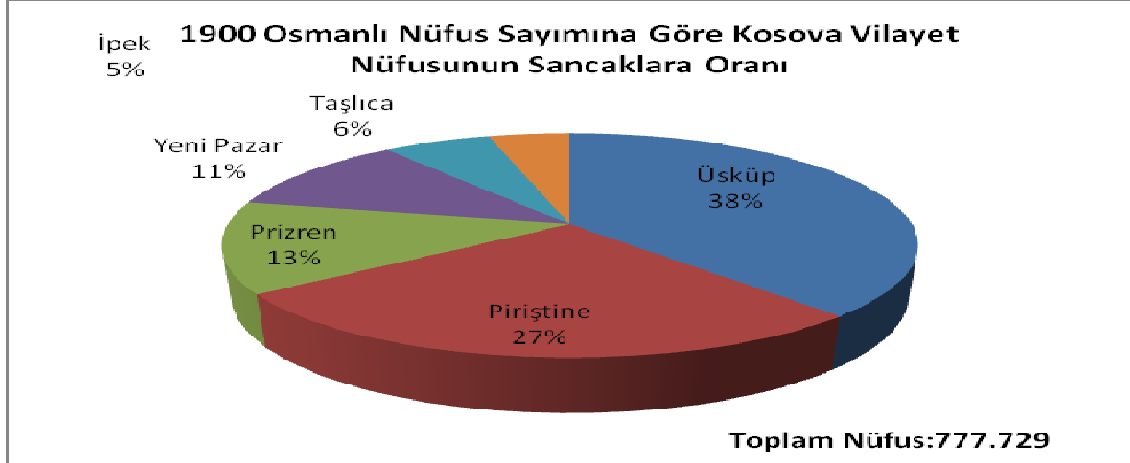
SANCAKLAR	İslam		Rum		Bulgar		Katolik		Latin		Protestan		Yahudi		Kıbtî-i Gayrimüslim		İcmâl	
	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs	Zükûr	İnâs
Üsküp	65.416	60.832	3.732	4.200	80.817	74.340	1	1	21	25	53	44	689	696	321	309	151.050	140.447
Priştine	76.077	64.079	----	----	39.880	31.808	----	----	1.691	1.596	----	----	179	183	1.024	767	118.851	98.443
Yeni Pazar	27.780	22.021	----	----	18.028	16.676	----	----	----	----	----	----	102	101	74	65	45.983	38.863
Taşlıca	12.721	11.173	11.082	10.840	----	----	----	----	2	----	----	----	----	----	4	6	23.809	22.019
İpek	25.086	148	1.935	97	5.879	30	51	----	1.245	----	----	----	----	----	147	----	34.343	275
Prizren	76.490	-----	7.018	----	16.807	----	595	---	----	----	----	----	----	----	179	-----	101.089	----
Yekûn	283.570	158.263	23.767	15.137	161.410	122.854	647	1	2.959	1.621	53	44	970	980	1.749	1.147	475.125	300.047
Kanûn-ı Evvel İbtidâsından Şubat Nihayetine Kadar Müceddeden Yazılan	1.666	1.123	250	57	2.104	1.439	13	----	4	4	----	----	1	----	----	----	4.038	2.623
[Ara Toplam]	285.236	159.386	24.017	15.194	163.514	124.293	660	1	2.963	1.625	53	44	971	980	1.749	1.147	479.163	302.670
Kanûn-ı Evvel İbtidâsından Şubat Nihayetine Kadar Vefeyât	1.026	584	231	19	1.474	751	13	----	4	----	----	----	----	----	1	1	2.749	1.355
1315 Senesi Şubat'ı Nihayetine Değın Mevcut Görünen	284.210	158.802	23.786	15.175	162.040	123.542	647	1	2.959	1.625	53	44	971	980	1.748	1.146	476.414	301.315
Toplam	443.012		38.961		285.582		648		4.584		97		1.951		2.894		777.729	

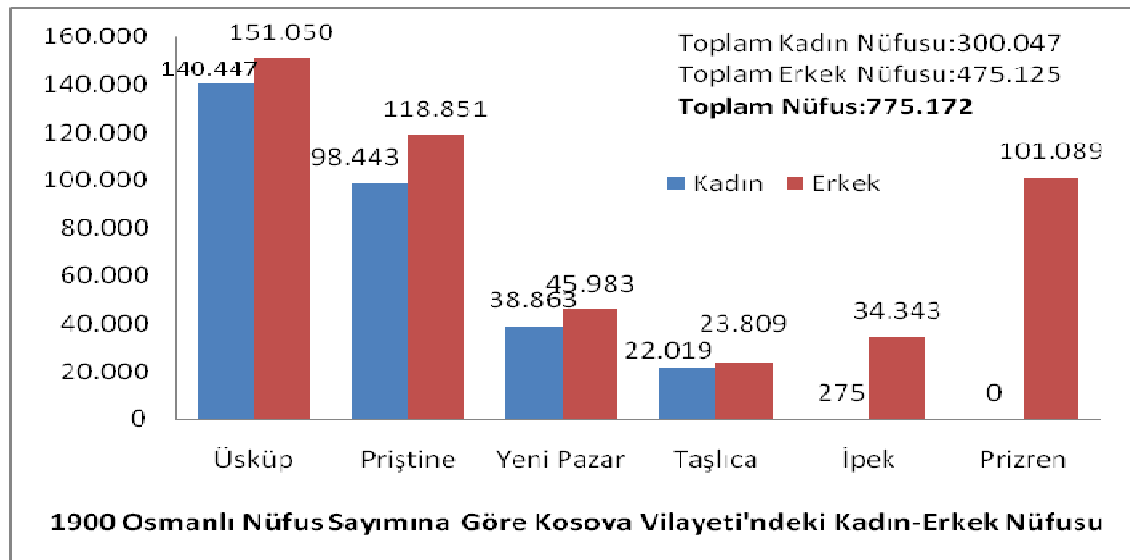
Tablo 19.'da belki de en dikkat çeken özellik Prizren'de Müslim ve gayrimüslim kadınların sayılmamasıdır. Tablo 19.'u analiz ederken 1900 yılının Aralık ayı başlangıcı itibariyle vefat edenler ile kütüğe kaydedilenlerin genel toplamı göz önünde bulundurulacaktır. 1900 yılına ait bu sayımda Kosova Vilayeti'nde: 443.012 Müslüman, 38.961 Rum, 285.582 Bulgar, 648 Katolik, 4.584 Latin, 97 Protestan, 1.951 Yahudi ve 2.894 Kıpti olmak üzere toplam 777.729 kişi yaşamaktadır. Bunların % 95'i Arnavut'tur.²⁵¹ Müslümanlar tek başlık altında sayılırken, gayrimüslimler din ve mezheplerine göre ayrı ayrı

²⁵¹ BOA, Y. PRK. ŞD, 2-65.

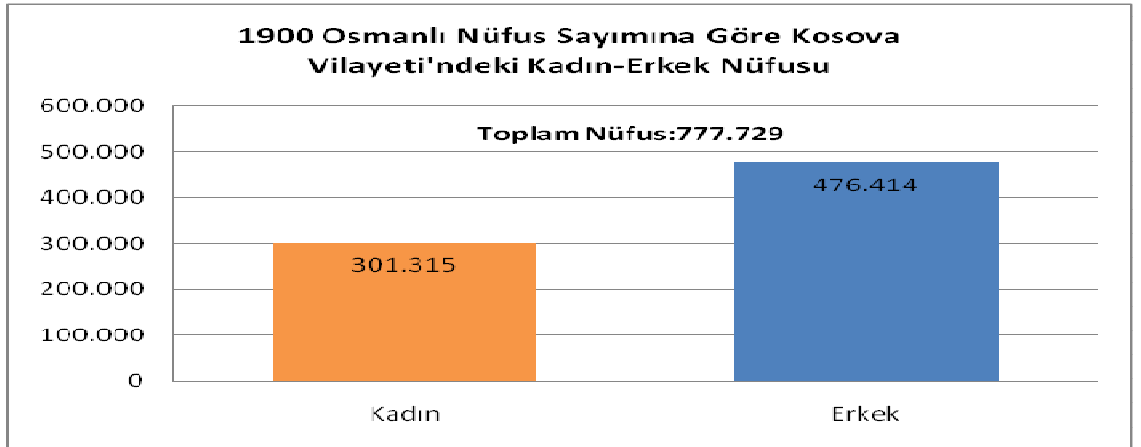
sayılmıştır. Bulgarlar, Müslümanlardan sonra en kalabalık nüfusu teşkil etmektedir. Protestanlar ise 97 kişiyle da en az nüfuslu unsurdur.

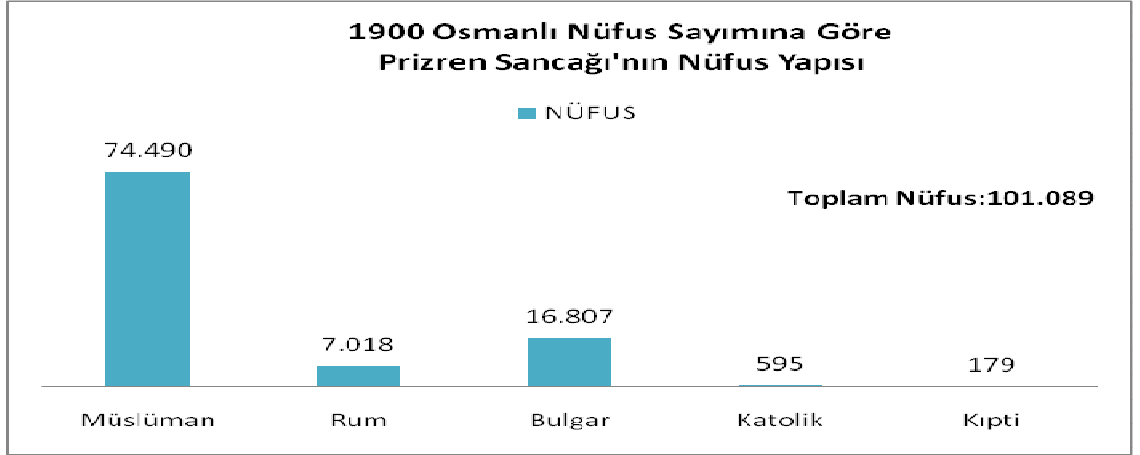
Üsküp toplamda 291.497 kişi ve % 37,482'lik oranla nüfus bakımından önd gelen sancak konumundadır. Priştine 207.294 kişi ve % 26,65 ile ikincidir. Prizren Sancağı ise Kosova Vilayeti toplam nüfusunun % 13'ünü oluşturmakta ve üçüncü sırada yer almaktadır. Yeni Pazar Sancağı da 84.846 kişi ve % 10,90'lık oranla dördüncü sıradadır. Taşlıca Sancağı, 45.828 kişi ve % 5.89 oranla beşinci sıradadır. Son sıradaysa 34.618 kişi ve % 4.45 oranla İpek bulunmaktadır. Priştine'yi bir kenara bırakırsak tüm sancakların toplamı % 34,24 ederken; Üsküp tek başına %37,48'lik bir orana sahiptir. Üsküp'ün bir başka özelliği de her millet ve dinden insanın yaşadığı kozmopolit bir sancak oluşudur. Taşlıca bu bakımdan en zayıf sancak durumundadır.

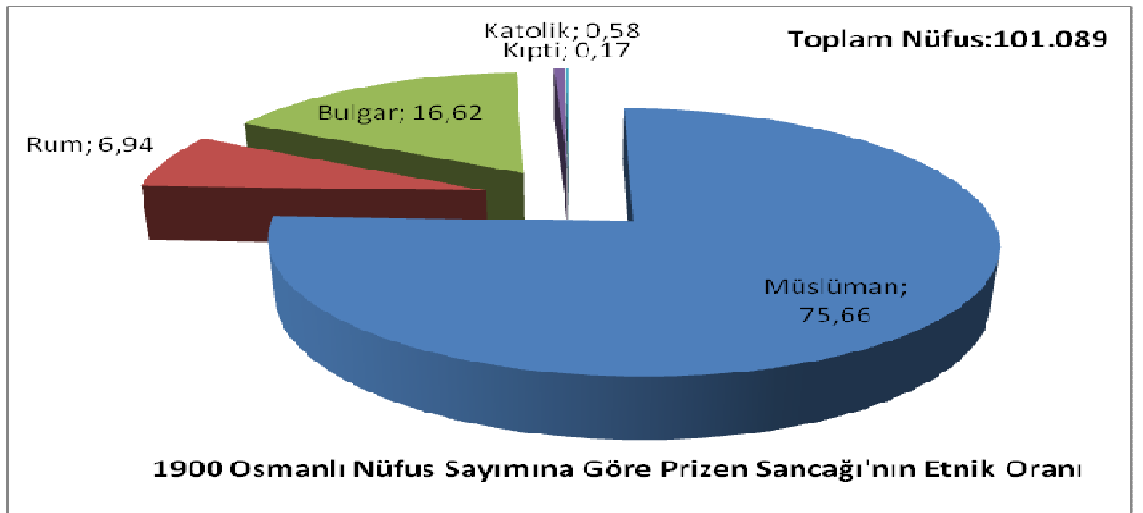
Üsküp erkek nüfus miktarı en fazla olan sancaktır. Priştine ve Prizren sırasıyla Üsküp'ü takip etmektedirler. Erkek Müslüman nüfus miktarı bakımından 76.490 kişilik nüfusuyla Prizren en büyük sancaktır. Ondan sonra büyükten küçüğe doğru sırasıyla Priştine, Üsküp, Yeni Pazar, İpek ve Taşlıca Sancakları gelmektedir. En fazla bayan nüfus Üsküp'te, en az da 275 bayanla İpek'tedir. Gayrimüslim bayanlar arasında en fazla nüfus Bulgarlara aittir. Yine en fazla Bulgar bayanda merkez sancak Üsküp'te bulunmaktadır. En az bayan nüfus 1 kişiyle Üsküp'te yaşamaktadır. Ayrıca Üsküp'te kadın Rum sayısı erkeklerden 468 kişi fazladır. Yine Latin, Yahudi ve Kıpti kadın nüfus sayısı bir miktar da olsa daha fazladır. Diğer yerleşim birimlerinde erkek sayısının bayanlardan fazla olduğu göze çarpmaktadır. Prizren'de bayanlar sayıma dâhil değilken İpek Sancağı'nda da bir dengesizlik vardır. Örneğin İpek'te 25.086 Müslüman erkeğe karşı sadece 148 bayan bulunmaktadır. Bu durum sayım sonucunu değerlendirme açısından ciddi bir aksaklık oluşturmaktadır.

1900 Osmanlı Nüfus sayımında Kosova Vilayeti'nde 476.414 erkek, 301.315 kadın nüfus olmak üzere 777.729 kişi vardır. Erkeklerin sayısı kadınlara göre 175.099 kişi daha fazladır. Ancak Prizren'de kadınlar hiç sayılmazken Taşlıca Sancağı'nda da çok azı kayıtlara geçmiştir. Bu olumsuzluklar düşünüldüğünde aradaki farkın daha da kapanması gerekir. Hesaplamalarımıza göre tahminen en az 125 bin kadın nüfus sayılmamıştır. Bu durum hesaba katıldığında kadın ve erkek nüfus arasında 50 bin kişilik bir fark söz konusudur.

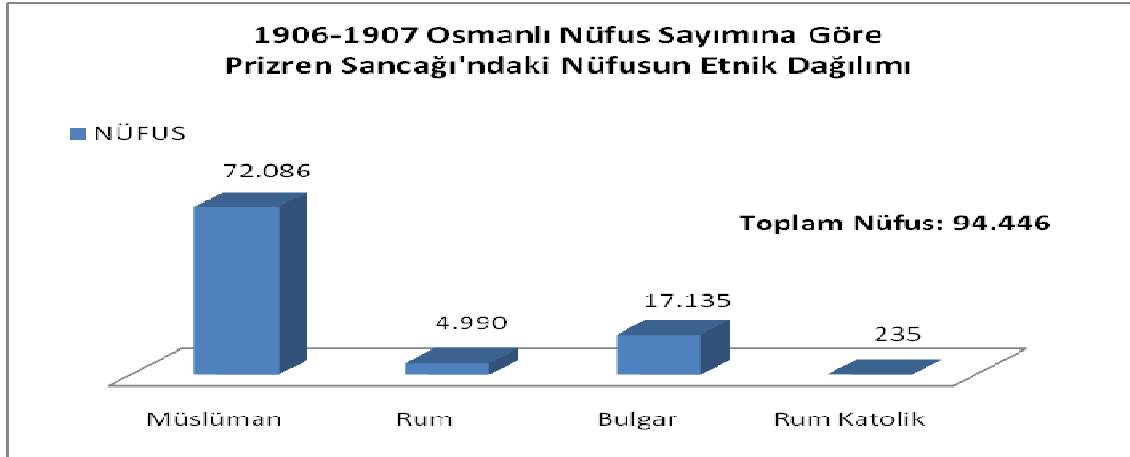

1900'da Prizren'in toplam nüfusu 101.089 kişidir. Bu toplamı beş ayrı etnik grup meydana getirmektedir. Buna Arnavut, Boşnak, Sırp ve Türkleri de dâhil edersek sekiz farklı etnik grup olduğu düşünülebilir. Daha önceki yıllarla ve ona bağlı oluşturulan şekillerle karşılaştırıldığında Prizren'in nüfus oranlarında şaşırtıcı değişiklikler yoktur. Toplam nüfusta ve etnik oranlarda da ciddi yükselme ve düşüşler görülmemektedir. Vilayetin geneline göre Prizren'de Müslümanların oranı % 9,83; Rumlar % 0,90; Bulgarlar % 2,06; Katolikler % 0,07 ve Kiptiler de % 0,02'yi meydana getirmektedirler. Bu oranlar sancak dâhilinde şu şekil değişmektedir: Müslümanlar nüfusun % 75,66; Rumlar % 6,94; Bulgarlar % 15,91; Katolikler % 0,5 ve Kiptiler ise % 0,17'sini teşkil ederler. Sancak'ta yaşayan gayrimüslimler toplam içinde % 23, 52'dir. Bu durum şu manaya da gelir: Sancağın dörtte üçü Müslüman dörtte biri de gayrimüslimlerden meydana gelmektedir.

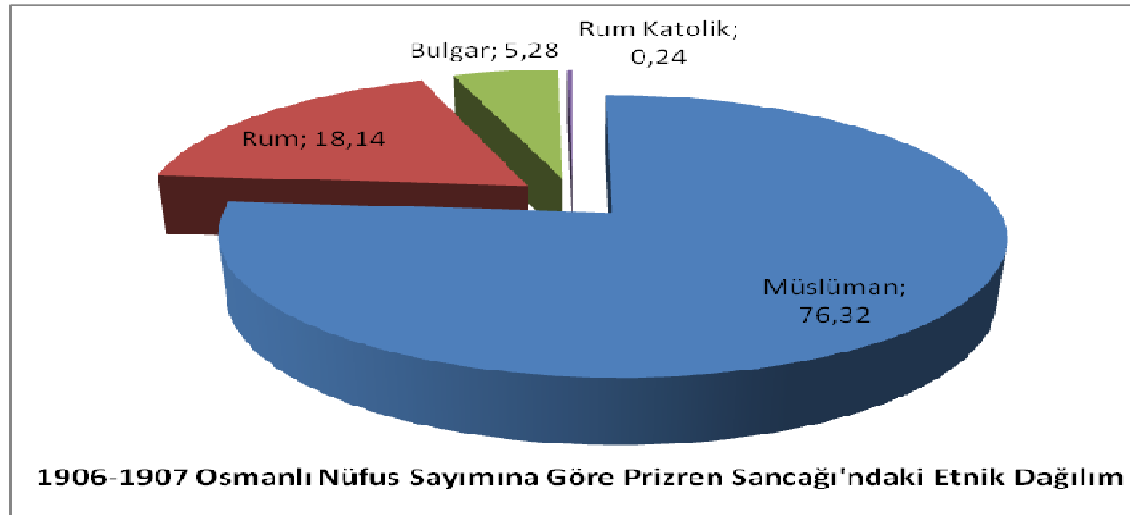

Tablo 20. Osmanlı Nüfus Sayımı Prizren Sancağı (1906–1907)

<i>PRİZREN</i>	Müslüman		Rumlar		Ermeniler		Bulgarlar		Rum Katolik		Yahudiler		Protestanlar		Latinler		Toplam		Toplam
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
Prizren Sancak Toplam	72.086	----	4.990	----	-----	-----	17.135	----	235	----	----	----	----	----	----	----	94.446	----	94.446

1906-1907 Osmanlı Nüfus sayımına göre ise de Prizren Sancağı nüfusu 72.086 Müslim erkek, 4.990 Rum erkek, 17.135 Bulgar erkek, 235 Rum Katolik erkek olmak üzere toplam 94.446 kişi kadardı.²⁵² Bu dönemde başka vilayet ve sancaklarda kadınlar sayılırken Prizren'de neredeyse hiçbir sayımda kadınlara yer verilmemiştir. Bu özellik nedeniyle neredeyse tüm sayımlar güvenilir değildir. Zaten Prizren Mutasarrıflığı sayımdan önce yeterince tezkere ve vukuat defteri olmadığından sayımın sağlıklı yapılamadığını resmi bir yazıyla İstanbul'a bildirir. Eksiklerin giderilmesini acilen talep eder. Yaşanan bu durum 1906-1907 sayımlarının ne kadar güvenli bir ortamda yapıldığının şahitidir.²⁵³

²⁵² Karpat, *a.g.e.*, s. 204-205.

²⁵³ BOA, Y. PRK. ASK, 196-89.

Her zaman olduğu gibi 1906–1907 sayımlarında da Müslüman Arnavut ve Türkler ezici çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Nüfusun % 76'sı söz konusu topluluklardan meydana gelmektedir. Osmanlı uyruklu Bulgarlar, Müslümanlardan sonra % 18'lik oranla ikinci önemli konumdadır. Ama Bulgarlar, gayrimüslim grup arasında birinci sırada yer almaktadırlar. Ortodoks Rumlar, 4.990 kişi ve % 5'lik oranla toplamda üçüncü, azınlıklar arasında ikinci sırada gelirler. Resmi kayıtlara 235 kişi olarak geçen Katolik Rumları bu sayıya eklenirse oran % 5,5'e yükselmektedir.

2.4- Etnik Yapı

Bir toplumun etnik yapısını belirleyen en önemli unsurların başında coğrafi koşullar ve tarihi olaylar gelir. Etnik yapının şekillenmesinde bu ana unsurların doğurmuş olduğu ortamın yanında siyasi, ekonomik ve kültürel olaylar da önemli rol oynar. Etnik yapının değişikliğinin en önemli sebebi kuşkusuz siyasettir. Bir ülkede, sınırları tespit edilmiş bir coğrafi alan ve belirli bir zaman diliminde çoğunlukta yaşayan topluluklar, o ülkenin ana unsurlarından sayılırlar.

Osmanlı Devleti bünyesinde barındırdığı halkları Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki ana sınıfta kategorize etmiştir. Belirleyici yafta etnik köken değil dindi. Toplum, mensubu bulunduğu dine veya o dinin mezheplerine göre alt sınıflara yani milletlere ayrılıyordu. Gerçi bu ayırım daha çok Müslüman olmayanlar için geçerliydi. Çünkü İslam dininden olanlar ırk farklılığı gözetilmeden Müslüman sıfatıyla nitelenip tek çatı altında toplanırdı. Daha çok gayrimüslim sınıf, inanç ve mezhep farklılığına göre ayrı bir millet olarak düşünülüyordu. Bu milletler dinsel bir bağla birbirine bağlıydı. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan bu uygulamada her millet, kendi işlerinde eğitim, adalet, vakıf, nüfus ve din işlerinde özerk ve kendi kendine yeter durumdaydı. Medeni işlerini kendi dini liderleri vasıtasıyla yaparlardı. Devlet, milletler üzerinde üst politikaları belirleyici bir tutum sergilemiştir. Osmanlı Devleti, muhatabı olarak da bu milletlerin dini cemaat reislerini dikkate almıştır. Bunlar bir nevi devletle-gayrimüslim tebaa arasında resmi aracı konumundaydılar. Bir dine veya onun herhangi mezhebine üye olan tebaa, bireysel davranışları, vergi

yükümlülükleri açısından devlete karşı sorumluydu. Gayrimüslimler herhangi bir engellemeye tabi olmadan inanç noktasında hürdüler. İbadet mekânlarının ihtiyaçları vakıf yoluyla giderilirdi. Tanzimat dönemine kadar yeni bir ibadethane açılmasına pek izin verilmezken bu dönemden sonra Sultanlar bu tutumlarını gevşeterek bürokratik teferruatları ortadan kaldırmışlardır. Tanzimat'tan önce özellikle kiliseler fetih nişanesi olarak ya yıkılır ya da camiye çevrilirdi. Ancak ihtiyaç hâsıl olması durumunda mevcut kiliselerin tamirine merkezin onayıyla izin verilirdi.

Osmanlı modernleşmesinin yoğun olarak yaşandığı Tanzimat döneminde gayrimüslimler, daha birçok alanda özgürlükler kazanıp haklarını genişletmişlerdir. Özellikle Islahat Fermanı'yla Osmanlı ulusları arasında yasal bir eşitlik getirilmiştir. Küçük veya büyük bütün mezhepler ayırım gözetilmeksizin eşit sayılıyor ve hakları yasayla güvence altına alınıyordu. Bundan böyle eski ibadet mekânlarının tamirine mani olunmayıp; ihtiyaç doğarsa cemaat reislerinin başvuruları, Bâb-ı Âli'nin onayıyla yeni ibadethaneler de inşa edebileceklerdi. Bu tarz taleple de ivedilikle yerine getirilmiştir. Nitekim 1857 yılında Prizren'in bazı köylerindeki kiliselerin tamir ve genişletilmesi için izin çıkmıştır.²⁵⁴ Bu haklardan istifade eden Prizren Latinleri ve Rumları da ibadethaneleri için izin ve ruhsat almayı başarmışlardır.²⁵⁵ Yasayla teminat altına alınan bu haklarda eskiye nazaran gayrimüslimlerin hukuki durumlarında müşahhas pozitif adımlar atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin liberal atılımları sonucu geniş bir kültürel haklara sahip olan gayrimüslim cemaat, küçük bir devlet modelinde geleneklerini idame ettirmişlerdir. Özlerini bu çerçevede korumayı başarabilen gayrimüslim cemaatler, XIX. Yüzyıldaki uluslaşma süreci başarıyla tamamlamayı bilmişlerdir.

Bir önceki alt başlıkta demografik yapıyla ilgili verileri aktarıldığı için burada sadece Kosova ve Prizren'in etnik yapısıyla ilgili bir takım genel bilgileri vermekle yetinilecektir. Kosova Vilayeti ve Prizren Sancağı, Osmanlı Devleti'nin bir minyatürüdür. Prizren Sancağı'nı da genel prensipleri önceden belli olan bu

²⁵⁴ BOA, A. AMD, 74–27.

²⁵⁵ BOA, İ. HR, 221–12890; BOA, İ. HR, 244–14491.

millet sistemi çerçevesinde değerlendirmek ihtiyacı vardır. Burası etnik bakımdan oldukça karışık bir yapı arz eder. Başka bir anlatımla mozaikler mekânıdır. Her etnik topluluğun alt kimlikleri mevcuttur. Başlangıçtan günümüze kadar bölgede heterojen bir halk ve siyasi manada teşkilatlanamamış bir topluluk alanıdır. Arnavutlar, Türkler, Sırlar, Boşnaklar, Bulgarlar, Latinler ve Çingeneler yan yana ve iç içe yaşamaktaydılar. Farklı etnik kökene mensup milletler ayrı inançlara mensuptular. Bunlardan: Arnavutlar, Türkler ve Boşnaklar Müslüman'dı. Sırlar ve Bulgarlar, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine; Latinler (Katolik Arnavutlar) Hıristiyanlığın Katolik mezhebine bağlıydılar. Çingenelerin ise çoğu Müslüman olmakla beraber az da olsa diğer dinlere mensup olanları da vardı.

Etnik unsurlar Kosova Vilayeti'nin altı sancağında farklı oranlarda mukimlerdi. Üsküp Sancağı: güneyi Türk ve Bulgarlardan, kuzeyi Arnavutlardan; Yeni Pazar Sancağı: Arnavut ve Boşnaklardan; Taşlıca Sancağı: tamamen Boşnaklardan; Prizren, Priştine ve İpek Sancakları'nın çoğunluğu ise Arnavutlardan oluşmaktaydı. Vilayetin genelinde Arnavut nüfus baskındı. Müslümanlar nüfusun 4/3'ünü oluşturuyordu. Türkler daha çok Üsküp'te yaşamaktaydılar. Ancak Türkçenin sınırı daha genişti. Prizren, Priştine ve Üsküp'te yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Buralarda şehirli olmanın belirgin özelliği Türkçe bilmektir. Türkçe bilmeyenler henüz medeni olmayı başaramamış köylüler olarak tanımlanıyordu.

Sırp ve Arnavut aydınlar arasında en sık yaşanan tartışma etnik yapıyla ilgili olmaktadır. Sırlar, Kosova'nın en eski halklarından oldukları ve Arnavutlar tarafından kovulduklarını iddia etmektedirler. Prizren şehri, XIII. ve XIV. Yüzyıllar arasında Orta Çağ Sırp Devleti'nin ve ona en parlak dönemini yaşatan Çar Duşan'ın merkezidir. XV. Yüzyılda bölgede Osmanlı hâkimiyeti başlayınca Sırlar pasif duruma düşmüştü. Ayrıca XVII. Yüzyıldaki Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Harsburglarla işbirliği yapan Sırlar, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası toparlanmasının ardından 1690 ve 1738'de Güney Macaristan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Sırp iddialarına göre göçte 400 ile 500 bin arasında Sırp katılmış ve sonrasında Osmanlı Devleti Kuzey Arnavutluktan

İslamlaşmış Arnavutları yerleştirerek Kosova'da etnik ve demografik yapıyı değiştirmişlerdir.²⁵⁶ Oysa Sırp'ların "Büyük Göç" adını verdikleri olayı Arnavutlar kabul etmezler. Onlara göre bu göçe çok sayıda insan katılmadığı gibi göçenlerin arasında Arnavutlar da vardı. Kosova'nın 3/2'sinin Arnavutlardan meydana geldiğini ve kendilerinin bölgede yaşayan eski halklardan biri olduklarını da eklerler. Arnavutlar ve Sırp'lar arasındaki bu tartışma mevzu hitama erecek gibi görünmemektedir.

Kosova ve Prizren'de nüfus çoğunluğunu elinde bulunduran Arnavutlar, Hint-Avrupa dil ailesine mensup olup kökenleri İlirlere ve Traklara dayanır. Eskiçağ'da İlirler Balkanların batısında, Traklar ise doğusunda yaşıyorlardı. Arnavutların her zaman Arnavutluk'ta yaşadığı düşüncesini seven Arnavut tarihçiler kökenlerini daha çok İlirlere dayarlar. Arnavutlardan söz edilen en eski tarih kayıtları 1043 yılına aittir. Söz konusu kayıtlarda Arnavut askerlerin, isyancı bir Bizanslı komutanın ordusunda Yunanlılarla yan yana çarpıştığı anlatılır. 1078 Draç'ta buldukları, 1081'de de Norman serüvenci Robert Guiscard'ın işgaline direnen Bizans kuvvetlerine katıldıkları kaydedilmiştir.²⁵⁷ Sonraki iki yüzyılda Arnavutlardan daha çok bahsedilir. Kosova'yı elinde bulunduran Dardan kabilesinin İlirler'den olduğu bugün kesinlik kazanmıştır. Konuştuklarının dilin Geg ve Tosk olmak üzere iki lehçesi vardır. Geleneklerine aşırı derecede bağlı olan Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hâkimiyet kurmasından sonra büyük bir kısmı İslam dinini kabul etmişlerdir. Ondan öncesinde Romalılarla mücadele ettiyseler de başarısız olup Roma idaresini kabul etmişlerdir. Orta Çağ Sırp Krallığı'nın egemenlik tesis etmesinden sonra Sırp'lara karşı Osmanlılara yardım etmişlerdir. Bir ara Osmanlı yönetimine karşı İskender Beyin önderliğinde bağımsızlık için uğraş vermişseler de onun ölümüyle tamamen Osmanlı egemenliğini benimsemişlerdir. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Arnavutların çoğunluğu feodal haklarını ve gelenekleri korumak amacıyla Osmanlı idaresi sırasında baskıya maruz kalmadan gönül rızasıyla Müslüman olmuşlardır. Elbette cizye vergisi, mezhep ve kilise kavgaları, vakıf

²⁵⁶ N. Malcom, *a.g.e.*, s.202.

²⁵⁷ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 53.

anlayışı gibi seçenekler tercih yapmalarını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde neredeyse Arnavutların üçte ikisi İslam dinine seçmiştir. Zaten Osmanlı Devleti daha evvel hem Sırp hem de Arnavut feodal beylerin güçlerini kırıp, Ortodoks kilisesinin hâkimiyetini zayıflatıp merkezîyet anlayışını ikame etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Müslüman olmayan azınlıktaki Arnavutlar ise Roma'nın tesiriyle bir kısmı Hıristiyan Katolik ki bunlara Latinler denir; bir kısmı da Sırp'ların tesiriyle Hıristiyan Ortodoks olmuşlardır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonrasında siyasi olarak Batı'nın, din bakımından Doğu kilisesinin nüfuz sahsında yer almıştır. Bu ayrım yüzünden yüzyıllar boyunca büyük devletlerin yerel ortakları olarak Katolikler ve Ortodokslar kıyasıya mücadele etmişlerdir. Rekabet Osmanlı egemenliği sonucu ortadan kalkmıştır. Böylece Arnavut ulusu din ve mezhep noktasında üçe ayrılmışlardır.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda kitleler halinde İslamiyet'i benimseyen Arnavutların uluslaşma süreci sekteye uğramıştır. Aslında Müslüman olmalarına rağmen milli bilinçlerini hiçbir zaman yitirmemişlerdir. Berlin Kongresi'nin Arnavutlarla meskûn yerleri Müslüman olmayan ülkelere bırakan kararı, onların uluslaşma sürecinin lokomotifini oluşturmuştur. Bu süreçte Arnavutluk dışında bulunan bir takım Arnavut aydınlar teşebbüse geçtiler. Özellikle Naum Vekilharci ile Jeronim Rada, Arnavutları eğitmek için birçok gazete ve kitap neşrettiler. Yine İstanbul'daki Arnavutlarda "Cemiyet-i İlimiyye-i Arnavudiyye" isimli bir dernek kurarak Arnavut kültürüyle ilgili çalışmalarda bulundular. Bunun için İstanbul'da bir matbaa açmaya karar vererek zengin Arnavutlardan yardım talep ettiler. 1879'da Fraşerli Abdül Bey ve kardeşi Şemsettin Sami, İşkodralı Paşko Vaso ve Jani Vreto bir dernek kurdular. Derneğin ilk işi Şemsettin Sami'nin meydana getirdiği Arnavut alfabesinin kabulü oldu. Bu alfabe daha sonraları "İstanbul Alfabeti" adıyla şöhret bulmuştur. Derneğin nizamnamesinden anlaşıldığına göre maksatları: Arnavutlara Arnavutçayı öğretmek, Arnavutların yaşadığı bölgede mektepler açmak ve kendi lisanlarında kitaplar neşretmektir.

Tüm bu girişimler neticesinde Arnavutlar arasında uluslaşma temel siyasi hedef haline geldi. Böylece tezin birinci bölümünde detaylarından bahsedilen Prizren İttihat Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, Osmanlı Devleti tarafından

lağvedilmesine ve üyelerinin sürgüne göndermesin rağmen Arnavut uluslaşma sürecinin tohumlarını ekti. 22 Temmuz 1908'de Firzovik'te toplanan Arnavutlar özerklik taleplerini somutlaştırarak isteklerini Sultana iletiler. Burada bir de anayasa ilan eden Arnavutlar, bağımsızlık sürecine hız kazandırdılar. Din faktörüne rağmen Arnavutlar, XX. Yüzyılda Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak 29 Temmuz 1913'te bağımsız oldular.

Slavların Balkanlar'a ne zaman geldiği muğlâk olsa da muhtemelen V. ve VI. Yüzyıllarda Tuna Nehri'nin kuzeyinde kalan Orta Avrupa topraklarını istila ettiler. VI. Yüzyılda Kosova'ya yerleşen Sırplar, Arnavutluk'un kuzeybatısındaki Draç'a kadar yayıldılar. Feodal reislerin idaresinde bulunan Sırplar, tarımdan çok otlakçılık ve toplayıcılıkla geçiniyorlardı. VII. Yüzyılda Slavlardan ayrılan Sırplar, Hırvatlarla birleşerek Avarları mağlup edip onlardan boşalan Kuzeybatı Balkan topraklarına iskân ettiler. Bu esnada Kosova'nın kuzeybatısındaki Rascia ile bugünkü Karadağ'ın bulunduğu yerlere yerleştiler. 650'lilerde Kuzey Arnavutluk'a girmeye başladılar. Draç ve İşkodra gibi liman kentleri bu istilaya karşı koydu; fakat kırsal kesimin büyük bir kısmı Slavlaşmıştı. IX. Yüzyıla gelindiğinde Arnavutluk'un kuzey kesimindeki nüfus içinde Slav dillerini konuşanlar çoğunluk durumundaydı.²⁵⁸ Gerçek anlamda XII. Yüzyıl sonlarında Kosova'ya doğru yayıldılar.²⁵⁹ XI. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun idaresindeydiler. XII. Yüzyılda Çar Stefan Duşan zamanında en parlak dönemlerini yaşadılar. XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar Osmanlı egemenliğinde bulundular. Bu zaman diliminde binlerce Sırp, Macaristan Krallığı'nın bir parçası olan kuzeydeki Voyvodina'ya göçtüler. 1804 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan eden ilk Balkan ulusu oldular. İsyanları meyvelerini ancak 1878 Berlin Antlaşması'nda verdi. Bu antlaşmayla resmen bağımsız oldular. Bundan sonra Arnavutlar, Fremdenblatt Gazetesi'nin Köln Gazetesi'nden iktibas ettiğine göre Kosova'daki Sırpları göçe zorlamışlardır. Mecburi göç karşısında Sırbistan ve Rusya Osmanlı Devleti'ne müracaat

²⁵⁸ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 49

²⁵⁹ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 47-50

ederek bu göçün durdurulması için siyasi baskı yapmışlardır.²⁶⁰ Ayrıca bölgede yaşayan Hıristiyan ahalinin de zarar görmemesi için Prizren'deki Rus ve Avusturya Sefirleri girişimlerde bulunmuşlardır.²⁶¹ Hatta Avusturya-Macaristan Devleti Katolik cemaati himaye talebinde bulunmuştur.²⁶² İsyanları öncesi ve sonrasında Ruslarla tarihi bağlarını devam ettirerek birlikte hareket etmişlerdir.

Osmanlılardan önce de Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve çeşitli Oğuz boyları da Balkanlar'a yerleşmişlerdir. Ancak diğer milletler arasında eriyip giden bu Türklerden daha çok yer isimleri miras kalmıştır. Kosova ve Prizren'deki Türkler, Osmanlı asırları boyunca buralara yerleşen Yörük ve Tatarlar ile devlet görevlileri, tüccarlar, askerle ve ailelerinden oluşuyordu. Yörük kavramı burada etnik kökeni değil toplumsal bir hareketliliği tarif eder. Bölgenin Türkler tarafından şenlendirilmesinden sonra etnik yapıda değişiklikler meydana gelmiştir.

Osmanlı döneminde yerleşen Türkler geniş bir sahaya yayılmayıp daha çok belli merkezlerde toplanmışlardır. Özellikle de şehir merkezlerine. Egemen güç olmanın verdiği avantajla bölgedeki yerel unsurlar İslam diniyle beraber Türk kültürünü de benimsemişlerdir. Türkler, Kosova ve Prizren'de kentlerde azınlık durumunda olsalar bile, bölge halkı daha çok Türkçe konuşan Arnavutlardan oluşuyordu. Hatta Sırlar bile Türkçe konuşuyorlardı. Osmanlılaşmış bir Arnavut hem Türk hem de Arnavut sayılıyordu. 1840'lı yıllarda İpek'te 62, Prizren'de 400–500, Yakova'da 180 ve Priştine'de 14 Osmanlı Türk ailesi yaşıyordu. XIX. Yüzyılın sonunda Kosova'nın Sırlar tarafından işgali üzerine Türk aile sayısı iyice düşmüştür. Aslında Sırlar, Kosova'yla ilgili tarihi hedefleri yerine getirebilmek için ellerinden geldiğince Arnavutları Türk göstermeye gayret etmişlerdir. Günümüzde Türkler daha çok Prizren, Priştine, Gilan, Vuçitrn'da ve Mamuşa Köyü'nde yaşamaktadırlar. Türkçe konuşan insanların sayısı 400 bin civarındadır. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle birçok Türk, ekonomik endişeler nedeniyle etnik kimliklerini gizleme

²⁶⁰ BOA, *HR. SYS*, 194–69.

²⁶¹ BOA, *HR. SYS*, 118–24.

²⁶² BOA, *HR. SYS*, 123–45.

yoluna giderek nüfus sayımlarında kendilerini Arnavut olarak yazdırmışlardır. Her nüfus sayımı sonrası Türklerin oranı azalmıştır.

IX. Yüzyılda doğudan batıya doğru ilerleyen Bulgarlar, Makedonya, Batı Sırbistan ve Kosova'ya girdiler. 850'lilerde Kosova'ya tamamen kontrol ettiler. Daha sonra Ohri kentine hâkim oldular. Bu sırada henüz Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Bulgar Kralları Ohri'de bir Piskoposluk kurulmasına yardımcı oldular. Burası kısa sürede Slav kültür merkezi haline geldi. Kosova 1014–1018 yılları arasında Bulgar hükümdarlarının kontrolündeydi.²⁶³ I. Murat Hüdavendigâr zamanında 1393 yılında Bulgaristan Osmanlılar tarafından ele geçirilince çeşitli adlarla bilinen gruplardan Ofçabolı Yörükleri Kosova ve Manastır'a yerleştiler.²⁶⁴ 1893 yılında Prizren merkez kazada 7.100 Bulgar vardı. Kadınların da sayıldığı 1900 yılına ait Osmanlı nüfus sayımına göre Kosova Vilayeti'nde en fazla Bulgar Üsküp Sancağı'nda yaşamaktadır. Bu yılda Üsküp'te 155.157 Bulgar bulunuyordu. Taşlıca Sancağı'nda hiç Bulgar bulunmazken Priştine'de 71.688, Prizren'de 16.807, Yeni Pazar'da 34.707 ve İpek'te de 5.909 Bulgar ikamet ediyordu. Prizren'de ise bu yılda bayanlar kayıtlara geçirilmemiştir. Dolayısıyla bu göz önünde bulundurulursa Prizren'de 30.000 civarında Bulgar nüfusun olması gerekir. Toplamda 284.264 Bulgar'dan 161.410'u erkek, 122.854'ü ise bayandı. Prizren'de sayılmayan kadın nüfus da katılırsa bu rakam on beş bin kişi daha fazla olması ihtimali vardır.

Göçebe ve yarı göçebe olan Ulahlar (Valahlar), XII. Yüzyıldan sonra Romanya ve Yunanistan'ı geçerek Kosova, Karadağ ve Hersek'e yerleştiler. Kosova ve etrafındaki yaylalar Ulahlar için bir pota işlevi görmüştür. Onlar Ortaçağda Sırbistan ile Ragusa arasında ticaretle beygirlerle taşımacılık yaptılar.²⁶⁵ Romenlerin akrabaları olan Ulahlar, Romence konuşurlar.

Balkanlar'da "Kara Kaçan ve Sarı Kaçan " adıyla bilinen iki Ulah topluluğu vardır. Sarı Kaçanlar daha çok Manastır Vilayeti'nde, Kara Kaçanlar ise Yanya, Selanik ve Kosova'da ikamet ediyorlardı. Kara Kaçanların nüfusu 200 bin civarındaydı. Kosova'nın ortasında bir Ulah mezarı vardır. Ayrıca

²⁶³ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 52

²⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, "*Bulgaristan*", İA (Türkiye Diyanet Vakfı), İstanbul–1992, c. VI, s. 397.

²⁶⁵ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 264.

Osmanlı vergi kayıtlarında Ulah hanelerinin de mevcudiyeti onların varlığını ispatlar durumdadır. 1488–1489 yıllarında Prizren’de 481 Ulah hanesi vardı. Osmanlı döneminin başlarında Ulahlar, Sırp zamanında olduğu gibi bir takım vergi imtiyazlarından yararlanıyorlardı. Her yıl Aziz Georgios Yortusu’nda hane başına bir koyun ve kuzu veriyorlardı. Osmanlı ordusuna takviye kuvvet de veren Ulahlar’a bu özel konumlarından dolayı bazı maden ocaklarının muhafazası da verilmiştir. Kosova’daki Ulahlar çoban, at yetiştiricisi ve gezgin katırcı olarak yarı göçebe bir hayat sürüyorlardı. Ayrıca duvarcılık yapmakta, bir kısmı da memleketlerinden uzakta bina, su kemeri, köprü gibi inşaat faaliyetlerinde çalışmaktaydılar. Çalışkanlıkları sayesinde XIX. Yüzyılın nakliyeciler tüccarları olmuşlardır. Prizren ve Priştine’de her yıl düzenlenen panayirlara Ulahlarda katılırdı.²⁶⁶ Zamanla Kosova’daki Ulahlar Müslümanlaşmış ve Sırplaşmışlardır. 1880’lerde onların dörtte üçü Sırplaşmıştır. Rus Konsolos Jastrebov, XIX. Yüzyılda Prizren’de sadece 139 Ulah hanesi kaldığını belirtir. Bu rakam 1916’da 120’ye düşmüştür.²⁶⁷ Din olarak daha çok Ortodokslardı. Ancak bağımsız Romanya Devleti’nin kurulmasından sonra Rusya’nın etkisinden çıkarak Fransız kültürüne yakınlaşmışlardır.

Kosova’daki Yahudiler daha çok Eşkenazi kolundandı. Çoğunlukla aralarında yaşadıkları halka yabancı olan Almanca ve İbranice karışımı Yiddiş lehçesini kullanırlardı. Priştine’deki Yahudiler diğerlerinden farklı olarak İspanyolca konuşuyorlardı.²⁶⁸ 1470’lerde Orta ve Kuzeydoğu Avrupa’dan sürülen Eşkenazi Yahudileri Kosova’ya yerleşmişlerdir. Bu dönemde dünyanın dört bir yanında zulme uğrayan Yahudilere Osmanlı Devleti kucak açmıştır. Bu grupları başta Selanik ve İstanbul olmak üzere birçok Balkan şehrine yerleştirilmiştir. Milli meslekleri olan bankerlik, kuyumculuk ve ticaretle iştigal ediyorlardı. Arnavutluk kıyı ticaretini elinde tutan Yahudilerin en önemli merkezi Üsküp’tü.²⁶⁹ Kosova’daki cemaate hizmet götürecek tüm hahamlar buradan

²⁶⁶ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 79.

²⁶⁷ Boban Vladimir, *Jastrebov, u Prizrenu*, (Çeviren Fetnan Derviş), Priştine-1983, s.78-80.

²⁶⁸ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 80-81.

²⁶⁹ XIX. Yüzyılda Üsküp’ün ekonomik, demografik ve etnik yapısı için bkz.: Sabri Sürgevil, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Üsküp”, Osmanlı, Ankara-1999, c. V, s. 622-630.

yetiştiriliyordu. 1680'de Üsküp'te üç bin Yahudi vardı. Nüfus kayıtlarında Prizren'de Yahudi nüfusa rastlanılmamıştır. Ama Yahudi tacirlerin iş yaptığı bilinmektedir. Bun karşın 1900 yılına ait Osmanlı nüfus icmalinde: Üsküp'te 1387, Priştine'de 362 ve Yeni Pazar'da 203 Yahudi yaşamaktaydı. Balkan Savaşları neticesinde Kosova, Sırp'ların egemenliğine girince buradaki Yahudiler diğer Osmanlı topraklarına göç ettiler. Sırp'lar, Yahudileri Osmanlı taraftarı saydıkları için Müslümanlardan daha ağır işkencelere tabii tutuyorlardı. Sırbistan'ın anti-semitik faaliyetleri engelleyememesi yüzünden XX. Yüzyılda da Yahudiler başka ülkelere göçtüler.

Hint-Ari dil grubunun üyesi olan Çingenerler, dünyanın her tarafına yayılmışlardır. Çingene dili olan Romani'yi sadece göçebe olanları korumuştur. Kültürel etkileşim sonucu dillerine sonradan birçok Türkçe, Rumca, Arnavutça ve Sırpça kelimeler girmiştir. Yaşayışları, kökenleri ve göçleriyle ilgili çok değişik rivayetler vardır. Anavatanları olarak daha çok Hindistan ve Mısır gösterilir. XI. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarına kadar gelmişlerdir. 1362'de Ragusa'da, 1373'de Zağreb'te Çingenerlerin bulunduğu bilinir. Dolayısıyla bu coğrafi yayılım sırasında Kosova'ya da geldikleri düşünülebilir. Anaerkil bir aile yapısına sahiptirler. Bir otoritenin idaresi altında yaşamaya pek alışık olmadıkları için haklarında pek az resmi kayıt tutulabilmiştir. Şans oyunları, metal işçiliği, falcılık, gündelikçi, çalgıcılık gibi işlerden ekmeklerini kazanırlardı. Aslında daha çok kimsenin yapmadığı veya yapmak istemediği mesleklerle uğraşırlardı. Genellikle göçebe bir hayat tarzını benimseyen Çingenerler, XIV. Yüzyılda Kosova'ya geldiler. 1520'de Rumeli Eyaleti'nde yapılan sayım sonucunda burada 17 bin Çingene'nin yaşadığı tespit edilmiştir. Bunların % 60'ı Hıristiyan % 40'ı Müslüman'dı. Ancak Kosova'da yerleşik hayat sürdüren Çingenerler genellikle Müslüman'dılar ve Arnavutça konuşurlardı. Hıristiyanlarla temas etmeleri yasaktı. Müslüman hanelerden 22, Hıristiyan hanelerden 25 akçe senelik vergi alınıyordu.²⁷⁰ Doğu Kosova'daki küçük bir azınlık Sırbistan Ortodoks kilisesine bağlıydı. Priştine ve Mitroviçe gibi yerlerde Sırpça konuşurlardı. Birçok yerde kendilerini duruma ve zemine göre Türk,

²⁷⁰ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 261.

Arnavut ve Sırp olarak takdim ederlerdi. 1491 yılındaki kayıtlara göre Prizren ve Vuçitrn'da az sayıda Hıristiyan Çingene yaşıyordu. Fransa'nın İşkodra'daki Konsolosu Emile Wiet, Prizren'de 3 bin, İpek'te 2 bin Yakova'da 1.700 ve Priştine'de 1.000 Çingene yaşadığını yazar.²⁷¹ Göçebe Çingeneler ise bu sayıya dâhil değildi. 1900 yılına ait Osmanlı nüfus kayıtlarında: Üsküp'te 630, Priştine'de 1.791, Prizren'de 179, Yeni Pazar'da 139, İpek'te 147 ve Taşlıca'da 10 Çingene nüfus vardı. Bunlardan 1.749'u erkek 1.147'si bayandı.

Rus Çarı, 1864'de Kafkaslardaki Müslüman Çerkes ve Abaza kabilelerine buraları terk etmeleri için ultiimat verince 1 milyona yakın Kafkas halkı yurtlarından çıkmak zorunda kaldılar. Bunlardan 150–200 bini Osmanlı Devleti tarafından Balkanlar'da değişik yerlere iskân edilmiştir. Yaklaşık 12 bin kişi de Kosova'nın doğusuna yerleştirilmişlerdir. Burada onlar için yaklaşık otuz köy kurulmuştur. Köylerden her biri yüz evi barındırıyordu. Yerel yöneticiler, Kosova sahrasına iskân edilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirlere iyi davranıldığı ve ihtiyaçlarının giderildiğine dair bilgileri düzenli olarak İstanbul'a yolluyorlardı.²⁷² Yeni Pazar Sancağı'na yerleşen Çerkes muhacirler yerlerinden memnun olduklarını bildirirken; 1864 yılında Prizren ve Priştine ahali ve memurları da aralarında topladıkları yardımları Çerkeslere ihtiyaçlarını görmeleri için vermişlerdir.²⁷³ Çerkesler ve Abazalar Kosova'ya gelen en son grubu oluşturur. Osmanlı Devleti onlara birtakım vergi muafiyetleri getirirse de sıkıntılarını giderememiştir. Metal işçiliği ve at yetiştiriciliğiyle geçinen Çerkesler, 1876 Bulgar İsyanı ve 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşları sırasında takviye kuvvet olarak Osmanlı ordusuna destek verdiler. Onların Balkan macerası yaklaşık on beş yıl sürdü. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti mağlup olunca Çerkesler'de Anadolu'ya ve Arabistan'a göçtüler. Osmanlı Devleti göçen Çerkesler'i geri döndürmek için bütün kumpanya ve acenteleri tembihlemiş ve Selanik'e dönmüş muhacirlerin mümkün olursa iade edilmelerini istemiştir.²⁷⁴

²⁷¹ A. Lainoviç, *a.g.m.*, s. 2–5.

²⁷² BOA, A. MKT. MHM, 303–89.

²⁷³ BOA, A. MKT. MHM, 314–100; BOA, A. MKT. MHM, 318–28.

²⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM, 484–25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA PRİZREN'DE EKONOMİK HAYAT

3.1- XIX. Yüzyıla Kadar Prizren'de Ekonomik Hayat

1590 tarihli Prizren Sancağı'na ait Mufassal Tahrir Defteri'ne göre kazada 18 mahalle ve 110 köy vardı. Takriben 11–13 bin arasında kişi yaşamakta olup kazanın toplam geliri 500 bin akçeydi.²⁷⁵ Prizren Kazası'nın gelirleri has, zeamet ve tımar olarak tasarruf edilmiştir. Kuruşe, Planyani, Gorna İvrantik, Aydoran, Çero Glareva, İstevi Petri, İskovitda, Busine, Girgofça, İstratinofç, Cinofç ve Seliç Köyleri'nin gelirleri padişah hassı; Prizren kaza merkezinden elde edilen gelirlerle Lubişte, Muşotişte, Peğani, Donla-Sopine Köyleri'nin gelirleri de Prizren Mirlivası'nın hassıydı. İştetine ve Maçırça Köyleri'nin gelirleri Ali Kethüda'ya; Haraştani Köyü'nün geliri Mehmet Çavuş'a; Ribar, Medvedça,

²⁷⁵ 14–17 Nisan 2009 tarihleri arasında Kosova'da düzenlenen "Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti" adlı uluslararası sempozyum bildirileri basılmadan Prizren ile ilgili bildirisini bana gönderme nezaketinde bulunan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Arşiv Uzmanı Sadullah Gülten'e çok teşekkür ederim. XVI. Yüzyılda kaza genelinde nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Bu bağlamda, Prizren kazası köy iskân sahasının fazlalılığı ile de dikkat çekmektedir. Bu köylerden bazıları mahallelere ayrılacak kadar genişti. Kuruşe karyesinin iki, Lubijde karyesinin üç, Muşotişte karyesinin beş, Ribar karyesinin dokuz mahallesi bulunmaktaydı. Prozraka karyesi ise iki kısma ayrılmış olup, karyenin biri derbendci köyüydü. Belirtilen köylerle birlikte, bu tarihte Prizren kazasına bağlı toplam 110 adet köy mevcuttu. Köylerden başka, köy halkının tasarrufunda bulunan birkaç mezra vardı. Bunlardan, örneğin Budişka ve Rudinç mezralarında nüfus bulunduğu da görülmektedir. Özellikle, Rudinç mezrasında 29 vergi nüfusu yaşamaktaydı. Grajdenik mezrasında ise birkaç çadır halkının yani göçer evlilerin bulunduğu ve bu kişilerden alınan vergilerin burada bulunan mescide vakfiyet üzere ödendiği belirtilmektedir. Yine, köylerin hemen hemen tamamında miktarları 1 ila 15 dönüm arasında değişen çiftlikler görülmekte olup bunların bazılarının sipahi ve yeniçerilerin tasarrufunda olduğu tespit olunmaktadır.

Kaza merkezinde toplam vergi nüfusu 611 olarak tespit edilmiştir. Bunların 317'si Müslim, 294'ü ise gayrimüslim idi. Bahsedilen vergi nüfusundan 242'si hane başına, 37'si mücerred, 6'sı bazdar, 6'sı da haymane (göçer evli) olarak kaydedilmişti. Hane ile birlikte kaydedilen baştina Slavca asıllı bir kelime olup miras anlamına gelmektedir. Osmanlı fethinden önce kralın önemli bir hizmeti karşılığı bir şahsa daimi ve mutlak mülk olarak verdiği arazi parçaları için kullanılmıştı. Bu araziler, mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk veya ferağ olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftılar. Önemli miktara ulaşan baştinalar bölgenin Osmanlılar tarafından fethinden sonra tımar sistemi içine alınarak sahiplerinin elinde bırakılmıştı.²⁷⁵ 242 haneden 11'i baştina sahibiydi. Kaza merkezinde 6 nefer olarak görülen bazdarlar ise bazı vergi muafiyeti karşılığında padişaha avcı kuş yetiştirmekle görevli kişilerdi. Pandelya mahallesinde de 6 nefer haymane kaydedilmiştir ki, bu kişiler mahallenin sürekli sakinleri olmayıp, geçici bir süre için burada bulunmaktaydılar. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sadullah Gülten, "Kosova Tarihi Araştırmalarında Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin Önemi ve 55 Numaralı Prizren Mufassal Defterine Göre Prizren Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı", Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Sempozyumu, 14-17 Nisan 2009 Priştine, s.3-5.

Viršoça, Çerpolya, Lalatik Köyleri'nin gelirleri Mehmet'e; Senik Köyü'nün geliri Mehmet bin Hacı Muharrem'e; Gorna ve Dolna Gunçat ile Tırma Mustafa'ya zeamet olarak kaydedilmişti. Kazaya bağlı diğer köylerin gelirleri ise sipahilere tımar olarak verilmişti.

Tablo 21.'den de anlaşılacağı üzere bölgede en çok buğday, arpa, çavdar, mahlût, kapluca, yulaf ve burçak hasadının yapıldığı anlaşılmaktadır. Buğday'ın gıda maddesi olması dolayısıyla diğer ürünlere nazaran daha fazla üretildiği görülmektedir. Defterden anlaşıldığına göre, bölgede tahmini olarak 5.945 himl²⁷⁶ hububat yetiştirilmekteydi. Yetiştirilen bu ürünler için 208.055 akçe vergi tahsili öngörülmüştü.

Tablo 21. Prizren Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Hububat Miktarları ve Kıymetleri (1590)

Buğday		Arpa		Çavdar		Mahlût ²⁷⁷		Kaplucâ ²⁷⁸ ve Yulaf		Burçak	
Himl	Kıymet	Himl	Kıymet	Himl	Kıymet	Himl	Kıymet	Himl	Kıymet	Himl	Kıymet
2.001	96.265	1.394	32.983	847	30.478	381	20.779	1.225	24.850	97	2.700

Prizren kazasında bahçe ürünleri ile birlikte meyve yetiştirildiği de anlaşılmaktadır. Prizren Sancağı Kanunnamesi'nde her haneden ikişer akçe resm-i bostan alındığı kaydedilmiştir. Bostan resmi olarak toplam 5.295, meyveden 1.460 akçe vergi toplanmıştır. Bunlardan başka cevizden 1.094 ve küllimden²⁷⁹ 4.424 akçe vergi alınması öngörülmüştü.

²⁷⁶ At yüküyle 150–200 kilogram arası olan ağırlık ölçüsü.

²⁷⁷ Vergi nisabına ulaşmamış değişik hububatların toplamından alınan vergi. Yerleşim yerine göre mahlût kapsamına giren hububatlar farklılık gösterebilir. Bu konuda bilgilerini esirgemeyen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç.Dr. Şenol ÇELİK'e çok teşekkür ederim.

²⁷⁸ Buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi hububatların danelerinde öz ile kapçık kısmının ayrılması sonucu kullanılan bir hayvan yemidir. Günümüzde kapçuk yerine daha çok fiğ ekimi yapılmaktadır. Fiğ, baklagiller (Fabaceae) familyasından dane yemleri içeren daha çok büyükbaş hayvan yemi olarak kullanılan mevsimlik bir yem bitkisidir. Bitkinin yeşil kısımları kurutulduktan sonra daneleri de öğütülerek büyük ve küçükbaş hayvanlara verilir. Fiğin zayıf ve az derine giden bir kök sistemi vardır. Ancak yan kökler iyi gelişir. Ortama bağlı olarak ortalama 40–60 cm boylanabilmektedir. Yapraklar 4–6 çift tarakçıktan meydana gelmiş olup, yaprakçık uçları sivridir. Meyvesi tipik bir fasulyedir; 3–5 cm uzunluğunda olup, ortalama 5–6 dane bulunur. Adaptasyon yeteneği iyi bir bitkidir. Ancak fazla asitli toprakları sevmez. Kışı ılıman geçen bölgelerde sonbahardaerken ekilerek iyi bir şekilde yetiştirilebilir. Kışı soğuk geçen bölgelerde ilkbaharda ekilir. Ekimde 8–10 hatta 12 kg./da tohum kullanılır. 3–5 cm derinliğinde

Prizren ve çevresindeki yerleşim yerlerinde kadim bağlardan söz edilmektedir. Bağlar hem Müslümanların hem de Hıristiyanların malıydı. Müslüman bağlarının toplam miktarı 125 dönüm kadardı. Bağların bir dönümünden dört akçe vergi alınmaktaydı. Ayrıca bağı olan reaya sahibi, resm-i tekne adında beş akçelik bir vergi öderdi. 1590 tarihinde resm-i tekne adı altında ödenen miktar 5.566 akçeydi. Bağlardan üzüm yetiştirildiği bunun önemli bir kısmının şıra imalinde, bir kısmının ise şarap yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hıristiyanların bağlarında üretilen şıradan vergi tahsil edilirdi. Nitekim 2.536 çubur şıra üretimine karşılık 81.152 akçe vergi ödenmiştir. Şıra, XIV. Yüzyılda Sırp topraklarında kullanılan ve kökeni bilinmeyen çabar, çabır veya çubur denilen bir sıvı ölçü birimine göre tartılırdı. Bac-ı hamr başlığı altında şarap üretiminden 3.137 akçe vergi alındığı tespit olunmuştur. Prizren'de "medovina"dan²⁸⁰ içkinin üretildiği de görülmektedir.²⁸¹

Kazada yaylak ve otlak ile ağnam için öngörülen vergi miktarının düşük olduğu göze çarpmaktadır. Hayvancılığın geniş çaplı yapılmaması yüzünden vergi düşük tutulmuştur. Nitekim 1.300 akçelik vergiye nazaran bölgede yaklaşık 4.000–4.500 adet civarında koyun bulunduğu düşünülmektedir. Buna karşılık hıncırdan alınacak vergi miktarı daha fazlaydı. Kovan öşrü ise ağnam vergisinin neredeyse beş katıydı. Prizren'de ağnam vergisi olarak dört koyuna bir akçe vergi alındığını belirtmeliyiz. Ağnam vergisi Rumeli'nde üç koyuna bir akçe, Anadolu'da ise iki koyuna bir akçe iken burada dört koyuna bir akçe

ekilir. Sulama imkânı olan yerlerde çiçeklenme zamanına kadar 1 veya 2 defa sulanabilir. Sık ekilen adi fiğ tarlasında çok fazla yabancı ot bulunmaz. Çapalanmanın güç olması nedeniyle çıkan yabancı otlarla mücadele oldukça zordur. Adi fiğ yetiştirilicisinde en önemli bakım işlemi tohum üretilen bitkilerde *Bruchus sp.* ile savaştır. Çiçeklenme devresinde toz veya sıvı ilaçlarla mücadele yapılması gerekir. Adi fiğ'in kışa karşı dayanıklılığı azdır. Serin iklim bölgelerinde yazlık sıcak iklim bölgelerindeyse kışlık olarak yetiştirilmektedir. Kışa dayanma gücü 8 derece olup, daha düşük derecelerde donmaktadır. Su tutma kapasitesi iyi olan orta ve ağır topraklar adi fiğ tarımına çok uygundur. Kumlu topraklar adi fiğ tarımına uygun değildir. Ancak iyi gübreleme ile kumlu topraklarda yetiştirilebilmektedir. Adi fiğ tarımına en uygun topraklar: süzek, yeterli kireç bulunduran tınlı topraklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fi%C4%9F>; http://gaptarim.harran.edu.tr/yem_bitkileri/fig_sayfa_2.htm; <http://www.aydintarim.gov.tr/yetistiricilik/adifig.htm>. 08.08.2009.

²⁷⁹ Kosova ve Prizren'de lahana demektir. Bu konuda bilgilerini bizimle paylaşma nezaketi gösteren sayın Prof. Dr. Iljaz Rexha ve Dr. Sadullah Gülten'e çok teşekkür ederim.

²⁸⁰ Med Sırpça'da bal demektir. Dolayısıyla medovina baldan yapılan bir tür içkidir.

²⁸¹ Olga Zirojeviç, "Prizren Şehri, İslamiyet ve Hıristiyanlığın Beraber Yaşamının Bir Örneği", XI. Türk Tarih Kurumu Bildirileri, Ankara–1994, c. V, s. 2121.

alınarak hayvan yetiştiricileri korunmaya çalışılmıştır. XIX. Yüzyılı gelindiğinde Prizren'de 1852 yılında ağnam vergisi olarak 15 bin kuruş alındığını belgelerden tespit edebildik.²⁸² İncelenen dönemde yaylak ve otlak vergisi olarak 70 akçe vergi tayin edilmişti. Yaylak ve otlak vergisinin dışında hınzırdan 2.327 ve kovan resmi olarak da 6.063 akçe vergi alınmıştır. 1826 yılında Prizren merkezinden 52.500, kazalarından 26.250 kuruş olmak üzere toplamda 78.750 kuruş vergi tahsil edilmiştir.²⁸³ 1840 yılında Rumeli Valisi Ahmet Zekeriya Paşa'ya gönderilen defterde Prizren'in vergilerinin toplamı 217.045 kuruş olduğu gözükmektedir. Nefs-i Prizren'in varidatı ise 47.599 kuruştur. Aynı defterde cizye gelirleri ise 155 bin kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁸⁴

3.1.1- Zanaatkârlar

Kırsal alanın ekonomi panoraması böyleyken şehir merkezinde üretici gruplar, zanaatkârlar ve tüccarlardı. Şehirlielerin gündelik ve temel ihtiyaçları büyük oranda bu gruplar tarafından karşılanıyordu. Prizren'de daha Orta Çağdan itibaren pek çok esnaf örgütü vardı. Birçok tarihçiye göre Adriyatik'te Dubrovnik'in önemi neyse, Balkanlar'da da Prizren'in önemi oydu, bu sebeple kimi yazarlar Prizren'e "*Balkanlar'ın Dubrovnik'i*" adını vermişlerdir. Prizren'in Osmanlılar tarafından fethedilmeden önceki çöküşü, sadece siyasi açıdan değil aynı zamanda Orta Çağın gelişmiş esnaf teşkilatının da parçalanmasının sonucudur. Bununla beraber, bir süre sonra sancak merkezi olması ve İlkçağlardan itibaren Balkan Yarımadası'nın iç bölümleri ile Adriyatik sahillerine uzanan ticaret yollarının üzerinde olması sayesinde Prizren, Osmanlı şehri görünümünü aldıktan sonra tekrar gelişmeye başladı. Bu durumu Suzi Çelebi ve Kukli Bey Vakfiyeleri'ne bakarak anlamak mümkündür.²⁸⁵ Rumeli'nin en büyük

²⁸² BOA, *Cevdet Maliye*, 13100.

²⁸³ BOA, *Cevdet Maliye*, 4934.

²⁸⁴ BOA, *Cevdet Maliye*, 5710.

²⁸⁵ Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi'nin iki nüshası mevcuttur. Bunlardan birincisi T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin 590 Nolu Defteri'nde 198. Sayfada 179 Sıra Numarasıyla Mehmet bin Hayrettin Vakfiyesi olarak kayıtlıdır. Digital ortama aktarılan defterde arama yapılırken Malzeme Kırılım Numarası ise 00590.00104/0003'tür. İkinci bir nüshası ise Prizren Sicil Defterleri'ndedir. Biz bu çalışmamızda T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan nüshasını kullandık. Prizren Sicil Defteri'nde bulunan nüshası ise araştırmacı yazar Raif Virmiş tarafından kontrol etmem amacıyla elektronik postayla gönderilmiştir. Vakfiyede Kukli Mehmet Bey'in sahibi olduğu dükkân, kervansaray, han, hamam ve değirmen gibi gelir getiren iş yerlerini

zanaat merkezlerinden biri de Prizren'dir. XVI. Yüzyılda muhtelif meslek gruplarına ait 117 dükkân bulunuyordu. Dolayısıyla Prizren çevresindeki diğer yerleşim birimlerine nazaran daha yoğun bir ekonomik potansiyele sahipti.

Prizren'in XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterleri'nden anlaşıldığına göre zanaatların önemli bir kısmı Müslümanların elindeydi. Şehirde bulunan 246 zanaatçıdan 227 Müslüman, sadece 19 Hıristiyan'dı. Dericilik, şayakçılık, faytonculuk, kasapçılık, nalbantçılık, fırıncılık, bakırcılık, dülger, ticaret, kilitçilik, semercilik gibi zanaatlar Müslümanlar tarafından yerine getiriliyordu. Ayakkabıcılık, kuyumculuk, demircilik, pabuççuluk gibi zanaatlar ise ortak mesleklerdi. Osmanlı kaynakları, Prizren sakinlerinin uğraştığı zanaatlar hakkında bilgi vererek şehrin önemli zanaat merkezi haline dönüştüğünü gösterirler. Kosova'da sürdürülen farklı 55 zanaattan yaklaşık 45 Prizren'de uygulanıyordu. Tablo 22.'de 1538'de Kukli Mehmet Bey'in sahip olduğu 117 dükkân ve vakfiyesinde bulunan diğer dükkânlarla birlikte XVIII. Yüzyılın ortalarına doğru dükkân sayısı neredeyse ikiye katlanarak 241'e ulaştığı görülmektedir. Kukli Mehmet Bey, vakıf giderlerini karşılama için yüzlerce

burada belirtmek istedik. "Pes bû maslahat için mahrûse-i Pirzeren'de Evrenos Beg oğlu Ahmed dükkânlarıyla ve tarîk-i âm ile mahdûd *yirmibeş bâb dükkânların* ve Süleymân Havâci'den sâtun âldüğü *üç bâb dükkânların* ve Hacı Şaban'dan sâtun âldüğü *beş bâb dükkânların* ve Yakub Beg Mescidi'yle ve tarîk-i âm ile mahdûd kervansarayların ve taşrasında dîvârine muttasıl dükkânların vakf ve habs iyledi. Ve mezbûr kervansaray önünde beyne'l-nehreyn olân *on bâb dükkânlarından* ve çârşu başında tîmûrciler dükkânları kurbunda olân *on bâb dükkânların* ve Câmî-i Atîk Mahâllesi'nde merhûm Sucûdi Köprüsi kurbünde beyne'l-nehreyn olân *on bâb dükkânların* ve Eski Pâzâr'da binâ itdigî *elli bâb dükkânlarını* vakf ve habs iyledi. Ve gayrû Eski Pazar'da dükkânlar ardında binâ iyledigî *üç kileri* ve üzerinde olân fevkâni çârdâkların vakf ve habs iyledi. Ve Husrev Çelebîden sâtun âldüğü iki göz *âsiyâbin* sûyun şehirliye Atmeydânına ve Musallâya ve Âşâgi bağçelere vârinca vakf ve habs iyledi. Ve Eski Pâzâr kurbunda hudûd-i erba'asi tarîk -i âmle ve Bistriça nâm-ı nehriyle mahdûd bulunân Çelebi yerlerinde binâ iyledigî fevkânî ve tahtâni kervansarayın vakf ve habs iyledi. Ve gayrû nefsi Pirzerin'de Derzi Abdi ve Hasan bin Abdullah emlakıyla ve kilise ile ve tarafeyni tarîk-i âm ile mahdûd Ferhâd Beg ve Dâvud Voyvoda'dan sâtun âldüğü yerlerde binâ iyledigî kâervansarayı vakf ve habs iyledi. Ve Kazâ-i Hâslar'da Zînve nâm-ı kasabada binâ iyledigî *hamâmını* vakf ve habs eyledi. Ve mahrûse-i Pirzerin'de Eski Pâzâr kurbünde Pâştro oğlu degirmenleri dîmgele meşhûr olân bir hâne içinde beş bâb *âsiyâbin* ve mahrûse-i Pirzerin'de Sarâçlar kurbünde Pâpâs oğlu Mustafâ'nın degirmeniyle bir hânedede olub Râdosav ve Anka'dan sâtun âldüğü *birgöz âsiyâbını* vakf ve habs iyledi. Ve Toplusa nâm nehri üzerinde dâir olân bir oda *dört bâb âsiyâbani* vakf ve habs iyledi." Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 590 Nolu Defter, Sayfa No: 198, Sıra No: 179.

dükkân inşa ettirmiştir. Bu dönemde ticari önemim arttığına dair bir başka işaretle de Evrenesoğlu Ahmet Bey Vakfı'na ait 80 dükkândır.²⁸⁶

Fotoğraf 24: Bakırcı (RVÖK)

Tablo 22. Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi'nde Yer Alan Zanaatkâr Grupları²⁸⁷

SN	ZANAATKÂR GRUBU	DÜKKÂN S.	SN	ZANAATKÂR GRUBU	DÜKKÂN S.
1	Terzi	27	18	Çizmeciler	4
2	Şayakçı	23	19	Saraçlar	3
3	Tabakçılar	19	20	Tellaklar	3
4	Ayakkabıcılar	17	21	Borazancılar	3
5	Faytoncular	17	22	Sabuncular	3
6	Nalbantlar	12	23	Aşçılar	3
7	Kasaplar	14	24	Keçeci	2
8	İpekçiler	16	25	Helvacı	2
9	Fırıncılar	6	26	Balıkçı	6
10	Dülgerler	5	27	Çarıkçı	2
11	Kilitçiler	5	28	Kazancı	1
12	Semerciler	4	29	Değirmenci	1
13	Kuyumcular	5	30	Otacı	1
14	Kürkçüler	5	31	Kılıççı	1
15	Berberler	5	32	Demirci	1
16	Pabuççular	4	33	Cezveci	
17	Sandalcılar	4	TOPLAM		241

²⁸⁶ Hasan Kaleşi- İsmail Redžepi, "Kukli Beg i Njegove Zadužbine (Prizrenli Kukli Bey ve Vakıfları)", Çeviren: Fetnan Derviş, Prilozi za Orientalnu Filologiju, Sarajevo-1960, Sayı: VIII-IX, s.168. Michel Kiel, "Prizren", The Encyclopedia of Islam, Leiden-1995, c. VIII, s. 338.

²⁸⁷ T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 590 Nolu Defter, Sayfa No: 198, Sıra No: 179; Enver Dukagjini, "Türk-Osmanlı Devrinde Dukacinde (Metohiyada) Şehir Yerleşim Yerleri ve Zanaatlar", Çeviren, Priştine-1976, Sayı: XII, s.43-45.

Zanaatkâr gruplarının fonksiyonlarına göz atıldığında mal üretiminden hizmet üretimine, alım-satımdan madene, sağlık ve temizlik hizmetlerinden inşaata kadar geniş bir alanda faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Şehirde faaliyet halinde olan zanaatların sayısı hakkındaki Osmanlı verileri profesyonel alanda bir iş ayrımının yapıldığını gösterir. Bu durum şehir hayatı ile köy arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Kosova'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi zanaat-ticaret unsuru şehirlilerin % 43 gibi önemli bir kısmını oluşturuyordu.

Gündelik ihtiyaçları karşılayan ve bazıları ihracat yapan zanaatların bir kısmının kökeni Osmanlı öncesine kadar uzanır. Bazıları da ilk defa Osmanlı döneminde görülmeye başlanmıştır. Adı geçen zanaatların hangisinin Osmanlı öncesinde hangisinin Osmanlı sonrası yapılmaya başladığını belirlemek oldukça güçtür. Çünkü yerli ve yabancı kaynaklar bu konuda yetersiz kalmaktadır. Ancak tüfekçilik ve onunla bağlantılı zanaatların Osmanlı dönemime ait olduğu açıkça görülmektedir.

Zanaatların dini dağılımında ağırlık Müslümanlardaydı. Sadece kuyumculukta Hıristiyanlar baskındı. 27 terzinin 24'ü Müslüman, 3'ü Hıristiyan'dı. 17 ayakkabıcının 14'ü Müslüman 3'ü de Hıristiyan'dı. Yine 17 kazazdan 14'ü Müslüman 3'ü Hıristiyan'dı. Ayrıca 1 Müslüman ve 4 Hıristiyan kuyumcu vardı.²⁸⁸ Kuyumculuk zanaatı ile sonraları sadece Katolik Arnavutlar uğraşmışlardır. Ancak bu zanaatlarla uğraşan Sırplar da vardı.²⁸⁹

Yaklaşık 7 ile 12 zanaat kısmen ya da tamamen Hıristiyan unsurun elindeydi. Hıristiyanlar kuyumculuk, demircilik, kazancılık, tenekeçilik, boyacılık,

²⁸⁸ Selami Pulaha, "Krahinat Verilindore Të Sanxhakut Të Dukagjinit-Hasi Dhe Popullsia E Tyre Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XVI (XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Dukagin-Has Sancağının Kuzeydoğu Bölgeleri ve Bu Bölgelerdeki Nüfus)", Çeviren: Fetnan Derviş, Gjurmime Albanologjike, Seria E Shkencave Historike (Albanoloji Araştırmaları, Tarih Bilimleri Serisi), Prishtine-1974, c. II, s. 17–19.

²⁸⁹ Zagorka Markovic, "Kujundžijski Zanat u Prizrenu (Prizrende Kuyumculuk Zanaatı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Prishtine- 1964, Sayı: VII-VIII, s. 284.

abacılık, semercilik, kürkçülük ve alkollü ürünler gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı.²⁹⁰ Sonraki dönemlerde Müslümanlar da ayakkabıcılık, kuyumculuk, demircilik, pabuççuluk gibi zanaatlar da faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Fotoğraf 25: Gazi Mehmet Paşa Türbesi ve Pabuççular (RVÖK)

Sırp kaynakları zanaatlar hakkında kısıtlı bilgi vermektedir. Bu kaynaklarda sadece demircilerden, topraktan kap yapanlardan, zergelerden²⁹¹ ve voştana kuça'dan²⁹² bahsedilmektedir. XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri, 50 zanaattan ve bunlarla uğraşan 200'den fazla zanaatkârdan bahsetmektedir.²⁹³ Sırp döneminden kalma zanaatları isimlerinden anlamak mümkündür. Nitekim Müslümanların uğraştığı ve sayısı 17 civarında olan "şuster"ler²⁹⁴ ile 2 kişinin uğraştığı "opançar"²⁹⁵ Sırp döneminden kalma

²⁹⁰ Zija Shkodra, *Esnafët Shqiptare Shek. XV-XX (XV-XX. Yüzyıllarda Arnavut Esnafı)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran–1973, s. 64.

²⁹¹ Kuyumcu.

²⁹² Mum evi.

²⁹³ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Kosova'ya ait 8 adet mufassal tahrir defteri bulunmaktadır. Bunlardan 55 numaralı mufassal tahrir defteri Prizren'e aittir.

²⁹⁴ Ayakkabıcı.

²⁹⁵ Çarıkcı.

zanaatlardır. Ayrıca metal ve kuyumculuk da Orta Çağ Sırları'nın zanaatlarından biri olarak mütalaa edilmelidir. Zira her şeyden önce bu zanaatlarla 4 Hıristiyan ve sadece 1 Müslüman uğraşmaktaydı. Aynı durum terzilerde de mevcuttur. Müslümanlar bu zanaata Arapça olan "hayyat" kelimesini, Hıristiyanlar ise Farsça olan "derzi" kelimesini kullanmaktadırlar.

Hıristiyanlar arasında kürkçüler ve pabuççular da mevcuttu. Bu zanaatla her ne kadar Türk isimleri taşısada organizasyon bakımından feodal karakter taşır. Kökenleri Osmanlı öncesine kadar uzanır. Yukarıda bahsedilen "voştana kuça"dan başka bir mumcunun da bulunduğu görülmektedir. Öte yandan şehirde, yıllık geliri 3.333 akçe olan revgan²⁹⁶ ve mum ticaretinde kullanılan ana kantar kapan mevcutmuş.²⁹⁷

Osmanlı dönemindeki istikrar ile meslekte uzmanlaşma, ticaret ve zanaat gelişimini olumlu yönde etkiledi. Pazar ve mesleki kurallarının yerleşebilmesi amacıyla 1570 tarihinde Prizren Kanunnamesi kabul edildi. Kanunname ile birlikte tarım ürünlerinin değerleri, alım-satım ilişkileri belirlenmiştir. Ayrıca vergi, ağırlık, ölçü gibi piyasanın işleyişini kolaylaştıracak kararlar da kayıt altına alınmıştır.²⁹⁸

Prizren pazar piyasasının hacmi genişleyince tüccarlar ihracata yönelmiştir. Tüccarlar hem Avrupalı devletlerle hem de diğer Osmanlı şehirleriyle ticari münasebetlerini yoğunlaştırdılar. Hatta Prizren ve Kalkandelen ahalisinden bazı tüccar ve ameleler 1912'de Aydın Vilayeti'ne gelerek ticaretle uğraşmışsalar da umduklarını bulamayıp memleketlerine dönmüşlerdir.²⁹⁹ Yolların elverişsizliğine rağmen Prizren'in İşkodra ile olan ticari bağları daha sıklaştı. Osmanlı Devleti, İşkodra-Prizren yolunun bozuk kısımlarının bakım ve tamiri için her yıl Kosova Vilayet bütçesine para aktarmıştır.³⁰⁰

Bu dönemde Arnavutluk'un Balkan ülkeleriyle transit ticareti Prizren üzerinden yapılıyordu. Hatta ticareti kolaylaştırmak ve güvenilir ortamda

²⁹⁶ Parlak deri ruganın yerine Sırların kullandıkları kelime.

²⁹⁷ O. Zirojeviç, *a.g.m.*, s.2119.

²⁹⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul-1994, c. VII, 707-708.

²⁹⁹ BOA, *DH. MUİ*, 94/1-34.

³⁰⁰ BOA, *DH. İD*, 121-10; BOA, *DH. İD*, 44/1-13.

yapılması sağlamak için yollar üzerinde başta Kukli Mehmet Bey Kervansarayı olmak üzere birkaç kervansaray da inşa edilmiştir.³⁰¹ Arnavut limanları İşkodra ve Lesh'den Prizren'e kadar uzanan yolda 17 kervansaray vardı.³⁰² Kervansaraylar hem ticari güvenliğini sağlayan hem de canlandıran mekânlardı.

Fotoğraf 26: Mirihan Kervansaray (RVÖK)

Nüfusunun artmasına paralel olarak temel tüketim mallarına duyulan ihtiyaç da arttı. Buna bağlı olarak küçük çapta sanayileşme ve zanaatların sayısının artmasına kapı aralandı. Şehirdeki değişik iş kollarının ayakta durabilmesi halkın tüketim ihtiyaçlarına bağlıydı. Terziler, şayakçılar, debbağlar ve ayakkabıcıların yaşamı o dönemde tamamen buna bağlıydı.

XVI. Yüzyıl sonlarında Prizren zanaatçıları arasında en çok terziler bulunmaktaydı. Önceden beri var olan bu zanaat, zengin işlemleriyle meslekte ne kadar gelişmiş olduklarını gösterir.³⁰³ Osmanlı giyim-kuşam zevki, etkisini burada da göstermiştir. Geleneksel kıyafetlerini bir kenara bırakan bölge insanı koparan, yelek, entari ile yün dokumalar üzerine gümüş iple işlenmiş kaytanlı

³⁰¹ Dorde Mikic, "O Trgovini Kosova i Okolnih Krajeva (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kosova ve Çevresinin Ticareti)", Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova, br. XII, Seria B, Priştine–1974, s. 78.

³⁰² Michel Kiel, "Prizren", The Encyclopedia of Islam, Leiden–1995, c. VIII, s. 339.

³⁰³ Monografi, Kosovo-Kosova, Çeviren: Fetnan Derviş s. 302-303.

motifler bulunan kıyafetleri tercih ettiler.³⁰⁴ Meslekte o kadar ileri gittiler ki Prizren entarilerinin güzelliği tüm Balkanlar'da bilinir oldu.³⁰⁵

Fotoğraf 27: Soldan Sağa Doğru Prizrenli Müslüman Kadın Kıyafeti, Prizrenli Köylü Müslüman Erkek Kıyafeti ve Malisör Hıristiyan Kadın Kıyafeti (OABKVK)

Şayakçılar terzilerden sonra ikinci önemli meslek erbabıydılar. Prizren'de imal edilen "Arnavut kebesi"nin³⁰⁶ ünü nam salmıştı. Şayakçılar Evrenos Camisi'nin yakınlarında işlerini görürlerdi. Şayakçıların ürünleri şehrin en önemli çarşısı olan Arasta da satarlardı.³⁰⁷

³⁰⁴ Prizren hanımlarının sokak kıyafetleri şöyleydi: Bedeni ve kolları vücuda göredir. Belden aşağısı genişleyen etekleri dalgalı, yakası ve göğsü oymalı, kol ağızları ipek kaytanla süslenmiş siyah kalınca parlak pamuk kumaştandır. Saten başları beyaz keten havluyla örtülür. Bir değirmi tülbentle ağız ve çene kapanarak tepeden bağlanır. Başa havlu bağlanır. Bu havlu omuzları örterek önden aşağı feracenin üstüne bırakılır. Pabuç olarak da kanarya sarısı deriden çizme giyilir. Evlere girilirken çizme içeride bırakılır. Yaşmak, tülbent ve havlu sofada çıkarılır. Resmi kısa ziyaretlerde ferace ile oturulurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Leyla Saz, *Harem'in İç Yüzü*, Düzenleyen: Sadi Borak, İstanbul-1974, s.306-309.

³⁰⁵ Monografi, *Kosovo-Kosova*, Çeviren: Fetnan Derviş, s. 303.

³⁰⁶ Arnavut erkeklerin giydiği bedeni dar eteği dalgalanarak genişleyen kolsuz giyimdir. Dolama yine o biçimdedir. Fakat cepken gibi kolları omuzdan sarkar. Fakirlerinki çuha üzerine siyah ipekle nakışlanırdı. Ortahallilerinkine sarı klaptan karıştırılırken zenginlerinki ise kadifeden olurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: L. Saz, *a.g.e.*, s. 306-307.

³⁰⁷ Peter Kostic, *Prosvetno-Kulturni Zivot Pravoslavnih Srba u Prizrenu I Njegovoj Okolini U XIX. I Početkom XX. Veka (Prizren ve Çevresindeki Ortodoks Sırpların XIX. Yüzyılın Sonlarında*

Prizren'deki diğer önemli zanaatlardan biri de tabakçılıktır. Orta Çağ'dan itibaren deri işlenmesine ayrı bir özen verilmiştir. XVI. Yüzyılda Dubrovnikliler, Prizren'den deri alıp Venediklilere satıyorlardı. Osmanlı hâkimiyeti döneminde bu zanaat hızla gelişti. Bunu hem döneme ait Osmanlı kaynakları hem de Suzi Çelebi, Kukli Bey Vakfiyeleri ve Tapu Tahrir Defterleri'nde tabakçılarla ilgili çok sayıda kayda bakarak anlamak mümkündür.³⁰⁸ Daha sonraki yüzyıllarda da deri sektörü en önemli meslekler arasında yer almıştır. İpek dokumacılığı da müşahhas gelişme göstermiştir. Orta Çağ'dan itibaren üretilen ve çok revaç bulan bu tür dokumalardan çeşitli masa örtüleri, perde, çanta gibi ev eşyaları yapılıyordu.

Fotoğraf 28: Keçeci (RVÖK)

Fotoğraf 29: Tabakhane (RVÖK)

ve XX. Yüzyılın Başlarında Eğitim-Kültür Hayatları), Çeviren: Fetnan Derviş, Üsküp-1933, s.173.

³⁰⁸ Selami Pulaha, "Krahinat Verilindore Të Sanxhakut Të Dukagjinit-Hasi Dhe Popullsia E Tyre Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XVI ('XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Dukagin-Has Sancağının Kuzeydoğu Bölgeleri ve Bu Bölgelerdeki Nüfus)", Çeviren: Fetnan Derviş, Gjurmime Albanologjike, Seria E Shkencave Historike (Albanoloji Araştırmaları, Tarih Bilimleri Serisi), Prishtine-1974, c. II, s. 17

XVI. Yüzyılın sonunda zanaatçılar arasında kazazlar üçüncü büyük meslek grubuydu.³⁰⁹

Zamanla ekonomik gelişmeye paralel olarak esnaf örgütleri kuruldu. Gerçi Prizren zanaatkârları daha Osmanlı idaresinden önce örgütlemişlerdi. Şehirdeki ilk örgütlenmeye XIV. Yüzyılda rastlanır. 1348 yılında altı marangoz bir birlik kurmuşlar başlarına da Rayko Usta'yı getirmişlerdi.³¹⁰ Osmanlı yönetimiyle birlikte örgütlenme daha da profesyonelleşti. XVIII. Yüzyılda mutafçılar, tüfekçiler, bıçakçılar, kuyumcular kendi aralarında örgütlendiler.³¹¹ Bunlar arasında tüfekçiler bağımsız hareket eden ve diğer esnaf örgütlerinden ayrı bir birliktelik oluşturuyordu.³¹²

XVII. Yüzyıla kadar Prizren çarşı, pazar ve kervansaraylarıyla Balkanların en büyük merkezlerinden biriydi. XVII. Yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı Avusturya-Macaristan savaşları neticesinde Prizren'de sosyo-ekonomik hayat uzun bir süre durgunluk yaşamıştır. Şehrin canlanması XVIII. Yüzyıl sonları ile XIX. Yüzyıl başlarına denk gelir. Ticaret gelişmiş, zanaatlar tekrar eski önemini kazanmıştır. Bu ilerleme sayesinde Prizren çarşılarındaki iş hacmi iyice artmıştır.

XVIII. Yüzyıldan itibaren Prizren zanaatkârlarıyla ve onların yaptıkları işlerle tanınmaya başladı. Şehirde o zaman Osmanlı Devleti'nde mevcut zanaatların hemen hepsi iş görüyordu. XVIII. Yüzyılda mutafçılar, tüfekçiler, bıçakçılar, kuyumcular da örgütlendiler.

³⁰⁹ Selami Pulaha, "Krahinat Verilindore Të Sanxhakut Të Dukagjinit-Hasi Dhe Popullsia E Tyre Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XVI (XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Dukagin-Has Sancağının Kuzeydoğu Bölgeleri ve Bu Bölgelerdeki Nüfus)", Çeviren: Fetnan Derviş, Gjurmime Albanologjike, Seria E Shkencave Historike Albanoloji Araştırmaları, Prishtine-1974, c. II, s. 17.

³¹⁰ Milan Shuflaj, *Serbët dhe Shqiptarët (Sırlar ve Arnavutlar)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prishtine-1968, s. 51.

³¹¹ Hasan Kaleshi, "Shënime Nga e Kaluamja e Prizrenit Gjatë Periodës Turke (Türk Dönemi Boyuca Prizrenin Geçmişiyile İlgili Kayıtlar)", Çeviren: Fetnan Derviş, Përparimi, Prishtine-1961, Sayı: VII-VIII, s. 505.

³¹² Durdzica Petrovic, "Puškarski Zanat u Metohiji ('Metohiya'da Tüfekçilik Zanaatı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Vesnik Vojnog Muzeja JNA (Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nin Sesi, Belgrad-1955, Sayı:II, s. 203.

Fotoğraf 30: Değirmenci (RVÖK)

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. Yüzyılın başlarında tüm Kosova'da olduğu gibi Prizren'de de ekonomik ve sosyal alanda bazı değişiklikler meydana geldi. Para ekonomisinin, zanaat türlerinin ve uzmanlaşmasının gelişmesiyle birlikte pazara yönelik üretim arttı. Yaşanan bu süreç sonrasında şehirde hem iç ticaret hem de bölgeler arası ticaret gelişti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin müesseselerinin gündelik ihtiyacı karşılayamaması üzerine mali, siyasi ve askeri krizler büsbütün arttı. Tımar sisteminde yaşanan sıkıntı çiftlik sisteminin gelişmesine etki etti. Bu sistemin genişlemesine bağlı olarak büyük toprak sahipleri ortaya çıktı. Miri araziyi zamanla mülkleştiren yerel beyler, siyasi bir rakip olarak devletin karşısına dikildiler. Bunun yanında çiftlik sahipleri, gündelik taleplerin artmasıyla hem iç piyasada hem de dış piyasada köylüyü sömürmeye başlamışlardı.

Tüm bu sıkıntılara rağmen Prizren, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Balkanların en önemli zanaat ve ticaret merkezlerinden biri olmaya devam etti. XVI. Yüzyılda 300 dükkân varken XVII. Yüzyılda bu rakam 1.650'ye kadar yükselmiştir.³¹³ Şemsettin Sami, Kâmûsü'l A'lâm adlı eserinde XIX. Yüzyılda Prizren'de bin dükkânın varlığından söz etmektedir. Ş. Sami eserinin devamında Prizren'den şöyle bahsetmektedir: “esliha, mikrâz³¹⁴ ve kalemtıraş vesair çelikten mamul aletle gümüşten telkari-i mevadd işlemeğe mahsus

³¹³ Bedrush Shehu, “Një Raport J.Mylërit Për Kosovën Në Vitin 1838 (1838 Yılında J. Müller'in Kosova İle İlgili Bir Raporu)”, Çeviren:Fetnan Derviş, Kosova, Priştine-1976, Sayı: V, s. 73.

³¹⁴ Makas.

müteaddid karhaneleri, birkaç bağhanesi ve hayli işlek ticareti vardır.”³¹⁵ Özellikle zanaatların sayısının artmasıyla ticaret iyice ilerledi. Tabakçı, kuyumcu, tüfekçiler iç ve dış piyasanın taleplerini yerine getirmek için yoğun üretim yapıyorlardı. Şehrin tabakçıları bu amaca yönelik farklı özellikte derileri işliyorlardı. Meşin ve sahtiyan farklı öneme sahipti. Meşin koyun ve kuzu derisinden, sahtiyan ise keçi ve oğlak derisinden üretiliyordu. Tabakçılarının işledikleri derilerin en iyileri bunlardı.³¹⁶

Fotoğraf 31: Debağlar (RVÖK)

Meslekte uzmanlaşma, serbest rekabetin hızlanmasına sebep oldu. Bundan olumsuz etkilenen esnaflar, varlıklarını korumak için mücadele etmek zorunda kaldılar. Ancak ticaret kanunları ve fiyatlar, rekabetten doğan kâr marjları büyük bir hızla gelişmiştir. Küçük çapta üretim yapan esnafların tüm girişimleri karşılıksız kalmıştır.³¹⁷ Bu durum ilk önce özel mal üretimi alanında tekel hakkının kaybedilmesinde, sonra ucuz iş gücü temininde, çırak sisteminin bozulmasında görüldü. Gelişmeler serbest rekabete ortam yarattı. Sadece bir kişiye ait birçok dükkân vardı. Ekonomik sürece dayanamayan dükkânlar zamanla kapanmıştır. Direnmeye çalışan tüfekçi esnafı, kendilerini yenileyerek

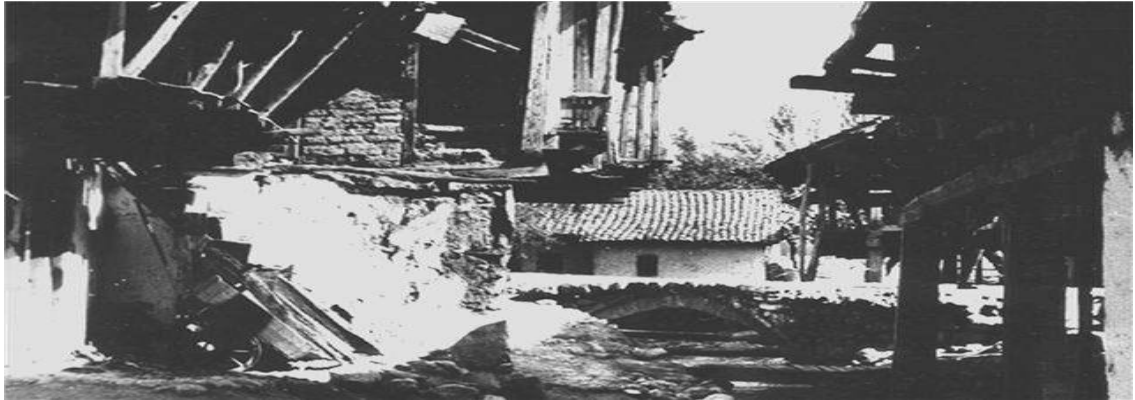
³¹⁵ Şemsettin Sami, “Prizren-Prizren Sancağı”, Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul -1899, s.1496.

³¹⁶ Kadri Halimi, “Tabački Zanat (Prizren'de Tabakçılık Zanaatı)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Priştine–1956, Sayı: I, s. 101.

³¹⁷ Z. Shkodra, a.g.e., s.313–314.

pazara ve ihracata uygun hizmet vermeye başladılar. Örneğin İbrahim Paşa Buşatlı, birden fazla dükkânı işleterek ayakta durmayı başarabilmişti.³¹⁸ Fransa'nın Priştine Konsolosu A.Vase bunu ilk fark edenlerden biridir. O, silah fabrikası olarak adlandırdığı Prizren'de tüfekçileri ilk kapitalist üreticiler olarak tanıtmaktaydı.³¹⁹ Böylece transit ticaret hızlandı. Ancak tüccarların çoğunun İşkodralı olması sebebiyle Prizrenli zanaatkârlar bu üretimden yeterince istifade edememişlerdir. Zira Prizren pazarını ve üretimi İşkodralılar yönlendiriyordu.³²⁰

Zanaatlar üretim usulüne göre belli bir plana göre yerleşiyorlardı. Etrafa pis koku yaydıkları ve hijyenik şartlara uymadığı için genellikle tabakhaneler şehrin dış kesiminde faaliyet gösteriyorlardı. Diğer meslekler şehrin merkezine doğru sırayla şu şekilde yerleşmişlerdi: öncelikle kuyumcular daha sonra tüfekçiler ve kazancılar geliyordu. Diğer zanaat erbapları ise daha çok Bistriça Nehri civarındaydılar. Fırıncılar çarşı merkezi dışında mahalle aralarında çeşme yakınlarına serpilmişlerdi Nalbantlar ise Prizren'in önemli giriş ve çıkış noktalarında iş tutmuşlardı.

Fotoğraf 32: Tabakhane Mahallesi (RVÖK)

³¹⁸ Petrika Thëngjilli, "Karakteri Dhe Vendi i Kryengritjeve Popullore Të Viteve '30 Të Shek. XIX. Në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare (XIX. Yüzyılın 30'lu Yıllarındaki Halk Ayaklanmalarının Karakteri ve Arnavut Milli Hareketlerindeki Yeri)", Studime Historike, Tiran-1980, Sayı: IV, s.154.

³¹⁹ Ymer Jaka, "Një përfaqësues i Napolionit në Prishtinë (Napoleon'un Priştine'deki Bir Temsilcisi)", Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Priitina-1974, Sayı: III, s. 422.

³²⁰ Petrika Thëngjilli, "Lufta e Armatosur Kundër Zbatimit Të Reformave Centralizuese Osmane Në Shqipëri 1836-1839 (Osmanlıların Merkezileştirme Reformlarının Arnavutlukta Uygulanmasına Karşı Silahlı Mücadele)", Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike(Tarih Araştırmaları), Sayı:III, Tiran-1979, s. 184-185.

3.1.2- Ticaret

Prizren'in tahrir kayıtları, şehrin XVI. Yüzyılın ikinci yarısındaki ticaretinin yerli tüccarların elinde olduğunu gösterir.³²¹ Osmanlı hâkimiyeti süresince Prizren'deki Dubrovnikli tüccarların ticari faaliyetleri ile ilgili bilgilerimiz kısıtlıdır. Sadece etraftaki köylerden hayvan ve hayvan ürünlerini satın aldıkları bilinmektedir. Şehrin sancakbeyi, şehirde yünden başka hiçbir ürünün satılmaması emrini vermişti. Emirde belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin kararı ile Dubrovnik'e devletin çeşitli yerlerinden balmumu, kurşun, sahtiyan, dokunmuş kumaş ve tereyağı satılıyordu.³²²

XVII. Yüzyılın sonlarında bile Prizren'deki en önemli üretim şarap, silah ve deri sektörlerindeydi. En çok da bunlar ihraç ediliyordu.³²³ Yün ve balmumun ihracatı ise daha azdı. 1749 yılının Haziran ayında Prizrenli tüccar Mula Zeynel İşkodra'ya 90 deng³²⁴ yün götürdü. Ayrıca aynı yılın Ağustos ayında Mehmet bin Tahir ile arkadaşı Domentor İşkodra'ya 28 deng yün ve balmumu sattılar.³²⁵ 16 Nisan 1776 yılında Anton Boriç, Halil Aga ve Prizrenli diğer arkadaşları, İşkodra'daki Marin Marine 32 deng yün göturdüler.³²⁶ Aynı yılın Eylül ayında adı geçen tüccara 43 deng yün daha verdiler.³²⁷ Bunun yanında Prizren de günlük ihtiyaçları ile Avrupa da üretilen ürünleri İşkodra'dan satın alıyordu.³²⁸

Prizren'in İşkodra'nın yanında Makedonya, Belgrad, Sarayova ve Bosna'nın diğer bölgeleriyle daimi ticari ilişkileri vardı.³²⁹ İşkodra yolunun

³²¹ S. Pulaha, a.g.m., s. 17.

³²² Hasan Kaleshi, "Shënime Nga E Kaluamja e Prizrenit Gjatë Periodës Turke (Türk Dönemi Boyuca Prizrenin Geçmişiyile İlgili Kayıtlar", Çeviren: Fetnan Derviş, Përparimi, Priştine-1961, Sayı :VII-VIII, s.504-505.

³²³ Marijan Prenkaj, *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekulit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine-1998, s. 56.

³²⁴ 50 top, 20 çile veya bir beygir yükü.

³²⁵ Stavro Naçi, *Shqipëria e Veriut Në Shekullin XVIII. (Letra Të Zëv. Konsujve Venedikas Të Shkodrës)1706-1756 (XVIII. Yüzyılda Kuzey Arnavutluk İşkodra Konsolos Yardımcılarının Mektupları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran-1976, c. I, s. 284-289.

³²⁶ S. Naçi, a.g.e., s. 39.

³²⁷ S. Naçi, a.g.e., s. 120.

³²⁸ Z. Shkodra, a.g.e., s. 312.

³²⁹ D.Mikic, a.g.m.,s. 76-96.

önemine binaen sürekli açık tutulmuş ve onarılmıştır.³³⁰ Güvenliğin sağlanması için güzergâh üzerindeki kaleler sık sık tamir edilmiştir.³³¹ Yol ve kalelerin tamir ve inşaat işlerinin hızlanması için Kosova Vilayeti'nin bütçesine para gönderilmiştir.³³² Arşiv vesikalarında bozuk yolların ecnebilere karşı mahcubiyete yol açtığından da bahisle bozuk yollar süratle düzeltilmeye çalışılmıştır.³³³ Sahtiyan üretimi için kurutulmuş deriler Makedonya'ya ihraç ediliyordu. Andrea İgumanov, Prizren tüfeklerini Belgrad'a satıyordu. Silahtan önce de Belgrad'a kurutulmuş et götürürdü.³³⁴ Prizren tüccarlarının Sırbistan'da dükkânları vardı. Örnek olarak Prizrenli Petar'ın, Sava Nehri'ne yakın bir yerde deposu vardı. Zaman zaman kendi kullansa da bazen de kiraya veriyordu. Hatta bir keresinde rakı depolaması için dükkânı Nastas Kuzmanoviç isimli bir şahsa kiraya vermişti.³³⁵ Ayrıca Prizren tüccarları devamlı Sırbistan panayırlarını ziyaret ederlerdi. Elbette Sırp tüccarlar da Kosova panayırlarına iştirak ediyorlardı. Ayrıca Prizrenli tüccarlar Valyevo, Belgrad, Aleksinac panayırlarına da katılırlardı.³³⁶

Sırbistan'a satılan başlıca ürünler şunlardı: Kenevir tohumu, zeytin, meşin, sahtiyan, değirmen taşları, beygir, öküz, koyun, eşek, kil kap, uzun namlulu tüfekler, tüfek çakmak taşları, iç yağı, balmumu, yün, tabanca, tütün ve tavşan derisiydi.³³⁷ Beygir, keçi, rakı, tuz, şarap, bal, katran, taze sebzeler, üzüm, tütün, mısır, bakır gibi ürünler Sırbistan'dan alınan mallar arasındaydı.³³⁸

Prizren'in transit ticareti Avusturya-Macaristan'a kadar uzanıyordu. Yün, XVII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Belgrad aracılığıyla Almanya'ya kadar

³³⁰ BOA, A. MKT. MHM, 737-42.

³³¹ BOA, İ. AS, 34-1318 N-10.

³³² BOA, DH. İD, 44/2-2; BOA, DH. İD, 44/2-9; BOA, DH. İD, 44/2-10.

³³³ BOA, DH. MUİ, 103-1-25.

³³⁴ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 79-80.

³³⁵ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 80.

³³⁶ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 83-94.

³³⁷ D. Mikic, "Trgovačke veze Kosova sa Srbijom, Austrijom i Vlaškom u XIX. Veku ("XIX. Yüzyılda Kosova'nın Sırbistan, Avusturya ve Romanya'yla Ticari İlişkileri)", Çeviren: Fetnan Derviş, Zbornik Filozofskog Fakulteta, Prištine-1971, c. VIII, s. 435.

³³⁸ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 435.

gönderiliyordu.³³⁹ XIX. Yüzyılın ilk yarısında Prizren'den Budapeşte'ye sahtiyan, Viyana'ya ise meşin ihraç ediliyordu.³⁴⁰ Ekonominin çok yönlü gelişmesinin sonucu olarak Prizren, büyük bir merkeze dönüştü. Marin Bici 1610 yılında şehirde İtalya köylerindeki gibi büyük avlulu evlerin olduğunu ve Üsküp haricinde “Balkanlarda bundan başka böyle bir şehrin olmadığını” yazar.³⁴¹ Gjergj Bardhi, 1639 yılındaki Prizren'den bahsederek şehrin 22 Katolik, 22 Ortodoks ve 3.000 Müslüman haneden oluştuğunu ifade eder. Pjetër Bogdani'nin kayıtlarına göre Prizren'de 1689 yılında şarap, deri ve fişekçi zanaatıyla ünlü 300 dükkân vardı.³⁴²

Fakat zanaat-ticaret ekonomisinin gelişmesine rağmen önemli bir kısmı para-mal ekonomisine geçmeyerek, tarım ekonomisine bağlı kalmaya devam etti. Bunu tarım ürünlerinden onda bir -öşür- vergisinin kayıtları göstermektedir. Bu yükümlülükler yerlileriyle beraber Osmanlı hâkim sınıfı için önemli kaynaklar sunmakta ve büyük gelir elde edilmekteydi.³⁴³ Prizren'de zanaatçılık ve ticaret ekonominin tüm yükünü çekerek pazara yön veren iki ana sektör olarak Sanayi İnkılâbı'na kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak daha sonraları esnaf örgütünün yavaş çözülmesi, kapitalist unsurların girmesiyle çöküş dönemi başlamıştır. Ticaret de ileriki yıllarda bundan nasibini alacaktır.

3.1.3- Prizren Çarşısı ve Pazarları³⁴⁴

Prizren çarşıları, kendi içinde atomize olmuş bir bütünlük taşırdı. Dükkânların bir merkez etrafında toplanması ve zanaatçıların faaliyet kollarına

³³⁹ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 440.

³⁴⁰ D. Mikic, *a.g.m.*, s. 440.

³⁴¹ İnjac Zamputi, “*Relacione Mbi Gjendjen e Shqipërisë Veriore e Të Mesme Në Shekullin XVII, I, II, 1610-1650 (XVII. Yüzyılın Ortalarında Kuzey Arnavutluk'taki Durum)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, USHT- IHGJ (Tiran Devlet Üniversitesi Tarih ve Dil Enstitüsü), Tiran-1963, s. 169.

³⁴² İ. Zamputi, *a.g.m.*, s. 97.

³⁴³ Z. Pulaha, *a.g.m.*, s. 15-22.

³⁴⁴ Pazar, panayır ve haftalık pazar birbirinden farklı kavramlardır. Pazar, panayırdan farklıdır. Bu iki kavram arasındaki temel fark, panayır yılda bir, iki veya üç kere toplanırken, hafta pazar genellikle haftada bir defa toplanmakta ve birkaç saat veya bir gün sürmektedir. Panayırın uluslararası boyutu varken haftalık pazar yereldir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Akif Erdoğan, *Ondokuzcu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir-1999, s.2.

göre sıralanması Osmanlı dönemi öncesinde de var olan bir gelenektir. Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi, Prizren'de dükkân ve pazar meydanlarının belli bir yerde birbirine yakın veya karşı karşıya olarak düzenlendiğini açıkça gösterir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında şehirde Şadırvan, Arasta, Tabahana ve Bajdarhana olmak üzere dört ana çarşı vardı.³⁴⁵ En büyükleri Arasta ve Şadırvan Çarşılarıydı. Bu iki çarşı büyüklüklerinden dolayı içinde çeşitli küçük çarşılar vardı. Küçük çarşılar kendi aralarında kuyumcular³⁴⁶, tüfekçiler, bıçakçılar, makasçılar, demirciler, kazancılar, nalbantlar, boyacılar, saraçlar³⁴⁷, nalıncılar, meyhaneciler, kiraathaneciler, semerciler, tabaklar, terziler ve kasaplar gibi bölümlere ayrılıyordu.

Fotoğraf 33: Prizren Çarşı (RVÖK)

Şadırvan Çarşısı, Taş Köprü yakınında Bistriça Nehri'nin sağ tarafında bulunuyordu. Şadırvan ismini altı lüleden su akıtan şadırvan'dan almıştır. Şadırvanın etrafı küçük çarşılarla doluydu. Şadırvan'ın güneyinde Külhan Pazarı, batısında Kuyumcular, Tüfekçiler³⁴⁸, Bıçakçılar, Makasçılar, Semerciler,

³⁴⁵ Enver Dukagjini, "Vetitë Politike-Administrative të Prizrenit ('Prizren'in Siyasi-İdari Nitelikleri'", Çeviren: Mehtap Şimşek, Kosova, Priştine-1974, s. 19.

³⁴⁶ Zagorka Markovic, "Kujundžiski zanat u Prizrenu ('Prizrende Kuyumculuk Zanaatı)", Çeviren : Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Priştine-1964, Sayı: VII-VIII, s. 413-416; D. Petrović, a.g.m., s. 172-188; K. Halimi, a.g.m., s. 17-113; H.Kalesi-İ .Redžepi, a.g.m., s. 157-168.

³⁴⁷ Bistriça Nehri'nin sağ tarafında sırasıyla Taş köprü, Kukli Bey ve Evrenos Bey Camileri yakınlarında.

³⁴⁸ Bistriça Nehri'nin sol tarafında Şadırvan yakınlarında.

Nalbantlar ile Papaz Çarşıları, kuzeyinde Taşköprü ve Demirciler, Boyacılar, Yemenciler, Kazancılar Çarşıları, doğusunda Arasta Kapalı Köprüsü ve Çarşısı vardı. Bu çarşı ve pazarlara açılan sokak ve caddeler Şadırvan'da kesişirdi. Bu çarşının yanında "Külhan" denilen pazaryerinde, meyhaneciler, kıraathaneciler bulunmaktaydı.³⁴⁹

Fotoğraf 34: Şadırvan Çarşısı'ndan Bir Görünüm (RVÖK)

Şadırvan Çarşısı, Taş Köprü aracılığıyla Kestaneciler, Kasaplar, Demirciler, Boyacılar, Kazancılar, Saraçlar, Nalıncılar Çarşıları'yla bağlantı kurmaktaydı. Ayrıca Arasta Köprüsü aracılığıyla da Arasta Çarşısı, Zahire-Süt-Sebze Pazarları, Terzi ve Bajdarana Çarşıları'yla irtibat sağlamaktaydı.

Fotoğraf 35: Saraçlar Çarşısı'nın Bugünkü Hali (YYÖK)

2007 yılının Ağustos ayında Prizren'de alan araştırması için bulunduğum dönemde Prizren sakinleri, Papaz Çarşısı'nın yerinin Ortodoks Hıristiyanların Aya Corce Kilisesi ile Katolik Hıristiyanların Jupa Mariya Kilisesi arasında olduğunu belirtmişlerdi. Çarşı, adını hem kiliselerden hem de mum evlerinin varlığından do-

³⁴⁹ D. Petrovic "Prilog Prilog Datiranju Jatagana, Prema Mestu Izrade(Yapım Yerine Göre Yatağanların Tarihlendirilmesine Bir Katkı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nin Sesi, Belgrad-1956, Sayı:III, s. 173; Z. Markovic, a.g.m., s.386; D. Petkovic, a.g.m., s.85.

layı Müslümanlarca yaftalamıştır. Arasta Çarşısı'nda olduğu gibi Papaz Çarşısı'nın da dört büyük kapısı vardı. Bu kapılar akşamüzeri kepenklerini kapatırdı. Gün boyunca ise kapıların yanında, görevleri gelenlere kapıyı açmak olan bekçiler duruyordu. Papaz Çarşısı'nın bedesteni 1864 yılında yanmıştır.³⁵⁰

Fotoğraf 36: Külhan (Çülhan) Çarşısı'ndan Bir Görünüm (RVÖK)

Bahsettiğimiz büyük çarşıların yanında Kaçanik, Külhan ve Bajdarana Çarşıları da bulunmaktaydı. Külhan Pazarı, Sinan Paşa Cami yanındaki ve arkasındaki sokaklardaydı. Burada ikinci el eşyalar, hurdalar, el işleri ve dokuma bezleri satılırdı. Daha sonra pazarın yeri değiştirilerek bugünkü Muhacir Mahallesi'nde Melamiler Tekkesi'nde Çarşamba günleri kurulmaya başlanmıştır. Külhan ya da kadınların pazarında kadın kıyafetleriyle ilgili bütün ürünler satılırdı. Pazarın üstünde, Katolik kilisesinin yakınlarında yumurta ve tavuk satımı yapılırdı.³⁵¹ Gazi Mehmet Paşa Hamamı yanında süt, zahire, sebze ve meyve pazarları kurulmaktaydı.

³⁵⁰ P. Kostic, *a.g.e.*, s. 173.

³⁵¹ E.Dukagjini, *a.g.m.*, s. 19–20; Z. Shkodra, *a.g.m.*, s. 55.

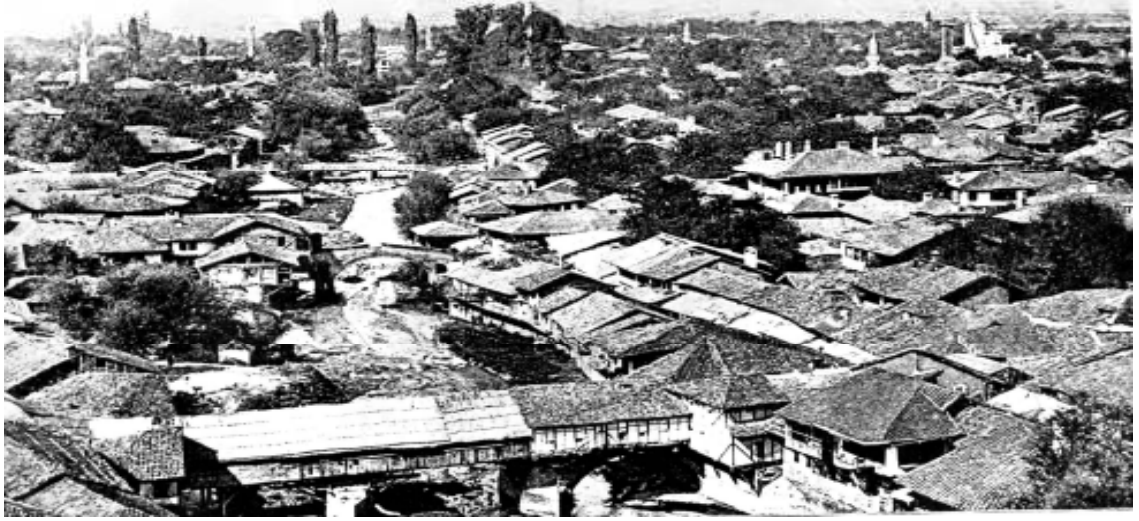
Fotoğraf 37: Saraç Ustası (RVÖK)

Prizren'de Osmanlı döneminde mevcut çarşılar yanında yenileri de kurulmuştur. Bu çarşılar, şehrin sosyo-ekonomik yapısını büyük çapta değiştirmiştir. Çarşılar genellikle merkezde ve kavşaklarda kurulmuştur. Arasta Çarşısı bu tür çarşıya örnek teşkil eder.

Fotoğraf 38: Külhan (Çülhan) Çarşısının Bugünkü Görünümü (YYÖK)

Arasta Çarşısı, Prizren'de geniş bir alana yayılmıştır. Bir tarafı kale eteğinden başlayarak Bistriça Nehri'ni geçtikten sonra Varoş Mahallesi'ne kadar uzanıyordu. Diğer tarafı ise Terzi Memi Mahallesi'nden başlayıp, Sinan Paşa Mahallesi'nden ve Arasta Köprüsü'nden geçerek Arasta Mahallesi'ne kadar serpiliyordu. Çarşının bu bölümde kurulmasına ve gelişmesine en büyük etken Bistriça Nehri'dir. Çünkü günlük su ihtiyacı buradan karşılanıyordu. Ayrıca su temizlik için de vazgeçilmez bir maddeydi. Daha sonra çarşı yan sokaklara doğru genişlemiş ve irili ufaklı birçok çarşı daha kurulmuştur.

Fotoğraf 39: 1875 Yılında Arasta Kapalı Çarşısı ve Köprüsü (RVÖK)

Esnaf grupları şehir içi ölçeğinde farklı alanları seçmişti. Sinan Paşa Camisi'nin önünde geçen kanal ile Bistriça Nehri arasına pabuççular yerleşmişlerdi. Şadırvan'dan bugünkü "Dubrovnik" sokağına kadarki alana da genellikle alkollü içecekleri satan dükkânlar bulunurdu.³⁵² Yukarıda sözedilen pazar ve çarşılardan başka Prizren'de mala göre özelleşmiş pazarlar da yer alırdı. Örnek olarak hamam yakınındaki pazar meyve ve yün için ayrılmıştı. Bunun yanında sebze ve süt ürünleri pazarı da bulunuyordu. Hububatın her çeşidi satılırdı. Bunların haricinde değişik ürünlerin satıldığı Tabahana, odun ve davarın satıldığı Bajdarhana Pazarları da vardı.³⁵³ Fırıncılar ise çarşıların dışında, bilhassa şehrin mahallelerinde, genellikle çeşme yakınlarında bulunurdu. Nalbantların iş yerleri şehrin önemli giriş ve çıkış noktalarında bulunuyordu. Genelde bütün çarşılar merkezde bulunurken debbağlar, Aşağı ve Yukarı Tabakhane'de iş görüyorlardı. Merkeze uzak kalan bu çarşılar şehrin batısında yer almıştı.³⁵⁴ Bu özellik hijyenin şehir için önemini yansıtır niteliktedir.

Çarşıların kapanmasına sebep olanlar şiddetle cezalandırılmıştır. Örneğin 1912'de Balkan Savaşları'ndan kısa bir süre önce böyle bir davranışta bulunan

³⁵² Dobrila Milojevic, Britvarski "Zanat u Prizrenu (Prizren'de Bıçakçılık Zanaatı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohija (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Priştine–1959, Sayı: V, s. 175.

³⁵³ Peter Kostic, *Crkveni Život Pravoslavnih Srba u Prizrenu i Njegovoj Okolini u XIX Veku (Prizren ve Çevresindeki Ortodoks Sırpların XIX. Yüzyılda Kilise Hayatları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Üsküp–1933, s. 173.

³⁵⁴ E. Haskuka, a.g.e., s. 187.

ve halkı kıskırtan Belediye Reisi Hacı Rifat Efendi firar etmek zorunda kalmıştı. Diğer elebaşları da yakalanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.³⁵⁵ Avusturya'nın bölgede entrika yaratıp karışıklık çıkartmak amacıyla Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında alış-veriş yapılmadığına dair iddialar hemen tahkik edilerek neticelendirilmiştir. Prizren ve Rahofça'da Katoliklerin kepenk kapatma eylemi Mutasarrıfın ve Belediye Reisi'nin devreye girmesiyle tatliya bağlanmıştır.³⁵⁶ Bu örnekler Kosova ve Prizren'deki yöneticilerin çarşı pazar ekonomisi konusunda ne kadar hassas olduğunun önemli bir işaretidir.³⁵⁷

Prizren'in çarşılar çok erkenden açılırdı ve hava kararınca kadar da kapatılmazdı. Cuma günleri Müslümanlar, Pazar günleri de Hıristiyanlar dükkânlarını açmazlardı. Dükkânların çoğu tek katlıydı. İki katlı dükkân parmakla gösterilecek kadar azdı. Çarşıda dükkânların çoğunun özel yapılmış depoları vardı. Dükkânlar merkezde yer aldığı için fiyatları çok pahalıydı. Prizren'de insanların çoğu zanaatkârlıkla uğraştığı için onların kökeninden gelenler soyadlarını bu mesleklerden almışlardır.³⁵⁸ Pazarın kurulduğu gün çarşıda ticaret canlılık kazanırdı. Farklı yerlerden gelen insanlar pazara katılırdı. Bazı köylüler un, peynir gibi kendi ürettiklerini satarlardı. Ayrıca köylüler yastık, döşek, çeşitli dokumalar, yün, yumurta, Çingeneler ise maşa ve saç gibi ürünler satarlardı. Pazarlar çok kalabalık olurdu. Pazar günleri dükkânlar 200 ile 500 kuruş arası para kazanırdı. Normal günlerde ise kazançları 50 kuruşu geçmezdi.³⁵⁹ Tellallar güçlü sesleriyle insanları pazara davet ederlerdi.

Her çarşıda bir kahveci bulunurdu. Kahveci 20 ya da 30 dükkâna cezvelerle kahve satardı. Dükkâncılar kahvelerini dükkân önlerinde (kepenkler) içerek işleriyle ilgili sohbet ederlerdi. Burada büyük güçlerin siyaseti de konuşulurdu. Bu haberler Selanik ya da Üsküp'ten gelirdi. Ancak daha çok belediye meseleleri konuşulurdu ki bu meseleler önce çarşıda sonra belediyede

³⁵⁵ BOA, *DH. EUM*, 21–5.

³⁵⁶ BOA, Y. MTV. 308–54.

³⁵⁷ BOA, Y. MTV. 259–34.

³⁵⁸ Zija Shkodra, *Esnafët Shqiptare Shek. XV-XX (XV-XX. Yüzyıllarda Arnavut Esnafı)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran–1973, s. 34.

³⁵⁹ Skender Rizaj, Prizren, "Prizren Prej Tanzimatit Deri Te Lufta e Pare Ballkanike 1839 – 1912 (Tanzimat'dan Birinci Balkan Savaşına Kadar Prizren (1839 – 1912))", Çeviren: Mehtap Şimşek,

çözülürdü. Dolayısıyla çarşı şehre sadece ticaret ile değil, kamusal gündemin tartışılma alanı olmasıyla da katkı sağladı

Çarşılar bazen “kulüp” görevini görürdü. Farklı görüşteki insanlar burada bir araya gelirlerdi. Genellikle yaşlıların ve gençlerin oluşturduğu iki grup ortaya çıkardı. Yaşlılara “çorbacı”, gençlere “acemi” denilirdi. Çorbacılar şehrin zenginleri ve muhafazakârlarıydı. Ancak bu durum Osmanlı-Rus Savaşına (1877–1878) kadar devam etti. Çünkü savaştan sonra Kosova’da zenginlerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. En zengin olanların dahi 1.000 altını vardı. Savaşa kadar ticaret Arnavut, Yahudi, Sırp ve Ulahların elinde iken, bundan sonra Arnavut muhacirlerinin eline geçti. Çorbacılar her zaman gençlerden saygı görmeyi umarlardı. Bunlar devlet ve yerel idarelerle ilişkilerini sıcak tutmaya çalışırlardı. Gençler yeniliklere açık ve girişimciydi. Onlar yaşlılara saygı gösterirlerdi. Acemiler meclise üye olabilmek için uğraşırlardı. Çünkü bu durum onlar için büyük bir itibar kaynağıydı.

Ticaret ve zanaatın canlanması bölgesel ticaretin gelişmesine imkân verdi. Ekonomik zenginlik sayesinde Prizren, çarşılarıyla sürekli işleyen zengin bir ticaret ve zanaat şehri haline geldi. Şehir ve köy ekonomisinin canlanmasıyla yıl içinde çeşitli bayramlarda toplanan panayırlar önemli yer tutmaya başladılar. Prizren’de Orta Çağdan beri, yılda dört panayır yapılırdı³⁶⁰. Bu gelenek Osmanlı döneminde de devam etti.³⁶¹

3.1.4- Arasta Çarşısı ve Kapalı Köprüsü

Balkanların en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Prizren’de yukarıda belirttiğimiz gibi pek çok çarşı vardı. Bunlar arasında en çok bilineni Arasta Çarşısı’dır. Dolayısıyla büyüklüğü ve işlekliliği bakımından Arasta Çarşısı’nı özel olarak incelemeyi uygun gördük. Arasta Çarşısı, Sinan Paşa Camisi’nin kuzey

³⁶⁰ Onsekizinci ve Ondokuzuncu yüzyıllarda, Osmanlı hafta pazarları ve panayırları, hem Anadolu’da hem de Rumeli bölgelerinde olduğu kadar, Arap topraklarında ve Ege Adaları’nda da kurulmaktaydı. Ancak Rumeli bölgesi, hem sayısal hem de hacim olarak panayırların en çok kurulduğu ve yayıldığı alan olarak belgelerde belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M.A. Erdoğan, a.g.e., s.3; Konstantin Jirecek–J.Radonic, *İstoriya Srba (Sırpaların Tarihi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad-1952, c. II, s. 190.

³⁶¹ Zija Shkodra, *“Kontribut Për Historinë E Panairëve Shqiptare Kontribut (Arnavut Fuarlarının Tarihi Gelişimine Bir Katkı)”*, Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Priştine-ty, s. 152-153.

doğusundan başlayarak Arasta köprüsü boyunca hububat pazarının doğusuna kadar uzanırdı. Prizren'in en eski ve merkezi kısmında bulunan çarşıda XVI. Yüzyılda 33 hane, 41 dükkân, 1 cami ve 1 kervansaray vardı.³⁶²

Fotoğraf 40: Arasta Kapalı Çarşısı ve Köprüsü ve Sinan Paşa Camii (RVÖK)

Arasta Çarşısı zanaat türlerine göre saraçlar, bıçakçılar, terziler kazancılar olmak üzere birkaç bölüme ayrılmıştır. Şehrin güney sınırını oluşturan Arasta çarşısı yıkılana kadar ticari faaliyetin merkezi konumundaydı. Bu hareketlilik Osmanlı döneminde de devam ederek hem çevresini hem de Arasta Mahallesi'ni şekillendirmiştir. Hatta 1878 Prizren İttihat Cemiyeti toplantısı için gelenler bu mahallede misafir edilmiştir. Çarşı ve kompleksi, Prizren-Kalkandelen yolu yapımı dolayısıyla Prizren Belediye Meclisi'nin 5 Eylül 1957 tarihli 37015 numaralı kararı ile 1968 tarihinde Sırlar tarafından yıkılmıştır.³⁶³ Kompleksten sadece Arasta Camisi'nin minaresi kalmıştır.³⁶⁴

³⁶² Esat Haskuka, *Bridge, Street Market, Mosque, and Arasta Quarter*, Prizren-1999, s.73.

³⁶³ E.Haskuka, *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, s.12.

³⁶⁴ Bu mahallenin halkı oldukça yüksek milli duygulara sahipti. 1878 yılında toplanan Prizren İttihat Cemiyeti için Arnavutluğun dört bir yanından gelen delegeleri içtenlikle misafir etmişlerdi. Bundan dolayı mahalle halkını cezalandırmak bekleyen Sırlar, uygun zamanı beklediler. Bekledikleri fırsat yetmiş yıl sonra ellerine geçti. Fırsatı değerlendiren Sırlar, Arasta Camisi'nin minaresi dışındaki her şeyi yıktılar. Belgradta yaşayan Prizrenli Stanko Mandiq yıkımın mimarıydı. O, ilgili kişilerle çalışmış ve işbirliği yapmıştı.

Sırp-Slav milliyetçileri ve şovenistlerin Prizren İttihadi'nin yapıldığı ve Arasta da bulunan diğer Arnavut milli mimarisiyle ilgili binaları yıkım düşüncesi çok eskiydi. Fakat bu düşüncelerini, Prizren vadisini takip ederek Doganj ve Kalkandelen'e yönelen eski yolu 1956 yılında yeniden inşa sırasında gerçekleştirdiler. Bu amaçla bütün teçizatı ile asker, geceleyin projektör ışıklarıyla bile çalıştı. Hamza'nın Kahvehanesi, Davut'un evi, Nuridin Shero'nun evinin büyük bir kısmı, Kazım ve Murat Kazazi kardeşlerin evi, Abdül Kazazi'nin yün yıkama dükkânı harabeye çevrildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Esat Haskuka, *Bridge, Street Market, Mosque, and Arasta Quarter*, Prizren-1999, s.75.

Fotoğraf 41: 1957 Yılında Yıkılan Arasta Camii'nin Geri Kalan Minaresi (YYÖK)

Prizren su açısından hem Kosova hem de Balkan Yarımadası'nın en zengin şehridir. Arasta şehrin su bakımından en önemli yerlerinden biriydi. Buranın yakınında çok sayıda dere akardı. Arastanın yanından ve içinden çok sayıda su kanalı geçirdi. Çok sayıda çeşme de vardı. Bu civardaki evlerin bahçelerinden bir veya iki dere geçirdi. Arastanın yıkılmasıyla bu dereler de kaybolmuştur.

Fotoğraf 42: Arasta Köprüsü (RVÖK)

Bistriça Nehri tarafından Prizren'in iki eşit parçaya ayrılması çok sayıda köprü yapımını gerekli kılmıştı. Farklı zamanlarda nehir üzerine on civarında köprü inşa edilmiştir. Bunlardan biri de Arasta'nın üstü kapalı köprüsüdür. Arasta kelimesi Farsça örtülü, kapalı anlamındadır. Kötü hava koşullarına karşı bir tedbir olarak yapılmıştır. Çok farklı işyerlerinin bulunduğu köprü'nün üzeri kapalıydı.

Fotoğraf 43: Prizren Kalesi ve Kalealtı Mahallesi (RVÖK)

Arasta, kapalı köprüsü ile birçok mahalle ve çarşığı birbirine bağlamaktaydı. Şadırvan'ı, Dar'ül Muallim'i, Külhan Pazarı'nı,³⁶⁵ Kale ve Kalealtı Mahallesi'ni, Yavuz Mehmet Efendi Mahallesi'ni, Bistriça Nehri'nin sol tarafını, Arasta Çarşısı'nı ve Kukli Mehmet Bey Kervansarayı'nı (Mirihan), Kazancılar, Boyacılar, Bıçakçılar Çarşıları arasında geçiş noktasıydı. Yine Hububat Pazarı, Gazi Mehmet Paşa Hamamı ve Bistriça Nehri'nin sağ tarafı Arasta Köprüsü'yle bağlantı kurmaktaydı.³⁶⁶ Bundan dolayı köprü 1913'e kadar ulaşıma kapalıydı. Köprü'nün yanı başında aynı isimle anılan çarşısı bulunuyordu. Çarşı, Sinan

³⁶⁵ Daha çok el işlerinin satıldığı Külhan Pazarı önceden Sinan Paşa Camisi'nin güneydoğusunda bulunuyordu.

³⁶⁶ E.Haskuka, *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, Prizren–1999, s.14

Paşa Camisi'nden başlayarak Arasta Köprüsü geçildikten sonra Arasta Camisi'ne kadar uzanıyordu. Köprünün banisi bilinmemektedir.

Ancak Yemen Fatihî Sinan Paşa'nın babası Ali Bey'in, Taş Köprüyü 1510'lu yıllarda yaptırdığına göre Arasta Köprüsü de aynı kişi tarafından yaptırılmış olabilir. Arasta Köprüsü'nden kuzeye doğru Aziz Kora'nın dört taşlı değirmenine su akıyordu. Aynı suyu Şaban Daraçoğlu da kullanıyordu.³⁶⁷ En zengin tüccar ve zanaatçıların bulunduğu bu çarşı, işleklığı bakımından diğer çarşılardan ayrılırdı. Buradaki tüccar ve zanaatçılardan bazılarının dükkânları varken bazıları kiracıydı. Dükkân kiralari bir dukat³⁶⁸ civarındaydı. Çarşı akşamları kepenklerle kapatılırdı. Geceleyn çarşının güvenliğini sağlayan Pazvan'lar bulunurdu. Pazvanlar görevleri karşılığında dükkân başı bir akçe alırlardı.

Fotoğraf 44: Taşköprü (RVÖK)

Çarşı ahşaptan yapıldığı için her zaman yangın tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Nitekim 1853 ve 1913 tarihlerinde iki büyük yangın sonucu çarşı ve köprü büyük zarar görmüştür. Özellikle Prizren'i 1912 yılında ele geçiren Sırlar, 1913 yangınında çarşı ve köprüyü tamamen tahrip ettiler. Sırp resmi

³⁶⁷ Raif Virmişa, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara–1999, c.I, s.125–126; E.Haskuka, *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, Prizren–1999, s.13

³⁶⁸ Sırpça altın para demektir. Ortaçağ altın parası, vovodalık anlamına gelen Dukat-us kelimesinin kısaltmasıdır. İlk olarak Venedikler kullanılmış. Avrupa'da en yaygın kullanılan para, ağırlığı 3.49 gram, saflığı 0,9866 olanıdır. Ekim 1284'ten beri tedavüdedir. Christiania-Oslo'da standardize edilmiştir. Ortaçağda Sırlar da altın dukat kullanmıştır. Kral Milutin ve Knez Lazar dönemine ait dukatların nümizmatikçiler tarafından orjinal olmadığı tespit edilmiştir. Sırlar, Avusturya dukatı kullanmışlardır. Sırp milli parası kullanılmaya başlandığında 12 gümüş dinar=1 altın dukat değerindeydi. Dukat Sırp tarihinde en uzun süre kullanılan para birimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: [http://en.wikipedia.org/wiki/Dukat_\(StarTrek\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Dukat_(StarTrek))

kayıtlarında 1913 yangını bilinmeyen bir sebepten dolayı çıktığını belirtilir.³⁶⁹ Ancak bölge halkı, yangının Sırp milliyetçileri tarafından maddi kültür varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasıtlı çıkartıldığı söylenmektedir. Buna rağmen köprü yeniden ahşap olarak inşa edildi. İki taş kaidesi vardı. Sağ kaideden sağ kıyıya kadar taş yapıli köprü harkı bulunuyordu. Köprünün 3/2'sini oluşturan sol tarafı ahşaptı. Üstü kapalı olmadan yeniden inşa edilen köprü, motorlu araçlar çoğalınca yıkılarak yenisi yapılmıştır.³⁷⁰

Fotoğraf 45: Taşköprü'nün Günümüzdeki Hali (YYÖK)

Günümüzde ise hiçbir tarihi ve sanatsal değeri olmayan köprülerle insanlara ve araçlara ulaşım kolaylığı sağlamaktadır. Prizren'in en işlek köprüsünü halk "Yeni Köprü" adıyla bilmektedir. Şimdilerde bu alan dar manada Arasta Mahallesi olarak bilinse de Bayraklı Mahallesi sınırları içerisinde kalmaktadır.

³⁶⁹ Prizrenli Arnavutlar, pazarın Sırp tarafından kasıtlı olarak yakıldığı ve yağmalandığını göstermek için şu örneği vermektedirler: kapalı pazarın dükkânları çok çeşitli eşyalarla doluydu. Porselen maddeler mevcut eşyalar arasındaydı. Tabii ki bunlar yanmazdı. Fakat yangından sonra porselen maddelerden hiç biri bulunamadı. Dolayısıyla yakmadan önce Sırp askerleri ve halkı tarafından yağmalanmışlardı. Prizrenliler, dükkân sahiplerinin Sırp olmadığı için yağma ve hırsızlığın geceleri gizlice yapıldığını anlatmaktadırlar.

³⁷⁰ E.Haskuka, *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, Prizren–1999, s.15

3.1.5- Mirihan

1538 tarihli Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi'nde Prizren'de üç tane handan bahsedilmektedir.³⁷¹ Bunlardan biri de Arasta Çarşısı'nın yanında bulunan Mirihan'dır. Kim tarafından ne zaman inşa ettirildiği henüz bilinmemektedir. Prizren'deki Rus Konsolusu Jastrebov, Mirihan'dan sadece isim olarak zikretmiş başka bir bilgi vermemiştir. Kukli Mehmet Beyin Vakıfnamesi'nde bu handan bahsedilmesi onun 1538 yılından önce inşa edildiğini göstermektedir. Prizren Sancak Bey'i Mahmut Paşa Rotula, bu kervansarayı Kukli Bey mütevellisinden zabt etmiştir. Ancak Mahmut Paşa'nın ölümünden sonra bu kervansaray devlet mülkiyetine geçmiştir. Geliri 1904 tarihinde Prizren'de inşa edilmesi planlanan ibtidai mekteplere aktarılmıştır. Dolayısıyla hanın idaresi de Maarif İdaresi'ne terk olunmuştur.³⁷² Bu bina, kiremit çatılı kârgir bir binaydı. Kare planındaki hanın ortasında büyük bir avlusu vardı. Avlunun etrafı odalarla çevriliydi. Daha sonra avlunun ortasına iki tane bina yapılmıştır.

Han, 1963 yılında yıkılıncaya kadar kamu adına değişik fonksiyonları yerine getirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra depo olarak kullanılmıştır. Bir süre de otobüs terminali olarak kullanıldıktan sonra 1951'de yıkılarak süt

³⁷¹ Prizrenli Araştırmacı-yazar Raif Virmiş ile 15 Ağustos 2007 tarihinde evinde yaptığımız görüşme sırasında Prizrendeki hanlarla ilgili bize şu bilgileri aktarmıştır: diğer hanlar, Eski Pazar yanında iken üçüncüsünün yeri henüz tespit edilememiştir. Eski Pazar yanındaki kervansaray hakkında da pek bilgilerimiz yoktur. Yaşlı Prizrenlilerin ifadelerine göre kiremit çatılı iki katlı kârgir bir binadır. Hanın kim tarafından ne zaman yıkıldığı da bilinmemektedir.

Prizren genelinde Osmanlı döneminde kaç tane hanın inşa edildiğine dair kesin bir bulgu yoktur. Çünkü bugüne kadar ister Kosova'da ister Prizren'de hanlarla ilgili hiçbir araştırma yapılmamıştır. Yaptığımız araştırmalar sayesinde Prizren'de hanların büyük bir bölümünün Prizren'in Vilayet Merkezi olduğu dönemde inşa edildiği ve büyük bir bölümü bu yöreden geçen İstanbul-İşkodra yol üzerinde kurulduğu tespit edilmiştir. Bilhassa Prizren ve yöresinde zamanında Kukli Mehmet Beyi'n 9 han veya kervansarayının mevcut olduğunu vakıfnamesinden öğrenmiş oluyoruz. 1874 yılına ait Prizren Vilayeti Salnamesinde o dönemde Prizren'de 13 hanın mevcudiyeti bildirilmiş. Bu hanlar genelde Prizren'in eski çarşısında bulunmaktaymış. Fakat araştırmalar esnasında bazı hanların kasaba girişlerinde de kurulduğu tespit edilmiştir. Osmanlılar'dan sonra Prizren'de 10 kadar hanın çalıştığı malumdur. Bunların arasında en tanınmışları: Cimşit Hancının Hanı, Vehbi Hancının Hanı, Davut Çaraleva Hanı, Mustafa Arap'ın Hanı, Hacı Musa'nın Hanı, Vehap Varnişte'nin Hanı, Osman Cerciz'in Hanı, Zeynel Hancının Hanı vb. Bu hanlardan birçoğunun 1960 yıllarına kadar çalıştığını biliniyordu. 1896 Kosova Vilayeti Salnamesi'nde Prizren'de devlete ait bir büyük hanın da mevcudiyeti bildirilir. Bu hanın nerde olduğunu maalesef tespit edilememiştir.

³⁷² BOA, İ. MF, 8-1320 Ca/5.

ürünlerinin satıldığı Pazar yerine dönüştürülmüştür. Kervansarayın şimdiki durumu ilk halinden epeyce uzak bir görünüm arz etmektedir.

Fotoğraf 46: Mirihan (RVÖK)

Arasta'nın bulunduğu bölgede bugün 1960–1963 yılları arasında yapılmış dört adet çok katlı bina bulunmaktadır. Birinci bina spor binası olarak bilinir. Çünkü burada 1962'den beri giriş katında spor malzemelerinin satıldığı bir mağaza bulunmaktadır. İkinci bina ise 1961–1996 yılları arasında giriş katında yer alan süpermarket sebebiyle süpermarket binası olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü binaysa Halk Bankası'nın mevcudiyetinden dolayı banka binası olarak adlandırılır. Dördüncüsü ise binanın yapımını üstlenen şirkete atfen Progres-Export binası olarak adlandırılmaktadır.

Fotoğraf 47: Hancılar Sokağı (YYÖK)

3.2- XIX. Yüzyılda Prizren’de Ekonomik Hayat

XIX. Yüzyılda üretim ekonomisinin düzenli bir şekilde gelişmesi, iç ticaretin zenginleşmesi, nüfusunun artması, az da olsa ulaşımın gelişmesiyle köylüler, hızla kente yerleşmeye başladılar. Prizren’deki aktif ekonomik nüfusun büyük bir kısmını zanaatkârlar oluşturmaktaydı. Bu sınıfın büyümesinde ihracata yönelik üretim, belirleyici olmuştur. Dolayısıyla şehirde zanaat icra eden nüfus ve zanaat çeşidi artmıştır. Lakin kitlesel bir üretim söz konusu değildi. İcra edilen zanaatlarda belirgin bir çeşitlilik ve yeni zanaatların meslek olarak ortaya çıkışı açıkça görülmektedir. İş gücü organizasyonlarının büyük bir kısmı yün, deri, ipek, bıçakçılık ve tüfekçilik gibi zanaatlarda yoğunlaşmıştı. Özellikle bıçak, tüfek, altın-gümüş işlemeli aksesuarlar ve tekstil ürünleri gibi el emeği göz nuru bir takım mamul ürünler panayırılarda, uzak pazarlarda ve uluslararası fuarlarda sergileniyordu. Hatta 1870 tarihindeki Londra fuarında altın işlemeli bir süs eşyası ödüle layık görülmüştü.³⁷³

Üretimdeki farklılaşmanın bir diğer önemli sebebi de çağa uygun Avrupaî zanaatların ortaya çıkışıydı. Bu durum Prizren şehir merkezinde açıkça görülebiliyordu. Gündelik temel ihtiyaçların giderilmesi için yerel zanaatkârlar, modern usullerle üretimi çoktan kabul etmişlerdi bile. XIX. Yüzyıla kadar küçük ölçekte üretim yapan zanaatkârlar, bu yüzyılla birlikte üretim organizasyonunu büyüterek, pazar ve tacir için üretmeye başladılar. Zanaatkârların mesleki becerilerini artırmak için değişik yerlerden uzmanlar Prizren’e davet edilmiştir. Tüm bunlara rağmen geleneksel zanaatlar, ortadan kalkmamak için direnç göstermeye devam etmiştir.

Sanayi İnkılâbının olumsuz sonuçları ise, makro planda Osmanlı ekonomisini, mikro düzeyde ise Prizren esnafını çökertmeye başlamıştır. Başka bir anlatımla, XIX. Yüzyılın ilk üç çeyreği, Başta İngiltere olmak üzere

³⁷³ Andrija Lainoviç, “Prizrenski Paşaluk Polovinom XIX. Veka na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (*İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı*)”, (Çeviren: Fetnan Derviş), Kosova, Piştine–1974, Sayı: III, s. 3.

kapitalizmin karşı konulamaz yükselişine sahne oldu.³⁷⁴ Bu yükseliş Prizren'de çöküşe sebep olacaktı. Prizren, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Romalıların kurduğu, Adriyatik sahillerinden Selanik'e oradan da İstanbul'a uzanan tarihi "De Zenta" ticaret yolunun tali bağlantısının avantajlarını iyi değerlendirmiştir. Yolu açık tutmak için sürekli yeni yollar yapılmış, bunların bakım ve onarımı gerçekleştirilmiştir. 1870 yılında müstakil vilayet olan Prizren'de yol yapımı hızlandırılmıştır. Bu amaçla Üsküp'te bulunan Mösyö Fişbah, 1.600 kuruş maaşla başmühendisliğe getirilmiştir.³⁷⁵ Ancak deniz ticaretinin gelişmesi, Rumeli'de inşa edilen demiryollarının Prizren'den geçmemesi ve Balkanlar'daki siyasi istikrarsızlık ciddi bir ekonomik sarsıntı yaratmıştır. Bu çöküş, endüstrileşmeyle birlikte iyice hızlanmıştır. Zira eski imalat yöntemini yenisiyle değiştirip fabrika üretimine geçilemeyince iş potansiyeli de aynı kalmıştır. Zanaatkârlar bu olumsuz ekonomik havayı sektör değiştirerek dağıtmaya çalışmışlardır. Bu teşebbüs onlara zaman kazandırmış ise de ayakta kalmayı bir türlü becerememişlerdir. Kılıççılıktan bıçakçılığa, bıçakçılıktan tüfekçiliğe, tüfekçilikten çilingirçiliğe ve filigrancılığa geçiş yaparak zevahiri kurtarmaya çalışmışlardır. Usta-çırak dengesi bozularak imalat kalitesi düşmüştür. Ayrıca modern firmalarla yarışacak teknoloji ve bilgi birikimine sahip değillerdi. Tüm bunlar serbest piyasa ekonomisi için uygun ortamlardı. Başka bir anlatımla kapitalizm fabrika üretimiyle artık iyice yerleşmişti.³⁷⁶

Fotoğraf 48: Demirciler Çarşısı (RVÖK)

³⁷⁴ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara- 2003, s. 142.

³⁷⁵ BOA, *İrade Dah.*, 42031.

³⁷⁶ M. Beaud, a.g.e., s. 93.

XIX. Yüzyıl başlarında Prizren'de ham derici, demirci, saraç ve terzilerden başka mutafçı, telkarici, bıçakçı ve tüfekçi esnafları da gelişti. Çarşılar esnafın uğraştığı zanaatlara göre adlandırılırdı. Arasta, Saraçhane, Demirciler, Tüfekçiler, Kuyumcular ve Terziciler Çarşıları ekonomik hayatın şekillendiği önemli yerlerdi.

Fotoğraf 49: Demirci (RVÖK)

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. Yüzyılın başlarında Prizren'in nüfusu fazla olmamasına rağmen ekonomik ve sosyal yapının değişmesi sayesinde, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında önemli zanaat ve ticaret merkezine dönüştü. Bu dönemde zanaatların sayısının artma-

sıyla birlikte şehrin ticari hayatı da canlılık kazandı. XVI. Yüzyılda şehrin sahip olduğu 300 dükkân sayısının gelecek yüzyılın ilk yarısında 1.650'ye çıkması bunu açık bir şekilde gösterir. İşkodra Fransız Konsolosu Emile Wiet, 19 Eylül 1866 tarihli raporunda Prizren'in ekonomik durumu şöyle tasvir etmektedir: "Prizren sakinleri genelde tüccar ve zanaatçıdır. 1.091 ticaret ve zanaat dükkânı vardır. Zanaatçılar çok hamarat altın işlemelerinde gerçek sanatçıdırlar, öyle ki onların bazı ürettikleri 1867 yılında uluslararası sergide sergilenecektir. Londra sergisinde ayrıca fahri ödülü kazandılar. Slavlar (E. Wiet, Prizren'deki Sırları böyle adlandırmaktadır) eşsiz güzellikte olan yün kumaşlar ve kilimler dokumaktadırlar. Ticarete genelde Hıristiyanlar hâkimdir." Raporun sonunda E. Wiet kendi gözlemlerini aktarmaktadır: Bosna ve Arnavutluk etrafındaki

dağlarda yaşayan Müslümanların saldırıları ortadan kaldırılıp ulaşım yolunun güvenliği garanti altına alınırsa ticaret daha da gelişecektir.”³⁷⁷

Fotoğraf 50: Demirciler Çarşısı'nın Bugünkü Görünümü (YYÖK)

1874 tarihli Prizren Vilayet Salnamesi'nde terzilik, kuyumculuk, tüfekçilik, mıkırâzcılık ile muytap³⁷⁸, kazaz, saraç zanaatlarının meşhur olduğunu ifade edilmektedir. Bu mesleklerin yanında ahalinin birçoğu da celeplik ve kâhyalık yapmaktadır. Terziler Prizrenkâri sim ve ipek bükmeli dolamalar işledikleri gibi kuyumcular ve makrazcılar öteden beri kesp ettikleri şöhretlerine uygun olarak her çeşit simi maharetle işliyorlardı. Bu zanaatkârlar bir yerde emsali görülmemiş altın gümüş kakma tel işleriyle kalem tıraş, tepsi, sigara tabakası, iğne düğme, ayna çerçevesi ve sipariş olduğunda baston, masa ve yazı takımları yapıyorlardı. Tüfekçiler, Avrupa martinlerinden hiç de farkı olmayan tüfekleri kendilerine mahsus usülle yapıyorlardı. Üzerlerini de altın veya gümüş işleriyle tezyin ederek satıyorlardı. Daha sonra silah taklit ederek yapılan üretim yasaklanınca yavaş yavaş dükkânlar kapanmaya başlamıştır. Mevcut 15 dükkânda da silah tamiratiyle iş hayatı devam etmektedir.³⁷⁹

Prizren piyasası, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişme kaydetti. Gelişmesinde XVI. Yüzyılın ilk yarısında yapılan pazar ve çarşıların

³⁷⁷ Andrija Lainoviç, “Prizrenski Paşaluk Polovinom XIX. Veka na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Priştine–1974, Sayı: III, s. 3.

³⁷⁸ Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan.

³⁷⁹ Prizren Vilayet Salnamesi, Prizren–1874, s.46; Kosova Vilayet Salnamesi (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları), Yayına Hazırlayan: Yıldırım Açınoğlu, İstanbul–2000, s.262

önemli bir payı vardı. Daha açık bir anlatımla bu gelişmede çok sayıda dükkânın, iki bedestenin, haftalık pazarların ve şehrin dışında değişik yerlerde kurulan yıllık panayırların önemli rolleri vardı. Prizren’de Orta Çağdan beri, yılda dört panayır yapılırdı. Bu gelenek daha sonra Osmanlı döneminde de devam etti.

Tablo 23. XIX. Yüzyılda Prizren’de Faaliyet Gösteren Zanaatkâr Grupları

1- Abacı	6- Berber	11- Değirmenci	16- Keçeci	21- Nakkaş	26- Saraç
2- Arabacı	7- Bezzaz	12- Doğramacı	17- Kuyumcu	22- Nalbant	27- Terzi
3- Bakırcı	8- Bıçakçı	13- Haffaf	18- Matbaacı	23- Nalinci	28- Tüfekçi
4- Balmumcu	9- Cezveci	14- Kazancı	19- Mumcu	24- Pabuççu	29- Tezhipci
5- Basmacı	10-Debbağ	15- Kazzaz	20- Mutafçı	25- Saatçi	

Prizren nüfusunun sürekli artması, küçük imalathanelerin üretimiyle paralel gelişti. Tablo 23. ve Tablo 24.’de de belirtildiği üzere üretim gücünün artmasıyla birlikte mesleki çeşitlenme ve uzmanlaşmada artış yaşandı. Zanaatların gelişmesi halkın terzicilik, şayakçılık, dericilik, ayakkabıcılık gibi temel ve gündelik ihtiyaçlarına bağlıydı. İnce işçilik gerektiren zanaatlar arasında kuyumculuk Orta Çağdan beri gelişmişti. Şehrin kuyumcuları küpe, bilezik, yüzük, gerdanlık, altın ve gümüşten çok güzel takılar işlemekteydiler.³⁸⁰

Prizren’de 1840 yılında Ortodoks Patrikliği görevine İgnatıyef gelene kadar, pazar kurulan gün Pazar’dı. Dolayısıyla Sırp tüccarlar dükkânlarını açık tutmak zorundaydılar. Patrik İgnatıyef onları bu günahattan kurtarmak için Patrikhane aracılığıyla yapılan müdahaleden sonra pazar kurulacak günü Çarşamba olarak tayin etmiştir. Bundan dolayı Prizren’de halk arasında bugün bile Pazar gününe Eski Pazar (Prizren Türkçe’si ile Esçi Pazar), Çarşamba gününe de Pazar denilmektedir.³⁸¹ 1865 yılında Prizren’e bağlı Vuçitrn’da haftada bir gün pazar kurulması içinde izin verilmiştir.³⁸²

³⁸⁰ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren–1874, s.57–60.

³⁸¹ Petar Kostic, *Crkveni Život Pravoslavnih Srba u Prizrenu i Njegovoj Okolini u XIX Veku (Prizren ve Çevresindeki Ortodoks Sırpların XIX. Yüzyılda Kilise Hayatları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad–1928, s.16; M. Erdoğan, *Ondokuzcu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir–1999, s. 8.

³⁸² BOA, A. MKT. MHM, 316–15.

Tablo 24. Prizren Zanaatkâr Gruplarının Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı

Hizmet Üretimi	Küçük İmalatçı	Yiyecek -İçecek	Dokuma Giyim	Deri Sanayi	Maden	Silah	Nakliye	Aydınlatma ve Isınma	Kategorisiz
Berber Doğramacı Matbaacı Nalbant	Nalinci Saatçi	Değirmenci	Abacı Basmacı Bezzaz Kazzaz Keçeci Mutaftçı Terzi	Debbağ Haffaf Pabuççu Sarraf	Cezveci Bakırcı Kazancı Kuyumcu	Bıçakçı Tüfekçi	Arabacı	Balmumcu Mumcu	Tezhip Nakkaş

Tablo 25. XIX. Yüzyılda Prizren’de Faaliyet Gösteren Zanaatkârlar ve Dükkân Sayıları³⁸³

Zanaatkâr Grubu	Dükkân S.	%	Zanaatkâr Grubu	Dükkân S.	%
1- Aşçı	11	1	22-Kiremitçi	27	2,47
2- Avrupa Ürünleri Satan Dükkân	65	5,95	23-Müzayedeci	4	0,36
3- Ayakkabıcı	9	0,82	24-Mumcu	15	1,37
4- Bakkal	40	3,66	25-Nalbant	16	1,46
5- Berber	37	3,39	26-Namlu ve Horoz yağı Atölyesi	53	4,85
6- Beşikçi	8	0,73	27-Oduncu	13	1,19
7- Bıçakçı	7	0,64	28-Rumeli Kıyafetleri Satıcısı	11	1
8- Boyamacı	15	1,37	29-Pabuççu	17	1,55
9- Çelik Ürün Atölyesi	11	1	30-Pamuk Örtücüsü	4	0,36
10-Çiçekçi	3	0,27	31-Pastahaneci	11	1
11-Debbağ	43	3,94	32-Saatçi	4	0,36
12-Demirci	37	3,39	33-Şarap ve Rakı Dükkânı	65	5,95
13-Eczacı	3	0,27	34-Semerci	13	1,19
14-Filigran	47	4,30	35-Tenekeci	2	0,18
15-Fırıncı	45	4,12	36-Terzi	89	8,15
16-Hancı	9	0,82	37-Tuğlacı	27	2,47
17-Kahveci	1	0,09	38-Tüfekçi	159	14,5
18-Kahvehane	37	3,39	39-Tütün	20	1,83
19-Kalaycı	16	1,46	40-Yazıcı	2	0,18
20-Kasap	13	1,19	41-Yün Deri	7	0,64
21-Kazaz	7	0,64			
Toplam				1091	100

³⁸³ Zija Shkodra, “Çështje Të Tregut Shqiptar Gjatë Periudhës Së Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavutlarda Ticaret Meselesi)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Tiran–1978, Sayı: II, s. 55–56.

XIX. Yüzyılda Prizren’de faaliyet gösteren zanaatkâr gruplarını ve dükkân sayısını incelediğimiz *Tablo 25.‘te* debbağ, filigrancı, terzi ve tüfekçi esnafları sayısal olarak dikkat çekmektedir. 159 dükkân ile tüfekçiler, % 14,5 payla birinci sırada yer almaktadırlar. Namlu ve horoz yağı imal eden zanaatkârları da tüfekçi esnafından kabul edersek dükkân sayısı 212’ye ulaşarak % 19,35’e ulaşmaktadır. Onları 89 dükkân ve % 8,15’lik payla terziler takip etmektedir.

Fotoğraf 51: I. Nesil Martini Henry Marka Tüfek (1871–1876) (www.martinihenry.com)

1869 tarihinde Prizren Sancağı’ndaki debbağ, terzi ve kunduracılar, mesleklerinde istihdam edilmek üzere İstanbul’a çağrılmışlardır bu talep Prizren Mutasarrıflığı tarafından yerine getirilmiştir.³⁸⁴ Üçüncü sırada, 47 dükkân ve % 4,30’luk payla filigrancılar bulunmaktadır. Tablonun geneline bakıldığında dokuma-giyim sektörü diğer sektörler göre daha çok uğraşı alanıdır. Bu meslekler arasında Prizren’de ön plana çıkan tüfekçilik, bıçakçılık ve dokuma-giyim zanaatlarını aşağıda daha detaylı inceleyeceğiz. Tablo 25.’te yer alan ilginç bir husus bıçakçı esnafının sayısının 7 adet olmasıdır. Tüfekçilik, bıçakçılık, kılıççılık gibi mesleklerin gelişmesinden dolayı metal zanaatları ve onları destekleyen yan ürünleri üreten zanaatlarda gelişmeye neden oldu.

Enver Dukagjini, Tablo 26-27-28-29-30-31-32’de XIX. Yüzyılda Prizren’de faaliyet gösteren zanaatların sektörel bazda dağılımını “*Türk-Osmanlı Devrinde Dukacinde (Metohiyada) Şehir Yerleşim Yerleri ve Zanaatlar*” adlı makalesinde şu şekilde yapmaktadır³⁸⁵:

³⁸⁴ BOA, A. MKT. MHM, 418–45.

³⁸⁵ Tablo 24–30 Enver Dukagjini’n, “*Türk-Osmanlı Devrinde Dukacinde (Metohiyada) Şehir Yerleşim Yerleri ve Zanaatlar*”, adlı makalesi kullanılarak meydana getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.. Enver Dukagjini, “*Türk-Osmanlı Devrinde Dukacinde (Metohiyada) Şehir Yerleşim Yerleri ve Zanaatlar*”, Çevren, Priştine-1976, Sayı: XII, s.43-45.

Tablo 26. Metal Zanaatları

1- Kazancılar	6- Yatağancı	11- Kandilci	16-Cezveci	21- Kılıççı
2-Çelenkçiler	7- Makasçı	12- Şamdancı	17-Haşermeci	22- Dökümcü
3-Çilingir	8- Vezneci	13- Bıçakçı	18- Kuyumcu	23- Kantarcı
4-Tüfekçi	9- Altıncı	14- Kalaycı	19- Saatçi	24- Nalbant
5- Namlucu	10- Ibrikçi	15- Tenekeci	20- Fakçı	

Tablo 27. Deri Zanaatları

1- Tabakçı	6- Pabuççu
2-Çizmecî	7- Kunduracı
3-Çarıkçı	8- Yemenici
4-Derici	9- Kürkçü
5- Saraç	10- Mecellitler (Kitapçı)

Tablo 28. Tekstil Zanaatları

1- Terzi	6- Yorgancı	11- Feşçi	16- Bezci
2- Abacı	7- Hallaç	12- Koltukçu	17- Bükmeci
3- Kazaz	8- Yastıkçı	13- Oyacı	18- Boyacı
4- Gaytancı	9- Mafeşçi	14- Mutaşçı	19- Pamukçu
5- Keçeci	10- Çadırcı	15- Yapağıcı	

Tablo 29. İnşaat Zanaatları

1- Duvarcı	5- Kumcu
2- Kiremitçi	6- Gerizci
3- Kerpiççi	7- Çeşmeci
4- Kaldırımcı	8- Ocakçı

Tablo 30. Ağaç Zanaatları

1- Marangoz	8- Kaşıkçı
2- Kelefeççi	9- Nalinci
3- Elekçi	10- Olukçu
4- Semerci	11- Sofracı
5- Arabacı	12- Sepetçi
6- Kalıpçı	13- Sandıkçı
7- Çubukçu	14- Vagoncu

Tablo 31. Besin Zanaatları

1- Ekmekçi	6- Kebapçı	11- Simitçi	16- Kestaneci	21- Salepçi
2- Aşçı	7- Kasap	12- Kaymakçı	17- Peynirci	22- Meyhaneci
3- Yoğurtçu	8- Tahılcı	13- Meyveci	18- Lokumcu	23- Kadayıfçı
4- Bozacı	9- Bağırsakçı	14- Şekerci	19- Dondurmacı	24- Yağcı
5- Muhallebici	10- Börekçi	15- Leblebici	20- Baklavacı	25- Bumbarcı

Tablo 32. Çeşitli Zanaatlar

1- Tütücü	9- Meremetçi (Tamirci)	17- Masracı
2- Mumcu	10- Sülükçü	18- Testici
3- Sabuncu	11- Kömürcü	19- Künkçü
4- Hasırcı	12- Katrancı	20- Lüleci
5- Resimci	13- Kiracı (Beygirle)	21- Değirmenci
6- Tarakçı	14- Tellâl	22- Berber
7- Süpürgeci	15- Hamal	
8- Hapçı (Attar)	16- Faytoncu	

Orijinali “Kosova Nekad i Danas- Kosova Dikur e Sot”, olan “Dünden Bugüne Kosova” adlı eserinde Prizren’de 124 zanaat olduğundan bahseder. Bu zanaatlar şu şekilde gruplandırılmıştır:

- 1- Metal işlenmesiyle ilgili 27 zanaat: kazancı, demirci, tüfekçi, namlucu, barut ve mermi kutusu yapımı, yatağancı, haşermeci (yatağanlarda metal süslemeler yapımı), makasçı, kandilci, kahveci, kuyumcu, kalaycı, altıncı, salcı.
- 2- Deri işlenmesiyle ilgili 10 zanaat: tabakçı, çizmeci, çarkçı, saraç, pabuççu, kunduracı, yemenici, kürkçü, kitapçı, derici.
- 3- Kumaş işlenmesiyle ilgili 19 zanaat: terzi, abacı, kaytancı, keçeci, halacçı, yastıkçı, çadırcı, fesçi, koltukçu, boyacı, mutafçı vb.
- 4- İnşaatçılıkla ilgili 8 zanaat: duvarcı, kiremitçi, kerpiççi, kaldırımcı, çeşmeci vb.
- 5- Odun işlenmesiyle ilgili 16 zanaat: marangoz, semerci, ayakkabılar için kalıp yapımı, kaşıkçılar, nalıncı, fırçacı, olukçu, çubukçu vb.
- 6- Besinlerle ilgili 26 zanaat: ekmekçi, aşçı, sütçü, bozacı, kebabçı, kasap, simitçi, börekçi, bağırsakçı, leblebici, kestaneci, lokumcu, salepçi vb.
- 7- Kil işlenmesiyle ilgili 3 zanaat: lüleci, çömlekçi, kilden boru yapımı,

8- Hizmet sektörüyle ilgili 8 zanaat: değirmenci, berber, mumcu, tütüncü, süpürgeci, sabuncu, kömürcü, katrancı vb.³⁸⁶

1870'li yıllarda Prizren ve çevresinin ekonomik gelişmesinin tüm devreleri zanaatçılığın, ticaretin özellikle tanınmış İşkodra-Prizren-Kosova yolu ile olan irtibatın gelişmesiyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Bu irtibat antik, Orta Çağ ve Osmanlı devrindeki tarihi süreçler ve şartlar ile sıkı bir şekilde bağlıdır. XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlangıcında Balkanlarda beliren siyasi, coğrafi, ekonomik ve toplumsal şartların değişmesi sadece bu yolun değil diğer iletişim kanallarının da bağlantı fonksiyonlarına son vermiştir. Bu durum o zamana kadar kervan yollarının düğüm noktası olan birçok Balkan şehri gibi Prizren'i de zor bir duruma soktu.³⁸⁷

3.3- Üretim Sektörü

3.4- Tüfekçilik

Prizrenlilerin tüfekçiliği kimden öğrendiğine dair farklı görüşler vardır. Kimileri Yeniçerilerden kimileri Debrelilerden kimileri de tüfeklerin farklı aksamını Araplardan öğrendiklerini ileri sürerler. Tüfek tiplerine, kısımlarının isimlerine ve araç gereç isimlerine bakılırsa bu zanaatın Türklerden alındığı anlaşılır. Terminoloji Türkçe olmasına rağmen tüfekler Arnavutluk'ta üretilen tüfekler olarak karakteristik (Arnavutka, celina, tüfek süslemeleri) bir özellik aldı. Büyük ihtimalle Yeniçerilerin uğraştığı bu zanaatı sonradan buradakiler onlardan öğrenmişlerdir.

³⁸⁶ Edt. Miailo Maletić, *Kosova Nekat i Danas- Kosova Dikur e Sof, (Dünden Bugüne Kosova)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad-1973, s. 930-931.

³⁸⁷ Monografi, *Kosovo-Kosova*, Belgrad-1973, s. 986.

XVI. Yüzyıla kadar Kosova bölgesinde özellikle Sırp nüfus çoğunlukta idi. XVI. Yüzyıldan itibaren Arnavut kabileleri (Kuzey Arnavutluk boyları: Mirditalar, Malisörler, Dukaginler, Klimentler, Gruda, Hot v.d.) Kosova'ya yerleşmeye başladılar. Bu yerleş-

Fotoğraf 52: Kurşun Dökümü (YYÖK)

me XVII. ve XVIII. Yüzyıl başlarında daha da hız kazandı. 1689–1737 Osmanlı-Avusturya savaşlarında bölgeden Sırp nüfusun göç etmesiyle bölgedeki nüfus oranı Arnavutlar lehine değişti. Yaşanan bu kaos ortamında silaha duyulan ihtiyaç her zamankinden daha çok arttı. Ancak ihtiyaç tüfekçilik zanaatının gelişmesi için bir şart değildi bir sebepti. Tüfekçiliğin gelişmiş olduğu İşkodra'nın da etkisiyle Prizren tam bir silah fabrikasına dönüştü. Daha sonra da tüfekçilik Prizren üzerinde Yakova ve İpek'e kadar yayıldı. Hatta tüfek ticareti, Adriyatik Denizini Balkan Yarımadasına bağlayan ticari yollar üzerinde yapıyordu. Prizren ve İpek Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Belgrad ve Saraybosna ile olan ticaret hacmi iyice artarak kuzeybatıya doğru genişleyerek ilerledi. Özellikle metal endüstrisinin çok gelişmiş olduğu ve demir ticaretinin merkezi olan Saraybosna aracılığıyla XVI. Yüzyılda tüfekçilik Prizren'de Gora, Yakova ve İpek köylerinde çok gelişmişti. Tüfek üretimine bağlı olarak civardaki herkes kolayca ve ucuza silah bulabiliyordu. Dolayısıyla bu silahlanma Yakova ve İpek gibi halkı cahil olan yerlerde öteden beri kan davasıyla birbirlerini öldürüp bitirmelerine sebep oluyordu. Her iki kazada kan davaları nedeniyle 4–5 bin kişi ölmüştü. Kan davalarına bir son vermek için Kosova Valisi ve Prizren Mutasarrıfı Nazif Paşa, buraların önde gelen eşrafını 1864 yılında Prizren'de toplayarak akan kanın durdurulması için söz almışlardır.³⁸⁸ Kadim kan davalarının münasip bir diyetle sulhen bitirilmesi amacıyla Yakova ve İpek'te

³⁸⁸ Üsküp Valiliği'nden Saderet-i Uzmaya yazılan 7 Safer 1280 tarihli yazı. BOA, *İrade Dâh.*, 34829.

birer Meclis-i Muvakkat kurulmuştur.³⁸⁹ Bir nevi mahkeme hüviyeti olan bu meclis, ne kadar kan davası varsa görüşüp karara bağlayacaktı. Yapılacak diğer ıslahat çalışmalarıyla beraber işin maliyetinin 63.911 kuruş olduğu belirtilmiştir.³⁹⁰ Uygulama daha sonra Prizren, Priştine, Kalkandelen, Vuçitrn ve Gilan'ı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Meclisin çalışmaları, yöneticilerin sosyal ıslahat hedeflerine rağmen kan davalarının önüne geçememiştir.

1689 yılındaki Osmanlı–Avusturya savaşlarından sonra meydana gelen siyasi ve askeri olaylar Prizren'i çok yönlü olarak kötü duruma soktu. Bundan zanaatlar da nasibini aldı. Otoritenin tesisiyle birlikte diğer zanaatlar gibi tüfekçilik zanaatı da XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında tekrar canlanmaya başladı.³⁹¹ XIX. Yüzyıla kadar Prizren tüfeği, civardan temin edilen parçalarının monte edilmesiyle yapılıyordu. Daha çok da kundakları üretilmekteydi. XVIII. Yüzyılın başlarında bölgede yapılan tüfekler Türk-Arap tipi çakmaklı türlerdi. Bunlar daha çok Hint tüfekleri özelliğini taşırdı. Namlular ince ve uzundu. Türkler, bunu da Arap demircilerinden öğrenmişlerdir. XVIII. Yüzyıldan itibaren Türk tipi çakmaklı, ince ve uzun namlulu tüfekler imal edilmeye başlandı. Zanaatın gelişmesiyle esnafın uzmanlaştı. XVIII. Yüzyıl boyunca Prizren tüfekçi zanaatkârı iyice mahirleşti. Debre'de *Doda* isimli bir tüfekçiden bu mesleği öğrenen Goralı kalfalar, ustalarının ölümüyle Prizren'e yerleşerek Kuyumcular Çarşısı karşısında dükkânlar açarak zanaatlarını burada devam ettirirler. Zamanla dükkân sayısı artmış ve tüfekçi esnafı, ustalarının hatırasına atfen buraya Doda Çarşısı adını vermişlerdir. Hatta üretim Gora'nın Rapça, Bačka, Kruşevo ve Vranište Köyleri'ne kadar yayıldı.³⁹² Bu köylerdeki 5–10 arasında tüfekçi dükkânında namlular ve tüfeklerin bazı aksamaları yapılmaya başlandı. XVIII. Yüzyıl sonlarında ve XIX. Yüzyıl başlarında Gora'da hayvancılığın

³⁸⁹ Üsküp Valiliği'nden Saderet-i Uzmaya yazılan 11 Safer 1280 tarihli yazı. BOA, *İrade Dâh.*, 34896.

³⁹⁰ Üsküp Valiliği'nden Saderet-i Uzmaya yazılan 12 Safer 1280 tarihli yazı. BOA, *İrade Dâh.*, 43059.

³⁹¹ Durdzica Petroviç, "*Pušarski Zanat u Metohiji ('Metohiya'da Tüfekçilik Zanaatı')*", Çeviren: Fetnan Derviş, Vesnik Vojnog Muzeja JNA (Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nin Sesi, Belgrad-1955, Sayı: II, s. 83–85.

³⁹² D. Petroviç, *a.g.m.*, s. 90.

gerilemesiyle tüfekçiler Prizren'e göç ederek Prizren'de bu zanaatı icra etmeye başladılar. Öyle ki XIX. Yüzyıl boyunca en önemli tüfekçiler Goralılar idiler. Arnavutlar arasında Goralılar, tüfekçi olarak nam saldılar. Hatta Arnavut halk şarkısında Goralılar tüfekçi olarak anılmaktadırlar. Kenga e Rustes'in bir şarkısı şöyleydi:

“ Çova çerçit tu Gorani
M'yep uj e kom per shpirt
Mos me mindez tu shadervani
S'mi ban mana hallali gjite.”

“Goralıya silah gönderdim
Ruhum için bana su ver;
Şadırvanda tüfeğim ateş almazsa,
Anam bana sütünü helal etmez.”

Prizren ve Kalkandelen, silâh yapan bir Dâr-üs-sanâ'i gibiydi. Balkan Savaşları'na kadar tüfekçi esnafının buralarda yoğunlaştığı bilinmektedir.³⁹³ Buralar yalnız Arnavutluğun değil, bütün Osmanlı coğrafyasının silahlarını uzun senelerden beri temin ediyordu. Maharetlerinden dolayı tüfekçi ustalar, Tüfenkhane-i Amire'de kundakçı, çakmakçı ve çakıcı olarak istihdam edilmek üzere İstanbul'a davet edilmişlerdir.³⁹⁴ 1849 yılında İstanbul'a sevk edilen usta ve amelenin masrafları mahalli emvalden ve miriyeden ödenmiştir.³⁹⁵ Hatta Prizren ahalisinden olup Tekirdağ'da bile zanaatlarını icra ediyorlardı.³⁹⁶

XIX. Yüzyıl ortalarında Prizren'deki yüzden fazla tüfekçi dükkânında iki üç metre uzunluğunda binlerce tüfek üretiliyordu.³⁹⁷ Bu tip tüfekler Dukagin'de (Metahiya'da) Celina (Tselina), Celina, Calina (Tsalina) veya Merditore olarak

³⁹³ D. Petrovic, *a.g.m.*, s.81–85.

³⁹⁴ BOA, A. *MKT. MHM*, 6–56.

³⁹⁵ BOA, A. *MKT. MHM*, 8–59.

³⁹⁶ BOA, A. *MKT. DV*, 121–53.

³⁹⁷ XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Prizren'de imal edilen tüfeklerin kalibresi 15 milimetre, uzunluğu 97 santimetre, namlu boyu 65 santimetre, ağırlığı ise 2 kilogramdır.

adlandırılır. Tüfekler haricinde Prizren'de tabancalar da yapılmaktaydı. Ami Bue'ye göre tabancalar çok uzun ve 1 libre ve 12 unciya ağırlığındaydı.³⁹⁸ Bu tabancalar, Batıda ahşaptan olan kısımları Prizren'de pirinçten yapılırdı.

Ami Bue, bölgeye seyahati sonrası Prizren'in en önemli silah üretim merkezi olduğunu belirtir. Ami Bue'nin iddiasını sadece tüfek, tabanca türleri ve kaliteleri değil aynı zamanda satış hacmi de kanıtlar. Yaklaşık on bin tabanca bir yıl içinde Yakova, İpek üzerinden İşkodra'ya oradan da Adriyatik Denizi üzerinden Anadolu, Mısır ve İran'a ihraç edilmişti.³⁹⁹ Ami Bue Arnavutlukta olduğu gibi burada da bir kimsenin en az iki tabanca ve bir tüfekte silahlanmadan dışarı çıkmadığını kaydeder. Çocuklar on iki yaşında itibaren tüfek taşımaya başlıyorlardı. Ev içinde ve dışında bütün işler üzerlerinde tüfek olduğu halde yapılıyordu. Hatta uyuyunca bile tüfeklerinden ayıramıyorlardı. Yine Avusturya Konsolosu Han, Prizren'i Balkan Yarımadasının merkezi silah üretim yeri olarak adlandırır.

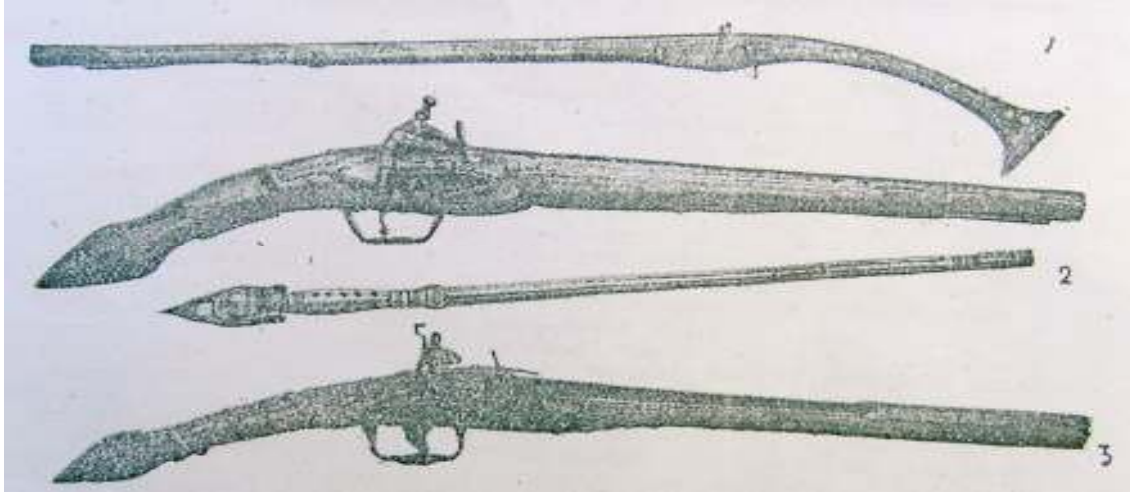
3.4.1- Tüfeklerin Yapım Şekli

XIX. Yüzyıl ortalarında Prizren'de yüzden fazla tüfekçi atölyesi vardı. Bu atölyelerde iki üç metre uzunluğundaki uzun namlulu tüfekler ve kısa namlulu tüfekler ile tabancalar yapılmaktaydı. Tüfekler özel olarak "T" şeklinde kundaklara sahiptiler. Bunlara Prizren'de "çakmak" veya tançica (tançitsa) denilmektedir. Franc Nopcsa ise bunların Batı Balkan kökenli ve Arnavutlara has olduğunu söyler. Bu tip tüfekler XVII. Yüzyıl sonlarında Arnavutluk ve Karadağ'da kullanılmış; XVIII. Yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında da kullanımı yaygınlaşmıştır. Ami Bue, bu tüfeklere Arnavutça ismi olan *tançica* dışında *poftliye* de denildiğini kaydeder.⁴⁰⁰

³⁹⁸ 1 libre 460 gramdır. 1 unciya ise 40 grama tekabül eder.

³⁹⁹ BOA, *DH.EUM.THR.*, 59-14; BOA, *MV.*,154-91; BOA, *DH.MUİ.*,111-4; BOA, *Y.PRK.ASK*, 97-59; BOA, *Y.MTV.*,38-64.

⁴⁰⁰ D. Petrovic, *a.g.m.*, s. 87.

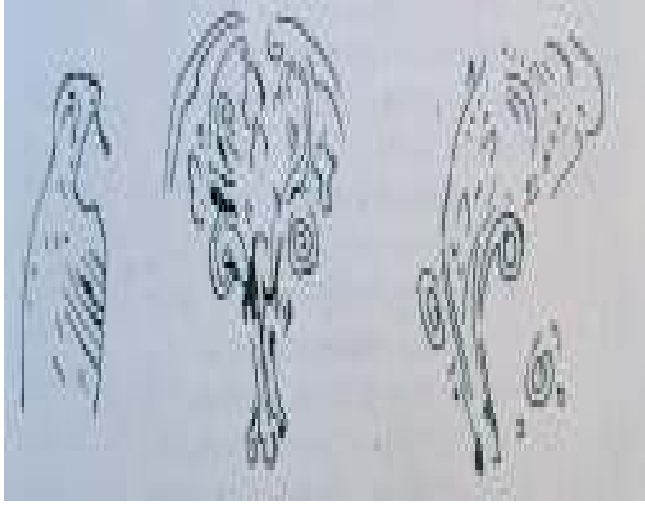
Fotoğraf 53: Çeşitli Prizren Tüfekleri (FDÖK)

Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nde bulunan tüfekler, mutafçı Mladen Çeçanoviç'in siparişi üzerine XIX. Yüzyılın ilk yarısının sonlarında Prizren'de yapılmıştır. Arnavut tüfeği özelliğine sahip bu tüfekler daha kısa ve hafiftir.

Bu tüfek, XVII. Yüzyıl Türk namlulu tüfeklerin karakteristik özelliği olan namlunun sonunda nişangâhının bulunmasıdır. Tüfeğin kenarında kayış için iki halka bulunur ki bu da Arnavutlara has bir özelliktir. Batıda ise halkalar tüfeğin sırt kısmında bulunur. Tüfeğin kalibresi 15 milimetre, uzunluğu 97 santimetre, namlusu ise 65 santimetre kadardır. Ağırlığı 2 kilogramdır.

Prizren'de tüfek ticari emtia olarak üretiliyordu. Namlular "çarklar" denilen ve Maraş Mahallesi'nde bulunan atölyelerde delinirdi. Bunlara namlucu denilmekteydi. Nagışci (nakışçı) ve makasçılar namluları süslemekteydiler. Tüfeklere taban ve bazen kundakları da yapıyorlardı. Kundakları yapan ustaya kundakçı deniliyordu. Kuyumcular kundakları süslüyorlardı. Prizren tüfekçileri, XIX. Yüzyıl sonunda bele konulabilen uzun ve kısa martinkalar⁴⁰¹ üretmeye başlamışlardır.

⁴⁰¹ İlk kez 1871 yılında üretilen tüfek, 1872 yılından itibaren İngiliz Ordusu'nda kullanılır ve 1893 yılında şarjörlü lee-metford tüfeği çıkana dek kullanılır. Zulu Savaşı gibi koloni seferleri sırasında İngiliz başarılarının anahtarıdır. 1893 yılından sonra ise Afrika sömürgelerinde oluşturulan polis kuvvetleri ile Hint ve Mısır ordularını donatır. I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu birlikler tarafından kullanılır. İngiliz ordusu haricinde benimseyen tek ülke Osmanlı Devleti'dir. 1876 yılında Amerikan peabody fabrikasından yüz binlerce martini tüfeği satın alınır. Osmanlı hizmetinde martini, 93 harbi sırasında Plevne kuşatmasında önemli rol oynar. 1887 yılında

Fotoğraf 54: Horoz Türleri (FDÖK)

Prizren ve Kalkandelen’de “baston” denilen özel bir tür tüfek daha üretiliyordu. Namlusu demirden veya altın kaplamaydı. Baston tipi tüfekte sapında bulunan düğmeye basmakla ateş alan bir mekanizması vardı. Normal zamanlarda kullanılan bu tip tüfekleri en çok Etem Şeap yapmaktaydı.

Dukagin ve özellikle Prizren’deki ustalar ilkel aletlerle tüfek yapıyorlardı. Yaşlı tüfekçilerin anlattığına göre tüfekler Bosna’da bulunan Foynica’daki gibi yapıyordu. Namlular Selanik’ten alınan demirden imal ediliyordu. Herhalde demir Bosna’da Foynica, Kreşevo, Varoş, Stari Moydan gibi maden ocaklarından alınıyordu. Demir ilk aşamada dövülerek şerit haline getiriliyordu. Sonra bu şerit spiral bir şekilde demir çubuğa sarılırdı. Kundağa gelecek kısım daha geniş, nişan kısmı ise daha dardı. Sonunda bu şeritler üç şekilde birleştirilirdi; (nitna), tel sarmakla veya kurşun kompres ile sonunda içindeki çubuk çıkarılır, sonra namlunun işletilmesi aşamasında “kara kaynak” denilen işlemde kıskaç ile namlu ateşe tutulur iyice ısınana kadar yani beyazlanana kadar üzerine ince kum dökülür bu işlem namludan kıvılcım çıkana kadar sürdürülürdü. Böylece namlunun kaynağı tamamlanırdı. Kaynak işleminden sonra namlu içine yine demir çubuk konulur. Sonra şerit izleri gidene kadar dövülür namluya dört beş defa kaynak yapılırdı.

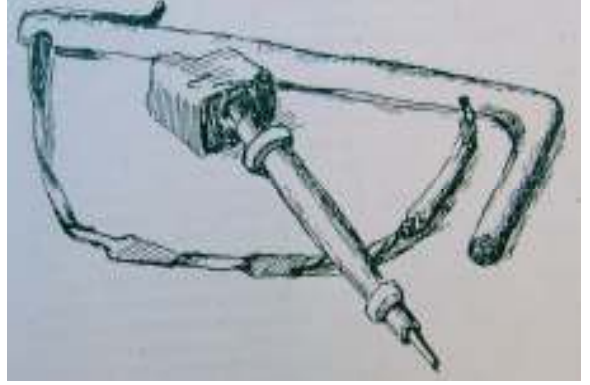
mauser ile değiştirilene dek resmi hizmette kalır. Bu tarihten sonra ise müstahfızlar ile yerel milisleri silahlandırmakta kullanılır; I. Dünya Savaşı’nda doğu cephesinde hizmet görür.1960’lı yıllara dek özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaygın şekilde rastlanabilen bu silah Türk toplumsal belleğinin kesinlikle sarsılmaz bir parçası haline geldi. 507 kalibreli ünlü tüfeğin mekanizması şu şekilde işlerdi: tetiğin arkasında bulunan bir kol aşağı indirilerek namlu kuyruğu açılır ve mermi sürülür. Kol’un kapatılmasıyla tüfek atışa hazır hale gelirdi. Tüfek, nispeten basit mekanizmalı, dayanıklı bir silahtır. Attığı ağır mermi tek atışta bile öldürücü olur. Lakin fasılasız atışlarda aşırı ısınıp şişen namlu yatağı yüzünden tutukluk yapması eksik yönüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: www.martinihenry.com; www.eksisozluk.com.20.07.2009

Namlunun dövülmesinden sonra çelik sertleştirme işlemine geçilirdi. En ilkel olarak namlu toprağa bırakılıp toprakla teması sonucunda yavaşça sertleşirdi. Eğer namlunun (çeliğin) daha sert ve dayanıklı olması gerekiyorsa o zaman kül (hava izolatör görevini gördüğü için metalin sertleşmesine kötü etkisi oluyordu.) içine bırakılıp soğuyuncaya kadar bekletilirdi. Ancak bu işlemlerden sonra da namlu üzerinde işlem yapılabilirdi. Bundan sonra namlunun içinde demir çubuğun bıraktığı delik genişletilir, delme işlemi ilkel araç olan matkap ile yapılırdı. Matkap odun çarklarına bağlıydı. Ana çark diğer çarklara demir bir eksen ile bağlıdır, bu da matkap ile bağlıdır. Su gücü çarkları çevirir, bu da delinmenin gerçekleşmesini sağlar. Namlunun uzunluğu ve kalınlığına göre türlü matkap kullanılıyordu. Eğer oluklu namlu yapılıyorsa o zaman spiral matkap kullanılırdı namlu genişliği orta nişanda 16–17 milimetre "baş" kısmında ise 20 milimetre kadardı. Bir usta günde 12–15 arasında namlu delebilirdi. Delinmiş namlunun dış kısmı "eğe" ile süslenirdi. İlk işlem kalın eğe ile yapılır bundan sonra da "cerp" denilen ince "eğe" kullanılırdı. Tüfeğin son işleminin yapılması için usta, tüfeği atölyelere gönderirdi.

Çakmakların (tüfeklerin) tabanlarının soğutma işlemi iki türlü yapılırdı. Birincisi: ısıtılmış tabanlara dövülmüş tuz dökülerek yapılırdı. (Tuz ve cam, metali havanın da etkisiyle kalitesini bozmaması, eğmemesi için konuluyordu.) Ancak cam tuzdan daha iyi sonuç verirdi. Çünkü tuz cam gibi bileşik yapılı değildi. Tuz metalde kırılma yaparsa da metali kırılmasını engeller. Daha sonra suya, bazen de zeytinyağına konulurdu. İkinci soğutma işlemi "zag" denilen bir usulle yapılırdı. Zag, metalin sıcak kömür külünde ısıtma işlemidir. Üç çeşit zag vardı: 1- altın zag, 2- saman zag (kırmızı renkte) ve 3- mavi zag. Üçüncü işlem ustalara göre en güvenilir olanıdır. Zag aynı zamanda yatağan üretiminde de kullanılır. Bu işlemden sonra ateş mavi bir ışıltı alırdı.⁴⁰²

⁴⁰² D. Petrovic, *a.g.m.*, s. 90-92.

Sürecin devamında namlu ve taban telciye götürülürdü; telci isteğe göre namluyu bazen de taban oyuklara altın veya gümüş tel “fiya” işlerdi. Teller kuyumcudan alınırdı. Nadiren toz gümüş kullanılırdı. (toz gümüş elde etmek için gümüş para veya gümüş çubuk eğe ile törpüleniyordu.)

Fotoğraf 55: Tüfek Namlularını Oyarken Kullanılan Matkap (FDÖK)

Namlular su ile ıslatıldıktan sonra 2 milimetre kalınlıktaki oyuklara toz dökülüyordu. Sonra süslemelerin yapılması için namlu hafif ateşe konuluyordu. Bu işlemlerden sonra süslemenin temizlenmesi için soğuduktan sonra cerp ile törpüleniyordu. Bu işlemden sonra sabuna benzeyen “moskov toz” konularak süslemelere sürülürdü. Sonra da namlu çam ağacı ile cilalanırdı. Bunların haricinde bir zag çeşidi daha vardır. Isıtılmış namluya inek veya koçboynuzu ile ovalandıktan sonra yağ sürülür. Bu işlem hafif ateşte yapılır. Ateşten alındıktan sonra kuru bez ile cilalanır ve tekrar yağ sürülürdü.

Süslenmiş namlu sadece kundak yapımı ile uğraşan kundakçıya götürülür. Kundak ceviz veya kestane ağacından yapılırdı. Bu işlem için kullanılan alet az ve ilkeldi. Usta, kundağa kaba bir şekil verirdi. Çakmak tabanının yatağı “ecnet” (oyma kalemi) ile yapılırdı. Rende ile de kundağa son şekil verilirdi. En son kullanılan alet “kazağı” idi, bununla ahşap kısımlar temizlenirdi. Aslında iş ayrımı yoktu. Bir tüfekçi hem çelik, hem demir hem de ağaç işlemleri yapıyor sadece süslemeleri kuyumcular yapıyordu. Tüfekçiler, martinka üretiminde fabrikalarda olduğu gibi daha çağdaş bir üretim tarzını benimsemişlerdi. Tüfek yapımında kullandıkları alet ve edevatı da kendileri yapmaktaydılar.

Çeşitli tüfek ve tabanca üretimi perakende esasına göre gelişti: namlular Maraş'taki “çarklarda” delindikten sonra Doda Çarşısında kundakları ilave edilip, filigran (gümüş tel) ile süslenirdi. Fransa'nın Priştine Konsolosu A.Vase'nin,

silah fabrikası olarak adlandırdığı böyle bir atölyeye Prizren’de İbrahim Paşa Buşatlı sahipti. Bu zanaat zamanla köylerde de icra edilmeye başlandı. Gora’nın, “Vranişte, Kruşevo, Rapçe” isimli köylerinde silah üretimi o kadar gelişti ki bu üç köyün hemen hepsinde 5–10 kadar silah üretim atölyesi vardı.⁴⁰³ Hatta Goralılar, Huş (Breza) ağacından barut yapıyorlardı. Bazen barutu gizlice satıyorlardı. 1863 yılında Prizrenli Tahir ve Zekeriya, Lofça’daki bir fabrikadan aldıkları 3.360 kıyye barutu Sofya’da satmak isterlerken bir istihbarat subayı tarafından yakayı ele vermişlerdi. Ele geçen barut, Hezegrad Fabrikası’na teslim edilmişti.⁴⁰⁴ Hayvancılık sektörünün gerilemesiyle birlikte Goralılar, Prizren’e yerleşmeye başlayınca tüfekçilik iyice gelişti.

Prizren’de “ceverdardamlu” denilen namlular da yapılırdı. Yapım süreci diğer namlulardaki gibiydi, sadece namlu etrafı demir teneke ve çelikle sarılırdı. Bundan sonra çam ağacı ile cilalandıktan sonra namlu alacalı olurdu. Çarklarda yapılan bu işlemlerden sonra diğer atölyelerde tüfeklerin taban kısımları yapılırdı. Bu kısımlar yuvarlak ve düz eğe yardımıyla çelikten imal edilirdi.

Uzun namlulu silahların ilk nesli olarak kabul edebileceğimiz iğneli tüfek, ilk defa Prizrenli Âdem Usta tarafından icat edilmiştir. Temmuz 1872 tarihinde Sultan Abdülaziz’e gönderilen bir yazıya göre Âdem Usta’nın icadı olan iğneli tüfeği ve yine daha önce bilinmeyen fişeği, Padişaha sunmak üzere Harbiye Nezareti’nde Yüzbaşı rütbesiyle görev yapan Vehbi Efendiye verilmişti. Sultan, Âdem Usta’nın başarısı karşısında onu devlet nişanıyla ödüllendirmiştir.⁴⁰⁵ Bu tüfek, şimdiye kadarki tüfeklerden daha kullanışlıydı. Avrupalı zanaatkârlar ve tüccarlar bile böyle bir tüfek ve fişeği görmemişlerdi.⁴⁰⁶ Âdem ustanın imal ettiği fişek hem asker hem de avcılar için gayet elverişli olup, kullanıldığı sırada ateş almayan, diğer fişekler gibi atılmak ve yahut toplanılıp yeni baştan kullanılmak üzere silah fabrikasına götürülmesi icap etmeyen türdendi. Çünkü barut, kurşun ve kapsül her yerde kolaylıkla bulunabileceğinden savaş meydanından

⁴⁰³ BOA, *DH.EUM.KADL.*, 21-5, BOA,*Y.PRK.ASK*, 54-53; BOA, *MV.*,113-48, BOA, *A.MKT.MHM*, 493-75.

⁴⁰⁴ BOA, *İrade Meclis-i Vala*, 25279.

⁴⁰⁵ BOA, *DH. İ*, 621–43208.

⁴⁰⁶ BOA, *M.B.*, 141-134.

ordugâha dönüşte her asker bir diğerinin yardımı olmaksızın kendi fişeklerini tekrar kolaylıkla doldurabiliyordu. Bir de bu fişeklerin kovanları dayanıklı olup her biri 152 defa kullanılabilirdi. Her ne kadar diğer usul fişeklerden daha pahalıya mal olsa da yine de ötekilerden kat kat daha ucuza olacağı muhakkaktı.

Ancak sermaye yokluğundan dolayı ne fabrika inşa edilebilmekte ne de gerekli alet ve edevat alınabilmekteydi. Bu alanda akarsuların bolluğu, işçi ücretlerinin azlığı sebebiyle; hava motorlarına ihtiyaç duyulmaksızın, su kuvveti ile işleyen mükemmel fabrikalar kurulabilirdi. Prizrenli tüfekçiler, üretimde sanayileşememiş ise de silahçılık ve altın kakmacılık sanatında mahirdiler. Elllerinde biraz alet ve edevat geçmiş olsa tüm dünyayı hayretler içerisinde bırakacak silahlar ve mühimmatlar imal edebilirlerdi. Konuyla ilgili Süleyman Külçe şöyle demektedir: "Dâr-üs-sanâ'a dedim bununla, meselâ Krup fabrikası gibi bir müessese vardır demek istemiyorum; fakat verim bakımından bir fabrika randımanında olduğu da meydandadır".⁴⁰⁷

3.4.2- Süslemeler

Ami Bue, buradaki süslemeleri Lombardiya-Venedik devletlerindeki süslemeleriyle karşılaştırır. Hakikaten örneklerin hangi atölyeden çıktığını ilk bakışta kestirmek zordur. Ancak dikkatle bakıldığında fark ayırtedilebilirdi. Oyulmuş süsler spiraloiddir. "Stich-band" süslemelerle beraber kullanılmıştır. Bazen geometri şekilleriyle stilize süslemeler kullanılmıştır. Tabancaların özellikle sapları süslenir, Süsler dantel görünümündedir. Süslemedeki filigran tekniklerinin merkezi Prizren'dir. Süslemede mercan, sedef kullanılıyordu. Tüfekte kullanılan demir 1,5 ile 3 kilogram kadardır. Bu ağırlık, üretim kalitesiyle beraber tüfeğin değerine de etki ediyordu.

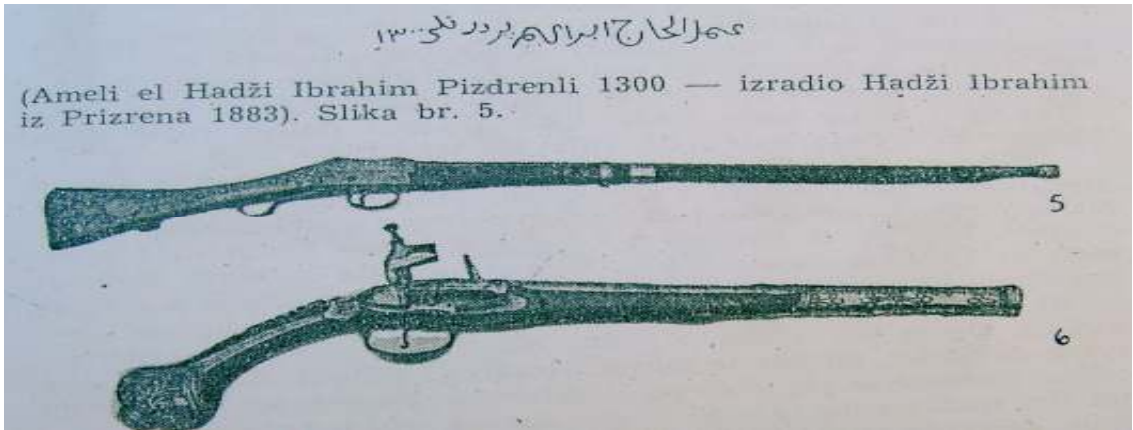
Özellikle tabanca süslemelerine çok dikkat edilirdi. Tüm iş kuyumcunun maharetine bağlıydı. Tüfeklerde ise pirinç kaplamalı zengin süslemeler yapılırdı. Süsler önce çizilir sonra oyma kalemi (ecnet) ile oyulur bazen de içlerine tel konulurdu. Oymanın içine tel, "şorayka" denilen aletle konulurdu.

⁴⁰⁷ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir-1994, s. 381.

3.4.3- Zanaatkârlar

Tüfekçi esnafı, Prizren’de en büyük ve en güçlü organizasyona sahipti. Zanaat organizasyonunda “güçlü zanaat” hiyerarşisi hâkimdi. Zanaat başkanı esnaf bayramında seçilirdi. Başkan iyi usta, namuslu ve görgülü olmalıydı. Esnaf başkanının hâkimiyeti büyüktü. Yazılı olmayan esnaf kurallarına göre kalfa ve çıraklar esnaf ustalarının velayeti altındaydı. Ustalar onların çalışma zamanlarını, maaşlarını, gündeliklerini, çalışmalarını ve davranışlarını kontrol ederdi. Çıraklık süresi üç dört seneydi. Eğer çırak ustanın yakın akrabası veya oğlu değilse o zaman haftalık bahşiş verilirdi. Eğer maddi durumu iyi değilse ustası kıyafet yardımında da bulunurdu. Çıraklık döneminde bir usta başka bir ustadan izin almadan çırağını alamazdı. İzinsiz çırağı alıkoymak suç sayılır; esnaf düzenini ihlal edici bir hareket olarak ceza verilirdi. Belirli bir süreden sonra usta kanaat getirir ve çırak maharetini gözler önüne sererse kalfalığa terfi ederdi.

Üyelerin çokluğu ve konumları itibariyle esnaflar büyük miktarda parasal birikime sahiptiler. Prizren’de bazı tüfekçi esnafının birkaç dükkânı vardı. Tüfekçi öldükten sonra eğer varisi yoksa dükkânı esnaf örgütüne miras kalırdı. Esnaf örgütü sahip olduğu maddi güç sayesinde üyelerinin ekonomik bakımdan zayıf düşmesine izin vermezdi. Üyelerinin imkânına göre kasaya verdikleri paradan fakir üyelere onların ölümünden sonra da ailelerine parasal yardım yapılırdı. Esnaf örgütüne üye olmayanlar da bu yardımdan nasibini alırdı. Tüfekçiler esnafının Muharrem ayında bayramları vardı. Esnaf bayramında

Fotoğraf 56: Prizrenli Hacı İbrahim’in İmal Ettiği Tüfek (FDÖK)

Prizren halkına aşure yapılıp dağıtılırdı.

Prizren’de bu konuda farklı dönemlerde ön plana çıkan ustalar vardı. XVIII. Yüzyıl sonlarında ve XIX. Yüzyıl başlarında yaşayan ve “çarklarda” çalışan Âdem Usta, XIX. Yüzyıl başlarında yaşayan Mahmut Sipahi, XIX. Yüzyıl başlarında yaşayan Ahmon Usta; 1860’da ölen çarklarda çalışan Liman Namleci ve Usta Şaçir Telci bunlar arasında en ünlüleri olarak anılmaktadır.⁴⁰⁸ XIX. Yüzyılın ikinci yarısında çalışan tüfekçiler: Yusuf Nazlı, Hamiza Suşe, İbrahim Yamin ve İsmail Yahya’dır. XIX. Yüzyıl sonunda ve XX. Yüzyıl başlarında çalışan tüfekçiler ise Selim Sevp, Hacı Esad, Maksut Hafest, Aguş, Sato, Abdulkadir Ekrem Usta Aziz, Mula Bektaş ve Etem Şeap’tır. Bahsi geçen ustalardan bazıları ve onların yetiştirdiği ustalar Tüfenkhane-i Amire’de çalışmışlardır.⁴⁰⁹ Zaten daha sonra Prizren ve Kalkadelen’deki ustaların takliden tüfek yapmaları yasaklanınca usta-çırak dengesi de bozulmuştur.⁴¹⁰ Arnavutluk hadisesinden sonra zanaatlarından men edilen tüfekçilerde İstanbul’a davet edilmişlerdir.⁴¹¹ Her türlü ihtiyaçları hazinece karşılanan ustalar, İmalat-ı Harbiye Fabrikaları’nda çalıştırılmaya başlanmıştır.⁴¹²

3.4.4- Ticaret ve Fiyatlar

XIX. Yüzyıl Kosovası’nda her erkeğin bir tüfek veya tabancaya ihtiyaç duymasından dolayı silah bu bölgede en çok aranan bir ürün olmuştur. Hatta hem yerel talep karşılanmış hem de diğer bölgelere ihraç edilmiştir. Ancak tüfeklerin dış piyasaya satımında süslemeleri etkili olmuştur. Çünkü XIX. Yüzyıl Doğu zevkine göre tüfekler, zengin süslemelere sahip olmalıydı. Dış piyasada talep edilen tüfekler daha çok filigran işlemeli olanlarıydı. Bu açıdan en fazla Prizren tüfekleri söz sahibiydi. Prizren’e altın getiren üç ürün: silah, deri ve şarap olmuştur. Prizren’de üretilen tüfekler yerli ve yabancı tüccarlar aracılığıyla satılıyordu. Ticaret genelde Sırp ve Katolik Arnavut kuyumcuların elindeydi.⁴¹³

⁴⁰⁸ D. Petrovic, *a.g.m.*, s.88-91.

⁴⁰⁹ BOA, A. *MKT. MHM*, 753–91.

⁴¹⁰ BOA, *MV*. 113–48.

⁴¹¹ BOA, *MV*. 148–49.

⁴¹² BOA, *MV*. 154–91.

⁴¹³ Katolik Arnavutlara Latinler denilir. Bunların çoğu kuyumculuk, terzilik ve fırıncılıkla uğraşırlardı. Bu zanaatların dışında kalanlar ise ticaretle meşgul olurlardı.

Aracılar yoktu. Bunlar uzak yerlere gidip tüfekleri pazarlıyorlardı. Pazarlama işilemi bitince Prizren'deki dükkânlarında çalışıyorlardı.

İpekli ve Yakovalılar Prizren'de özellikle namlu satın alırlardı. Debre tüfekçileri de usta tüfekçi olmalarına rağmen Prizren'den tüfek almaya gelirlerdi. Satın alanlar arasında Belgrad dayıları ve kısmen Sırp lar da vardı. 1804 Sırp isyanından kısa bir süre önce Anta Simonoviç, Sırp ileri gelenlerinden Karacorçe'e isyandan önce 7 yük tüfek teslim etmişti.⁴¹⁴ Andrea İgumanov da isyanın başlamasından önce Sırbistan'a Prizren'den silahlar yollamıştır. Sırp lar'dan başka Bulgar eşkiyasının da tüfek ihtiyacı Prizren ve Kalkandelen'den karşılanmıştır.⁴¹⁵

Yerel tüccarların dışında "Latini" denilen İşkodra tüccarları da mevcuttu. Onların Prizren'deki Mirihan'da daha çok iş tutuyorlardı. Prizren-Firzovik-Üsküp ve Selanik yoluyla tüccarlar, tüfek tabanca ve diğer ticari mallarıyla Mısır, Anadolu, İran, Arabistan ve Hindistan ile ticaret yapıyorlardı. En önemli ticaret Afrika ile yapılıyordu. Tüfekler Mısır, Sudan ve Habeşistan'a gönderilirdi. Bu ticaretin hatırası olarak Prizren'de Mısırlı ve Sudanlı soyadları bile vardır. Mısırlılar Prizren'de en zengin tüccarları arasındaydılar. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Hacı Pyetor isimli kuyumcu tüccar çok meşhurdu. Kahire'ye yılda iki defa 10 yük Prizren tüfeği götürüyordu. Anlatılanlara göre Afrika'da silah para karşılığı değil altın ve deri ile takas ediliyor. Tüfek veya tabanca ağırlığı için uygun miktarda altın veriliyordu.

Diğer ürünlere göre tüfek fiyatı daha çok pahalıydı. Fiyatları süslemelere göre 40 ile 50 lira arasında değişmekteydi. Tabancalar süslerine göre üçe ayrılıyor. En basiti 1 kese para karşılığında alınıyor, ikinci çeşidi iş-üretim tekniğine göre ve demir ağırlığına göre 3 ile 15 kese para ediyordu. Üsküp ve Selanik pazarında bir çift tabanca 15 liraya satılırdı. Ami Bue'ye tabanca fiyatlarının 15 ile 20 frank olduğunu belirtir. Tüfek fiyatları da özelliğine göre değişiyordu. Yedi bilezikli uzun tüfek fiyatı 7 kese, beş bilezikli 6 kese, bir

⁴¹⁴ Prizren nüfusuna kayıtlı 23 Ocak 1951 doğumlu emekli Tarih Öğretmeni Fevzi Karamuco ile 12 Ağustos 2007 tarihinde Maraş Sempti'ndeki Değirmen Kafe'de yaptığımız sözlü tarih çalışmasında bize aktardığı bilgilerden derlenmiştir.

⁴¹⁵ BOA, Y. PRK. MK, 17-27.

bilezikli 3 kese karşılığında satılıyordu. Yine Ami Bue'ye göre Arnavut menşeli tüfekleri için 25 ile 30 frank veriliyordu. Prizren ve Kalkandelen'deki martinler ve baston tüfeklerin fiyatları 6 mecrediye civarındaydı.⁴¹⁶ Yabancı devletlerin de baskısı sonucu Balkanlar'da imal olunan martin tüfeklerinin üretilmesi, satılması nakledilmesi Osmanlı Devleti tarafından yasaklanınca ticaret hızla düşüş eğilimine girmiştir. Hatta bu işlerle uğraşanların tutuklanması için vilayetlere tebligatta bulunulmuştur.⁴¹⁷

3.4.5- Tüfekçilik Zanaatının Çökmesi

Sanayi İnkılâbı ile birlikte ortaya çıkan yeni bir ulaşım sistemi (demiryolu) ve fabrika üretimi tüfekçi zanaatının sonunu hazırladı. Çünkü Sanayi İnkılâbı ile birlikte şehre yeni elemanlar ilave edilmiştir. Bunlar maden ocağı, fabrika ve demiryoluydu. Bu yeni kentin siyasi temeli loncaların fesh edilmesi ve çalışan sınıflarda sürekli bir güvensizlik durumunun yaratılması, emek ve malların satışı için rekabetçi ve açık bir piyasanın yaratılması, yeni sanayilere gerekli hammadde ihtiyacını karşılamak için ve mekanikleşmiş sanayinin fazla üretimini emmeye hazır olarak dış sömürgelerin elde tutulması.⁴¹⁸

Fotoğraf 57: Tüfekçiler Çarşısı'nın Bugünkü Görünümü (YYÖK)

1889 yılında Mitroviça-Üsküb-Selanik demiryolunun devreye girmesiyle bu zanaat ciddi sıkıntıya düşmüştür. O zamana kadar Prizren-Yakova-İpek-İşkodra ve Adriyatik Denizi üzerinden yapılan ticaretin yönü Selanik'e kaymıştır

Dolayısıyla büyük silah fabrikaları hammadde kaynaklarına daha kolay yoldan ulaşarak, düşük maliyetli daha fazla tüfek üretmeye başlayınca perakende üretim yapan Prizren tüfekçi esnafı büyük bir darbe yemiştir. İlkel

⁴¹⁶ D. Petrovic, *a.g.m.*, s. 95-100.

⁴¹⁷ BOA, Y. MTV, 38-64.

⁴¹⁸ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, İstanbul-2007, s. 549-550.

aletlerle bilek gücüne dayanan üretim tarzı, cansız enerji kullanan fabrikalarla rekabet edememiştir.⁴¹⁹ Ayrıca eskisi gibi çağın ihtiyaçlarına uygun üretim de yapamıyorlardı. Eşkıyalığı önlemek için hükümet, silah taşımayı, üretmeyi ve belirlenen yerlerin dışında silah satışına ciddi yasaklar getirince sektör iyice çökmüştür.⁴²⁰ Av tüfeği için ruhsat şartı getirilerek halkın elindeki tüfekler ücreti mukabilinde toplanmıştır.⁴²¹ Tüfekçiler, İttihatçıların, 1909 yılında tüfek üretimini yasaklamasıyla sektör değiştirerek çilingir ve bıçakçılık mesleğine geçiş yapmışlardır.⁴²² Bundan önce tüfekçiler yerel yöneticiler aracılığıyla, silah imalatıyla ilgili yasağın yerli sanayinin gelişmesine mani olacağını ve zanaatkarı mağdur edeceğinden Anadolu'ya götürülecek tüfeklerin geçişine izin verilmesini talep etmişlerse de bir netice alamamışlardır.⁴²³ Buna karşılık hükümet, tüfekçilerin askeriyede istihdamına karar vererek, yolluk ve gündeliklerinin karşılıp İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.⁴²⁴ Prizren'de imal olunan Martini Henry tüfeklerinin yurt dâhiline sokulmaması için gönderilen emirleri itina ile uygulanınca Balkan Savaşları başladığında Prizren'de ancak 10 civarında tüfekçi esnafı kalabilmişti.⁴²⁵

Fotoğraf 58: IV. Nesil Martini Henry Marka Tüfek (1888–1889) (www.martinihenry.com)

⁴¹⁹ Sjoberg sanayi öncesi (pre-industrial) kentle sanayi kenti ayrımı yaparken, “Sanayi öncesi kentte malların üretilmesinde ve hizmetlerin sunulmasında çekiç, makara ya da tekerlek gibi mekanik araçlarla doğrudan ya da dolaylı bir biçimde uygulanabilen canlı (insan ya da hayvan) enerji kaynağına bağımlıdır. Kentsel-endüstriyel topluluk, diğer yandan, kentlilerin üretim kapasitesini büyük ölçüde artıran elektrik ve buhar gibi cansız güç kaynağını kullanır” demektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sjoberg, Gideon, “*Sanayi Öncesi Kenti*”, 20. Yüzyıl Kenti, Çeviren: Bülent Duru-Ayten Alkan, Ankara-2002, s. 37–54.

⁴²⁰ BOA, DH. İD, 133–10.

⁴²¹ BOA, DH. MUI, 111–4, BOA, DH. MUI, 7/5–12.

⁴²² BOA, DH. EUM, 59–14.

⁴²³ BOA, A. MKT. MHM, 493–75.

⁴²⁴ BOA, DH. İD, 19/1–26.

⁴²⁵ BOA, Y. PRK. ASK, 54–45.

Zanaata son darbe Arnavutluk'un kurulması oldu. Arnavutluk'un bağımsızlığını almasından sonra Prizren ve Yakova'da ticaret azalmış, eski canlılığını ve önemini kaybetmiştir

3.5- Bıçakçılık

XVIII. Yüzyılın sonundan itibaren gelişme gösteren bir diğer zanaat da bıçakçılıktır. Prizren bıçak ustaları bu mesleği buraya ilk gelen Osmanlı kılıç ustalarından öğrenmişlerdir. Bugün Prizren'de bıçakçılık zanaatını icra eden ustaların anlattığına göre bu zanaatla Müslüman Arnavutlar ve Türkler uğraşıyordu. 1863 yılında Prizren'den geçen İngiliz seyyahları Bayan Mekenzi ve İrbi de aynı kanaati doğrular: "Prizren'de ailelerin çoğu çelik ustası olup meşhur Prizren bıçaklarını üretirler". Ancak 1773'te bir yazılı kaynakta Stoyan isimli bir bıçakçıdan bahsedilmesi XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar bıçakçılık zanaatıyla Hıristiyanların da uğraştığını gösterir. Ancak aynı tarihten sonra Müslümanlar bu zanaatı tekellerine almışlardır. Prizren bıçakları, Osmanlı coğrafyasında her yerinde makbuldü. Çünkü dış kemiğin, iç kemikten ayrılabilmesi için manda, koç nadiren de geyik boynuzları üç ay kurutulurdu. Kıvrık, çatlak ve delik olmayan dış kemik istenilen ebatta kesildikten sonra fırına atılırdı.

Fırında iki ile dört dakika arasında pişirilirdi. Bu işlem dört beş defa tekrarlanırdı. Daha sonra kemik mengenede iyice sıkılarak yapıştırılır ve tek parça haline getirilirdi. Eğe ve rendeyle kemik sap şekline dönüştürüldükten sonra cilalı keçeyle kemik parlatılır sonra da iyice zımpara edilirdi.

Diğer taraftan sapa uygun çelik, ocakta kızartılıp örste dövül-

dükten sonra çarkta bilenirdi. Çeliğe bileme sırasında ara sıra yanmasın diye su verilirdi. Eğer çelik suyunu salarsa yumuşar ve kırılırdı. Çeliğin dayanıklılığını ve

Fotoğraf 59: Bıçak Yapımında Kullanılan Bir Koç Boynuzu (YYÖK)

keskinliğini belirleyen en önemli yapım aşaması budur. Prizren bıçaklarında paslanır çelik kullanılırdı. Çünkü paslanır çelik hem daha dayanıklıdır hem de daha keskin olurdu. Daha sonra kemikte ve çelikte birer delik açılarak birbirine monte edilirdi. Prizren bıçaklarını Bursa ve Maraş bıçaklarından ayıran en önemli özelliği kulaklı olmasıdır. Kemikle çeliğin birleştiği noktada yer alan küçük bir çember olan kulak, bıçağın geriye doğru kanırmasını ve kırılmasını engellerdi. Kosovalı çobanlar bu kulaktaki küçük bir delik sayesinde kolayca bıçağı pantolonlarına bağlayabiliyorlardı. Bilhassa Arnavut çobanlar, kulaksız bıçaklara hiçbir şekilde rağbet etmezlerdi.⁴²⁶

Sözlü kaynaklara göre Prizren'de ilk gelişen zanaat bıçakçılıktı. Bıçakçılar, XIX. Yüzyılda Arasta ve Doda Çarşıları'na yerleşmişlerdi. Bıçaklar silah, erkeklerde aksesuar ve evlerde çeşitli maksatlarla kullanılıyordu. Esnaf, bıçak üretimi yanında ustura üretimiyle de uğraşıyordu. Ateşli silahların icadıyla bıçakçılar tüfekçilik zanaatına önem vermeye başladılar. Ancak zamanla fabrikalarda tüfek üretiminin başlamasıyla bunların çoğu ustura üretimine geçmişlerdir. XIX. Yüzyılda bıçakçılar hem bıçak hem de ustura üretiyorlardı. Ancak M. Saviç, bıçakçı ve usturacıları ayırmaktadır. Ona göre Prizren'de 1912 yılından sonra 25 usturacı ve 5 bıçakçı dükkânı vardı. Halen Prizren'de ayrı ayrı ustura ve bıçak üreten zanaatçıların bulunması bu iddiayı kanıtlar niteliktedir.⁴²⁷ Günümüzde Prizren bıçakları, süs eşyası olarak turistlere satılmaktadır.

3.5.1- Bıçakçıların Adet ve İnanışları

Usta, besmeleyle dükkânı açtıktan sonra günün bereketli olması için çekiç ve örsü öper, sonra da dükkânın içine su serpererek işe başlardı. Örs üzerine

⁴²⁶ Prizren nüfusuna kayıtlı 28 Ekim 1971 doğumlu Şadan Şilik ile 10 Ağustos 2007 tarihinde dükkânında yaptığımız sözlü tarih çalışmasında bize aktardığı bilgilerden derlenmiştir. Şadan Şilik, Prizren'in en meşhur bıçak ustası Usta Ali'nin oğludur. Üç nesilden beri bu zanaatla uğraşıyorlar. Usta Ali, 1959 tarihinde Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'ya bir bıçak ve ağızlık hediye etmiştir. Hediyeleri çok beğenen Tito, uzun süre bunları Bakanlar Kurulu Odası'nda muhafaza etmiştir. Zaten diğer meslek erbaplarının ifadesine göre Tito Yugoslavya'sında tüm hediyelik eşyalar Prizren'de yapılmış.

⁴²⁷ Dobrila Milojevic Radovic, "Britvarski Zanat u Prizrenu (Prizren'de Bıçakçılık Zanaatı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohija (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Priştine–1959, s.174.

oturmak günah sayılırdı. Kapının üzerine işin bereketli olması için muska asılırdı. Bazıları ise kapı eşiğinde nal bulundururdu.⁴²⁸

Çarşı önünden cenaze geçerse çalışmaya ara verilip dışarı çıkılır ve bu şekilde ölene saygıda bulunulurdu. Bıçakçılar her zaman fakirlere sadaka verirlerdi. Pazara giden bir bıçakçının arkasına alış-verişi karlı geçsin diye bir güğüm su dökülürdü.

Pazarla ilgili bazı inançlar da vardır. Müşteriden alınan ilk siftah ele alınmaz, yere ya da tezgâha atılması söylenirdi. Müşteriyle alış-veriş sırasında başka bir müşteri dükkâna girerse işin çok olacağına inanılırdı. Siftah, erkek müşteri veya Goralı biriyle yapılırsa kazancın iyi olacağına dair yaygın bir kanaat da vardı. Çünkü Goralıların elinin hafif ve bahtlı olduğuna inanılırdı. Alış-veriş günü olan Çarşamba, mutlu gün olarak telakki edilirdi çünkü bu gün kazanç daha çok olurdu. Bu zanaatla ilgili çok ilginç bir inanç daha vardır. Çocuk sahibi olamayan aileler bıçakçılara gelerek siyah boynuz saplı ustura sipariş ederler. Sipariş herkesin uyuduğu bir zamanda yapılırdı ve bunların fiyatı sorulmazdı, bıçakçının istediği miktar hatta fazlası bile verilirdi.

Esnaf bayramı, demircilerin piri kabul edilen Hz. Davut gününde yani 28 Haziran'da kutlanırdı. Bugün usta, akşam ezanını takiben örsün nurlanması amacıyla örsün üzerinde mum yakar ve çekiç vurmazdı. Bayramda çalışılmazdı. Usta, kalfa ve çıraklarıyla beraber yiyecekleri öğle yemeğini hazırlarlardı. Bugün için özel olarak aşure pişirilirdi. İmece usulüyle hazırlanan aşure, esnaf kazanlarında pişirilirdi. Her ustanın çırağı aşure aldıktan sonra kalan kısmı fakirlere dağıtılırdı. 28 Haziran'da ustalar camiye de gitmezlerdi. Esnaf bayramı haricinde Hıdrellez de kutlanılırdı. Bu günde Toçila Çeşmesi'nde toplanılıyordu. İnanışa göre bu günde bu çeşmeden bilmedikleri bir vakitte kutsal su akıyordu. İbrik ve güğümlerini doldurarak akşam evlerinde ailenin bütün fertleri bu su ile mutlaka yıkanıyordu.⁴²⁹

Prizren'de çok yaygın olan bu zanaatın terminolojisi ve alet çeşitleri Türk kökenlidir. Bıçakçıların ihtiyacı olan hammaddeler hem Prizren'den hem de

⁴²⁸ Prizren nüfusuna kayıtlı 28 Ekim 1971 doğumlu Şadan Şilik ile 10 Ağustos 2007 tarihinde dükkânında yaptığımız sözlü tarih çalışmasında bize aktardığı bilgilerden derlenmiştir.

⁴²⁹ D. M. Radovic, *a.g.m.*, s.188

Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinden temin ediliyordu. Bıçak ve ustura haricinde daha geç dönemlerde kama ve başka bıçak çeşitleri üretilmiştir.

3.6- Filigrancılık (Telkâri)

Şehrin zengin tabakasının lüks mala olan ihtiyacı kuyumculuk ve filigrancılık zanaatlarını geliştirdi. XVIII.-XIX. Yüzyıllarda gümüş işlemeli tüfekler ve gümüş süs eşyaları zenginlik gösterisinin en somut ürünleriydi. Filigrancılık tüfekçilikle birlikte gelişme göstermiştir. Verim bu zanaatın istikrarına göre değişiyordu. Prizren'de çeşitli tüfek ve tabanca üretimi artınca filigrancılık da en canlı dönemini yaşamıştır. Namlular Maraş Mahallesi'ndeki çarklarda delindikten sonra kundakları takılarak gümüş telle süslenmesi için filigrancılara sevk ediliyordu.⁴³⁰ Bunun yanında ev eşyası yapımında kullanılan ve "ince filigran" denilen özel işlemler de yapılırdı. Bu dönemde "trepetlika", "çelenika" gibi broşlar, kolanlar (kemerler), yüzükler çok meşhurdu.⁴³¹ Yine hammaddesi altın ve gümüş olan küpe, bilezik, yüzük, gerdanlık gibi çok güzel takılar işlenmekteydi.⁴³²

Fotoğraf 60: Filigran Usta-Kalfa ve Çırakları (RVÖK)

Her türlü metal malzemeyi kullanabilen filigran ustaları, daha çok gümüşü tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bu zanaat gümüş süsleme sanatı olarak da bilinmektedir. Kılıç, bıçak, tabanca, tüfek ve makasların üzerine işlenirdi. Filigranın kıymeti, güzelliği, takılan taş ve kullanılan gümüşün ağırlığına göre değişirdi. Osmanlı Prizreni'nde filigran işini daha çok Şadırvan etrafındaki

⁴³⁰ Prizren nüfusuna kayıtlı 1947 doğumlu Ali Jable ve kardeşi İsmet Jable ile 17 Ağustos 2007 tarihinde iş yerinde yaptığımız sözlü tarih çalışmasında bize aktardığı bilgilerden derlenmiştir.

⁴³¹ Z. Markovic, *a.g.m.*, s. 401–403; Monografi, *Kosovo*, s. 298–299.

⁴³² Z. Shkodra, *a.g.e.*, s. 60.

Katolik Arnavutlar yapıyordu. Zamanla bu işi Müslüman Arnavut ve Türkler de öğrenmişlerdir. Bu zanaat, tüfekçiler ile kuyumcular ile iç içe geçmiş ve birlikte iş yapılıyordu. Bir fabrikadaki üretim bandı gibi metali işleyip mamul ürün haline getirildikten sonra süsleyerek tüketicinin beğenisine sunuyorlardı. Hatta bazen bir usta bu üç işi tek başına yapabiliyordu.

Fotoğraf 61: Filigrandan İmal Edilmiş Bir Broş (YYÖK)

Mitroviça'daki Trepçe maden ocağından getirilen gümüş, sibir adı verilen içerisinde kanal olan bir kalıpta eritilirdi. Sibitten oluğa doğru hammaddenin kayması amacıyla sibirin içine bir miktar zeytinyağ konulur. Erimiş durumdaki gümüşten bir milimetre kalınlığında tel elde etmek için tekrar kalıba dökülür. Soğuduktan sonra kalıbın içinden gümüş çekilerek tel elde edilmiş olurdu. Kare şeklindeki

telleri yuvarlak hale getirmek için diyaman olarak bilinen taşın içerisinde geçirilir. Kullanılacak filigrana göre tel diyamanda daha da inceltilebilirdi.

Broş, küpe, yüzük, bilezik, ağızlık, tabla, tüfek, tabanca, kılıç gibi eşyaların şekline göre teller birbirine kaynatılırdı. Telleri birbirine kaynatmak için sırma, bakır, fare otu birlikte eritilerek bir karışım meydana getirilirdi. Bu karışım kaynak olarak telleri birbirine tutturmakta kullanılır. Daha sonra tellere yapılacak ürünün şekli verilirdi. Teller, kiselina (ozon suyu) ile iyice parlatılıp temizlendikten sonra maskayla (eğ) iyice zımparalanarak çapakları ortadan kaldırılırdı. Kişinin zevkine ve talebine göre değerli taşlar ilave edilerek satışa sunulurdu.

**Fotoğraf 62: Çeşitli Filigran Çeşitleri
(YYÖK)**

Prizren dışında yakın çevrede Yakova ve İpek'te de bu zanaat icra ediliyordu. Ustalar, çırak kalfa silsilesi içerisinde yetişirdi. Meraklı, atik ve işine gönlünü verebilecek çocuklar seçilerek çırak alınırdı. Çırakların hırsız olmaması için özellikle temiz ve bilinen ailelerin çocukları tercih edilirdi. Dört yılda ancak usta olunabilirdi. Kalfalıktan ustalığa geçmek isteyen biri, filigran ustalarından kurulu bir jürinin karşısına çıkardı. Burada ustaların uygun gördüğü işi başarılı bir şekilde tamamlayan kalfa usta ilan edilirdi. XIX. Yüzyılda Prizren'de faaliyet gösteren 1.091 dükkân arasında 47'si filigrancılıkla uğraşıyordu. Genel dağılım içerisinde filigrancıların oranı % 4,30 idi.

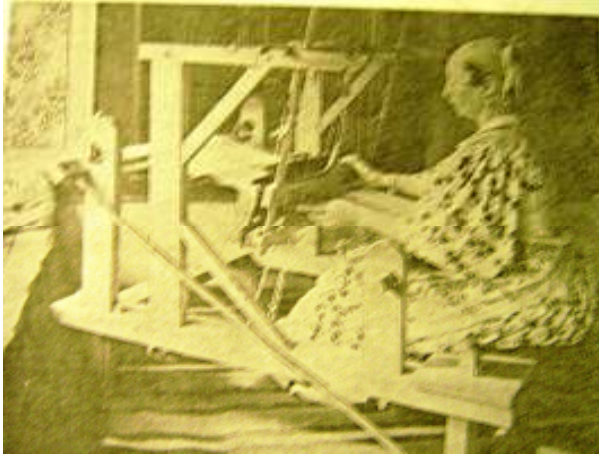
Osmanlı döneminde çarşıda yapılan bu zanaat şimdilerde evlerde küçük odalarda veya bodrumlarda yapılmaktadır. Zanaatın çarşıdan evlere kaymasında bir takım vergi muafiyetlerinin de belirleyici olduğu gözardı edilemez. Çünkü tüfekçilik ve bıçakçılık gibi mesleklerinin ortadan kalkmasıyla filigrancılığın iş hacmi de düşmüştür. Çok uğraş gerektiren, el emeği isteyen bir iş olduğu için seri üretim de yapılamamıştır. Prizren'de şimdilerde bu işi yapan yirmi civarında aile bulunmaktadır. Süs ve turistik eşya niyetiyle yapılan filigranlar daha çok Hırvatistan ve İtalya'ya satılmaktadır. Ustanın iyi iş yaptığı biliniyor ve beğenilen birisi olarak düşünülüyorsa müşteriler onu mekânında bularak sipariş vermektedirler. Müşterileri daha çok bayanlardan oluşmaktadır. Erkekler sadece ağızlık ve sigara tablası talebinde bulunmaktadır. Fiyatlar, süslemeye ve kullanılan gümüşün ağırlığına göre değişmektedir. Broş 10 ile 50, yüzük 10 ile

30, ağızlık 20 ile 200, kamışlar 500 euro civarında satılmaktadır. Turistler arasında en çok Prizren panoraması ve hamamı rağbet görmektedir.

3.7- Dokuma –Giyim ve Deri

Prizren'in Mufassal Tahrir Defteri'nde, XVI. Yüzyılın sonlarında zanaatçılar arasında en büyük sayıya terziler sahiptiler.⁴³³ Müslümanlar zanaat için Arapça olan "hayyat" kelimesini, Hıristiyanlar ise Farsça olan "derzi" kelimesini kullanmaktadırlar. Prizren'de Orta Çağdan beri var olan bu zanaatın ne kadar gelişmiş olduğunu tüm Balkanlar bilirdi.

Yün kumaş üretimi alanında, şayak üretimi terzilerden sonra ikinci sırayı almaktaydı. Şayak yapımı o kadar gelişmişti ki şehrin dışında bile "*Arnavut kebesi*"⁴³⁴ adıyla ün salmıştı. 1895 tarihinde İstanbul'un çul ihtiyacının giderilemesi için Prizren Mutasarrıfı Salih Paşa'ya sipariş verilmiştir. Siparişi hazırlayan Mutasarrıf Selanik Limanı aracılığıyla çulları göndermiştir.⁴³⁵ Şayakçılar Evrenos Camii'nin yakınlarında yerleşmişlerdi. Daha sonra buraya yakın bir yerde kurulan ve genellikle perakende ürünleri satan Arasta Çarşısı da bunu kanıtlar niteliktedir.⁴³⁶

Fotoğraf 63: Dokumacı (RVÖK)

XIX. Yüzyılın sonunda zanaatçılar arasında kazazlar üçüncü sıradaydılar. Prizren çevresinde birçok dutluk alan bulunması bu iddiayı doğrulamaktadır. Elbiselere gaytan, şerit ve diğer süs eşyası yapan kazazların sayısının çokluğu ve bu şehirden yapılan ipek ihracatı hakkında

⁴³³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet- i Rum-ili Defteri (1530), Ankara-2004, s.6

⁴³⁴ Daha çok çobanların giydiği, en kalın keçeden yapılan goçuk (kaban). Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul-1993, c. II, S.236; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara-1969, s. 152.

⁴³⁵ BOA, Y. PRK. MYD, 14-9.

⁴³⁶ BOA, A.MKT.MHM., 418-45, BOA, DH.İD., 82,-3.

1518 yılına ait bir Dubrovnik kaynağına göre Prizren’de ipekten mamul işletmeciliğin de mevcut olduğu sonucuna varılmaktadır.⁴³⁷ Prizren zanaatçıları arasında 9 ipekçinin de bulunduğu görülmektedir. Bunların arasında sadece biri Hıristiyan’dır. Bunların tam olarak ham ipekle mi, ipek ipliği veya koza üretimiyle mi uğraştıkları konusunda kesin bilgiler mevcut değildir.

Fotoğraf 64: Tabakhane’nin Bugünkü Hali (RVÖK)

İpek ticaretinden elde edilen gelirlerin bir kısmı Sultan’ın hassına dâhildi. Has’ın yıllık geliri 140–150 bin akçe arasındaydı. XVI. Yüzyılın ikinci yarısından kalan bir bilgiye göre Prizren pazarında satılan ipekten elde edilen gelirin bir kısmının 8 bin akçe (bac-ı bazar) olduğu ve bunun Sancakbeyi’nin gelirlerine dâhil olduğu görülmektedir.⁴³⁸

Osmanlının gelişiyle kıyafetler de değişmiş koparan, yelek, entari ve yün dokumalarda kaytanlı motifler ya da gümüş ipli işlemler yapılmaya başlanmıştır. Prizren entarilerinin güzelliği Balkanların ötesinde bile önemli övgüye sahipti.⁴³⁹ Diğer zanaatlar arasında ipek dokumacılığı da büyük bir mesafe kaydetmiştir. Orta Çağdan beri üretilen ve çok revaçta olan bu tür dokumalardan çeşitli ev eşyaları sözgelimi masa örtüleri, perde, çanta vb. şeyler

⁴³⁷ Fetnan Derviş, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yeniçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–2007, s. 83–85.

⁴³⁸ S. Gülten, *a.g.m.*, s.5–6.

⁴³⁹ Şemsettin Sami, “Prizren-Prizren Sancağı”, *Kamusü’l A’lâm*, c.II, İstanbul -1899, s.1495–1496.

yapılırdı. Bir sene zarfında bir hayli miktarda gümüş işi işlenip birkaç bin arşın aba imal edilmekteydi. Bayanların büyük bir kısmı bu işlerle uğraşıyorlardı. Gömleklikler, ipekli bezler ve havlular ününü İstanbul'a kadar duyurmuştu.⁴⁴⁰

Fotoğraf 65: Debbağ Usta- Kalfa ve Çırakları (RVÖK)

3.7.1- Prizren'de Tabakçılık Zanaatı

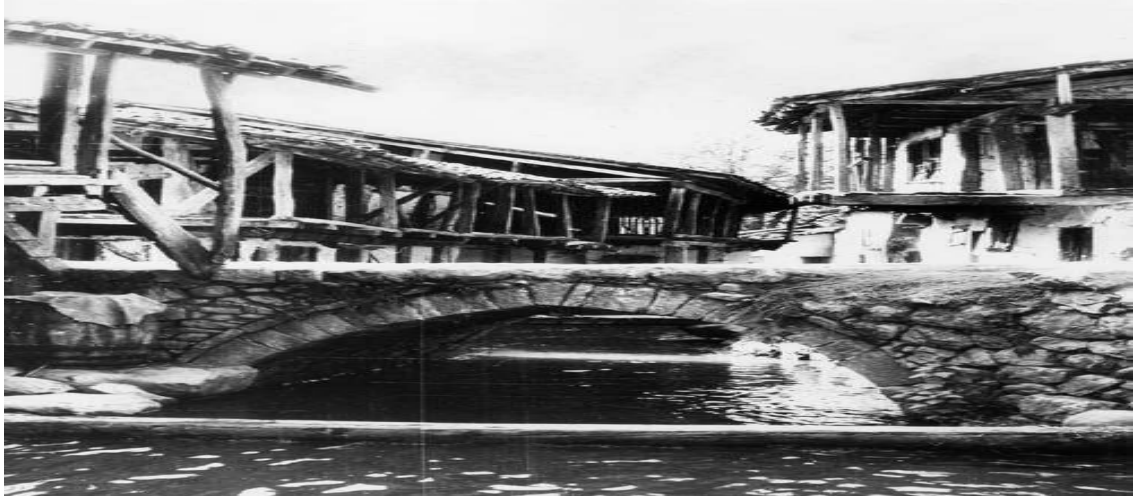
İnsanlar, İlk Çağlardan itibaren örtünme ve aksesuar gereksinimlerini karşılamak üzere değişik hayvanların derilerini kullanmışlardır. Yaygın kullanımından dolayı deriye, her alanda ihtiyaç duyulmuştur. Prizren, hayvan yetiştirmeye ve deri işlemeye elverişli olmasından dolayı tabaklık, yüzyıllardan beridir varlığını sürdürme gelmiştir. Ayrıca Bistriça Nehri'nin varlığı insanları bu zanaata yönlendirmiştir.

Prizren'de zanaatçılar arasında önemli bir yeri de tabakçılar tutardı. Orta Çağdan itibaren deri işlenmesine ayrı bir özen ve önem verilmiştir. Dubrovnikliler, XVI. Yüzyılda Prizren'den deri ihraç ederek bunları Venedik'te satıyorlardı.⁴⁴¹ Osmanlı döneminde bu zanaat hızla gelişti. Hatta dericilik zanaatının geliştirilmesi ve yeni deri işleme usullerini öğretmek için Beykoz

⁴⁴⁰ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren–1874, s.46; *Kosova Vilayet Salnamesi* (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları), Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul–2000, s.262

⁴⁴¹ F. Derviş, *a.g.t.*, s. 72–73.

Debbağhanesi'nde görevli ustalardan Eğinli İstavri Prizren'e gönderilmiştir.⁴⁴² Tabakhanelerin bolluğunu, debbağların maharetini bu döneme ait Osmanlı kaynakları Suzi Çelebi ve Kukli Mehmet Bey Vakfiyeleri'nde de görülebilir.⁴⁴³ Daha sonraki dönemde de, Prizren'de deri üretimi ve ihracatı önemini yitirmedi. Şehrin tabakçıları bu amaca yönelik çeşitli derileri işliyorlardı. Bunlardan, özellikle meşin ve sahtiyan ayrı bir öneme sahipti. Meşin koyun ve kuzu dersinden, sahtiyan ise keçi ve oğlak derisinden üretiliyordu. Bunlar Prizren tabakçılarının işledikleri en önemli deri türleri arasındaydı.

Fotoğraf 66: Tabakhane Köprüsü (RVÖK)

Debbağların etnik kökeni Türkler veya Türkleşmiş Arnavutlar'dı. Gayrimüslimler dericilikle uğraşmamışlardır. Prizren'de en saygın zanaat tabakçılıktı. Bundan sonra tüfekçiler ve kuyumcular gelirdi.⁴⁴⁴ En fazla koyun ve keçi derisinden istifade ediliyordu. XIX. Yüzyılda debbağların yaptığı 40.000 kıyye olan 5.000 deste sahtiyan ile 6.000 kıyye olan 1.000 deste meşin Avusturya-Macaristan'a ihraç edilmişti. Ancak son yıllarda ham deri başka yerlerden ihraç edilmeye başlayınca tabakhaneler zarar etmeye başlamıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴² BOA, *DH.İD.*, 108/1-39.

⁴⁴³ F. Derviş, *a.g.t.*, s. 74–75.

⁴⁴⁴ Kadri Halimi, "*Tabački Zanat (Prizren'de Tabakçılık Zanaatı)*", Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Priştine–1956, Sayı: I, s. 71–112.

⁴⁴⁵ Kosova Vilayet Salnamesi, Priştine–1900, s. 759.

Tabakçuların da loncaları vardı. Loncanın başında “Ustabaşı” veya “Çaya” bulunuyordu. Debbağlar, Ustabaşını bu göreve süresiz olarak seçerlerdi. Elbette görevini suistimal eden Ustabaşını değiştirme hakkına da sahiptiler. Bu seçkin mevkiye seçilebilmek için zanaat maharetinden ziyade yöneticilik yeteneği dikkate alınırdı. Ustabaşı, esnafların işlerini Sandık Emni aracılığıyla kontrol ederdi. Ustabaşı veya Çaya ayrı bir itibar sahibiydiler. Makul tüm emirleri yerine getirilmek zorundaydı. Ustabaşı kendi iş yerinde diğer ustalar gibi tabak üretimiyle uğraşıyordu. Debbağlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek de Ustabaşı'nın görevleri arasındaydı. Tabakhanelerde çalışan kalfa ve çıraklar, ustalarını Ustabaşı'na şikayet edebilirlerdi.

Fotoğraf 67: Tabakhane (RVÖK)

Ustabaşı meseleyi dinleyip anladıktan sonra her iki tarafın da uymak mecburiyetinde olduğu nihai kararını verirdi. Tabaklar arasındaki haksız rekabeti, Ustabaşı ya kendi ya da diğer zanaatkarlarla muhakemede ederek çözüme kavuştururdu. Eğer bir debbağa para cezası verilecekse bunun miktarı 10 ile 100 altındı. Suçun boyutuna göre meslekten men cezası da tercih edilebilirdi. Alınan karar diğer zanatkarlara da duyurulurdu. Prizren'de tabakçılar arasında falaka yoktu. Haksız rekabet, aldatma gibi durumlarda tabaklara uyarı, çırak ve kalfa sayısında sınırlandırma veya işçi bulundurmanın tamamen yasaklanması türünden cezalarda veriliyordu. Düzeni bozan tabakhaneye kapatma cezası da kesilebiliyordu. Bu karar ağır olduğu için duruma göre

meslekten geçiçi uzaklaştırma cezaları da verilirdi. Meslekten uzaklaştırılan debbağın yakasını Ustabaşı keserdi. Ceza alan debbağ, diğer zanaatkarların işten uzaklaştırıldığını görmeleri ve anlamaları için çarşı içinde dolaştırılırdı.

İşten kaçan bir çırak, ustası tarafından Ustabaşı'na bildirilirdi. Ustabaşı, kaçan çırağın ebeveynini veya vasisini çağırarak kaçak çırağı getirmelerini isterdi. Çırağın gelmemesi durumunda Ustabaşı, çırağın ustasını ve aynı meslekten üç debbağı çağırarak meseleyi görüşürdü. Usta veya çırıktan suçu sabit görülen cezalandırılırdı. Tabaklar arasındaki tartışma ve kavgalara da ustabaşı bakardı, Genelde tarafların gönülleri alınarak barıştırılmaya çalışılırdı. Tüm bu iş disiplininin varlığına rağmen kavgalar çok nadir görülürdü.

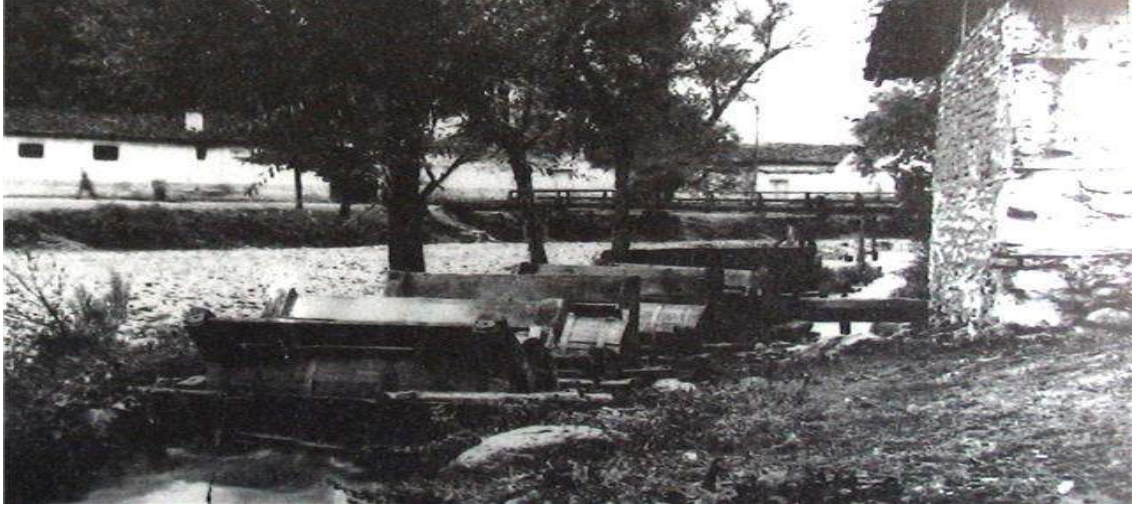

Fotoğraf 68: Tabakhane Mahallesi'nin Bugünkü Hali (YYÖK)

Prizren tabakları her zaman birlik içinde çalışmışlar ve bu konuda diğer zanaatkarlara da örnek olmuşlardır. Prizren tabakları genelde ortak çalışmışlardır. Bundan dolayı ne sosyal ne milli ne de dini konularda hiçbir sorun yaşanmamıştır. Mesela Saraybosna'da tabaklar arasında müthiş sosyal ayırım vardı. Ortak çalışmada tabak kendi aletiyle çalışıyor ve hammadde ve materyallerini kendileri satın alıyordu. Masraflar ve çalışanların ücretleri kar payından temin ediliyordu. Masraflar ve ustanın el emeği alındıktan sonra kâr payları ortaklar arasında paylaşılıyordu. Sermaye ve gereken paralar Sandık Emmini'nin sorumluluğundaki kasada muhafaza edilirdi. Ekonomik bakımında güçlü olan zanaatkarın kasasında her zaman para bulunurdu. Dericilerin

ortaklaşa kullandıkları kasasının geliri: gönüllü bağışlar, vergiler ve üyelik aidatlarından oluşuyordu. Bu para ile ekonomi bakımından güç durumda kalan tabaklara, fakirlere, hastalara, yaşlılara yardım ediliyordu. Ustabaşı ve Sandık Emini gelirler ve giderler konusunda debbağlara hesap vermek zorundaydı.

Prizren tabakları arasında bir diğer çalışma şekli de “avane” idi (1/2, 1/3, 1/4). Bu, tabakhanenin daha çok kurulma aşamasında ortaya konulan sermaye ile ilgiliydi. Sermaye ölçüsünce kardan pay alınırdı. Her debbağ hissesini satma hakkına sahipti. Debbağ ölünce zanaatı oğlu devralırdı. Oğlu yoksa dükkan birinci dereceden yakınlarına o da yoksa akrabalarına kalırdı. Dükkanı devralan debbağın oğlu yeterince usta değilse daha tecrübeli biri işe alınarak mesleğin inceliklerini öğretirdi. Ölen tabağın çocukları reşit değilse ve işi yürütecek yakınları yoksa “Eytam” denilen örgüt ölen tabağın dükkanını ve mal varlığını korurdu.

Fotoğraf 69: Tabakhane (RVÖK)

Ekonomik bakımdan çöken bir tabağa üç defa yardım edilirdi. Durumu düzelmezse yardımdan vaz geçilirdi. Ustabaşı'nın izni olmaksızın kimse tabakçı atölyesi açamazdı. İzinsiz açılırsa, Ustabaşı dükkanı kapatır takım ve tezgaha el koyardı.

Prizren tabakları arasında tabakhanenin toptan satılma (dükkan, demirbaş ve aletler) adeti de vardı. Satılmada öncelik hakkı komşu tabaka tanınırdı. Prizren tabakları bazen yardımlaşma şeklinde çalışırlardı. Bir debbağ işi sıkı olan debbağa yardıma giderdi. Kalfa ve çırağın iş sırasında kaza geçirmesi

durumunda iyileşene kadar ücreti ödenirdi. Bu durum aylık, mevsimlik ve yıllık olarak çalışması halinde de geçerliydi. Yanında çalışan ve davranışlarında sorumlu olduğu kalfa ve çırak hırsızlığa yönelirse debbağın işi zor olurdu. Bu kişilerin debbağlar arasında yeri yoktu. Faili bilinmeyen bir hırsızlık olursa zararı dükkan sahibi öderdi. Yalancı, güvensiz tabakları toplum ve müşteriler sevmezdi. Eğer sahipli bir köpek tabakhaneye girer ve derilere zarar verirse sahibi dikkatli olması konusunda uyarılırdı. Verilen zarar büyükse köpeğin sahibinden zarar talep edilirdi.

Fotoğraf 70: Tabakhane'nin Bugünkü Hali (YYÖK)

Ramazan ayında usta, kalfa ve çıraklara harçlık verirdi. Aynı zamanda bütün yıl için kahvaltı parasını usta verirdi. Bunun yanında usta öğle yemeği de verirdi. Akşam yemeğini ise herkes kendi evinde yerd. Öğle yemekleri ustanın evinden servis edilirdi. Yemek konusunda usta ya cömert ya da cimri davranırdı.

Prizren'de tabakçılar çarşısı sabah erken açılır ve akşamdan önce kapanırdı. Yapılacak çok iş varsa geceleri hatta bazen bütün gün çalışılırdı.

Bütün tabakların Piri, Ahibaba veya Ahubaba'ydı. Aynı zamanda onları denetlerdi. Bu görev Kırşehir'deki tekkenin şeyhine aitti. Tekkenin kurucusu Ahi Evren'di. 1332 de ölen Ahi Evren tabakların koruyucusu olarak görülür. Prizren'de tabakçı esnafının denetleyicisine Kırşehir'deki şeyhe Ehibaba veya Ahubaba denilmekteydi. Bu denetleme görevi ferman ile Sultan tarafından verilmiştir. Bundan sonra her şeyhe, her Sultan değiştiğinde yeniden ferman

verilirdi. Bu şekilde Ehibaba (Ahubaba) kendisi veya vekilleri bütün tabakları gezer ve kendilerine düşen payı alırlardı. Bazı yerlere de yine aynı isimle anılan vekillerini gönderirlerdi. Bu vekil tabaklar arasında aracıydı.

Prizren tabaklarının iş kuralları yazılıydı. Dükkanlar “Pirname” veya “Şecere” denilen bu yazılı kanunlara göre yönetilirlerdi. Tabaklara göre bunu Ahi Evran yazmıştı. Kanunda tabakçılık zanaatıyla ve ticaretiyle ilgili her türlü ayrıntı yer almaktadır. Prizren tabaklarından anlaşıldığına göre Prizren’e Ahibaba Konya’dan geliyordu ve Prizren’de daimi temsilcisi yoktu. Gelişi ve gidişi önceden haber verildiğinden karşılama törenleri düzenlenirdi. Ahibaba geldiğinde Ustabaşı, Sandık Emni ve tabaklar arasında herhangi bir sorun varsa hallederdi. Ayrıca Ustabaşı gerektiği gibi görevini yapmazsa onun yerine başkasının seçilmesini emredebilirdi. Ahibaba’nın en önemli görevi tabakçı adaylarının sınavlarına gözcülük yapmasıydı. Kalfa ve usta sınavları Ahibaba gözlemciliğinde yapılırdı. Ahibaba taşıdığı kuşak ile diğer tabaklardan ayırt edilebilirdi. Ustabaşı zanaatçıların yaptığını Ahibabaya göstererek hünerlerini anlatırdı.

Çıraklar, hatta kalfalar ustalarıyla aynı ortamda oturmazlardı. Kalfa veya çırağın ustasının yanından geçmesi gerekirse arkalarından geçmeye özen gösterirlerdi. Saygılarından dolayı çırak veya kalfalar ustalarının gözünün önünde sigara içmezlerdi. Çok zor ve meşakkatli olan tabakçılık zanaatı halk deyimiyle şöyle ifade edilir: “Bir tabakçı senede yarım kilo yün yer, mutafçı ise iki katını yer” .

3.7.2- Debbağların Adet ve İnanışları

Var olan inançların tarihi bir altyapısı yoktur. Yüzyıllar boyunca bu zanaatın uygulanması sürecinde gelişmiştir. Debbağlar arasında kendi zanaatlarının ortaya çıkışı ile ilgili şu efsane anlatılır. Efsaneye göre tabakçılık Arabistan’da ortaya çıkmıştır. Şeyh Mahmut (daha sonra tabakçı piri olarak anılacaktır) yoldan geçerken yerde kurtlanmış bir köpek ölüsü görür. Komşusu bunu görünce üstüne tükürür. Şeyh Mahmut bu köpek ölüsünü alıp derisinden sofraya altı yapmıştır. Bir zaman köpek ölüsüne tüküren kişi, Şeyh Mahmut’un evine yemeğe gitmiş. Bu sefer deriden sofraya altını beğenmiş ve nerden aldığını ve

neden yapıldığını sormuş. Bu soru üzerine Şeyh, sofranın altına birkaç gün önce tükürdüğü köpek ölüsünün derisinden yapıldığını söylemiş. Böylece tiksiniyen bir hayvan leşinden çok güzel deriler yapılabileceği anlaşılmış.

Saraybosna'da da olduğu gibi Prizren tabakları da Ramazan ayının son gününde ikindiden sonra toplanarak Pirleri Şeyh Mahmut'a (Ehi Uran Mahmut) dua ederlerdi. Cuma günleri tabakçılar çok nadir çalışırlardı. Bir tabak ölünce dükkânlar kapatılmazdı. Ancak tüm tabaklar cenazeye katılırdı. Tabakhanelerin çoğunda ya direğe ya da duvara koç, oğlak veya boğa boynuzu asılırdı. Ancak tabakların ifadesine göre bu sadece zevk içindi.

Tabakçılık zanaatı zor olduğuna göre halk arasında onların kazandığı paranın en helal para olduğu inanılırdı. Bu tabakların hiçbir zaman ölmüş hayvan derisini işlemek üzere satın almadıklarıyla da alakalıydı. Çünkü bu haramdı. Bundan dolayı hac için Mekke'ye gidenler paralarını tabaklarda değiştirerek paralarının helal olduğuna inanırlardı.

Çalışırken yaralanan tabaklar yaralarına kireç koyarlardı. Tabak işine "Besmele" ile başlardı. Tabak çalışırken gelen birisi ona "İşkola" (işkolay) diye selam verirdi. Bu zanaatı Prizren'e Türkler getirdiler. Gelenekler ve zanaatla ilgili terminolojinin Türkçe olması bunun en önemli kanıtıdır.

3.8- XIX. Yüzyılda Prizren'de Ticaret

Adriyatik ve Ege Denizleri arasında önemli bir kavşak noktası olan Prizren'de daha XVI. Yüzyıldan itibaren ticaret çok canlıydı. Osmanlı idaresiyle birlikte ticaret stratejisi doğrultusunda yeni yollar yapıldı. Bu yüzyılda ticaretle uğraşanlar sadece Müslümanlar'dır. Bunların da sayısı sadece beştir. Ticaretle bağlantılı olarak 17 tane de arabacı vardı. Ticaretin aksamaması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Priştineli araba tamircisi Eğriboyun, Prizren'e gönderilmişti.⁴⁴⁶ Ayrıca Prizren'in Vilayet olduğu 1868 tarihinde hala şehirde bir postahänenin olmaması hem haberleşmeyi hem de para havalesini aksatıyordu. Tüccarların paraları ve değerli kâğıtları gönderilemeyince Prizren Valisi Safvet

⁴⁴⁶ Saderet Mektubi Kalemî Umum Vilayet biriminden Priştine Mutasarrıflığı'na gönderilen 1855 tarihli tezkire BOA, A. MKT. UM, 203-54.

Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak postahane açılmasını istemiştir.⁴⁴⁷ Safvet Paşa'nın girişimleriyle postahane açılmış ve para dolaşımında sıkıntı yaşanmamıştır.⁴⁴⁸

Şehirdeki ticaretin genel karakterinin ihracata yönelik ve transit tarzda olduğu bellidir. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından 1840'lı yıllara kadar Prizren'in İşkodra'yla bağlantısı nedeniyle bölgesel ticaret iyice gelişmişti. Bu bağlantının ötesi düşünüldüğünde bölgesel ticaret evrensel boyuttaydı. Sanayi İnkılâbı, gümrükler, aşırı vergi oranları, ulaşım imkânları, suiistimaller ve devlet tekeli gibi sebeplerden dolayı şehir ciddi bir atılım yapamadı. Ticaret dar bir alana sıkıştı kaldı. Ticaret, 1821–1836 tarihleri arasında yerel ayanların ortadan kalkması ve tımar sisteminin işlememesiyle bölgesellikten çıkıp Prizren sınırlarına hapsedi.⁴⁴⁹

Yerel ticaretin şekillenmesinde tımar sistemi sonrasında ortaya çıkan büyük toprak sahiplerinin de etkisi oldu. Sipahilerden farklı olarak geniş tarım arazilerine kavuşan yerli ayanlar bölgenin ekonomik yapısını değiştirdiler.⁴⁵⁰ Yeni çiftlik sistemi bir zirai sistem olarak, tımar sistemini ortadan kaldırırken onun sosyal dokusuna zarar vermemiştir. Ancak çiftlik sistemi çeşitli suiistimleri beraberinde getirerek köylülerin tarımsal ve hayvansal ürünlerini iç ve dış piyasaya arzını zorlaştırmıştır. Devlet çeşitli suiistimleri önlemek için 1899'da Prizrenli çiftçilere doğrudan yardımda bulunmuştur. Hasat mevsiminde alınmak üzere Hıristiyanlara zahire vermiştir.⁴⁵¹ Yine Prizren ve çevresindeki yerleşim birimlerine tabii afet dolayısıyla zarara uğrayanlara karşılıksız zahire dağıtmıştır.⁴⁵² 1905 tarihinde de köylülerin gelirlerinden kesilmek üzere

⁴⁴⁷ Prizren Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Şaban 1286 tarihli yazı. BOA, *İrade Dah.*, 42018.

⁴⁴⁸ Safvet Paşa, menzilhanelerin ianesi, bina kirası, müdür, memur ve tatar maaşları için 43.200 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu belirterek bu meblağı Maliye Nezareti'nden istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, *İrade Dah.*, 42018.

⁴⁴⁹ Zija Shkodra, "Çështje Të Tregut Shqiptar Gjatë Periudhës Së Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavutlarda Ticaret Meselesi)", Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Tiran–1978, Sayı: II, s. 49.

⁴⁵⁰ Shkodra, a.g.m., s. 49.

⁴⁵¹ BOA, MV. 95–5.

⁴⁵² BOA, MV. 95–51.

tohumluk ve yemeklik zahire tevzii edilmiştir.⁴⁵³ 1910 yılının kurak geçmesi nedeniyle de çiftçilere yine tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılmıştır.⁴⁵⁴ Yüksek verim almak için Ziraat Mühendisleri'nin nezaretinde pilot tarlalarda halk eğitime gayret edilmiştir. Bunun için lazım gelen tohum, fidan, alet, edevat vs. masraflar Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinden karşılanmıştır.⁴⁵⁵ Buna rağmen köylü emeğinin karşılığını maddi olarak alamamıştır.⁴⁵⁶

Mal ekonomisinin düzenli bir şekilde gelişmesi, iç ticaretin gelişmesine fırsat verdi. Şehrin nüfusunun artması ve az da olsa ulaşımın gelişmesi köylü kesimini ekonomi merkezlerine yakınlaştırdı. Bu da doğal olarak zanaat üretimine olan ihtiyacı arttırdı. Diğer taraftan yabancı malların ithali sonucunda eski zanaatlar yerini kırsal ve şehirli nüfusun artan ihtiyaçlarına uygun yeni zanaatlara bıraktı. Bunların arasında kırsal alanda üretilen ürünleri işleyen zanaatlar ile oraya değişik mamul madde sevkeden zanaatlar iyice gelişti.⁴⁵⁷

Tüm bu şartlar hem iç ticaretin hem de dış ticaretin gelişmesine ön ayak olacak para ekonomisinin gelişmesini hızlandırdı. Dış ticaret, yerel ayanlar arasından çıkacak burjuva tüccar kesimini yarattı. İleriki yıllarda ticaret burjuvazisi aşırı derecede zenginleşirken tarımla uğraşan kırsal nüfus fakirleşecektir. Hükümet fakir çiftçilerin muhtekirler eline bırakmamak, durumlarını düzeltmek ve kredi vermek için Prizren'de Ziraat Bankası şubesi açmayı lüzumlu görmüşse de sermaye yokluğundan dolayı vazgeçmiştir. Şube açılıncaya kadar da çiftçilerin ihtiyaçlarının hükümetçe karşılanmasını uygun görmüştü.⁴⁵⁸ Ayrıca kamuoyunda çiftçilere destek olması amacıyla Alman mali nüfuzu altında Avusturya'nın Üsküp, Prizren, İpek ve Köprülü'de bir banka açacağı hakkındaki söylentiler ise bir süre sonra boş çıkmıştır.⁴⁵⁹ Zarar gören

⁴⁵³ BOA, MV. 106–80.

⁴⁵⁴ BOA, MV. 120–76.

⁴⁵⁵ BOA, MV. 164–6.

⁴⁵⁶ Ligor Mile, *Çështje Të Historisë Agrare Shqiptare Fundi i Shekullit XVIII – Vitet '70 Të Shek. XIX. (Arnavutların Ziraat Tarihi Meselesi (XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın 70'li Yılları))*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran-1974, s. 319.

⁴⁵⁷ Z. Shkodra, *a.g.m.*, s. 49.

⁴⁵⁸ BOA, DH. MUJ, 110–69.

⁴⁵⁹ BOA, HR. SYS, 217–43.

çiftçileri sübvans etmek üzere Anadolu'dan 1 milyon kıyve tohum getirilerek çiftçilere dağıtılmıştır.⁴⁶⁰

Bu dönemde ticaret burjuvazisi sermaye ve gelir bakımından ancak büyük çiftlik sahipleriyle kıyaslanabilecek gelire ulaştılar. Aynı zamanda Arnavutlarla meskûn kuzeydoğu bölgelerdeki şirketleri kontrol eden İşkodralı tüccarlar, Prizren ekonomisine yön veriyorlardı.⁴⁶¹ 1879 tarihinde ticaret konusundaki anlaşmazlıkların en kısa sürede çözülmesi, yabancı tüccarların hukuken kendilerini güvende hissedebilmesi için Kosova Vilayeti'nde bir ticaret mahkemesi teşkil olundu.⁴⁶² Bu değişiklikler sayesinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Prizren ekonomisi pozitif bir gelişme kaydetti. Bu dönüşümde daha önce kurulan pazar ve çarşıların da önemli rolü vardı.⁴⁶³ Ayrıca çok sayıdaki dükkân, iki bedesten, haftalık pazarlar ve değişik yerlerde kurulan mevsimlik panayırılar da katkı sağlıyordu.⁴⁶⁴

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Prizren piyasasında zanaat, tarım ve hayvan ürünlerinin hem yerli olanları hem de Avrupa'dan ithal edilenleri rahatlıkla bulunabiliyordu. Elimizdeki kaynaklara göre sektörlerin piyasa payları şöyleydi: birinci sırada % 66,8'lik payla zanaatkârlar vardı. Tüccarlar % 28,6'lık oranla ikinci sıradaydılar. Son sırada ise % 4,6'lık payla kamu sektörü yer alıyordu.

⁴⁶⁰ BOA, *DH. MUI*, 129–32.

⁴⁶¹ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁶² BOA, *İ. DH*, 765–62361.

⁴⁶³ H. Kaleşi- İ.Redžepi, *a.g.m.*, s.157-167.

⁴⁶⁴ Drira Statovci, *Zhvillimi Historik İ Zejtarijë Dhe Rëndësia E Saj Bashkëkohore Për Strukturën Ekonomike-Shoqërore KSA Të Kosovës (Zanaatçılığın Tarihi Gelişimi ve Bu Gelişimin Çağdaş Kosova Sosyalist Özerk Bölgesinin Ekonomik-Sosyal Strüktüründeki Önemi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine-1982, s. 34; Zija Shkodra, "Kontribut Për Historinë E Panairëve Shqiptare Kontribut (Arnavut Fuarlarının Tarihi Gelişimine Bir Katkı)", Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Priştine-19 s. 152-156; Z. Shkodra, *a.g.m.*, s. 51- 57; P. Kostic, *a.g.e.*, s. 173;.

3.8.1- Prizren’de Alış-Verişi Yapılan Ticaret Maddeleri

Prizren’in XIX. Yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında ticaretinin gelişmesi Kosova ve çevresindeki bölgelerle olan ekonomik ilişkilerini geliştirdi. Bu ilişkiler kapitalist unsurların doğuşuna ortam hazırladı. Prizren'in 1870'li yıllara kadar temelde İşkodra ile ticari ilişkileri vardı. İşkodra'da bulunan Fransız Konsolosu E. Wiet'in 1864 tarihli bir raporuna göre Prizren, Yakova, İpek, Priştine ve Gilan ihtiyaçlarını İşkodra üzerinden tedarik ediyorlardı. Malların çoğu İtalya ve Avusturya'dan geliyordu. Prizren'in ithal ettiği başlıca ürünler şunlardı: alacalı mendiller, pamuk, tüfek namlusu, kolonyal ürünler ve tuzdu. Bir yılda ithal edilen ürünlerin tutarı 5.500.000 frank civarındaydı.

Selanik ve İşkodra aracılığıyla Trieste, Viyana, Fransa, Mısır ve İtalya'ya ipek böceği, yün, deri ve tahıl satılıyordu. 200.000 frank değerindeki 10.000 kilogram ipek böceği kozası, 1.560.000 değerindeki 260.000 kilogramlık birinci ve ikinci kalite yıkanmış yün, 250.000 frank değerinde işlenmiş deri ve 2.000.000 frank değerinde tahıl ihraç ediliyordu. Satılan ürünlerin toplam değeri 6.390.000 franktı. Tütünün büyük bir kısmı Saraybosna'ya, silahlar ise Sırbistan'a satılıyordu.⁴⁶⁵ Köprülü Kazası ve civarındaki köyler, zahirelerini sallara yükleyerek Vardar Nehri vasıtasıyla Selanik'e satmaya gönderiyorlardı. Ancak Üsküp ile Köprülü arasında Vardar Nehri'nde üzerinde büyük bir kayalık olunca nakil işlemi aksıyordu. 1871 yılında kayanın imha edilmesi için 10 bin kuruş tahsisat ayrılmış ve mühendisler kayayı barutla patlamak için keşif de yapmışlardır.⁴⁶⁶ Böylece köylünün doğal nakil imkânından faydalanması sağlanarak korunmaya çalışılmıştır.

⁴⁶⁵ Marijan Prenkaj, *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekulit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine–1998, s. 96.

⁴⁶⁶ BOA, *İrade Dah.*, 43059. Belgelerde tarif edildiğine göre araba şekline benzeyen bu kaya uzun uğraşlara rağmen patlatılamayınca etrafının genişletilmesine karar verilmiştir. Böylece zahire yüklü salları kayanın etrafını dolaşarak yollarına devam edeceklerdi. Ayrıntı bilgi için bkz.: BOA, *İrade Dah.*, 42031.

Tablo 33. İşkodra'dan Prizren'e İthal Edilen Başlıca Ürünler (1864)⁴⁶⁷

SN	ÜRÜN ADI	POUND
1	Kolonyal Ürünler ⁴⁶⁸	6.900
2	Demir-Çelik	1.100
3	Pamuk	23.090
4	İpek	150
5	Yün	4.350
6	Tuz	7.500
7	Deri Ürünleri	100
8	Çeşitli ürünler	270
TOPLAM		46.315

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Prizren, ekonomik bakımdan Kosova'nın en önemli merkezidir. Tablo 33.'de 1864 yılında Prizren 46.316 İngiliz Poundu mal ithal ediyordu. İthal edilen ürünler: kolonyal mallar, altın iplik, gelin teli, demir-çelik, pamuk, ipek, yün, tuz ve debbağların tabaklama sırasında ihtiyaç duyduğu maddelerdi. Bu mallar Avusturya'dan, Yunanistan'dan ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden geliyordu.

Tablo 34. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1864)⁴⁶⁹

SN	ÜRÜN ADI	POUND
1	Silah	50.000
2	Demir	28.000
3	İpek Kozası	833
4	Kordovan	13.500
5	Kuzu derisi	5.000
6	Tavşan Derisi	6.600
7	Balmumu	100
8	Yün	15.268
9	Diğer Ürünler	8.200
TOPLAM		127.501

⁴⁶⁷ Skender Rizaj, "Ekonomia Dhe Shoqëria e Kosovës Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XIX Sipas Burimeve Osmane, Angleze Dhe Shqiptare (Osmanlı, İngiliz Ve Arnavut Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova'nın Ekonomisi ve Toplumu)", Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Priştine–1976, Sayı: V, s. 21.

⁴⁶⁸ Kolonyal ürün Kosova ve Prizren bölgelerinde daha çok çay ve şeker için kullanılmaktadır. Sömürgeci Devletler, kolonilerinden getirdiği hammaddeleri kendi ülkelerinde işleyerek buralara pazarlıyorlardı.

⁴⁶⁹ S. Rizaj, a.g.m., s. 22.

Tablo 34.'de Prizren'den yapılan ihracatın tutarı ise 127.501 İngiliz Pounduydu. İhracat malları silah, demir, ipek (işlenmemiş) ve ipek kozası, deriler (kordovan-sahtiyan gibi ince ve renkli deri, koyun, tavşan, zerdeva derileri), balmumu ve yündü. Bu mallar Avusturya'ya, İstanbul'a ve Mısır'a ihraç olunuyordu. Ayrıca Prizren yakınlarında çıkarılan demir de ihraç ediliyordu.⁴⁷⁰

İşkodra'da bulunan Fransız konsolosu E. Wiet de yazdığı raporda Prizren ve çevresindeki yerleşim birimlerinin Selanik ve İşkodra limanları üzerinden Viyana, Trieste, Marsilya, Londra, Venedik, Korfu'dan Avusturya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkelerin ürünlerini ithal ettiğini belirtmektedir.⁴⁷¹ Bu ülke ve limanlar haricinde Prizren'in Sırbistan, Makedonya, Yunanistan, Rusya ve İstanbul ile de sürekli ticari bağlantıları vardı. Prizren Sırbistan'a kendi ürünlerini ihraç eder Sırp tüccarlar ise Prizren'e şarap satın almaya gelirlerdi.⁴⁷² Pirlepel Macar kardeşler Jelenica ve Panta Atanas'ın Prizren ve Kosova'nın diğer şehirlerinde deri toplama merkezleri vardı.⁴⁷³ Prizren tüccarları genelde Ağustos ayında tutulan Pirlepe Panayırı'na katılırlardı.⁴⁷⁴ Tablo 35.'de şehrin tüccarları 1864 yılında Pirlepe'de paketi 1.500 kuruştan toplam 15.000 kuruş değerinde 10 paket tüfek, 600 kuruştan toplam 7.200 kuruş değerinde 12 paket tüfek temizleme ve doldurma çubuğu satmışlardı.⁴⁷⁵ Rusya ve Yunanistan'a daha çok şarap gönderiliyordu. Yine şarap Mısır, Türkiye ve Sırbistan pazarlarına da satılıyordu.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ S. Rizaj, *a.g.m.*, s. 22.

⁴⁷¹ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁷² Kosta Kostic, *Naši Novi Gradovi Na Jugu (Güneyde Bazı Yeni Şehirlerimiz)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad-1922, s. 4.

⁴⁷³ Riste Krijazovski, "*Neki Novi Podatoci Za Trgovinskiye Vraki Na Makedonija Sa Sredna Evropa Vo Prvata Polovina Na XIX. Vek (XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Makedonya'nın Doğu Avrupa İle Ticareti Hakkında Bazı Yeni Bilgiler)*", Çeviren: Fetnan Derviş, İstoriija, Spisanije Na Sojuzot Na İstoriskite Društva Na S.R. Makedonija, God. I, br. 2, Üsküp-1965, s. 37.

⁴⁷⁴ D. Zografski, "*Bitolska İ Skopska Oblast Vo Britanski Dokumenti Od 1869 Godina (1869 Yılına Ait İngiliz Belgelerinde Manastır ve Üsküp Bölgeleri)*", Çeviren: Fetnan Derviş, Godinik Na Ekonomskiot Fakultet Skopje, Üsküp-1977, c. XX, s. 40.

⁴⁷⁵ D. Zografski, *a.g.m.*, s. 244.

⁴⁷⁶ Stojan Novakovic, "*Francuske Službene Beleške O Zapadno Balkanskim Zemljama İz 1806-1813 (1806-1813 Yıllarındaki Batı Balkan Ülkeleriyle İlgili Resmi Fransız Kayıtları)*", Çeviren: Fetnan Derviş, Spomenik XXXI, Belgrad-1898, s. 83; İvan İvanic, *Na Kosovu*, Belgrad-1903, s. 87-88.

Tablo 35. Pirlepe Yıllık Panayırında Satılan Bazı Mallar (1864)⁴⁷⁷

Üretildiği Yer	Ürün	Paket Sayısı	Fiyat	Kuruş Değeri
Yakova	Kamçı, gaytan, şerit (ipek)	20	6.000	120.000
Prizren	Silah	4	500	2.000
Prizren	Ateşli Silah	10	1.500	15.000
Prizren	Silahları doldurmak ve temizlemek için malzeme	12	600	7.200
Toplam				144.200

Yakova'da üretilen kamçı, gaytan ve ipek bir kenara bırakılırsa 1864 Pirlepe Panayırında Prizren'den en çok ateşli silahlar ve yan ürünleri satılmıştır. Miktar olarak bakılırsa 26 paket silah ürünleri satılmıştır. Bunların toplam bedeli 24.200 kuruştur. Ancak bunlar Yakova menşeli ürünlerin toplam bedeline göre çok düşük kalmaktadır.

Arnavut tüccar Stefan Jak Nardhi Bianki'nin, 1856 yılındaki kayıtlarına göre İşkodara'dan Prizren'e şu mallar ithal ediliyordu: şeker, pirinç, kahve, işlenmiş deri, altın ve diğer manifatür ürünleri. Prizren'den İşkodra'ya ihraç edilen mallar daha çok yün ve ipekti.

Prizren ve Kosova'nın diğer şehirlerinde İtalyan tüccarlar da görülürdü. İthalat ve ihracat Trieste ve Venedik sayesinde yapılırdı. Öyle ki, 1862 yılında işlenmemiş deri, hububat ihraç edilirken; hububat, kahve, şeker ve diğer kolonyal ürünler de ithal edilelenler arasındaydı.

Tablo 36.'da görüldüğü gibi Prizren 1865 yılında toplam 1.386.625 frank değerinde ithalat yaptı. Kosova'nın diğer şehirleriyle birlikte bu rakam yaklaşık 5,5 milyon frankı bulmaktaydı. Prizren bölgesinden 1868 yılında 4.522.000 frank değerinde, Sancağın diğer yerleriyle beraber ise 6.390.000 frank değerinde ürün ihraç edilmiştir.⁴⁷⁸ Bu bilgiler Prizren'in ihracatının zengin hayvan ve tarım

⁴⁷⁷ F. Derviş, *a.g.t.*, s.84-85.

⁴⁷⁸ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.98.

üretimleri temeline dayandığını gösterir. Özellikle hac mevsiminde kurbanlık hayvana duyulan ihtiyaçtan dolayı arz-talep dengesi bozuluyordu. Bunun için Prizren ve Niş'ten Selanik Limanı aracılığıyla Arabistan'a ve Anadolu'ya küçükbaş hayvan gönderiliyordu.⁴⁷⁹ Hükümet fiyatlardaki artışı önlemek amacıyla piyasayı sıkı kontrol altında tutuyordu. Özellikle de et fiyatlarında.⁴⁸⁰ Sadece Makedonya, Teselya ve İstanbul pazarlarına bu dönemde 1.230.000 kilogram eritilmiş tereyağı ihraç edilmiştir.⁴⁸¹

Yukarıda belirtildiği gibi Prizren Sancağı'nın ihracatında ipek üretimi önemli bir yeri tutmaktaydı. Sancak'ta 1865 yılında 80.000 kilogram ipek çile üretilmiş, bunun yarısı 5 ile 8 frank/kg fiyatına İtalya'ya satılmıştır. Ancak Avrupa'da beliren ve İşkodra'dan sonra Kosova'ya da yayılan bu iş koluyla ilgili hastalık sebebiyle üretiminde ciddi düşüşler başlamıştır. Bununla ilgili İşkodra Fransız Konsolosu E. Wiet, Prizren, Üsküp, Kalkandelen, Vranje halkının genelde ipekböceği yetiştiriciliğiyle uğraştığını, ancak bu sanayinin geliştiği yerleri vuran hastalığın bölgeye büyük zarar verdiğini ve eğer tedbirler alınmazsa büyük kayıplara sebep olacağını yazmıştır. Bu mesleğin korunması için Japonya'dan ipekböceği kozası getirilip tedbir alınmasına rağmen Avrupa pazarlarında bu ürünün düşüşü önlenememiştir.⁴⁸²

⁴⁷⁹ BOA, A. *MKT. MHM*, 134–18; BOA, A. *MKT. MHM*, 758–48. Prizren'in 1861 yılına ait aşar bedeli Harem-i Şerif ebniyesi (binaları) için tahsis ediliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, A. *MKT. MHM*, 219–61 ve BOA, A. *MKT. MHM*, 217–20.

⁴⁸⁰ BOA, *MV*. 111–63.

⁴⁸¹ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.98.

⁴⁸² M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.99.

Tablo 36. Prizren'e İthal Edilen Başlıca Ürünler (1865)⁴⁸³

SN	ÜRÜN ADI	FRANK
1	İpek Böceği ve Kozası (10.000 kilogram)	2.000.000
2	Hatalı İpek (30.000 kilogram)	450.000
3	Ham Yün(yıkanmamış) (260.000 kilogram)	1.560.000
4	İşlenmiş Deri	250.000
5	Tahıl	2.000.000
TOPLAM		6.390.000

Tablo 37. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1865)

SN	ÜRÜN ADI	FRANK
1	Demir-Çelik ve Diğer Metaller	27.500
2	Kolonyal Ürünler (Kahve, Şeker v.b.)	173.125
3	Altın ve Gümüş Tel	83.250
4	Kırtasiye	2.500
5	Tuz	135.000
6	Yün Dokuma	377.500
7	Pamuk Dokuma	3.750
8	Diğer Ürünler	6.750
TOPLAM		1.386.625

⁴⁸³ Tablo 36.-37.-38.-39.-40.-41.-42.-43.-44.-45. ve 46. Marijan Prenkaj'ın *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekulit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, adlı eseri kullanılarak oluşturulmuştur. Bu yüzden her tabloda ayrı ayrı referans vermedik. Ayıntılı bilgi için bkz.: Marijan Prenkaj, *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekulit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prishtine–1998, s. 99-117.

Tablo 38. Prizren'den İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1865)

SN	ÜRÜN ADI	FRANK
1	Ateşli Silahlar (Uzun Namlulu Tüfek, Tabanca ve Trombion)	1.250.000
2	Balmumu	2.500
3	Ham Demir	540.000
4	Ham Yün	580.000
5	Sarı Koç Derisi	120.000
6	İşlenmiş Koç Derisi-Kordovan	337.500
7	Kuzu, Tilki, Tavşan v.b. Derisi	166.000
8	Tahıl	172.100
TOPLAM		4.522.000

Tablo 37.'de tahıl bir kenara bırakılırsa daha çok tekstil ürünlerinin hammaddelerinin ihraç edildiği görülmektedir. Bu da Prizren'de ipekböcekçiliğinin ve küçükbaş hayvancılığın ne kadar geliştiğini gösterir. Ham ipek satılanların başında gelmiştir.

Tablo 39. Prizren- İşkodra arasındaki İthalat ve İhracatı Değerleri (1864–1865)

Yıl	İthalat	İhracat	Frank
1864	4.734.234	2.546.357	7.280.591
1865	5.250.993	2.005.923	7.256.916
Toplam	9.985.227	4.552.923	14.537.507

1876 yılı Prizren'in iç ve dış ticaretini Stefan Biankis ve Encell Çobb'un Derneği kontrol ediyordu. Kosova'nın ithalat ve ihracat işi ise "Pemma" (1864–96) derneği tarafından yürütülüyordu. Prizren'de ticaret açısından başlıca dört aile ön planda gelmektedir. Bunlar Dimo Yaniçi, Baldo Tarabulusi, Nikola Karahasani ve İlia Pota aileleridir.⁴⁸⁴ Kosova'nın ithalat ve ihracat tekeli İşkodralı dernekler olan "Çobba" ve "Pemma"ya aitti. Bu derneklerin Prizren, Yakova, İpek, Priştine, Üsküp ve Yeni Pazar gibi şehirlerde temsilcilikleri vardı.

⁴⁸⁴ Zija Shkodra, *Qyteti Shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavut Şehri)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran-1984, s. 283.

İşkodra'daki Fransa Konsolosu E. Wiet, Prizren hakkındaki 1866 yılındaki ayrıntılı raporunda, Kosova'daki diğer şehirler için şunları söyler: şehirler sanayinin izlerini taşırlar. Burada silah üreten fabrikalar mevcuttur. Bunların dışında çarşaf, yün kilimleri fabrikaları vardır. Kuyumculuk da gelişmiştir. En çok da Yakova'da ilerlemiştir. Burada çok güzel ürünler yapılmakta idi. Diğer zanaatlar ise az gelişmiştir. Silah üretiminde en usta olanlar Katolik Arnavutlardır.⁴⁸⁵

Prizren doğrudan dış bölgelerle bağlantısı olmasa da şehir kuzey ve kuzeybatıdan ürün satın almaya gelen insanların merkezi durumundadır. Prizren kendisi için gerekli ürünleri İşkodra'dan almaktadır. Avusturya ve diğer ülkeler ürün satın alınan başka alanlardır.

Prizren ve çevresinin ekonomisi dört sektör üzerine kurulmuştu. Tarım, hayvancılık, zanaatçılık ve ticarettir. Şemsettin Sami, Kâmûsü'l A'lâmî'nde Prizren'in ekonomik panoramasını şöyle betimlemektedir: Sancak Şar Dağı'nın iki cihetinde vaki' olup, garp cihetinin arazisi pekiyi işlenmekle beraber o kadar mümbit değil ise de şark ve şimal ciheti gayet mümbit ve mahsuldar olup, hububat-ı mütenevvia ile üzüm vesâir meyveleri pek çok ve pekiyidir. Hele elma, armut, şeftali, erik vesâir meyveleri meşhur olup, İstanbul'da Arnavut elması namıyla satılan elmalar Kalkandelen ve Prizren'den naklolunur. İyi şarap dahi çıkar. Orman ve meraları dahi çok olup ahali-i miktarı küllisi koyun vesâir hayvanat beslerler. Dut ağaçları dahi çok olup hayli ipek çıkartılarak, Prizren'de işlenir.⁴⁸⁶

1896 tarihli Kosova Vilayet Salnamesi'nde Prizren'de 120 bin dönüm arazinin olduğu belirtilmektedir. Bunun 90 bini tarla, 13 bini çayırılık, 17 bini de çeşitli sebze ve meyvelerin ekilip dikildiği bostanlardan oluşmaktadır. Verilerden arazisinin gayet mümbit olduğu anlaşılan Prizren'de neredeyse boş bırakılan arazi yok gibidir. Halk susam, pamuk ve afyondan başka hububat ve mısır da yetiştirirlerdi. Rekolte bakımından en çok mısır elde edilmekteydi. Çünkü Ağustos ayından itibaren hava soğumaya başlamakta ve Eylül'le birlikte yağmur

⁴⁸⁵ A. Lainoviç, *a.g.m.*, s. 5.

⁴⁸⁶ Şemsettin Sami, "*Prizren-Prizren Sancağı*", Kamusü'l A'lâm, c.II, İstanbul -1899, s.1496.

yağmaya başlamaktaydı. Dolayısıyla olgunlaşma döneminde sıcaklık isteyen pamuk ve susam gibi ürünler pek tercih edilmiyordu. Bunun yerine iklim koşullarına bağlı olarak afyon tercih ediliyordu. Bu tarımsal tercih uzun senelere dayanan bir tecrübenin sonucuydu. Ahali genellikle kendi arazisini ekip biçmekteyse de pek azı % 15 veya % 20'lerle ortakçılık yaparken bazıları da rençperlik ediyordu. Hâsılat Prizren ve Rahofça pazarlarında o haftaki rayiç bedel üzerinden satılıyordu. Pazardan dönerken de kendilerine lazım gelen eşyaları tedarik ediyorlardı. Makinalaşma olmadığı için zirai usül eski alet ve edevatla yürütülüyordu. Bağcılıkta epeyce ilerlemişti. Üzümün birçok çeşidi yetiştirilerek çevredeki kasabalara satılırdı. Özellikle Prizren'in batı bölgesindeki yerlerde üzüm pek olmazdı. Kuriboçe ve Rahofça'yla birlikte senede 1 milyon kıyyeden fazla üzüm yetiştirilerek çevre livalara naklediliyordu. Üzümünün yanında kiraz ve eriği de çok meşhurdu.⁴⁸⁷

Hayvancılık o kadar gelişmiş değildi ancak yinede her türlü hayvan beslenirdi. Büyükbaş hayvancılıkla pek uğraşılmazdı. Bunun yanında ağırlık küçükbaş hayvalarda özellikle de koyundaydı. Koyunların yünleri Makedonya'ya ihraç edilirdi. Tahminlere göre Prizren Sancağı'nın 260 köyünde 5 bin koyun sürüsü, 100 bin koyun ve keçi bulunmaktaydı.

Kasaba ve kazada 17 bin dönüm bağ bulunurdu. Ancak bahçivanlık da gelişmişti. En çok elma ve kiraz yetiştirilirdi. Bağların çoğu Hoça ve Rahoveç bölgesinde bulunurdu.

Sami Fraşeri der ki: Prizren, Kosova Vilayeti'ni oluşturan altı sancaktan biridir. XIX. Yüzyılda Prizren Sancağı merkez kaza, Luma, Tetova ve 400 köyden ve 260 bin nüfustan oluşuyordu. Nüfusun çoğunluğunu Arnavut Müslümanlar oluştururken sadece Prizren'de az sayıda Hıristiyan vardı. Prizren ve Tetova ahali Türkçe ve Arnavutça konuşur. Şar Dağları bu sancağı ikiye ayırır. Batı kısmı tarım için o kadar elverişli değildir, ancak doğu bölgesi Şar Dağları'nın kuzey kısmı çok verimlidir. En çok yetişen ürünlerin arasında üzüm,

⁴⁸⁷ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren-1874, s.46; *Kosova Vilayet Salnamesi* (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları), Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul-2000, s.262.

elma, armut, şeftali, erik vb yer alır. İstanbul'da Tetova ve Prizren'den gelen elmalar meşhur olup "şıptarka" adıyla anılır.

XIX. Yüzyılda Prizren Sancağı'nın tarım hayatı başlangıç aşamasındaydı. Son birkaç yüzyıldır da hiç gelişmemiştir. Tımar ve zeamet arazisini tasarruf eden sipahiler genellikle yabancı ve orada mukim olmadıklarından sık sık sorunlar yaşanıyordu. Tımarlarının başında durmadıkları gibi subaşı ve vekil de tayin etmiyorlardı. 1854 yılında çiftçi yıllık hâsılatını zamanında kaldıramayarak harman yerine nakledememişti. Nakil işlemi gecikince yağmur ve yağış olunca hasat zarar görüyor ve çiftçinin emeği zai oluyordu. Bunun üzerine çiftçiler mağduriyetinin giderilebilmesi için Prizren Müstelzimi Üsküp Valisi Abdurrahman Paşa'ya müracaat ederek hasat döneminden vekil göndermesini talep etmişlerdir. Abdurrahman Paşa da kendi adamlarından birkaçını göndererek durumu düzeltmeye çalışmıştır.⁴⁸⁸ Tarımın gelişmemesinin sebepleri arasında pazar eksikliğini, geri kalmış tarımsal metotların yenilenememesini de belirtebiliriz. Toprak daha çok kişisel ihtiyaçlar için işlenirdi. Toprağı işleyenler genelde ırgat ve hizmetçiler idi. Toprak basit tarım araçları ile işlenirdi. Modern tarım araçlarına sahip değillerdi.

Prizren'de aynı zamanda endüstrinin izlerine de rastlamaktayız. Silah üretiminin ön plana çıktığını görüyoruz. Silah üretiminde en usta olanlar Katolik inancına mensup Arnavutlar'dı. Katolik Arnavutların bu sanatta usta olduklarını Osmanlı kaynakları da vurgulamaktadır.

Prizren silahlarının Avrupa silahlarından hiçbir farkı yoktu. Prizren ve Kalkandelen silah üretim merkezleri idi. Bu iki yerde yapılan üretim sadece Arnavutluk'un değil, Osmanlı coğrafyasının da silah ihtiyacını gideriyordu. Bu çeşit silahları İstanbul Askeri Müzesi'nde görmek mümkündür. Bu silahlar Anadolu'da da satılıyordu. Arnavutlar tarafından Prizren, Yakova, İpek, Kalkandelen, İşkodra ve İştıp de üretilen silahlar en seçkin silahlardı. Bu silahların aynı zamanda çeşitli isimleri vardı "Arnautka", anlamı "Arnavut" idi. Silah ustaları ise "Arnavut tüfekçiler" ya da "tüfekçi" olarak adlandırılırdı. Bu silahlar aynı zamanda Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek ve Romanya'ya da

⁴⁸⁸ BOA, *İrade, Meclis-i Vala*, 785.

satılıyordu. Prizren çarşaf ve yün kilim üretimi ile de ünlü bir şehirdi. Deri işlemeciliği ve kuyumculuk da çok gelişmişti.

Prizren'in dış ticareti İşkodra'ya bağlıydı. İthal edilen malların yıllık değeri toplam 5.500.000 franktı. Yerli ürünler ise İşkodra ve Selanik üzerinden Trieste, Venedik, Fransa, İtalya ve Mısır'a ihraç edilirdi. İhraç edilen malların toplam değeri 6.990.000 frank kadardı.

1865 yılında Prizren Sancağı'ndan ithal edilen malların toplamı 5.886.625 frank değerinde iken ihraç edilen malların toplam değeri de 10.612.700 franktı. Bir yıl sonra ise ithalat 9.362.619 franka ihracat ise 12.219.255 franka yükselmişti. Bu sonuçlara göre ithalatta 2.471.994 frank değerinde bir artış söz konusudur. İhracat 1.606.555 frank artışla % 25'lik bir büyüme gerçekleştirmiştir.⁴⁸⁹

Tablo 40. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler (1866)

SN	ÜRÜN ADI	FRANK
1	Çelik	2.500
2	Kimyasal Yakıtlar	1.750
3	Boyalı Odun	1.250
4	Kahve	153.187
5	Yün Çarşaf	100.000
6	Demir Çubuk	60.000
7	Altın ve GümüşTtel	217.282
8	Gümüş Kaytan	37.500
9	Uzun Entari	1800
10	Civa	1500
11	Merinos Şalları	6.750
12	Ayna	850
13	Yazı Kâğıdı	16.250
14	Sahte İnci	500
15	Biber	750
16	Kırtasiye	240.000
17	Sabun	800
18	Tuz	184.000
19	Beyaz Tereyağı	90.300
20	Pamuk Dokuma	724.840

⁴⁸⁹ M. Prenkaj, a.g.e., s.99-100.

21	İpek Dokuma	7.450
22	Dokuma	75.000
23	İşlenmemiş Dokuma	50.000
24	Pamuklu İpek Kadife	70.000
25	Cam	5.000
TOPLAM		2.114.119

Prizren merkezi dışındaki yerleşim birimleri de toplam 9.364.619 frank değerinde ithalat yapmışlardır. İthal edilen ürünlerin başında 900 çuval ile kahve bulunuyordu. Bir çuval kahve 50 kilogramdı. 1 kilogram kahve 1 frank civarındaydı. İkinci sırada toplamda 1.290 çuvala şeker geliyordu. Şekerin kilogramı 0,70 franktı. Üçüncü sırada her topu 16 parçadan ibaret olan 1.132 topla pamuk vardı. 1 parça pamuk 40 franktı. Bunların yanında fiyatı 20 frank olan 3.000 demir çubuk, yük fiyatı 400 frank olan 4.600 yük tuz, 482 kilogram altın ve gümüş tel Venedik el işlemleri gibi ürünler de satın alınıyordu.⁴⁹⁰

Tablo 41. Prizren Sancağı'ndan İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1866)

SN	ÜRÜN ADI	FRANK
1	Silah	1.967.250
2	Tereyağı	1.970.000
3	Tahıl	1.880.000
4	Rakı	240.000
5	Demir Madeni	723.000
6	Kuzu Derisi	70.920
7	Keçi Derisi	44.000
8	Tavşan Derisi	57.170
9	Zerdeva Derisi ⁴⁹¹	75.000
10	Kösemem Derisi	220.000
11	İşlenmemiş Koyun Derisi	590.000
12	Tilki Derisi	6.000
13	İpek iplik-Koza-Ham İpek	1.521.690
14	Şarap	80.000
TOPLAM		12.219.255

⁴⁹⁰ M. Prenkaj, a.g.e., s.101.

⁴⁹¹ Ağaç sansarı.

Prizren'den ihraç edilen ürünlerin başında hiç kuşkusuz silah çeşitleri geliyordu⁴⁹² 1866 yılında silah ihracatı 1865'e göre 717.250 franklık bir artışla daha iyi bir durumdaydı.⁴⁹³

Prizren'de üretilen tereyağı Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde üretilen tereyağlarından çok daha yüksek bir kaliteye sahipti. Tereyağı genelde İstanbul, Makedonya ve Teselya'ya satılırdı. İşkodra'da bulunan askerlerin tereyağı ihtiyacı da bu havalinden tedarik ediliyordu.⁴⁹⁴ Satış miktarı her yıl artıyordu. 1866 yılında dış piyasaya bu üretimden 1.230.000 kilogram ihracat yapılmıştı. 22 paket balmumu, 4.000 at yükü miktarında rakı İşkodra, Yeni Pazar ve Bosna'ya gönderilmiştir. Yün ihracatı 85.383 kilogram ve 172.000 frank değerindeydi. Priştine'den gelen ve "anglina" diye adlandırılan yün 78.666 kilogram ve 187.900 frank tutarındaydı. Kalkandelen'e gönderilen yün ise 86,6000 kilogram ve 187.500 franktı.

Prizren, Vranje ve Kalkandelen yörelerinde yeterince bulunan demir madenin tamamı Bosna'ya satılıyordu. Prizren'in demir ihracatı 472.500 frank değerindeydi. Vranje ve Kalkandelen'in ihracatları ise yaklaşık olarak 251.250 franktı. Bu madenin ihracatı her yıl üçe katlanarak artıyordu.

İhraç olunan 64.500 parça kuzu derisinin 6.600 tanesi Prizren'den, 7.000'i Yakova'dan, 5.000'i İpek'ten, 4.000'i Priştine'den, 3.000'ü Kalkandelen'den, 6.000'i Üsküp'ten, 5.000'i Vranje'den, 4.000'ü Kumanova'dan, 2.500 Gilan'dan, 1.800'ü Vuçitrn'dan ve 1.600'ü Gostivar'dan temin ediliyordu. Keçi derisi ihracatı 36.000 parça civarındaydı. Hayvanlar arasında en çok derisi satılanların biri de tavşanlardı. Yaklaşık 56.000 tavşan derisinin 1.300'ü Prizren'den, 8.000'i Priştine'den, 4.000'ü Kalkandelen'den, 1.700'ü Vranje'den, 10.000'i Üsküp'ten ve Kumanova'dan, 7.000'i İpek'ten, 3.000'ü Yakova'dan, 2.000'i Vuçitrn'dan ve 1.600'ü Gilan'dan elde ediliyordu. Zerdeva derisi 6.000 ve koyun derisi ise 191 parça olarak ihraç ediliyordu. Tilki derisi ihracatı ise 8.000 parçaya kadar ulaşıyordu. İşlenmiş deriler ise genellikle Avusturya'ya gönderiliyordu.

⁴⁹²1866'da Prizren, Yakova ve İpek'te isyanlardan dolayı silah üretimi artmıştı.

⁴⁹³ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.102.

⁴⁹⁴ BOA, A. MKT. NZD, 351–79.

1865 yılı ve öncesinde ithal edilen ürünlerin başında deri, madenler, pamuk, ipek, kırtasiye ve tuz geliyordu. 36.000 franklık deri, 134.132 franklık altın ve gümüş tel, 237.970 franklık kırtasiye, 9.000 franklık tuz, 147.230 franklık pamuklu dokuma ve 10.700 franklık ipek ithal ediliyordu. İthal edilen mallardan sadece pamuk dokumalarında 156.100 franklık bir düşüş görülür.

1865–1866 yıllarında ateşli silahlarda 767.250 frank, tereyağında 1.790.000 frank, balmumunda 3.475 frank, tahılda 159.000 frank, yıkanmamış yünde 535.000 frank ihracat gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda ipek ve kozasında 938.310 frank, kuzu derisinde 275.110 franklık bir düşüş söz konusudur. Yine rakamları tespit edilemese de tavşan, zerdeva, tilki derisi ihracatlarında da bir düşüş göze çarpmıştır.⁴⁹⁵

Aynı yıl süresinde Prizren ticareti dış piyasaya 592.682 frank değerinde mal satarak ticaret hacmini genişletmiştir. Fransa'nın İşkodra Konsolosu E. Wiet, Prizren'in ticari yapısından bahsederken şöyle bir değerlendirme de bulunuyor: Prizren Osmanlı Devleti'nin içinde ihracatın ithalattan fazla olduğu tek sancaktır tespitinde bulunmuştur.

Tablo 42. Prizren'in İthalat ve İhracat Değerleri (1867)

SN	TİCARET ŞEKLİ	FRANK
1	İthalat	1.552.927
2	İhracat	2.145.608
TOPLAM		3.698.535

Başta çay, şeker gibi kolonyal ürünler ve sanayi ürünleri İngiliz, Fransız ve İtalyan asıllıydı. Prizren ithalatının yarısını Avusturya'dan karşılıyordu. Buna karşılık aynı ülkeye ihracat düşük ölçüde gerçekleşti. Bunda en önemli etken elbette İşkodra-Prizren yolunun elverişsizliğidir. Ayrıca, tüccarlar, kaliteli ve ucuz malları İngiliz, Fransız ve Selanik Limanları'ndan kolayca temin edebiliyorlardı. Bu limanlarla ticari ilişkiler rayına oturmuş herhangi bir problem gözüküyordu. Prizrenli tüccarlar, bu limanlar arasında en çok Selanik Limanı'nı tercih

⁴⁹⁵ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.104.

ediyorlardı. Çünkü hem yakındı hem de maliyet daha düşük oluyordu. Örnek olarak bir yükün İşkodra'dan Prizren'e taşınması 73 sent iken aynı mal Selanik'ten Prizren'e sadece 6 sente taşınabiliyordu.

Tablo 43. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1867)

Ürünün Geldiği Ülke	Kahve	Boyama Maddeleri	Pamuk İpliği	Şeker	Kâğıt	Pamuk ve Ürünleri	Yünlü Kumaş Çuha	Fes	Sabun	İpek Dokuma	Tuz	Ham İpek	Diğer Ürünler	Toplam İthalat
Avusturya	34.000	----	214.000	28.500	10.000	195.425	36.362	13.100	----	----	73.960	149.910	772.002	1.527.259
Türkiye	91.000	7.500	107.145	74.910	5.000	112.850	----	----	15.900	7.300	93.750	37.000	162.425	714.780
İtalya	----	----	----	----	----	----	63.635	13.100	15.900	12.955	93.750	110.960	306.335	616.635
Ürün Toplamı	125.000	7.500	321.145	103.410	15.000	308.275	99.997	26.200	31.800	20.255	261.460	297.870	1.240.762	2.858.674

Tablo 44. Prizren'in İhracat Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1867)

Ürünün Gittiği Ülke	Balmumu	İpek	Yün	Kuzu ve Keçi Derisi	Ham Deri	Tavşan Derisi	Zerdeva Derisi	İpek Kozası	Diğer Ürünler	Toplam İhracat
İşkodra üzerinden Avusturya	----	----	525.114	----	----	----	----	37.215	----	562.329
Belgrat Üzerinden Avusturya	----	----	215.000	172.840	875.682	21.820	16.545	----	----	1.301.887
İşkodra Üzerinden İtalya	----	----	----	----	----	----	----	----	338.912	338.912
Türkiye	6.365	17.025	----	----	----	----	----	----	----	23.390
Ürün Toplamı	6.365	17.025	740.114	172.840	875.682	21.820	16.545	37.215	338.912	2.226.518

Tablo 45. Prizren'in İthal Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1868)

Ürünün Geldiği Ülke	Kahve	Şeker	Kırmızı Boya Maddesi Cochemile	Pamuk	Kâğıt	Pamuk ve Ürünleri	Yünlü Kumaş	Fes	Sabun	İpek	Tuz	Diğer Ürünler	Toplam İthalat
Avusturya	56.250	25.850	12.500	40.000	12.500	80.500	37.863	13.100	----	21.930	----	81.902	382.395
Selanik ve Diğer Osmanlı Şehirleri	112.500	77.550	----	----	6.250	300.487	----	----	15.910	55.000	95.000	319.758	982.455
İtalya	----	----	----	-----	-----	-----	62.135	----	----	-----	-----	-----	62.135
Ürün Toplamı	168.750	103.400	12.500	40.000	18.500	380.987	99.998	13.100	15.910	76.930	95.000	401.660	1.426.985

Tablo 46. Prizren'in İhrac Ettiği Başlıca Ürünler ve Değerleri (1868)

Ürünün Gittiği Ülke	Balmumu	İpek	Yün	Kuzu ve Keçi Derisi	Ham Deri (Kordovan)	İşlenmiş Koç Derisi	Tavşan Derisi	Zerdeva Derisi	İpek Kozası	Diğer Ürünler	Toplam İhracat
Avusturya	----	----	477.043	97.270	1.000.000	38.180	13.295	----	----	----	1.625.788
İtalya	----	42.045	----	-----	-----	-----	----	----	42.975	----	85.020
Leipzig	----	----	----	-----	-----	-----	----	6.397	----	----	6.397
Türkiye	5.297	5.297	----	-----	-----	-----	----	----	----	2.230.968	2.241.562
Ürün Toplamı	5.297	47.342	477.043	97.270	1.000.000	38.180	13.295	6.397	42.975	2.230.968	3.958.767

Yukarıdaki verilen ürünleri önceki yıllarla karşılaştırsak bazı ürünlerin ithalatında azalma olduğu göze çarpar. Örneğin kahvede 28.187 frank, fes ithalatında 99.400 frank, kırtasiyede 222.850 frank, tuzda 925 frank, sülfürik asitte 3.500 frank değerinde bir azalma söz konusu olmuştur. Daha önce olduğu gibi şimdi de ihraç edilen ürünlerin önde gelenleri deriler, yün, silah, tereyağı ve tahıldır.

Trieste ve Viyana pazarlarında en çok aranan ürün işlenmiş deriydi. Avusturya'ya yün ihracatı İşkodra ve Belgrad aracılığıyla yapılıyordu. Diğer yandan kürklerin bir kısmı Leipzig'de satılıyor, büyük bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nin pazarlarına dağıtılıyordu. İhraç edilen diğer ürünler arasında önemli yeri: 95.400 frankla tereyağı, 27.000 frankla rakı, 150.000 frankla ateşli silahlar, 53.045 frankla keçi yünü gibi ürünler alıyordu. Üsküp, Selanik, İskenderiye, Halep ve Şam'a ihraç olunan silahlar Fellah ve Beduin'ler arasında çok talep ediliyordu.⁴⁹⁶

Fransa'nın İşkodra Konsolosu Prizren ticaretinden bahsederken bir raporunda şöyle belirtmektedir: "İşkodra'ya götürülen her ürüne çıkışta yük başına 6 piyaster ödeniyordu. Aynı zamanda ürünler İşkodra'da da 5 piyaster vergiye tabi tutuluyordu. Buna karşılık Selanik'e gönderilen ürünler, Üsküp gümrüğü dışında böyle bir mecburiyete tabi tutulmuyordu. 1867 yılında Prizren gümrükçüleri bu vergilerden 94.000 frank değerinde bir kazanç sağlamışlardır.

1868 yılında bir yıl öncesine kıyasla Prizren'in ihracatı büyük ölçüde arttı. İpek kozası ihracatı 17.025 franktan 42.975 franka, işlenmiş deri 875.682 franktan 1.000.000 franka yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine çeşitli ürünlerin ihracatındaki 2.230.542 bir artışı özellikle belirtmek gerekir. 545.452 franka varan tahıl ihracatının bir kısmı Selanik Limanı ile Marsilya'ya gönderiliyor, diğer kısım ise devletin içindeki yel değirmenlerine gönderiliyordu. Bu arada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan ihracatta 1.714.555 franktan 1.425.788 franka gerileme olmuştur. Yine 1868 kışı önceki yıllara göre

⁴⁹⁶ *Kosova Vilayet Salnamesi*, Priştine-1900, s. 815; M. Prenkaj, a.g.e., s.111.

daha yumuşak geçmesinden dolayı Prizren kürklerine olan ihtiyaç azalmış ve bu da ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.⁴⁹⁷

1896 yılında Selanik'ten 35.460 liralık manifatura ve 48.758 lira kıymetinde şeker, kahve gibi tüccar malı alınmıştır. Buna karşılık 1.250.000 kile hububat ile 20.000 hayvan derilerinden 9.500 lira kıymetinde ihracat yapılmıştır.⁴⁹⁸

XIX. Yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında Kosova ve Prizren'in ticareti "Çoba", "Suma", "Pema" ve "Şiroka" gibi tanınmış İşkodra şirketlerinin tekelindeydi. Prizren ticareti ise şehrin tanınmış dört tüccarı Dimo Yaniç, Baldo Tarallabus, Nikol Karahasan ve İliya Polto elindeydi. Bunların haricinde birçok orta ve küçük tüccar da vardı. Bu şirketler Prizren, Yakova, İpek, Priştine v.b. şehirlerde şubelerini kurup her çeşit ürünün ticaretini yapıyorlardı. İthal edilen ürünlerin arasında sanayi ürünleri önemli yer tutuyordu. Önceki gibi çeşitli deriler, tahıllar, zanaat ürünleri, ağaç ürünleri ve madensel ürünler ihraç ediyorlardı.⁴⁹⁹ Bu yıllarda Prizren'in iç ve dış ticareti tanınmış "Stefan Bianki" şirketi tarafından da gerçekleşiyordu.⁵⁰⁰ Bunların yanında yerli şirketler de günden güne daha büyük rol oynamaya başlamışlardır.⁵⁰¹ Tüccar Stefan Jak Bianki'nin mektuplarına göre 1865'de İşkodra'dan Prizren'e şeker, pirinç, kahve, işlenmiş deri, altın eşyalar ve diğer mallar ithal edildi. Prizren'den ise yün, keten tohumu, ipek kozası v.b. ihraç olundu. 1876 yılında Prizren'in iç ve dış ticaretini Stefan Jak Bianki ve Engjel Çobba ortaklığındaki şirket elinde tutuyordu. Yine Prizren'de ithalat ve ihracat yapan bir başka şirket de asıl merkezi İşkodra'da bulunan "Pemma" isimli şirketti.⁵⁰²

⁴⁹⁷ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.111–112.

⁴⁹⁸ *Prizren Vilayet Salnamesi*, Prizren–1874, s.46; *Kosova Vilayet Salnamesi* (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları), Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul–2000, s.263.

⁴⁹⁹ S. Rizaj, *a.g.m.*, s.19–23.

⁵⁰⁰ Zija Shkodra, *Qyteti Shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavut Şehri)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran–1984, s. 283.

⁵⁰¹ M. Prenkaj, *a.g.e.*, s.114.

⁵⁰² S. Rizaj, *a.g.m.*, s.21–22.

Şehrin nüfusu, 1876–77 yılları arasında 35.000 iken, yirmi sene sonra 1896–97’da 10.176 kişiye düştü. Bu gerilemenin sebebi Osmanlı-Rus, Sırp-Karadağ Savaşları’ndan dolayı onbinlerce kişinin Anadolu ve devletin başka yerlerine göç etmesiydi.⁵⁰³ Bunlardan başka Prizren Cemiyet-i İttihadiyesi’nin isyanının bastırılması sırasında da nüfus iyice azaldı.⁵⁰⁴ Yaşanan bu savaşlar ve isyan sırasında Prizren’ ekonomik bakımından iyice geriledi.

3.8.2- Ticaretin Adriyatik’ten Ege Denizi’ne Kayması

1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Akdeniz ile Uzak Doğu arasındaki deniz yolu kısalmıştı. Bununla birlikte Akdeniz ve Ege Limanları’nın önemi arttı. Bunlar arasında yer alan Selanik Limanı’na büyük bir canlılık gelmişti.⁵⁰⁵ Osmanlı Devleti, 1874 yılında tamamlanacak olan Selanik-Üsküp-Prishtine ve Mitroviça demiryolunun yapımı için Belçikalı banker Baron de Hirsch ile antlaşma yaptı. İlk projede hat Selanik’ten başlayıp Prishtine’de bitecekti ancak projede tadilat yapılarak Üsküp ve Mitroviça ayağı da projeye eklenmiştir. Edirne üzerinde Avrupa’ya giden demiryoluna Prizren ve İşkodra’nın da eklenmesi için İşkodra Ticaret Odası üyeleri bir dilekçe vermişler de olumsuz yanıt almışlardı.⁵⁰⁶ 1878 yılından itibaren Bosna ve Novi Pazar, Avusturya’nın denetimine girmeseydi aslında demiryolu hattı Mitroviça üzerinden Bosna’ya oradan da Batı Avrupa’ya kadar uzatılması tasarlanıyordu⁵⁰⁷. Ancak Avusturya’nın bölgede nüfuzunu genişletmesiyle projenin üçüncü ayağı gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine 1880’lilerde Kosova’yı çevreden dolaşacak olan Üsküp-Belgrad hattı inşa edildi. Projenin yapımında gözetilen amaç Balkanların en sorunlu bölgelerinden biri olan Kosova’ya kısa sürede ve

⁵⁰³ Skender Rizaj, “O Migracionim Kretanjima Na Balkanu 1877–1879 (Balkanlarda Emigrasyon Hareketleri 1877–1879)”, Çeviren: Fetnan Derviş, ANU Bih, Posebna Izdanja–Knji. XXX, Odelenje Društvenih Nauka, Knj. 4, Sarajevo–1977, s.185–197

⁵⁰⁴ Skender Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit Në Dokumente Angleze–The Albanian League Of Prisen In The English Documents (İngiliz Belgelerinde Prizren Arnavut Birliği)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Arkivi i Kosovës, Prishtine–1978, s. 321.

⁵⁰⁵ Zija Shkodra, *Qyteti Shqiptar Gjatë Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavut Şehri)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran-1984, s. 280.

⁵⁰⁶ BOA, İ. DH, 1126–87999.

⁵⁰⁷ BOA, Y. PRK. KOM, 14–84.

kolayca asker ve silah taşıyabilmektir. Hattın faaliyete girmesiyle Kosova ticareti Prizren'den Priştine ve Mitroviça istikametine kaymasına sebep oldu. Bu durum bir takım ekonomik sonuçlar doğurdu. Ekonomik üretim Batı tarzında yapılmaya başlandı. Ticari hayat hızla geriledi. Prizren çarşısında yeni tip esnaf çeşitleri ortaya çıktı. Bunlar arasında 11 tane Avrupa tarzı terzi, 3 eczacı, 4 saatçi ve en az 65 alkollü içki deposu vardı. 1863'de 1.200 dükkân bulunan çarşı, 1891'de hala 1.000 dükkânı barındırmaktaydı. Ancak doğudaki Priştine ve Mitroviça'da küçük ölçekli ilk imalathaneler, bıçkılıhaneler ve motorlu un değirmenleri kurulmaya başlanmıştı.⁵⁰⁸

Ayrıca Vranje-Zibevçe yan yoluyla Üsküp'ün Belgrad'a bağlanması da bu avantaja zenginlik kattı.⁵⁰⁹ XIX. Yüzyıl sonunda 1873 Kosova-Vardar demiryolunun inşasından hemen sonra, Prizren'in ekonomik durumu yeni bir safhaya girdi. Bu demir yolu ile amaç tarım ürünlerini Prizren'den Firzovik ve Jura'ya taşınmasını sağlamak ve Kosova-Arnautluk ulaşımını kolaylaştırmaktı. Ancak hedeflenen amaca ulaşılammıştır. Demiryolu hattıyla Prizren büyük bir ekonomik darbe yemiştir. Ayrıca Arnautların ulusal uyanışları ve Osmanlı yönetimine karşı çıkarttığı isyanlar, bu şehrin batı sahilleriyle olan ticari ilişkileri koparmıştır. İdari yapıda meydana gelen değişiklik ticaret hayatını da olumsuz yönde etkileyecekti. Nitekim vilayet merkezinin Prizren'den sonra Priştine'ye sonra da Üsküp'e taşınması sonucu Prizren ticari önemini yitirmiştir.

Demiryolu inşasının bitmesiyle Selanik Limanı'nın önemi büsbütün arttı. Prizren ticari hayatında İşkodra'dan sonra Selanik Limanı da gün geçtikçe değer kazanmaya başladı. Bir süre sonra tüccarlarının büyük bir kısmı Selanik Limanına yöneldi. Yönelişin temel sebebi ithal edilen ürünlerin fiyatıydı. Çünkü Selanik Limanında İşkodra'ya göre daha kaliteli ve ucuz mallar bulunabiliyordu.

⁵⁰⁸ Noel Malcolm, *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul-1999, s. 238-239

⁵⁰⁹ Zlatko Biljanovski, *"Nekoi Podatoci Za Nadvoresnata Trgovija Na Makedonija Vo Vremeto Od Krimskata Do Balkanskata Vojna (Kırım Savaşından Balkan Savaşlarına Kadar Makedonya'da Ticaret Hakkında Bazı Yeni Bilgiler)"*, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik INI, Sayı: I-II, Üsküp-1962, s.195-203.

Hatta ticaretin ötesinde Prizren'deki Redif Taburu'nun çizme ve kundura gibi ihtiyaçları için çıkılan ihalede Selanik Kunduracı Esnafı, teklif bile vermiştir.⁵¹⁰ İndirim yapmalarına rağmen ihale başka esnafta kalmıştır.⁵¹¹ Liman tercihindeki farklılık Avusturya'dan yapılan ithalatı da düşürdü.⁵¹²

Kara ve deniz yollarında meydana gelen değişimler Kosova ticaret merkezlerini yeni ticari merkezlere sürüklemiştir. Firzovik istasyonu, İşkodra'nın önemli ticari müşterileri olan Prizren ve Yakova'yı buradan kopararak Üsküp-Selanik'e bağlamıştır.⁵¹³ Hâlbuki İşkodra'nın ticari ve siyasi önemine binaen İstanbul'dan başlayan demiryolu hattının ilk planı Üsküp, Kalkandelen ve Prizren'e kadar uzanıyordu. Maden ocakları ve politik tercihler yüzünden hat Priştine ve Mitroviça'dan geçirilmiştir.⁵¹⁴ Prizren ve Kosova'nın ticari hayatının Selanik-Üsküp hattına kaymasından sonra bu alan Avrupa menşeli malların istilasına uğramıştır. Neticede ithalat oranları ihracatı geride bırakmıştır.⁵¹⁵

Zaten ticari veriler 1890'lı yıllarda Prizren'in Selanik ile ticari ilişkilerinin yoğunlaşarak arttığı ispatlar. Selanik ile altı aylık kısa süreli kredi karşılığında ticaret yapılıyordu. İhraç edilen en önemli ürünler tahıl, yün, tereyağı, bal, balmumu, şarap ve derileriydi.⁵¹⁶ 1892 yılında Selanik vasıtasıyla Prizren'den İstanbul'a 1.125.000 kilogram tahıl ve 9.500 lira değerinde 20.000 parça deri ihraç edilmişti.⁵¹⁷ Fransa'ya 1.000 parça tavşan derisi, Belgrad aracılığıyla Budapeşte'ye 10.000 parça kordovan⁵¹⁸, Selanik'e 1.200 parça tavşan derisi ile

⁵¹⁰ BOA, ZB. 5–68.

⁵¹¹ BOA, ZB. 5–72; BOA, ZB. 6–3.

⁵¹² M. Prenkaj, *a.g.e.*, s. 118.

⁵¹³ Z. Shkodra, *a.g.m.*, s.283.

⁵¹⁴ Prizren demiryolu hattının yapılabilmesi için keşfe giden mühendislerin ihtiyaçlarının ve güvenliğin sağlanmasıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: BOA, A. MKT. MHM, 450–59; BOA, A. MKT. MHM, 456–9; BOA, A. MKT. MHM, 456–36.

⁵¹⁵ Z. Shkodra, *a.g.m.*, s.283.

⁵¹⁶ Dj. Mikic, "Trgovina i Trgovački Kapital Na Kosovu u XIX Veku Do 1912, Privreda i Društveni Odnosi Od Najstarijih Vremena Do 1918 Godine (Kosova'da En Eski Zamanlardan 1918 Yılına Kadar Ekonomi ve Toplumsal İlişkiler, XIX. Yüzyılda 1912 Yılına Kadar Ticaret Ve Ticari Sermaye)", Çeviren: Fetnan Derviş, Zbornik Filozofskog Fakulteta, Priştine–1988, c. III, s.905.

⁵¹⁷ H. Kaleshi, *a.g.m.*, s. 506.

⁵¹⁸ İşlenmiş koç derisi.

500 keçi battaniyesi satılmıştı.⁵¹⁹ Buna karşılık aynı yıl 35.460 lira değerinde sanayi ürünü ile 48.758 lira değerinde kolonyal ürün ithal olunmuştur.⁵²⁰

1893 yılının Aralık ayında Prizren'den Üsküp aracılığıyla Budapeşte'ye 13.000 dinar değerinde 4.000 parça sahtiyan ihraç olunmuştur. Bu arada Selanik, Üsküp ve Avusturya'dan bazı ithal ürünler alınmıştı. Bunlar: 350 sandık gazyağı, 50 sandık cam, 10 sandık bardak ve şişe, 10 sandık şemsiye, 100 sandık işlenmiş dana derisi, 60 sandık çakmak, 160 balya Selanik ve Üsküp sanayi ürünleri, 50 sandık ve 30 kental kösele, Üsküp'ten 30 Selanik'ten 70 çuval çivi, Avusturya-Macaristan'dan 100 çuval şeker, Üsküp'ten 50, İşkodra'dan 18 beygir yükü tütün şeklinde sıralanabilir.⁵²¹

Prizren'in 1894 yılının Eylül ayı ihracatı önceki yıllara göre daha düşük ölçüde gerçekleşti. Tek farklılık İşkodra aracılığı ile Trieste'ye teke derisi ihraç edilmesiydi. İthalatta ise ne miktar ne de ithal edilen ürünlerde bir değişiklik olmamıştır. Bunların haricinde Selanik'ten 1 kental⁵²² pamuk, 21 kental kurşun, 17 kental kahve, 150 kental bakır ve demir, 20 kental konyak, Üsküp aracılığıyla 30 kental cam ve çakmak ithal edilmiştir.⁵²³

Prizren'in aynı yılın Ekim ayındaki ticari alışverişi biraz daha canlılık kazandı. İthal edilen ürünler arasında 20 kental pamuk, 34 kental pamuk ürünleri, 2 kental kurşun, 19 kental kahve, 175 kental demir ve demir üretimi, 2 kental deri, 40 kental bakır, 18 kental deri ürünleri, 228 kental un, 4 kental çivi ve 60 kental cam vardı⁵²⁴

Osmanlı idaresinin sonuna kadar Prizren'den başlıca zanaat, ziraat ve hayvancılık üretimleri ihraç olunmuştu. İthal edilen ürünler ise Avrupa

⁵¹⁹ Dj. Mikic, *a.g.m.*, s. 905.

⁵²⁰ H. Kaleshi, *a.g.m.*, s. 506.

⁵²¹ Dj. Mikic, *a.g.m.*, s. 905.

⁵²² Seksen okka. 102,616 kilogram.

⁵²³ Dj. Mikic, *a.g.m.*, s. 905.

⁵²⁴ Dj. Mikic, *a.g.m.*, s.905.

sanayisinin çeşitli mallarıydı. Ekonomik gerilemenin neticesinde iç pazarlar Avrupaî mallarının egemenliğine girmiştir. Dolayısıyla dış pazarların hâkimiyeti karşısında ithalat ihracatın önüne geçmiştir.

3.9- Osmanlı Sonrası Prizren Ekonomisinin Genel Durumu

Balkan Savaşları sonrası Prizren’de siyasi ve sosyo-ekonomik birçok değişiklikler meydana gelmiştir. Can güvenliği ve ekonomik kaygılar nedeniyle XIX. Yüzyılın sonlarında başlayıp XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde hız kazanan göçler nedeniyle nüfus gittikçe azalmıştır. Özellikle Müslümanlarının büyük bir kısmı Anadolu’ya göç etmişlerdir. Öyle ki 1910 yılında Prizren’in nüfusu 21.244 kişi iken 1913 yılında bu rakam 18.174’e gerilemiştir.⁵²⁵

I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası da kan kaybı devam etmiştir. Bu dönemde feodal ilişkiler yerine mal-para ilişkileri ikame edilmiştir. Bu alanda Prizren ne kadar gelişmişse de hiçbir zaman eski seviyesine ulaşamamıştır. 1915–1918 yılları arasında Bulgar istilası döneminde Prizren çok sayıda insan büyük ölçüde maddi kayba uğramıştır. Prizren, Bulgar hâkimiyeti döneminde diğer şehirlere nazaran en çok zarar gören şehir olmuştur. Ayrıca bu dönemde Prizren’de çok sayıda önemli yazılı ve diğer eser de çalınıp yok edilmiştir.

1918 yılında Bulgar egemenliği sona erince Prizren, yeni kurulan Sırp Hırvat ve Sloven (SHS) Krallığı’na bağlanmıştır. Bu zamanda Sırp’ın sosyo-ekonomik ve siyasi durumları düzeldikçe, Arnavutlar ile Türkler’in durumları daha da kötüye gitmiştir. İki dünya savaşı arasında (1918–1939) birkaç yönetimin hâkim olduğu Prizren, yine önemli bir şehir olarak kalmış ise de eski durumunu koruyamamıştır. SHS Krallığı’nın 1921 yılında getirmiş olduğu anayasa gereğince, Priştine merkez olmak üzere Kosova Bölgesi kuruldu, Prizren ise il düzeyinde kalmıştır. SHS Krallığı döneminde Prizren’de ekonomik bakımdan hiçbir ilerleme sağlanamamıştır. Aksine, yapılan yolsuzluklar ve endüstrinin gelişmemiş olması Prizren’i SHS Krallığı’nın en geri kalan şehirlerinden biri haline getirmiştir. Yolsuzluk ve usulsüzlükler yüzünden zanaat

⁵²⁵ Raif Vırmiça, “*Tarihsel Süreç İçinde Prizren’de Esnaf, Zanaatçılık ve Ticaret*”, <http://www.esnaf-ks.org/site/index.php?option=com>, Prizren–2009.12.08.2009.

ve ticaretle uğraşan Arnavut ve Türk asıllı olan zengin Prizren zanaatkârlar ve tüccarlar iflas etmiştir. SHS Krallığı döneminde inşa edilen en önemli endüstriyel kurum 8 Kasım 1929 yılında açılan Bistriça Nehri üzerindeki 160 KA kuvvetinde su gücüyle çalışan elektrik santralidir. Ayrıca elektirikli değirmen, buz ve kiremit fabrikası ile oto transport şirketini de hizmete girmiştir.

XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla geçilirken zanaat ve ticaret tortuları da varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1933 yılında Prizren çevresinde 485 zanaatkâr, 346 usta ve kalfa ile 246 çırak vardı. Sadece Prizren şehir merkezinde 424 zanaatkâr bulunuyordu. Toplamda zanaatla uğraşanların sayısı 1.100'ü aşılıyordu. Tabak ve kuyumcu dükkânları birinci sıradaydı. 500 dükkânından 20'si tabaktı. Bistriça Nehri'nde 100'e yakın tabak fıçısı dönüyordu. Bu dönemde tüfekçi, bıçakçı, demirci, kazancı ve nalbant zanaatları ise kısa bir zaman içinde ortadan kaybolmuştur. Fakat mutafçı, terzi ve berber zanaatları ilerlemiştir. El sanatları arasında geleneksel ipek dokumacılığı, el örgüsü, nakış, ağaç işleri gelişmiştir. 1929 yılına kadar Prizren'den yılda 100 vagon buğday, 150 vagon yulaf ve 50–100 vagon arası arpa ile büyük miktarda mısır ve sebze ihraç ediliyordu.⁵²⁶

II. Dünya Savaşı sonrası Prizren'de ekonomi iyice gerilemiştir. 1947–1955 yılları arasında Kosova'ya yapılan yatırımlar endüstri ve maden alanına yönlendirilmiştir. Yatırımlardan Dukagin ve Prizren bölgeleri nasibini alamamıştır. Dolayısıyla Prizren bu dönemde ekonomik bir hamle yapamamıştır. Sadece zanaatların durumu fena değildi. Diğer taraftan endüstri ve tarımın hali ise işler acısıydı. O dönemde el sanatları ve sanayi ürünlerinin alış-verişini yapan tüccarlar ile zanaatkârları bir araya getiren çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Bunlar arasında Rebap, Gayret, Prizren Gençleri, Merhamet ve Ayakkabıcılar Derneğini zikredebiliriz. Daha sonra gelişen bu cemiyetler esnaf birliklerini oluşturmuşlardır.

⁵²⁶ http://www.esnaf-ks.org/site/index.php?option=com_content&view=category&layout, Prizren-2009.29.08.2009.

1960 yıllarda Prizren ekonomisi zanaatların paralelinde kurulan bir takım fabrikalarla kıpırdanmaya başlamıştır. İlk önce ayakkabıcılar 1947 yılında “Komuna” isimli fabrikayı kurdular. Aynı yıl kuyumcular da “Filigran” derneğini kurdular. 1948 yılında bıçakçılar bir araya gelip “Famipa” isimli bıçak fabrikasını açtılar. Daha sonra bu fabrikayı günün koşullarına göre değişik metallere işlendiği bir fabrikaya dönüştürdüler. Tekstil sektöründe 1958 yılında “Printeks” , sağlık sektöründe 1963 yılında “Farmakos” ilaç fabrikaları açılmıştır. Ayrıca “Progres-Export” isimli bir besin ve tarım endüstri şirketi de, bu halkaya eklenmiştir. Ulaşım sektöründe ise Kosova-Trans, basın yayın sektöründe Ramiz Sadiku, perakende alanında Liria, metal üretiminde Metalats, turizm sektöründe Theranda Oteli ve Landoviça'daki Vlazirimi Oteli de hizmete başlamıştır. Bir süre sonra başka zanaatkarlar da toplanarak değişik fabrikalar kurdular.

1960'lı yıllarda Prizren kentleşme bakımından eskiyle yeninin kucak kucağa olduğu bir dönemdir. Bistriça Nehri'nin sol tarafı mimari dokusu nedeniyle devlet koruması altına alınmıştır. Bahsedilen nehrin sağ tarafı ise imara açılarak modern usullerle yeni bir şehir inşa edilmiştir. Eski eserlerin çoğu yıktırılarak yenileri inşa edilmiştir. Tabakhane Mahallesi'nde ise birçok yer restore edilmiştir. Bistriça Nehri'nin yatağı boyunca uzanan tüm değirmenler kaldırıldı ancak nehrin şehre giriş ve çıkışında bulunan değirmenlere dokunulmadı. Merkezde Saraçhane, Arasta ve Kuyumcular Çarşıları ortadan kaldırıldı. Onların yerine postahane, caddeler, bankalar, oteller kuruldu. Daha sonra yeni şehircilik algılayışı nedeniyle birçok tarihi eser de yıkılmıştır. Prizren'in tarla ve bağları iskâna açılarak yeni mahalleler kuruldu. Lakuriç, Ortakol, Tuzsuz yeni kurulan mahallerden sadece birkaçıdır. 1999 yılında meydana gelen savaşta, Kosova'nın diğer şehirleri gibi Prizren'de bu savaş etkisinde sıkıntılı günler geçirmiştir. Savaş sonrası ise UNMIK ve NATO güçleri ve ekipleri ile yerel yönetim şehrin gelişmesi için yoğun çaba sarfetmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrası koşulların iyileşmesiyle nüfus artmaya başlamıştır. Prizren'in nüfusu: 1948 yılında 20.540, 1953 yılında 22.997, 1961

yılında 28.062, 1971 yılında 41.681, 1981 yılında 61.801 kişi olarak tespit edilmiştir. 1991 yılında bu rakam 91.956 kişiye çıkmıştır. 2001 yılında 140 bin civarında olan nüfus günümüzde 200 bini aştığı tahmin edilmektedir. Prizren'in nüfusu göreceli olarak artarken Türk nüfus azalmıştır. Özellikle 1953–1961 yılları arasında Prizren'den çok sayıda Türk ve Arnavut Anadolu'ya göç etmiştir.

Günümüzde Prizren'de üretim oldukça düşük seviyededir. Ekonomiye en büyük katkısı ticaret sağlamaktadır. Ticaret büyük ölçüde özel şirketler aracılığıyla yapılmaktadır. Bunlardan 30 şirketin yıllık ticaret hacmi 5 milyon euro ve üzeri, 150 şirketin ise 1–5 milyon euro arasındadır. Küçük ölçekli şirketlerin cirosu da 1 milyon euro'yu geçmemektedir. Ticaret sektörünün % 70'ten fazlası belediye hizmet sunarak para kazanmaktadır.

Bütün şirketlerin finans güvencesi ve kaynağı bankalardır. Yıllık faiz oranları % 12–14 arasında değişmektedir. Faizlerin geri ödeme planları 3–5 yıla yayılmaktadır. Hem faiz oranları hem de geri ödeme süresi pek cazip olmasa da şirketlerin başka alternatifleri olmadığı için mecburen ellerindeki imkânları değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Prizren bankaları, finans kaynağı olarak yıllık 150 milyon euro kredi imkânı sunmaktadırlar. Yine bankalar ve şirketler eliyle de yıllık 10–15 milyon euro ithalat yapılan ülkelere transfer edilmektedir. Para transferinin % 50'si Türkiye'ye geri kalanı da Sırbistan, Çin ve Avrupa ülkelerine yapılmaktadır.

Endüstri yok denecek kadar azdır. El sanatları da maziye karışmak üzeredir. Genç nüfusun fazlalığı işsizlik oranlarını artırmaktadır. İşsizlik % 40 civarında seyrettiği Prizren'de ücretler ise 150–300 euro civarındadır. Avrupa Birliği, Kosova menşeli mallar için herhangi bir kota koymamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PRİZREN'İN YAPISAL BİLEŞENLERİ

Balkan şehirleri arasında günümüze kadar Osmanlı yapısını en iyi koruyan şehir Prizren'dir. Osmanlılar, hâkimiyetlerinden kısa bir süre sonra kendi medeniyetlerini buraya taşımışlardır. Prizren, Osmanlı şehir tarzının Balkanlar'daki bir izdüşümüdür. Buna üretim ilişkilerini ve etnik yapıyı da ilave etmek gerekir. Prizren'in fiziki özelliklerinden bahsetmeden önce İslam, Selçuklu, Osmanlı, Rönesans, Barok ve Sanayi şehirlerinden kısaca bahsetmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. İslam, Selçuklu şehirlerinden sonra kronolojik bir atlama söz konusu olsa da Rönesans, Barok ve Sanayi şehirlerinin temel özelliklerini Osmanlı şehirden evvel anlatmayı tercih ettik.

4.1- İslam Şehri*

Orta Çağda İslam Devletleri içinde şehrsel hayat çok ileri gitmişti. Daha Hz. Muhammed zamanında teşkilatlanarak Medine'de bir site devletine sahip olan, VIII. ve XIII. Yüzyıllar arasında, İslam idealini, yayıldığı topraklarda (Kuzey Afrika-Güney ve Güneydoğu Asya) yeni şehirler kurarak varlığını bu şehirler sayesinde korumuştur. İslam şehirlerini Müslümanlar tarafından kurulanlar ve fetihle İslam hâkimiyetine girenler şeklinde iki ana gruba ayırarak incelemek mümkündür.

Müslümanlar tarafından kurulmuş ilk şehirler, fetih topraklarında kurulmuş olduğundan ordugâh karakteri taşımaktadırlar. Söz konusu bu ordugâhlar fethedilmiş toprakları elde tutmak, muhtemel bir isyanı veya geri alma teşebbüsünü engellemek ve yeni fetihler için, askeri ikmal noktaları teşkil etmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca Arapların yerli halkla karışarak onlarla birlikte yaşamayı arzu etmemeleri, buna ilave olarak fethedilen şehirleri boşaltarak

* İslam, Selçuklu, Rönesans, Barok, Osmanlı ve Sanayi şehirlerinin fiziki yapısı hakkında bilgilerini esirgemeyen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi *Doç.Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU'na* teşekkürü bir borç bilirim. Zira bu şehirlere ait bilgileri kısa sürede derleyip toparlayamazdım. Kendisinden bu konuda epeyce istifade ettiğimi söylemeliyim.

oralarda yerleşmenin mümkün olmaması da ordugâhların kuruluşunu hazırlayan diğer sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla bu şehirler gelişerek; ticari, siyasi ve kültürel ağırlıklı gerçek şehir kimliği kazanmışlardır. Mekke, Medine, Şam ve Halep İslam hâkimiyetine alınmış şehirler iken; Basra, Küfe, Fustat, Kayravan, Bağdat ve Samarra Müslümanlar tarafından kurulmuş şehirlerdir.

İslam şehir morfolojisi iki başlık altında incelenebilir. Bunlardan biri şehrin dış çevresiyle ilgili unsurlar, diğeri ise iç çevresi ile ilgili unsurlardır. Hendek, kanal ve surlar dış çevreyle ilgili unsurları oluştururken; Cami, darü'l imara (hükümet konağı), yol şebekesi, çarşı, pazar, mahalleler, evler ve diğer unsurlar (hamam, mezarlık ve türbeler, park ve bahçeler (yeşil alanlar), spor ve eğlence yerleri ise iç çevresi ile ilgili unsurlardır. Ancak yukarıda sayılan unsurları tek tek burada ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla İslam şehirlerinin genel özellikleri Yılmaz Can'ın *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, adlı çalışmasının son kısmında vardığı sonuçlar doğrultusunda ele alınacaktır.

Y.Can "İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı" adlı eserinde İslam şehrini beş ana fiziki bileşene ayırmıştır. Bunlar:

1- İslam şehrinin merkezî kısmında her zaman Cuma namazı kılınan büyük bir cami vardır. İslâmiyet'in ilk yıllarında caminin yanında genellikle darü'l-imara ve divanlar da (devlet daireleri) yer almaktadır. Daha sonraki yıllarda, ilk zamanlardaki bu cami darü'l-imara beraberliğinin devam etmediği ve caminin şehir merkezini belirleyen değişmez tek unsur olarak kaldığı görülmektedir.

2- İslam şehirinde ticaret önemli bir faaliyettir. Bu durum birçok nedene bağlı olarak açıklanabilir. Bunlardan biri İslamiyetten önceki dönemde de ticaretin önemli olması ve bu geleneğin miras olarak gelecek nesillere aktarılmasıdır. İslamiyetin doğduğu ve yayıldığı alanlar uygun ticari coğrafi konum sahip yani doğu ile batı arasında geçiş alanıdır. Bu konuda bir başka neden ise İslamiyetin ticareti övmesi ve teşvik etmesidir. Bilindiği üzere başta Hz. Muhammet olmak üzere birçok İslam büyüğü ticaret ile uğraşmaktaydı. Ticari faaliyetlerin hemen hemen tamamı şehir merkezindeki büyük caminin etrafında toplanmıştır. "Bu durum şehir merkezinde yer alan bazı unsurların

özellikle mabedin şehir halkını kendine çekici bir özelliğe sahip bulunmasıdır.”⁵²⁷ Bu durumun hiç kuşkusuz dini bir nedeni de bulunmaktadır. Bazı İslam bilginlerine göre Cuma Namazı ticari faaliyetlerin yapıldığı yerleşim birimlerinde kılınabilmektedir. Ticari faaliyetin caminin çevresi dışında toplandığı diğer yerler, şehir kapıları çevresi ve şehir merkezinden bu kapılara uzanan ana yollar üzeridir. Ticaret ve zanaat erbabı, yaptığı ticaret faaliyetine göre, aynı tür ticaretle uğraşanlar bir arada olmak üzere farklı şehirlerde konumlanmıştır. Ayrıca belirli bir malın veya mal grubunun ticaretinin yapıldığı herhangi bir çarşı, şehirden şehre değişmeyen sabit, özel bir konuma sahiptir. Ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkezî bölge ile ikamet bölgeleri arasında kesin bir ayırım mevcuttur. Bu durum İslam toplumunun sosyal yapısıyla ilgilidir. İslâm dininde aile hayatı mahremdir. Bu mahremiyeti şehrin hareketli, herkese açık bölgesinde sağlamak mümkün değildir.

3- İslam şehirleri genellikle, şehir çekirdeğindeki büyük camide odaklaşan ışınsal bir ana yol formuna ve kenarlardaki çıplak avlu duvarlarıyla belirlenmiş, eğri-büyrü, dar ve çok sayıda çıkmaz sokağı içeren, labirente benzer bir yol şebekesine sahiptir.

4- Mahalleler birbirinden belirgin şekilde ayrılmış olup, bazen mahalleler arasına duvarlar çekilmiştir. Bu durum daha çok İslamiyet'in ilk mensubu Araplar arasında görülen kabilecilik anlayışı ile ilgilidir. Avlusuz ev tipine de rastlanmakla birlikte, İslam şehirlerinde yaygın olan konut tipi avlulu ev formudur. Avlulu ev tipi bir yandan avlusuyla aile bireylerine sokağı aratmayacak açık bir alan sağlarken, diğer yandan başkalarından gizlenme imkânı da vermektedir.

5- İslam şehirlerinde heykel, anıt ve benzeri unsurlar yoktur. Buna karşılık IX. Yüzyıldan sonra giderek yaygınlaşan bir seyir içinde, mezarlar üzerinde kurulmuş türbelere rastlanmaktadır.⁵²⁸

⁵²⁷ Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara–1995, s. 125.

⁵²⁸ Y. Can, a.g.e.,s. 157-158.

4.2- Selçuklu Şehri

Anadolu'da Selçuklular zamanında kurulan başlıca şehirler Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Seydişehir, Karaman ve Alanya'dır (Alaiye). Sivas, Erzurum, Konya ve Kayseri ise Selçuklular zamanında mevcut şehirlerin en önemlileridir.⁵²⁹

Selçuklu şehri ovalar üzerinde kurulu ve duvarlarla çevrilidir. Selçuklu şehri Orta Asya Türk şehriden etkilenmiştir. Orta Asya Türk şehir tipi ise kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılmış üç asıl elamana sahiptir. Bunlar; İç Kal'a, Şehristan ve Rabattır (Birun). İç Kal'a saray ve yönetim binalarının toplandığı mekândır. Şehristan aristokratlar ve zanaatkârların yaşadığı yerdir. Dinsel yapılar ve hamamlar burada bulunmaktadır. Rabat şehrin dış kısmını, varoşlarını içine alan kesimdir. Ticaret faaliyetleri, özellikle çevrenin tarımsal ürünlerinin pazarlanması bu alanda yapılmaktadır.⁵³⁰ Türk insanı Anadolu'da üç elemanlı şehir tipini yaratmaya çalışmaz. Bunun için gereksiz bir zorlama içine girmez. Zaten Anadolu şehirlerinin bir kısmının etrafında sur vardır. Pek çoğunun da bir köşesinde ya da şehre yakın bir yerde kale mevcuttur.⁵³¹ Anadolu Selçuklu dönemi şehirlerinde merkezde büyük cami ve sarayların yer aldığını ve bu kesime şehristan veya Batın'ul Medine dendiğini, pazar ve mahallelerin şehir dışına kapılara doğru uzandığı bilinmektedir.⁵³²

4.3- Rönesans ve Barok Şehri

Rönesans (1500–1600) ve barok (1600–1800) dönemi Avrupa'da şehirleşmenin yükselişe geçtiği üçüncü dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde çok sayıda şehir kurulmuş olmasa da Avrupa şehrinin şekil ve fonksiyonunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönem Avrupa'da mutlak monarşinin hâkim olduğu milli devletin ortaya çıktığı dönemdir. Şehirler, gerek milli devletlerin geniş bir alana hâkim olması ve gerekse sömürgecilik döneminin başlaması

⁵²⁹Metin Tuncel, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, İstanbul–1988,Sayı: 23, s. 123–160.

⁵³⁰ Ö. Ergenç, *a.g.m.*, s.413-416.

⁵³¹ Mustafa Cezar, "Türkler ve Şehirleri", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İstanbul–1996, c.I, s. 271–279.

⁵³² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İstanbul–1996, c. I, s.410–414.

nedeniyle büyüme gösterdiler. Yine milli devletin yönetim merkezî olarak, başkentler önem kazandı. Hükümet konağı merkezi yönetimin güç sembolü haline geldi. Şehirlerde planlama anlayışında değişiklik yapıldı. Yunan ve Roma medeniyetinin izleri gözden geçirildi. Planlama seçkinlerin menfaatleri için çalıştı. Yöneticiler şehirleri kendi istekleri doğrultusunda düzenlediler. Bunlardan biri merkezden çevreye doğru açılan görkemli ve geniş bulvarlardı. Bu bulvarlarda özel arabaları ile taşınabilir, askeri güçleri gövde gösterisi yapabilirlerdi. Geniş açık alanlar, saraylar ve kamu binaları diğer özelliklerdi. Şehirde aristokratlar için geniş alanlara sahip kesimler oluşturulurken, ihtiyaç duyulan arazi orta sınıfın oturma alanlarından elde ediliyor; şehir merkezî yıkılıyordu.

Yeni savaş teknolojisi tıkanma problemini ve şehir içi yüksek yoğunluğu büsbütün artırdı. Şehri top atışlarının etkisinden korumak için yine surlara ihtiyaç vardı. Şehrin genişlemesi ve bu alanı kapsayacak surların yapımı oldukça zordu. Bu durum şehir ekonomisini olumsuz şekilde etkiliyordu. Surlar Orta Çağ şehri gibi kırsal kesimle şehri ayırmıyor ancak bu kez savunmasız insanları dışarıda bırakıyordu.

Rönesans ve barok şehirselleşme görünümü günümüz şehir yaşayanları için farklı kolaylıklar sunmaktadır. Bazı şehirlerde birbirine bağlı bulvarlar ulaşımında problem çıkarmazken; bağlantının olmadığı durumlarda sorunlar çıkmaktadır. Saray ve gösterişli konaklar birçok şehrin merkezi kısmına hâkim durumdadır. Ancak bunlar müze, idari binalar, banka veya diğer kullanışlar için ayrılmıştır. Aristokratların özel zevki anlamına gelen geniş bahçeler bugün kamuya açıktır ve şehir merkezinde yaşayanlar için kıymetli alanlardır.

4.4- Sanayi Şehri

Sanayi İnkılâbı ile birlikte şehirlerin fonksiyonu, yapısı ve coğrafi görünümünde önemli değişiklikler oldu. Sanayi İnkılâbı şehirselleşme toplumu ortaya çıkarmıştır. Sanayi İnkılâbı'na kadar Batılı toplumlarda şehirleşme oranı oldukça düşüktü. Örnek olarak 1600 yılında Almanya, İngiltere ve Fransa'da nüfusun % 2'si şehirlerde yaşarken, Hollanda da bu oran % 13 kadardı. Ancak ikiyüz yıl içinde çok sayıda insan şehirlere göç etmişti. 1800 yılında İngiltere'de

şehirlleşme oranı % 20 idi. 1870 yılında ise İngiltere dünyanın ilk şehirlleşen ülkesi oldu. 1890 yılı nüfus sayımına göre ülkenin % 60 kadarı artık şehirlerde yaşıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde şehirli nüfusun oranı ancak 1920 yılında % 51'i geçebilmişti. Bu durum hiç kuşkusuz adı geçen ülkede sanayileşmenin geç başlaması ile ilgili olmuştur.

Şehirler planlama ve rehberlik olmadan işçi sınıfının aleyhine çok çabuk gelişti. Şehrin kamu kurumu olmaktan çıkıp özel mülk haline gelmesi, Sanayi İnkılâbı ve kapitalizmin bir zaferidir. Bu bir çeşit ganimetin kazancı çoğaltmak için göz kararıyla paylaşımı anlamına geliyordu. Ticari şehrin ortaya çıkışı ile yeni şehirselleme semboller de (fabrikalar, demiryolu ve gecekondu (slum)) ortaya çıkmış oldu. Eski pazaryerleri yerini borsa ve bankaya bıraktı. Şehir arazi spekülâtörleri ve demiryolları tarafından bölündü. Arazi verimli olarak planlama düşüncesi kayboldu. Bunun yerini "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez faire, laissez passer)" düşüncesi aldı. Fabrikalar yığılma ekonomisi nedeniyle şehirlerde toplandı. Arazi kullanımını son derece yoğunlaştı. Geçmişte sık rastlanmayan arazi alışverişi ve spekülasyonu şehir hayatının normal bir parçası haline geldi. Toprak parçaları, kamu yükümlülüklerini hiçe sayan sahiplerinin malı oldu. Tarihi şehir merkezi yok edildi veya başka faaliyetlere ayrıldı. Sonuçta fabrikaların konutlara, gecekonduların kamu binalarına yakın olduğu, açık alanların ve parkların demiryolları ile bölünmüşlüğüne tanık olunan, karışık kullanımlara sahip karmaşık bir şehir mozaiği ortaya çıktı. Planlama düşüncesi ancak XX. Yüzyılda zonlama kavramı ile ortaya çıkmıştır. Ancak bu düşüncenin temelinde de aynı kuvvetler bulunmaktaydı: kâr, bağımlılık ve bireysellik.

Gaz ve su bir yana bırakılırsa, sanayi şehri insanoğluna XVII. Yüzyıl şehrinin sunduğundan başka hiç bir şey sunmadı. Sanayi şehri çalışanlarının çevresel şartlarını kötüleştirdi. Gecekonduya yaşayanlar doğrudan gün ışığını nadir alırdı. Örnek olarak, bildirildiğine göre, Liverpool halkının altıda biri bodrumlarda yaşıyordu. Kırsal kesimden gelen yeni göçmenleri iskân etmek için birçok apartman inşa edildi. Geniş aileler tek odayı paylaşmak zorunda kaldı. XIX. Yüzyılın ortasında yapılan bir çalışmada Manchester'da (ilk sanayi

şehridir) iki yüz on iki kişiye bir tuvalet düşüyordu. Kullanım suyu sadece apartmanların bodrum katında bulunuyordu. Çoğu zaman bütün bir mahalle evsel atıklar tarafından kirletilmiş tek bir çeşmenin suyunu kullanmak zorundaydı. Hastalıklar çok yaygın, ölüm oranı yüksekti.

Fakat herkes sanayi peyzajında yaşamak zorunda değildi. Yeni ulaşım araçları, özellikle 1880'li yıllarda icat edilen elektrikli tramvay, banliyöleşmenin meydana gelmesine yol açtı. Orta sınıf ucuz ve etkin ulaşım araçlarına sahip olduğu için şehir merkezini terk etti. Buna bağlı olarak şehrin çevresinde geniş evleri, ağaçlı yolları ve geniş mekâna sahip banliyöler oluştu. Merkezi şehir ve banliyöler arasında sosyal farklılıklar çok fazlaydı. Çünkü sadece zenginler banliyölerde yaşama imkânına sahipti. Böylece şehir merkezî mavi yakalı vasıfsız işçilere bırakılmış oldu.

4.5- Osmanlı Şehri⁵³³

Şehir ve köy yerleşmelerini birbirinden en isabetli şekilde ayıran temel ölçüt onların işlevleridir. Osmanlı'da bir yerleşme merkezinin şehir ya da kasaba olarak tanımlanabilmesi için bazı işlevsel özellikleri taşıması gerekir. İdari açıdan, yerleşmede bir sancak beyi ya da bir kadı bulunmalıdır. Pazar etkinlikleri, belgelerde ilgili vergilerin varlığı ile kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin tarım dışı uğraşlarla kazandığını kanıtlamalıdır. Bazı kaynaklarda Osmanlı şehri, "Cuma kılınur, Pazar durur"⁵³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Yukarıdaki açıklamalara bakılırsa, Osmanlı şehrinde idari ve ticari işlevler ön plana çıkmaktadır. Dini işlev, hiç kuşkusuz, ayrıca önemlidir.

Nüfus köy ve şehir ayırımında kullanılan başka bir ölçüttür. Bu açısından bakılırsa şehir, dört yüzden fazla vergi nüfusu eşik değeri olduğu görülür. Buna

⁵³³ Burada açıklanan özellikler daha çok büyük bir Osmanlı şehrinin özellikleridir. Şehirsel kademelenmede alt kademe yerleşmelerinde bütün bu özelliklerin tamamını görmek mümkün değildir. Yine unutulmamalıdır ki Osmanlı şehri Tanzimat'tan sonra büyük bir değişim süreci içine girmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncer Baykara, "Tanzimat da Şehir ve Belediye" 150. *Yılında Tanzimat*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara-1992, s. 277-287.

⁵³⁴ Osman Gümüşçü, *XIV. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Ankara-1997, s. 84.

göre, 400 ile 1.000 vergi nüfusu olan yerleşme merkezleri küçük şehir, 1.000–3.000 vergi nüfusu olanlar orta büyüklükte şehir ve 3.000’den fazla vergi nüfusu olanlar da büyük şehir olarak tanımlanabilir.⁵³⁵

Osmanlı şehrinin kuruluş yeri yani sit alanı farklılık arz etmektedir. Selçuklu şehri ovalarda kurulmuş olmasına karşın, Osmanlı şehri gerek dağılım gerekse mimari açıdan dağlık bölgeden ovaya geçişten fevkalade biçimde yararlanmış bir dağ eşiği şehridir.⁵³⁶ Aynı şekilde Selçuklulardan sonra şehir surları gittikçe önemini kaybetmiştir.⁵³⁷ Geniş ölçekte bakıldığında Osmanlı şehirlerin akarsu vadileri boyunca kurulduğu görülür. Bu özellik hiç kuşkusuz bu tür alanların ulaşım için müsait olması ile yakından ilgilidir. Osmanlı döneminde Anadolu’da kurulan şehirlerin sayısı fazla değildir. Çünkü Anadolu’da İlk Çağın ortalarında kent olgusu gençlik evresini bulmuş, bununla “şantiye çağı dönemi” sona ermiştir. Böylece uzun süre içinde işlevlerini kaybeden kentler ortadan kalkmış, kalanlar ise Anadolu’yu yansıtan şehirler olarak yerlerini korumuşlardır. İlk Çağın son bin yılının sonlarına doğru Anadolu kentleri genel hatları ile olgunluk evresine ulaşmışlardır.⁵³⁸ Yozgat, Nevşehir XVIII. Yüzyılda, Adapazarı, Ordu, Mersin, Zonguldak, Osmaniye, Ceyhan, Reyhanlı ve İslâhiye ise XIX. Yüzyılda Osmanlılar tarafından kurulmuş olan şehirlerdir.⁵³⁹

Genel olarak şehrsel ağ dâhilinde, münferit yerleşmeler kendilerini çevreleyen, ilişki halinde oldukları sahaların coğrafi ve ekonomik özelliklerini (iklim, toprağın verimliliği, elverişli ulaşım koşulları vs) yansıtırılar. Bütün bunlara bağlı olarak şehirlerin nüfus miktarı açısından farklılıklar arz etmesi ve yerleşme yoğunluğunda görülecek farklılıklar şaşırtıcı değildir. Bu özellik Osmanlı Devleti dâhilinde şehrsel ağ için de değişmezdir. Balkan şehirleri genellikle yeterli fakat nüfus bakımından küçüktürler. Onlar yaklaşık 10.000 civarında nüfusa sahiptirler. Buna karşılık yoğun bir dağılım gösterirler. Oysa Anadolu şehirleri,

⁵³⁵ Surayıya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler* (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul–1993, s. 12–13.

⁵³⁶ Maurice M.Cerasi, *Osmanlı Kenti (Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*, İstanbul–2001, s.23–26.

⁵³⁷ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul–1995, s.196.

⁵³⁸ Necdet Tunçdilek, *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul–1986, s.110.

⁵³⁹ Metin Tuncel, “Türkiye’de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, İstanbul–1980, Sayı: 23, s. 149–154.

özellikle orta ve doğuda nispi olarak daha büyüktürler (yaklaşık 10.000–30.000 arasında). Buna karşılık şehirler birbirinden uzak dolayısıyla seyrekler.⁵⁴⁰

Yerleşmeler birbirlerine muhtaçtır. Bu özellik onların işlevsel olarak farklılaştığı anlamına gelir. İşlevsel farklılaşmalar yerleşmeler arasında ve yerleşmeler çevresinde bir takım ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bütün bu ilişkiler yerleşmeler arasında kademelenme ile sonuçlanır. Osmanlı toplumunda yerleşmeler, başkent, bölgesel merkezler, pazar şehirleri, köyler ve göçebeler şeklinde bir kademelenme söz konusudur. Bu özellik en iyi şekilde XVI. Yüzyılda ortaya çıkmış, günümüze doğru özelliğini kaybetmiştir. Yerleşme hiyerarşisinin en ucunda İstanbul bulunmaktadır Fethedildiği zaman 50 bin olan şehrin nüfusu, 1600’de 1 milyon, 1800’de 800 bin kadardı. Şehir bu nüfusuyla Londra ve Paris’ten daha büyüktü.⁵⁴¹ Bölgesel merkezler onu takip eder. Bölgesel merkezler nüfusları 20 bin ile 40 bin arasında değişen şehirlerdir. Bunlar ulaşımın kavşak noktasında ticarete hâkim bir konumda bulunurlar. Devletin ekonomik gücü ve yerel kontrolü bu bölgesel şehirler vasıtasıyla sağlanmıştır. Bursa, Edirne, Halep Sivas, Antalya, Konya, Kayseri, Erzurum, Tebriz bölgesel merkezlere örnek teşkil ederler. Örnek olarak Sivas kuzey-güney yolu ile doğu-batı yolu kavşak noktasında bulunurdu. Her bölgesel merkez ve yakın çevresi farklı üretim uzmanlaşmış durumdadır. Örnek olarak Trabzon-Musul-Bağdat yolu üzerinde bulunan Diyarbakır dokumacılık ve demircilikte uzmanlaşmıştır.⁵⁴²

Osmanlı şehri genel olarak iki ayrı parçadan ibarettir. Bunlardan biri çarşı mahallesi, diğeri de konutlardan oluşan mahallelerdir. Kuşkusuz konut alanlarında küçük ölçekte de olsa ticari işyerleri (dükkân, fırın ve seyyar satıcılar) mevcuttur. Ancak çarşı mahallesi ticarete hâkimdir. Ticari faaliyet, atölye tipi sanayi faaliyetleri ile birlikte sürdürülmektedir. Cami, bedesten ve imaret Osmanlı şehir planına hâkim unsurlardır. Bu alanı çarşı mahallesi olarak

⁵⁴⁰ Gönül Tankut, “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara- 1973, s. 773–779.

⁵⁴¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı (Çeviren: Emine Sonnur Özcan)*, Ankara–2006, s. 44.

⁵⁴² İlhan Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, İstanbul–1972, s. 91–119.

tanımlamak mümkündür. Bütünüyle şehirsiz alanın %15–20 sini oluşturan bu alan ekonomik faaliyetlerin en büyük bölümünün yapıldığı yerdir.⁵⁴³ Şehre yönelen yollar burada sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu odak noktaları arasındaki yerler, ekonomik etkinliklere sahne olan çarşı ve pazaryerleri ile doldurulmuştur. Şehrin asıl merkezini bedesten oluşturmaktadır. Etrafında ise hanlar bulunmaktadır. Hanlar sadece geceleme ihtiyacını karşılayan yerler değil, aynı zamanda ticari işlevi de olan yapılardır. Çoğunlukla şehrin büyük camii ya da camilerden bazısı da merkezde yer almıştır. Bu merkezden diğer odak noktalarına doğru bir yayılma göze çarpar. Yayılmanın eksenini de bedestenden başlayan ve “uzun çarşı” denilen geniş cadde oluşturur. Uzun çarşı şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesimdir. Uzun çarşıya açılan sokaklarda her biri ayrı iş kolunda hizmet sunan esnaf örgütleri yer alır. Esnaf çarşılarının şehir planındaki yerini camiye göre değil, bedestene göre açıklamak ihtiyacı vardır. Bedesten büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazaryeridir. Şehirde ülkeler ve şehirlerarası pazar için üretim yapan sanat dallarının bedestene yakın bulunması, onları bu ana uğraşı dallarına katkısı olan dalların izlemesi, sırayla akarsuya ya da başka özel isteklere ihtiyaç duyan iş kollarının şehir içinde, bu ana odak noktasına göre yer alması, Osmanlı şehirlerinin çarşı ve pazar düzenidir. “Şehirlerin önemli yapılarından biri de imarethanelerdir. Yoksullara, medrese öğrencilerine, tekkelerde kalanlara, yolculara yemek dağıtmak üzere kurulmuş aş evleri olan imarethaneler, kamu hizmeti gören bir hayır kurumudur”.⁵⁴⁴ Şehir planını bu ana damarlar çevresinde yer alan mahalleler tamamlamaktadır.⁵⁴⁵

Osmanlı şehirinde yönetim fonksiyonu arazi kullanışı olarak ancak XIX. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Genelleme İstanbul hariç tüm

⁵⁴³ Bu merkezde yer alan yapıların vakıflara ait olması nedeniyle bu yapılar dolayısıyla arazi değer artışlarının yansımaları şeklinde yüksek gelirler de Osmanlı şehirinde, şehirlerin sosyal tesislerinin, alt yapılarının geliştirilmesine ayrılarak tekrar topluma kazandırılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Turgut Cansever, “*Osmanlı Şehri*”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İstanbul-1996, c. II, s. 134.

⁵⁴⁴ Üstün Alsaç, *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İstanbul-1993, s.21.

⁵⁴⁵ Ö. Ergenç, *a.g.m.*, s.407–409.

Osmanlı şehirler için yapılabilir. Günümüzden farklı bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı'da konut ve işyeri ayrımı mevcut olduğu halde, yönetim fonksiyonunun şehirsal arazi kullanışı olarak ortaya çıkışı yenidir. İstanbul'da Bab-ı Meşihat ve Ağakapısı hariç yöneticilerin konutlarından ayrı işyerleri yoktur.⁵⁴⁶ Dolayısıyla şehir merkezinde yönetim işlevleri arazi kullanışı olarak yer almamaktadır. Şehir yöneticisi olan kadı çok çeşitli görevlerle sorumludur. Bu yüzden kadının evi, mahkeme, belediye ve hükümet konağı görevini üstlenmiştir. "XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan devlet yönetiminin değişim süreci içinde kentlerde "yönetici merkez' olgusu ortaya çıkmıştır".⁵⁴⁷

Fotoğraf 71: Prizren Kalesi ve Taşköprü (RVÖK)

Şehirlerde ticaret bölümleri, konut bölümlerinden genellikle ayrıdır. "Orta Çağ ya da erken modern dönem kentlerinde dükkânlar, işlikler ve yaşam alanları tek bir yapının farklı kısımlarını oluştururken, Osmanlı kentlerinde iş ve ticaret merkezi hanlarda kalan sınırlı sayıda kısa süreli konuk dışında, geceleri boşalırdı".⁵⁴⁸ Başka bir anlatımla burada çarşı selamlık, ikamete ayrılmış mahalleler ise haremlik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁹

Hemen her büyük yerleşmede olduğu gibi Osmanlı şehri de mahallelerden oluşmaktadır. Mahalleler bugün olduğu gibi şehir alanının büyük bir kısmını

⁵⁴⁶ İlhan Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara-1982, s. 19-20.

⁵⁴⁷ Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara-1978, s. 83.

⁵⁴⁸ Suraya Faroqhi, *Krizler ve Değişim 1590-1699*, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul-2000, c.II, s. 703.

⁵⁴⁹ Işık Tamdoğan Abel, *Hanlar Ya da Osmanlı Kentinde Yabancı*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, İstanbul-2000, s. 398.

meydana getirmektedir. Mahalle fiziki olmaktan çok sosyal bir birimdir. Başka bir anlatımla mahalle sosyal ilişkiler çerçevesinde kendiliğinden oluşan bir örgütlenmedir.⁵⁵⁰ Bu husus başka bir şekilde şöyle anlatılabilir: “Osmanlı şehrinde mahalle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı çağındaki tanımı ile aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yaşadığı yerdir.”⁵⁵¹ “Osmanlı şehrinde mahalleli mahallenin yönetiminden, güvenliğinden, sokakların bakımından temizliğinden, çöpün toplanması ve yok edilmesinden, çocukların gözetilmesinden, yeni yapıların çevre ilişkileri ile nihai kararları vermekten sorumludur”.⁵⁵² Mahaller genellikle on ila otuz aileden oluşurdu bu sayı nadir olarak kırkı geçerdi.⁵⁵³ Büyüme oğul verme veya yeni mahallelerin oluşumu bu yüzden sınırlandırılırdı. Bu özellik mahallenin sosyal birim olma durumunu iyi yansıtmaktadır.⁵⁵⁴ Mahallenin merkezi, mescittir. Bunun hemen yanında imamın evi bulunmaktadır. Genellikle mescidi yaptıran hem ona hem de mahalleye adını vermiştir. Okul caminin yanında ya da içinde bulunmaktadır.⁵⁵⁵

Çarşı mahallesinde farklı etnik ve dini topluluğa ait insanlar bir arada çalışırken, mahallelerde durum farklıydı. Mahallelerde aynı etnik veya dini gruptan insanlar bir arada yaşardı. Başka bir anlatımla Müslim ve gayrimüslim aynı mahallede ikamet etmediği gibi, farklı etnik kökene sahip nüfus da farklı mahallelerde yerleşirdi. Örnek olarak azınlıklar İstanbul da kenarda, sur dışında, yaşardı. Böylece Fener Rumların; Sulumanastır, Samatya ve Kumkapı Ermenilerin; Sulukule Çingenelerin yaşadığı başlıca mahallelerdi. Ancak aynı

⁵⁵⁰ Halil İbrahim Aydın, *Sosyo-Ekonomik Değişim Sürecinde Belediyeler*, Ankara- 2004, s. 90.

⁵⁵¹ Özer Ergenç, *“Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”*, Osmanlı Araştırmaları, Ankara-1984, c.IV, s. 69.

⁵⁵² Turgut Cansever, *“Osmanlı Şehri”*, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İstanbul-1996, c.I, s.381.

⁵⁵³ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, İstanbul-1987, s. 163.

⁵⁵⁴ Suraiya Faroqhi bu konuda farklı değerler vermektedir. Yazara göre, konut bölgeleri her birinde on ila birkaç yüz ailenin yaşadığı mahallelere bölünmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Suraiya Faroqhi, *“Krizler ve Değişim 1590-1699”*, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul-2000, c. II, s. 701.

⁵⁵⁵ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul-1995, s.186.

özelliklere sahip mahallelerde gelir açısından farklılık yoktu.⁵⁵⁶ Ancak bu husus mutlak değildir. İstanbul'daki zengin devlet görevlileri saray çevresinde ikamet ederken, Ankara'da varlıklı aileler belirli alanlarda toplanmıştı.⁵⁵⁷

Kemal Aru, Osmanlı zamanındaki mahalleleri şöyle tanımlamaktadır: Eski mahalleler, ağaç kümeleri, sebze bahçeleri ve bostanlarla birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılmışlardı. Bugün ise, mahalle sınırlarını ne yazık ki postacılar ve bekçiler bilmektedir.⁵⁵⁸ Bu durum 1839'da Tanzimat ile ele alınan reform hareketlerinin sonucudur. Bu reformlar ile toplumun sosyal yapısında birçok değişiklik getirilecektir. İskân birimlerindeki eski mahalle düzeni yerine, mahalleyi idare edecek yapay resmi kuruluşlar getirilecek ve böylece alışlagelmiş dengeli toplumsal düzen ortadan kalkacaktır.⁵⁵⁹

Meydan, Osmanlı şehirlerinde organik olarak ortaya çıkmıştır yani başlangıçta amaçlanmamıştır. Meydan işlevi gören açıklıklar, mescidin ve çeşmenin çevresinde ya da pazarlarda kendiliğinden oluşmuştur.⁵⁶⁰ Osmanlı şehirde meydanın üç tarafı yapılarla çevrili veya Rönesansın mirası olan geometrik düzden ilkelerine bağlı mimarı bir olgu olmaktan çok, kentsel ve toplumsal hizmetler işlevi olan bir açık alandır.⁵⁶¹ Cami avluları, çeşme meydanları dışında, şehir sokaklarında ağaç bulunmaz. Şehir yeşili evlerin bahçelerinde toplanmıştır.

Osmanlı şehirde cadde sokak sisteminde belirli bir düzen yoktur. Daha doğrusu, yol açığı benzer niteliktedir ve cadde ve sokak ayrımı yani bunlar arasında kadeleme söz konusu olmamıştır. Bu durum bir yandan kentsel donatıların mahalle esaslı dağılımı ile ilgili iken, bir yandan da şehir dâhilinde hareketliliğin az oluşu ile ilgisi vardır.⁵⁶²

Osmanlı şehirde organik dokuya sahip mahalleler oldukça çoktur. Reimhard Stewig tarafından "Doğulu Yapı" olarak tanımlanan organik yapının

⁵⁵⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara- 2007, s. 308.

⁵⁵⁷ S.Faroqhi, a.g.m., s. 704.

⁵⁵⁸ Kemal Aru, *Türk Kenti*, İstanbul-1998, s.12.

⁵⁵⁹ K. Aru, a.g.e., s.11.

⁵⁶⁰ D.Kuban, a.g.e., s. 192.

⁵⁶¹ U. Tanyeli, a.g.e., s. 165.

⁵⁶² U.Tanyeli, a.g.e., s.154-156.

ortak özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir: “Sokaklar dardır. Sokak genişlikleri daha çok yayalar ve yük taşıyan hayvanlara göre yapılmıştır. Sokaklar sık sık yön değiştirmektedir. Uzun bir mesafede sokakların yön değiştirmeden devamı enderdir. Sokakların doğrultuları ve genişlikleri de çok sık değişir; dar ve geniş sokak parçaları düzensiz olarak birbiri ardından gelir. Caddelerin cephesiyle evlerin ve arsaların cephesinin birbirine uygunluğu enderdir. Nihayet doğulu yapı tipinin bir belirtisi olarak birçok yol, bir sona ulaşmadan kalır. Bunlar kısa veya uzun, başka kolları olan veya olmayan, genişlikleri birbiri ardınca değişen çıkmaz sokaklardır”.⁵⁶³

Çıkmaz sokak oluşumu farklı şekillerde açıklanmaktadır. Doğan Kuban’a göre, “çıkılmaz sokaklara, ana yollardan evlere uzanan özel yollar olarak bakmak gerekir. Evlerin yerleştirilmesinde de görülen bireyci tutum, çıkmaz sokağı doğuran nedenlerden biridir”.⁵⁶⁴ R. Stewig, çıkmaz sokak oluşumunu, gecekondulaşmaya dolayısıyla plânsız büyümeye bağlamaktadır. Ancak yazar İstanbul için yapmış olduğu araştırmasında, Egli ve Akgün’e hak vererek, İslâmiyet’in rolünü kabul etmekte, çıkmaz sokak oluşumunun çok karışık faktörlerin etkisiyle ortaya çıktığını vurgulamaktadır.⁵⁶⁵ Oysa Uğur Tanyeli, İslam etkisini kabul etmemekte ve konuya farklı bir açıklama getirmektedir. Ona göre asıl neden, kentsel toprağın bölünmesini düzenleyen bir kurallar dizisinin yokluğudur.⁵⁶⁶

4.6- Osmanlı Evi

Bugün Anadolu, Kafkasya, Ortadoğu coğrafyasında bir Osmanlı evine rastlamak oldukça güçtür. Hele Kafkasya ve Ortadoğu’da neredeyse imkânsızdır. Anadolu’daki mevcut Osmanlı evleri bile mezbelelik durumdadır. Osmanlı evi, Osmanlı fütuhatlarıyla paralellik göstermiştir. Balkanlarda bu durum daha barizdir. Yani batı yönünde bir açıklık söz konusudur. Buna karşılık Türkiye’nin bugünkü doğu, güney ve kuzey siyasi sınırları istikametinde

⁵⁶³ Reimhard Stewig, *İstanbul’da Çıkmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi*, İstanbul–1966, s.7.

⁵⁶⁴ D. Kuban, *a.g.e.*, s.191.

⁵⁶⁵ R.Stewig, *a.g.e.*, s.9–27.

⁵⁶⁶ U. Tanyeli, *a.g.e.*, s.157.

yayılamamıştır. Çünkü o bölgelerin kültürel dokuları ve iklim şartları buna uygun değildir. Klasik Türk evinin, Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Balkanlar'da, Anadolu'ya nazaran daha zengin olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Osmanlı evlerinin bölgesel yoğunlaşmasını tespit ettikten sonra karakteristik unsurlarını kısaca şöyle sıralayabiliriz: genel olarak Türk şehrinin adsız kahramanı evdir. Ev bir iç avlu ya da bahçeyle bütünleşir. Evin, sahibinin zenginliğini ya da asaletini ifade eden bir araç olarak kullanılması az görülen bir olaydır.⁵⁶⁷

Geleneksel Türk evi genellikle iki katlıdır. Ancak üç katlı olanlara da rastlanmaktadır. Alt kat hizmet katı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeminin şeklini alan bu katta planlama kaygısı yoktur. Daha çok topografyanın şeklini alan bu katta depo, kiler, ahır, çamaşırılık, odunluk, kazan ocağı ve tuvalet gibi hizmet birimleri bulunmaktadır. Hizmet katı olan evlerde pencereler küçüktür.

Fotoğraf 72: Bir Prizrenli Aile (RVÖK)

Bu durum, katın işlevi (hizmet) ile ilgili olduğu kadar “kadın katı” oluşu, dolayısı ile gizlilikle de ilgisi bulunmaktadır. Ara kat, hizmet katı ile ana kat arasında bulunmaktadır. Bu katı “kışlık kat” olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Katın “elim değmesin yeter yüksekliği kadar”⁵⁶⁸ yüksekliğe sahip oluşu veya alçak tavanlı ve küçük pencereli oluşu kışın ısıtılmasının kolay olmasını sağlamıştır. Ara kat, hizmet katı olmayan evlerde bu katın fonksiyonunu da üstlenmektedir.

⁵⁶⁷ D. Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul–1995, s. 190–191.

⁵⁶⁸ Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, İstanbul–1996, s.92.

Fotoğraf 73: Prizren Kalesi ve Bir Kış Manzarası (RVÖK)

Ana kat, Türk Evi plan tipinin uygulandığı esas kattır. “Evin planından bahsedildiği zaman daima esas kat anlaşılır. Plan bu kata göre yapılır. Diğer katlar bilhassa bu katı taşımak için lazım olan kısımlardan ibarettir.⁵⁶⁹ “Kışın haricinde günlük yaşam burada geçer, oturma ve yatma eylemleri bu katta gerçekleşir.”⁵⁷⁰ Ana kata alt kattaki taşlık kısımdan çıkılır. Bu katta odalar ve odaların açıldığı sofa bulunmaktadır. Odalar sedir, ocak, dolap ve gusülhanesi ile çok fonksiyonlu olarak yapılmıştır. Geleneksel Türk Evi’nde bu özellik, Eldem tarafından “ev içinde ev” deyimini ile ifade edilmiştir.⁵⁷¹ Odaların çok fonksiyonlu oluşu, Türk göçer hayatının meskeni olan çadırdan esinlenme nedeniyledir.

Geleneksel Türk evlerinin bir diğer özelliği de “döşeme kirişlerinin uzatılması ile elde edilen çıkmaya” sahip olmalarıdır.⁵⁷² Çıkmalar düzenli olmayan bir arazi mülkiyeti sonucu, parsellerin düzenli olmaması nedeniyle üst katlarda düzgün parseller elde edebilmek için kirişlerin alt kat beden duvarları

⁵⁶⁹ Sedat Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul–1954, s.13–14.

⁵⁷⁰ Hüseyin Sel, “Afyonkarahisar’da Sivil Mimari”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Afyon–2001, c. I, s.427–436.

⁵⁷¹ Doğan Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul–1995, s.106.

⁵⁷² D. Kuban, a.g.e., s.228.

üzerine taşırılması gerekliliğinden ortaya çıkmıştır.⁵⁷³ Ayrıca geleneksel Türk Evi'nde odalardaki tefrişin sedir veya yüklük gibi sabit elemanlarla yapılması, bu elemanların da kesinlikle duvarlara birleşik olarak konumlandırılması zorunluluğu çıkmayı gerekli kılmıştır.⁵⁷⁴ Evlerin manzaralı, bahçeli ve odaların tavanlarının yüksek olması insana ayrı bir ferahlık katar dolayısıyla insan ruhunu depresif kılmazdı.

Fotoğraf 74: Prizren Evlerindeki Bir Kapı Tokmağı (RVÖK)

Bu husus, Kadın mahremiyetini dikkate alan, onu erkeklere karşı hazırlıksız yakalanmasını engelleyen zarif bir uygulamaydı. Etrafı duvarlarla çevrili avlu, hanımların ve çocukların yaşam alanıdır ayrıca harimdir.

Osmanlı evinde ilginç bir başka özellikte kapı tokmaklarıdır. Hanımların ve erkeklerin kullandığı tokmaklar ayrı ayrıdır. İç içe geçmiş demir tokalardan, erkekler dış tarafındakini kullanırdı. Bu tokmak daha kalın ses, hanımların kullandığı iç tokmak ise daha zayıf bir ses çıkarırdı. Seslerden kapıyı çalanın erkek mi bayan mı olduğunu anlayan ev sahibi ona göre davranırdı.

⁵⁷³ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul-1995, s.228.

⁵⁷⁴ Mine Kazmaoğlu- Uğur Tanyeli, "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar", *Yapı*, İstanbul-1979, Sayı: 33, s.33.41

4.7- Prizren Mahallesi ve Sokağı

Prizren'deki Osmanlı kent mirasını temel aldığımız bu bölümde önce tündengelim yöntemiyle Osmanlı şehri, mahallesi ve evi üzerinde duruldu. Sonra aynı yöntem Prizren ölçeğinde uygulanarak bir medeniyetin algılanmasına çalışıldı. Konumuzdan bahsetmeden önce Evliya Çelebi'nin 1659–1660 yıllarında Kosova sahrasına gelip Priştine ve çevresine uğrayıp da Prizren'i ziyaret etmemesi hem Prizren hem de bizim açımızdan ciddi bir talihsizlik olduğunu belirterek başlamak istiyorum. Şayet bu ziyaret gerçekleşmiş olsaydı onun renkli üslubundan Prizren'deki mimari eserlerin fiziki bileşenlerini detaylarıyla öğrenmiş olacaktık. Hâlbuki mimari, edebiyat, ekonomik ve demografik bakımdan Prizren, etrafındaki yerleşim birimlerine nazaran daha zengin olmasına rağmen bu seyahatin neden gerçekleşmediğini henüz bilmiyoruz. Ama şurası kesin ki ciddi bir bilgi boşluğu oluşturmuştur.

Fotoğraf 75: Prizren Kalesi-Kalealtı Mahallesi-Taşköprü ve Bistritsa Nehri (EMÖK)

Prizren'in Roma, Bizans ve Sırp dönemleriyle ilgili somut mimari unsurları kale ve birkaç kilisenin ötesine geçmemektedir. Ancak kale altında bazı evlere

rastlayabilirsiniz.⁵⁷⁵ Buradaki konutlarda yerli ahalinin dışında Dubrovnikliler ve Yunanlılar gibi değişik etnik gruplar da yaşamıştır.

Prizrenin şehrsel geçmişi yavaş bir gelişmenin ürünüdür. Fakat yüzyıllar süren Osmanlı (1455–1912) devrinin etkisi şehirde bariz bir şekilde hissedilir. Dolayısıyla gerek fiziksel çevre ve gerekse şehrsel görünüm açısından Oriyantal-Balkan şehri özelliğine sahiptir. Fakat zamanla, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, şehrin eski, özellikle de yeni bölümlerinde yeni Avrupa stili binalar inşa edilmiştir.

Fotoğraf 76: Prizren Kalesi'nin Maraş Mahallesi'nden Görünümü (EMÖK)

Prizren genel olarak iki parçadan ibarettir.⁵⁷⁶ Bunlardan biri çarşı diğeri de konutlardan oluşan mahallelerdir. Ancak çarşı kısmı ticarete hâkimdir. Çarşı

⁵⁷⁵ XIX. Yüzyılda Prizren'de isyanlar artınca hükümet, sancak dâhilindeki kalelerin yıkılmasına karar vermiştir. Ancak Prizren kalesi yıkılmayarak Fenn-i Mimariye Nizamnamesi'ne uygun olarak kışlaya tahvil edimesi kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, A. MKT. MVL, 53–86; BOA, A. MKT. MVL, 59–60.

⁵⁷⁶ Şehircilik bakımından bakacak olursak Prizren'de toplam yirmiiki mahalle bulunurdu. Beşyüz altmışüç dükkân, onüç han, iki hamam, yirmibeş camii, bunlardan yirmiüçü minareliydi. Bin kitaplı bir kütüphane, sekiz tekke, onbeş türbe, dört kilise, dokuz köprü, yüzyirmibeş değirmen ve yüzelli çeşme vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Enver Dukagjini, "Vetite Politiko – Administrative Te Prizrenit", (Çeviren: Mehtap Şimşek), Instituti i Historise se Kosoves, Prishtine–1974, s.9–21.

Mahallesi olarak tanımlayabileceğimiz Sinan Paşa Camii, Arasta, Külhan ve Şadırvan Çarşıları Prizren şehir planına hâkim unsurlardır. Burası ekonomik faaliyetlerin en büyük bölümünün yapıldığı yerdir. Şehre yönelen yollar burada sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu odak noktaları arasındaki yerler, ekonomik etkinliklere sahne olan çarşı ve pazaryerleri ile doldurulmuştur. Ticari faaliyetler ve atölye tipi sanayi faaliyetleri çarşı etrafında sürdürülmektedir. Şehrin asıl merkezini Arasta Çarşı'sı oluşturmaktadır. Bunun etrafında ise Mirihan bulunmaktadır. Mirihan sadece geceleme ihtiyacını karşılayan bir yer değil, aynı zamanda ticari işlevi de olan bir yapıydı. Şehrin en büyük cami olan Sinan Paşa Camii merkezde yer almıştır. Bu merkezden diğer odak noktalarına doğru bir yayılma göze çarpar. Yayılmanın eksenini de “uzun çarşı” diyebileceğimiz Arasta istikametine olmuştur. Bunun yanında şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu Şadırvan ve Külhan'a da bir yayılım söz konusudur. Sinan Paşa Camii'ne doğru açılan sokaklarda her biri ayrı iş kolunda hizmet sunan esnaf örgütleri vardır. Şehir planını bu ana damarlar çevresinde yer alan mahalleler tamamlamaktadır. Kamusal alan diyebileceğimiz Sinan Paşa Camii ve çevresinden Bistriça Nehri'nin akışı doğrultusunda Ortodoks ve Katoliklerin de kutsal mekânları buraya serpiştirilmiştir.

Şehrin merkezi dışında Maraş Mahallesi istikametinden tabakhaneye doğru akan ve şehri ikiye bölen Bistriça Nehri'nin, sağ ve sol tarafı eski eserlerle, mahallelerle ve çarşılarla doludur. Bu kısım dağdan ovaya geçişte yamaçta kurulmuştur. Bistriça Nehri'nin sol tarafında bir takım eski mimari eserler varsa da sağ tarafa göre daha zayıftır. Ancak günümüzde klasik Osmanlı şehir modeli bir kenara bırakılarak düz ova iskâna açılmıştır. Burada kurulan birçok apartman ve site eski mimari dokuyu gölgede bırakmıştır.

Osmanlı döneminde şehrin gelişimi planlı olmamıştır. Şehir düzenli olmayan sokaklar tarafından geçilen düzensiz parsellerden oluşmaktadır. Bu özellikleri genel olarak bütün şehirde, az veya çok mahallelerde görmek mümkündür. Sokaklar dar ve kısadır. Birçoğu da kaldırımlarla döşenmiştir.

Çeşmeler sokak köşelerinde ve evlerde bulunurdu. Mezarlar ise şehrin mücavir alanında veya cami avlularında yerini alması karakteristik bir özelliktir.

Fotoğraf 77: Prizren'de Bir Dar Sokak (RVÖK)

Bugün Prizren'de Osmanlılardan kalma birçok mimari eser mevcuttur ve bunlardan üç tanesi külliye tarzında inşa edilmiştir.⁵⁷⁷ Emin Paşa, Gazi Mehmed Paşa ve Sûzî Çelebi Külliyesi; Bursa, Edirne, İstanbul ve diğer yerleşim birimlerindeki külliye modelinin Prizren'deki yansımasıdır. Şehir bunların etrafında gelişerek büyümüştür. Prizrenliler, bir çekim merkezi olan bu

⁵⁷⁷ Şehircilik bakımından bakacak olursak Prizren'de toplam yirmiiki mahalle bulunurdu. Beşyüz altmışüç dükkân, onüç han, iki hamam, yirmibeş camii, bunlardan yirmiüçü minareliydi. Bin kitaplı bir kütüphane, sekiz tekke, onbeş türbe, dört kilise, dokuz köprü, yüzyirmibeş değirmen ve yüzelli çeşme vardı. Osmanlı döneminde inşa edilen ve bugün mevcut olan camiler: Gazi Mehmet Paşa Sinan Paşa Emin Paşa Suzi Çelebi Kukli Mehmet Bey İlyas Kuka Müderris Ali Efendi Maksut Paşa Terzi Memi Mahmut Paşa Hacı Kasım Kâtip Sinan Mevlana Cafer Efendi Çuhacı Mahmud Seydi Bey Tercüman İskender Hacı Ramadan Ahmet Bey Seyfi Bey. Osmanlı döneminde inşa edilen ve bugün mevcut olmayan camiler: Namazgâh Kink Camii (Bu Namazgâh Kosova Eski Eserleri Koruma Kurulu, Türk Tarih Kurumu, TİKA ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyelerinin İşbirliğiyle aslına uygun şekilde 2001–2002 yılları arasında restore edilmiştir.), Kasım Paşa, Mustafa Paşa, Bevzade Mehmed Bey, Yakub Bev, Mahmut Paşa, Budak Hoca, Troşan Camii, Mahmut Paşa, Bülbüldere Camii, Fethiyye. Bizim tespit ettiğimiz duruma göre Prizren'de Osmanlıların gelişinden günümüze kadar 32 camii inşa edildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Enver Dukagjini, "Vetite Politiko – Administrative Te Prizrenit", (Çeviren: Mehtap Şimşek), Instituti i Historise se Kosoves, Prishtine–1974, s.9–21.

külliyyelerde dini ve gündelik ihtiyaçlarını kolayca karşılayabilmişlerdir. Prizren'in odak noktası haline gelen bu külliyelerin etrafında çarşılar ve hanlar da yapılmıştır. Bu çarşılar kendi içinde atomize olmuş bir bütünlük taşırdı. Aynı meslek loncalarını barındırır; İstanbul, Selanik, Prizren, İşkodra ve Dubrovnik arasındaki transit ticaretin önemli bir ayağını oluştururlardı. 1976 yılında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bu topraklarda yaptığı araştırmasında, "Prizren'de: otuz sekiz cami, dört mescit, beş medrese, beş mektep, üç türbe, altı tekke, iki köprü, üç çeşme, bir saat kulesi, bir kale, bir askeri hastane, bir kütüphane ve iki zaviyenin var olduğu bildirilmektedir.⁵⁷⁸ Lakin E. H. Ayverdi'nin tespit ettiği mimari eserler bugün ya sayıca az ya da hiç mevcut değildir. Muhtemelen envantere yer almayan eserler 1689–90 yıllarındaki Osmanlı-Avusturya Savaşları, isyanlar ve Balkan Savaşı sonucu Sırp işgali sırasında yıkılmış veya kullanılamaz hale gelmiş olabilir.

Fotoğraf 78: Prizren Kalesi-Kalealtı Mahallesi-Taşköprü ve Bistriça Nehri (EMÖK)

Mekanik zaman ayarı da XVII. Yüzyılın sonunda belirmeye başlamıştı. Bahane günlük ibadetlerin düzene sokulup, iş temposunu ayarlayabilmektir. Maurice M. Cerasi, "Osmanlı Kenti (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)" adlı eserinde Osmanlı Devleti'nde ilk

⁵⁷⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri- Yugoslavya*, İstanbul–1981, c.III, Kitap: III, s. 86–90.

saat kulesinin 1610'da Prizren'de yapıldığını belirlemektedir.⁵⁷⁹ Ancak bu bilgi Mehmet Z. İbrahimgil ve Neval Konuk'a ait "*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri II*" adlı kitapdaki bilgilerle örtüşmemektedir.

Fotoğraf 79: Prizren Saat Kulesi (RVÖK)

Zira onlar Prizren saat kulesinin XIX. Yüzyılın sonlarında Eşref Paşa tarafından, ahşap olan eski kulenin yıktırılıp bugünkü saat kulesini inşa ettirdiklerini ifade etmektedirler.⁵⁸⁰ Konuyla ilgili olarak Raif Virmişa'nın yaptığı tespitler Cerasi ile uyuşmaktadır. Virmişa kitabında şöyle demektedir: "Bugün Prizren'de mevcut olan saat kulesinin yerinde daha önceleri Fransızlar tarafından inşa edilen eski bir ahşap saat kulesinin var olduğu bilinmektedir. Bu en iyi bir biçimde bu kulenin 1610 yılında Marin Bitsi tarafından anıldığı doğrulamaktadır. Buysa kulenin o yıldan daha önce inşa edildiğini kanıtlamaktadır."⁵⁸¹ Oysa modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti, saat kulesi ve şehir meydanlarını Avrupa'dan en son transfer etmiştir. Osmanlı

⁵⁷⁹ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*, İstanbul–2001, s.116.

⁵⁸⁰ Eşref Paşa, kulenin tepesine gözetleme kulesi ile bir de çan taktırır. 1912'de de o zaman ki Prizren reisi Hacı Rifat Efendi, bu çanı söktürür. Bu tarihten sonra kuleye bir daha ne saat ne de çan kulesi takılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Z. İbrahimgil - Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara–2006 c. II, s.843.

⁵⁸¹ Raif Virmişa, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara–1999, c.I, s.142.

XVI. Yüzyılın son çeyreğinde Prizren merkez kazasının oldukça büyük bir iskân merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede kazanın: Cami-i Atik, Lobişe, Ayaş Bey, Hacı Kasım, Emin Mehmet veya diğer adıyla Yazıcı Sinan, Yakub Bey veya diğer adıyla Çarşı, Kuruli, Debbağan, Eski Pazar, Hasan Çelebi veya diğer adıyla Maziç, Vasil, Kurila veya diğer adıyla Kuka, Petri Nikola diğer adıyla Çarşı, Boğoy Ribar, Radmir, Paldelya, Pridvoriç, Ezkugan veya diğer adıyla Ayaş isimli Mahalleleri vardı.⁵⁸³ Ayrıca Lobişe Mahallesi Cami-i Atik Mahallesi'ne, Hacı Kasım Mahallesi de Ayaş Mahallesi'ne bitişik durumdaydı. Mahalleler tipik Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi adlarını ya bir camiden ya da mahallenin en eski yerleşimcisi durumundaki şahıstan almışlardı. Keza çarşı, pazar veya debbağlar gibi isimler mahallenin içinde barındırdığı iktisadi faaliyeti de beraberinde tanımlamaktaydı. Mahallelerin bazılarının Türkçe isimler taşıması Osmanlı kültürünün tabii bir sonucuydu. Müslüman olmayanlar farklı mahallelerde otururlardı. Öte yandan Cami-i Atik, Lobişe, Ayaş Bey, Hacı Kasım, Yazıcı Sinan, Çarşı ve Kuruli Mahalleleri'nde Müslümanlar, diğerlerinde ise gayrimüslimler yaşamaktaydı. Örneğin Sırp kalenin hemen altında bulunan yamaçtaki mahallede yaşıyorlardı. Bazı yerlerde de birlikte ikamet ediyorlardı.

XVII. ve XIX. Yüzyıllarda da yeni mahalleler kurulmaya devam etmiştir. Çatışma, yağma, yangın ve sel olaylarına rağmen XVIII. Yüzyıl boyunca şehrin kenar mahallelerinde genişleme devam etti. Bistriça Nehri'nin sağ kıyısında eski mahalleler genişleyerek yenileri kurulmaya başladı. Atik Mahallesi'nin kuzeybatı kıyısındaki yol ile Yakova-İpek yolu arasında yeni bir mahalle kurularak buraya bir de cami yaptırıldı. Bu cami Çuhacı Mahmut tarafından inşa ettirildi. Tabakların da bulunduğu bu mahalleye Aşağı ve Yukarı olmak üzere Tabakhane adı verilmiştir. Kâtip Sinan ve Mehmed Paşa Mahalleleri'nin kuzey ucunda da Kurila Mahallesi gelişmeye başladı.

⁵⁸³ Sadullah Gülten, "Kosova Tarihi Araştırmalarında Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin Önemi ve 55 Numaralı Prizren Mufassal Defterine Göre Prizren Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı", Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Sempozyumu, 14-17 Nisan 2009 Priştine, s.3-5.

Fotoğraf 80: Dar Yapılı bir Prizren Sokağı (RVÖK)

Şehir daha sonra Bistriça Nehri'nin sol kıyısında, akarsu yatağı boyunca şehrin merkezi Şadırvan'dan geçerek Priştine-Prizren-İşkodra yolu güzergâhında gelişmeye devam etti. Bu dönemde eski Mamzi Mahallesi de genişleyerek ismini Terzi Camisi'nden alarak Terzi Mahallesi'ni oluşturdu. Daha sonra şehir Varoş ve Terzi Mahalleri'nin güneyine doğru Bülbül Deresi istikametinde daha da büyüdü.

XIX. Yüzyılda kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde büyümeye devam etti. Kuzeydoğu yönünde Dragon, Bajdarhane ve Kürk Mahalleleri ismiyle yeni mahalleler kuruldu. Güneybatıda ise Troşan ve Hoça Mahalleleri meydana geldi. Kuzeybatı yönünde Bogorodica Levişka (Cuma Camisi) Kilisesi'nin kuzeyinde Yeni ve Cedid Mahalleleri inşa edildi. Bajdarhanenin kuzeyinde 1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra Prizren'de muhacir mahalleleri ortaya çıktı. Bunları Toplica'dan göç eden Müslüman Arnavutlar oluşturmuştur.

Aynı zamanda Çingene Mahalleleri de ortaya çıktı. Muhacir Mahallesi alan bakımından küçük olsa da planlı bir şekilde düzenlenmiştir.⁵⁸⁴

Tablo 47. Prizren Mahallerinin Hane Sayıları (1874)⁵⁸⁵

SN	Mahalle	Müslüman	Sırp	Latin	Sinsar	Çingene	Toplam
1	Terzi	328	91	50	6	98	573
2	Suzi	125	----	----	----	----	125
3	Hoça	68	----	----	----	----	68
4	İlyas Kuka	115	5	19	----	----	139
5	Müderris Ali	27	35	37	2	----	101
6	Seydi Bey	7	4	1	----	----	12
7	Sinan Paşa	2	261	17	87	----	367
8	Varoş	-----	189	1	38	----	228
9	Maraş (Maksut Paşa)	19	----	----	----	----	19
10	Kurila	360	----	----	----	----	360
11	Tercüman İskender	126	41	----	----	----	167
12	Kâtip Sinan	346	33	----	1	45	425
13	Dragamon	432	----	----	7	----	439
14	Mehmet Paşa	82	3	2	----	----	87
15	Saraçhane	113	4	----	2	----	119
16	Hacı Ramadan	142	----	----	1	----	143
17	Beyzade	29	----	----	----	----	29
18	Yukarı Tabakhane (Çuhacı Mahmut)	62	----	----	----	----	62
19	Aşağı Tabakhane (Ahmet Bey)	91	----	----	----	----	91
20	Yeni	107	----	----	----	14	121
21	Atik (Cuma Camii)	157	----	----	----	----	157
22	Hacı Kasım	202	----	----	----	----	202
23	Budak Hoca	62	----	----	----	----	62
Toplam		3.002	666	127	144	157	4.096

⁵⁸⁴ Serafim Nikoliç, *Prizren Od Srendnjeg Veka Do Savremenog Doba Urbannisticko-Arhitektonski Razvoj(XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Kentsel Mimari Gelişme)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prizren- 1998, s.223.

⁵⁸⁵ İvan Jastrebov, *Ctara Sırbiya (Eski Sırbistan)*, Çeviren: Raif Virmiča, Priştine–1955, s.27

Rusya'nın Prizren Konsolosu İvan Jastrebov, Eski Sırbistan adlı eserinde 1874 yılında Prizren'de yirmi üç mahalle bulunmaktadır. Tablo 47.'ye göz atıldığında genel toplamda 4.096 hane bulunmaktadır. Bunun 3.002'si Müslüman, 666'ı Sırp, 127'si Latin, 144'ü Sinsar⁵⁸⁶ ve 157'si Çingene'dir. Her zaman sağlıklı sonuç vermese de hane sayısını beş kişi baz alırsak Prizren'in nüfusun 20.480 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Tezin ikinci bölümünde işlediğimiz ve İvan Jastrebov'un belirttiği 1874 yılına tarih olarak en yakın Osmanlı nüfus sayımı 1881–1893 yıllarıdır. Bu yıllarda Prizren merkez kazada 43.552 kişi yaşamaktadır. Bu verilerle mukayese edecek olursak Jastrebov'un bilgileri eksiktir ve ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Arada neredeyse yarıyarıya fark vardır.

Jastrebov, Müslüman olmayanları ayrı kategoride değerlendirirken Müslümanları kendi içerisinde ayrı bir etnik ayrıma tabi tutmamıştır. Müslümanlardan sonra en kalabalık grup Sırplar'dı. En fazla Sırp da Sinan Paşa Mahallesi'ndeydi. Gayrimüslim nüfus sadece Sinan Paşa Mahallesi'nde fazla gözükmektedir. Burada 367 hanenin sadece iki tanesi Müslümanlara aittir. Geri kalanı daha çoğu Sırplar olmak üzere Latin, Sinsar ve Çingeneler'den meydana gelmektedir. 157 Çingene hanesi Terzi, Kâtip Sinan ve Yeni Mahalle olmak üzere üç mahalleye açılmıştır. Kayıtlarda Varoş Mahallesi'nde hiç Müslüman yaşamamaktadır. Suzi, Hoça, Maraş, Kurila, Beyzade, Yukarı ve Aşağı Tabakhane, Atik (Cuma Camii), Hacı Kasım ve Budak Hoca Mahalleri'nde hiç gayrimüslim ikamet etmemektedir.

Hem etnik hem de dinsel çeşitlilik bakımından en büyük mahalle Terzi Mahallesi'dir. 574 hane bulunmaktadır. Eğer bu rakamı beş ile çarpacak olursak burada 2.870 kişi yaşamaktadır. Terzi Mahallesi'ni büyüklük bakımından Dragoman ve Kâtip Sinan Mahalleleri takip etmektedir. Dragoman'da 439, Kâtip Sinan'da 425 hane mevcuttu. 12 haneye Seydi Bey Mahallesi en küçük mahalledir. Tablo 47.'de dikkatimizi çeken bir mahalle Maraş Mahallesi'dir. Jastrebov'un verdiği bilgilere göre 19 hane bulunmaktadır. Geçmiş çok eskilere

⁵⁸⁶ Yanya ve Ohri yakınlarındaki Belica'dan gelen Sinsarlar genellikle kalaycılık ve kazancılıkla uğraşırlardı.

dayanan bu mahallede daha fazla hanenin bulunması gerekirdi. Jastrebov ya bunları kaydetmedi ya da yanlış enforme edilmiş olabilir.

Mahalleler yüksek duvarlı evlerden oluşurdu. Mahallenin merkezinde camii veya kilise yer alırdı. Her mahallede bir camii, en az bir bakkal, bir fırın, bir çeşme, mahalle meydanı, binek taşı, oturma taşı, kimi mahallelerde mektep, berber ve kasap vardır. Her mahallenin kendi dünyası vardı. Mahallelerde cami manevi hayatı, mektep eğitimi, çeşme sağlığı, bakkal ekonomik ihtiyaçları ve fırın da ekmek ihtiyacını temsil ediyordu. Onlar bağımsız bir şekilde yaşayıp burada temel ihtiyaçlarını giderirlerdi. Mahalle halkın deyimiyle “boazlardan” (sokak) oluşurdu. Mahalleler genellikle camii adını taşır. Günümüzde mahallelerin civarında yeni semtler kurulmaktadır. Bu semtler daha önce ayrıldıkları mahallelerin ismini taşımaktadırlar. Örneğin Ortakol, Tuzsuz, Buzaglık, Lakuriç ve Yagleniça gibi. Bir nevi eski mahalle özelliğini sürdürmeye devam etmektedirler.⁵⁸⁷

**Fotoğraf 81: Yerel Kıyafetleriyle
Prizrenli Bir Arnavut (RVÖK)**

Birçok Osmanlı şehrine nazaran Prizren’de Müslim ve gayrimüslimler genellikle aynı mahallede yaşıyorlardı. Prizren Mahalleleri’nin tam olarak dinlere göre ayrıldıklarını söyleyemeyiz. Çünkü Müslüman Mahalleleri’nde bazı gayrimüslim evlere de rastlamak mümkündür. Her mahallenin kendi muhtarı vardı. Muhtarın, vergileri toplamak ve çeşitli sorunlarla ilgilenmek gibi görevleri de vardı. Ayrıca muhtarlar imamlarla birlikte oturdukları mahalle ahalisinden kefil oldukları kimselerin şüpheli olmadığına dair bir yazı verirlerdi.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Altay Suroy Recepoğlu, “Prizren ve Türk Dünyası”, Balkan Aydınları ve Yazarları, Prizen–1994, Sayı: I, s. 6

⁵⁸⁸ BOA, *İrade Dah.*, 34829.

Tablo 48. Prizren Mahalleleri (1590–1591)

1530 YILINDAKİ PRİZREN'İN MAHALLELERİ				1591 YILINDAKİ PRİZREN'İN MAHALLELERİ			
Müslüman Mahalleleri	Ev	Ortodoks Mahalleleri	Ev	Müslüman Mahalleleri	Ev	Ortodoks Mahalleleri	Ev
Ayas Bey	64	Andreya Laç (Arnavut Mah.)	15	Atık Cami	53	Ayas (İzkuçan)	13
Sultan Mehmet	108	Ayas Kuka	12	Ayas Bey	15	Bogay Ribar	11
Yakup Bey(Çarşı Mah.)	10	Bogay Ribar	16	Hacı Kasım	48	Eski Pazar	8
Yazıcı Sinan	89	Eski Pazar	20	Kurila	31	Makriç (İsa Çelebi M.)	37
		Makriç	32	Levişa	50	Pandelija	29
		Oliver	11	Tabakhane	34	Petri Nikola(Çarşı M.)	14
		Ortodokslar Birliği	15	Yakup Bey(Çarşı Mah.)	18	Prend Vrica (Predvorica Mah.)	13
		Petri Nikola	15	Yazıcı Sinan(Emin Mehmet Mah.)	71	Radmir	27
		Prizren Göçmenleri	22			Vasil	13
		Radomir	25			Yay Mahallesi (Kurila Mah.)	25
		Vasil	21			Yazıcı Sinan (Emin Mehmet Mah.)	9
		Velo Bojidar	10				
		Vuka	13				

Tablo 49. Prizren Mahalle İsimlerinin Kökenleri ve Çarşılar-Pazarlar-Çeşmeler-Tekkeler-Türbeler

Çarşı İsimleri	Kullanılmayan Mahalle İsimleri	İsmi Camiden Alan Mahalleler	Çeşme İsimleri	Tekke İsimleri	Türbe İsimleri	Pazar İsimleri
Arasta Bajdarhane Başörtücülük Berbercilik Bıçakçılık Boyacılık Çilingircilik Demircilik Doda Kaçanik Kahvecilik Kasaplık Kazancılık Kestanecilik Kunduracılık Kuyumculuk Külhan Makasçılık Meyhanecilik Mutafılık Nalbantlık Nalincılık Orta Çarşı Saraçhane Semercilik Tabakhane Terekecilik Terzicilik Tüfekçilik	Ağa Atik Bacak Bunarlık Bütürüm Galata Islahhane İşkodra Kerpiç Kürt Mercan Şani Troşan	Ahmet Bey Beyzade Cuma Cami Çuhacı Mahmut Emin Paşa Hacı Kasım Hacı Ramadan Hz. Ebubekir Hz. Osman Hz. Ömer İlyas Kuka Kâtip Sinan Kukli Bey Mahmut Paşa Maksut Paşa Mehmet Paşa Mescit Mevlan Cafer Efendi Mustafa Paşa Müderis Ali Efendi Namazgâh Seydi Bey Sinan Paşa Suzi Tercüman İskender Terzi Memiş Yakup Evrenos	Altı Binbaşı Gani Tada Guska İlyas Kuka Kâtip Sina Körağa Kuru Maraş Sinan Paşa Suzi Şadırvan Taş Terzi Mahalle Topoklu	Bektaşî Halveti Kaderi Melami Nakşibendî Rufai Sadi Sinani	Acize Baba Dalgın Baba Kalender Baba Karabaş Baba Kız Mahmut Efendi Murat Baba Musa Baba Sofi Baba Tezcir Baba	Hayvan Peynir Sebze Tereke Tütün Çiçek Bit Tahta Irgat Davulcular Kireç Oğun Kuş

Tablo 50. Prizren'de Günümüzde Boğaz- Köprü-Mahalle ve Semt İsimleri

SOYADINA BAĞLI BOĞAZ İSİMLERİ	KÖPRÜ İSİMLERİ	BİSTRİÇA NEHRİ'NİN SAĞ TARAFINDAKİ MAHALLELER	BİSTRİÇA NEHRİ'NİN SOL TARAFINDAKİ MAHALLELER	40 YIL ÖNCE KURULAN SEMTLER	2006 YILINDAN SONRA KURULAN SEMTLERİ
Altıparmaklar Araplar Bamyalar Billurdağlılar Cibolar Çakallar Fişekçiler Gurguleler Halçeler Haskukalar Kaçamaklar Kaçanıklar Kantarcılar Karahasanlar Karahodalar Karamuçolar Karyağdılan Keçeciler Kubalar Lalo Lauşalar Muzbegler Salalar Santurların Selinalar Şantirler Şportalar Tabaklar Tüfekçiler Zurnacılar	Maraş Gani Tada Yeni Taş Lanet Gençlik Belediye Suzi Kaçanik Buzağılık	Arasta Bajdarhane Bayraklı Buzağılık Cuma Cami Çingene Dragoman Kamenica Kör ağa Kurila Kuzey Lakuriç Lakuriç Levişa Muhacir Ortakol Petrova Rahlin Sanayi Bölge Saraçhane Tabakhane Troşan Yagleniça Yeni	Aşağı Tabakhane Beyzade Bülbülderesi Çingene Dere Yalısı Hoça Islahhane İlyas Kuka Kaçanik Boğazı Kalealtı Katolik Maraş Panteliya Papaz Çarşı Potok Saray Boğazı Seydi Bey Suzi Şadırvan Terzi Toçila Tuzsuz Varoş	Arbana Bayram Suri Dalgınbaba Kamenica Kuzey Lakuriç Ortakol Petrova Pusnica Tuzsuz Yaglenica Yeni Hayat	Arbana Bajram Curri Çamëria Dardania Dodona 2 Korriku 12 Qershori 16 Korriku Iliria Jabllanica Jeta E Re Kongresi i Mana Lagja E Trimave Lagjja E Kalasë Lakuriqi Lidhja E Prizrenit Marashi 11 Marsi 24 Marsi 28 Nëntori Rilindja Shaban Polluzha 7 Shtatori Tabahane

4.8- Prizren Evi

Uzun süre Osmanlı Devleti'nin idaresinde ve kültürel etkisinde kalan Prizren, şehir kültürü ve mimarisi açısından da Osmanlı izleri taşır. Bu iz Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu'daki birçok yere nazaran daha barizdir. Orta Asya çadır kültürünü zaman ve mekâna bağlı olarak yoğurup eve tahvil eden Osmanlı, Balkanlar'da bu anlayışın en güzel örneklerini zirveye taşımıştır.

Prizren aynı zamanda “şairler membaı” olarak da adlandırılır. Şehrin güzelliği ve şöhreti onun “müze şehir” ya da “kaynak ve güzellikler şehri” olarak da bilinmesine vesile olmuştur. Hisarın alt yamaçlarında birbiri üzerine dizilmiş kalkan gibi eski evler şehre özel bir güzellik vermekteydi. Şehrin güzelliğini Sırbistan'ın Priştine Konsolosu Branislav Nuşiç, Maraş Mahallesi'nde içtiği kahvenin de tadıyla şöyle tasvir etmiştir: “İstanbul Boğaz'la muhteşem kucaklaşmasıyla gurur duysun, Edirne minarelerinin çokluğuyla gurur duysun, Selânik mağaralarına ve Olimp'e yakınlığıyla, Üsküp kahraman geçmişiyle, Ohri güzel ve geniş balık havuzlarıyla, İşkodra pazar ve çarşılarıyla gurur duysun, Prizren ise hepsinden çok gururlanacak ve yücecek bir şehir olarak yaşayacaktır. Eğer bir Türk'ün keyif yapmayı bildiğini itiraf edebiliyorsanız o halde ona bir yeri ya da şehri güzel yapan hususun ne olduğunu sorun. O size şu cevabı verecektir: “Güzel teferrüc ve iyi su” ve eğer öyle ise o zaman Prizren şehirler şehri, varoşlar varoşudur çünkü gerçekten bu iki hususa da sahiptir”.⁵⁸⁹

Fotoğraf 82: Prizren'de Fishequi Ailesinin Evi (PEEKKA)

⁵⁸⁹ F. Derviş, a.g.t., s.3

İslami gelenek ve yeterli olmayan güvenlik şartları dolayısıyla kadınların kamu ve sosyal hayata katılamaması nedeniyle evler yüksek bahçe duvarlı olarak inşa edilmişti. Bahçeler çok farklı renklerde çiçekler ve meyve ağaçlarıyla yemyeşil görünümündü. Bahçe içlerinden çok sayıda derenin geçmesi sayesinde özel öneme sahipti. Hemen hemen her evden potoklar (su kanalı) geçirdi. Ev içinin tabiat ve bahçeyle bağlantısı çok sayıda pencere, sofa, revak, balkon ve divanlar aracılığıyla kuruluydu. Eve ana kapıdan girilirdi. Ana kapı çatılı ve iki kanattan oluşurdu.

Evin çatısı öne doğru uzanmakta ve zemin katın çatısını taşıyan direkler tarafından desteklenmektedir. Birçok durumda bu mekân iki parçaya bölünmüş durumdadır. Bunun bahçe seviyesinde bulunan parçası revak olarak adlandırılmaktadır. Zeminden 50 santimetre kadar yükseğe kaldırılan ve tahta ile kaplanan diğer parça sofa olarak bilinmektedir. Açık bir şekilde söylenirse, revaklı evler daha rahattır. Bu, evin içinin bahçe ile bağlantısını kurmaktadır. Dolayısıyla, revak bahçenin bir kısmını kaplamakla birlikte evin bir parçası durumundadır. Revakların evin dış dünya ve doğa ile temasını sağlamak, yaz sıcaklarından sonbahar yağışlarından evi korumak gibi işlevleri vardır. Burada, gölgede, çalışmak, dinlenmek, akşam yemeği yemek ve hatta genel olarak sıcak yaz gecelerinde uyumak bile mümkündür.

Fotoğraf 83: Prizren Sokağı ve Evi (RVÖK)

Evler zemin ve diğere katlardan oluşmaktadır. Katlar birbirine ahşap merdivenlerle bağlıdır. Balkon aynı zamanda yeme içme, dinlenme ve çevre ile iletişim kurma mekânıdır. Balkonun son bölümünde yerden 50 santimetre yüksekte sofa yer alır. Bazı evlerde balkon pencerelidir. Bunlar köşe olarak adlandırılır.

Oda ev içinde tabanı halılar ile örtülü en rahat yaşama mekânıdır. Odada sabit olmayan hiçbir mobilya yoktur. Bunlar duvara monte edilmiştir. Yine duvarda yatak ve mitil koymaya yarayan dolap yer almaktadır. Başka bir dolap çamaşır koymaya yarar. Kapının arka tarafında tavana kadar uzanan tuğla soba bulunmaktadır.

Tuğla sobanın yanında hamam olarak adlandırılan banyo vardır. Odada banyonun varlığı insanların kişisel hijyene verdiği önemin göstergesidir. Duvarların yakınında yaslanmak için yastıkları olan makatlar (veya divan da denilir (sitters) bulunur. Duvar üzerinde tavana yakın, yaklaşık 40 santimetre aşağıda, cam, seramik ve bakır eşyaların saklandığı ahşap raflar yer alır. Odaların ışıklandırılması dikey pencereler vasıtasıyla gerçekleşir. Oda tavanları ahşap ile kaplıdır. Tavanlar dekoratif olup kalp şekilli bir göbeğe sahiptirler.

Evler büyüklüklerine bakılmaksızın aynı yapıya sahip oldukları görülür. Ahşap, çamur tuğla (kerpiç), taş ve diğer inşa malzemeleri evin yapımında kullanılmıştır. Bütün durumlarda balçık harç olarak kullanılırken, ahşap tablalar bağlantı için kullanılmıştır. Duvar önce balçık sonra ise kireç harç ile sıvanmaktadır. Bu harçlar dayanıklılığı sağlamak için saman ile karışık olarak yapılır. Evler, ayakkabı ile dolaşmadığı için oldukça temizdir. Revak ve bahçe de odalar kadar temizdir

Prizren, Osmanlı mimarisinin tipik örnekleri olan iki katlı, selamlıklı, bahçeli evleriyle; dar sokaklarıyla, hamam ve çeşmeleriyle bir Anadolu şehri görünümünü vermektedir. Prizren Mektupçusu Giritli Edip Sırrı Paşa'nın eşi Leyla Saz, Prizren'de 1870'de gözlemlerini aktardığı hatıralarında Prizren evlerini şöyle betimliyordu: Prizren ortasından çay geçen ovanın eteğine kurulmuş, dağa yaslanmış bir şehirdir. Vilayet merkezi yeni olmuş. Henüz onarılmamış sokakları dar; evlerinin çoğu, bahçesine bakan zemin odalarından ibaretti. Binalar taşla

yapılmış, sağlam ve odaları büyüktü. İki odanın arasında küçük hamamlar vardı. Hamamlar büyük dolap gibidir. Kazan, iki odanın arasına duvara konmuş, külhan yapılmış. Külhan kapısı soba gibi, fakat büyükçedir ve hamam kapısının bulunduğu odadadır. Külhan yanınca iki oda birden ısınır. Yanındaki odanın duvarında külhan hizasında hafif bir çıkıntıdan başka bir şey görülmez. Hamamsız bazı odalarda ocak, bazılarında kümbet vardır. Ocak malûm. Kümbet; tuğla ile örülüp dışına kahve fincanı tabağı kadar, fakat çukurca yeşil çanaklar gömülmüş yerli sobadır. Bir sabah bir akşam yakılır. Prizren'in soğuğuna karşı yeteri ısı verir ve ısısı devam eder. Odalarda döşeme tahtası yoktu. Döşeme yerine iyi dövülmüş toprakla karışık kumu suluca hamur halinde ezerek yere sürer, üstüne kireçle sıvar, kuruyunca defne yaprağı gibi yaprak döşer, üzerine Şarköy kilimi sererler. Her ay odaların duvarları, yer, avlu hep badanalanır. Bunu fakir hanımlar kendileri yapar, zenginler, badanacı kadınlara yaptırırlar. Evlerin pencerelerinde cam yerine kalın kâğıtlar kullanılır. Ensiz çubuk tahtalardan satrancî yekpare çerçeveye kalın beyaz kâğıt kaplatıp kırkma kâğıtla yapıştırırlar. Bütün şehirde on evden fazla camlı pencere yoktur.

Fotoğraf 84: Prizren Evlerinde Bulunan Bir Su Kanalı (Potok)(PEEKKA)

Evlerin hepsinin "hayat"ı, yani önü açık sofası, bahçesi vardır. Bahçede yarım arşın ya da daha çok enli "potuk", yani iki tarafı rıhtım gibi örülmüş dere vardır. Bunun suyu dağdan inip evden eve geçer. Berrak bir sudur. Kenarlarına çiçekler dikerler; hoştur. Odaların üç yan kerevetleri vardır. Pencereler açık olduğu için kerevetler de alçaktır. Bunların şiltelerini ve yastıklarını pamukla dokunmuş yerli kumaşlarla döşeyip üzerlerin, zenginleri halı örtmüşlerdir.

Halılar ince eski iş, gayet güzeldi. Orta halliler, Şarköy döşemelik kilimleri döşemişlerdi. Perde pek az. Zaten kâğıtlı pencerelere perdenin de lüzumu yoktu. Kahve, eski usul, iri gümüş zarflı fincanlarla verilir.⁵⁹⁰

Osmanlı döneminden kalma evlerin büyük bir kısmı XVIII. ve XIX. Yüzyıllara aittir. Çünkü daha önceki yüzyıllarda yapılan evler kerpiçten yapıldığı için günümüze kadar intikal edememişlerdir. Leyla Saz, hatıralarında sokakların dar ve eğri, evlerin çoğunun da taştan yapıldığını vurgulamaktadır. Zaten kendisinin 1870’de Prizren’de bulunduğu dikkate alınırsa bu dönemde kerpiç evler ömrünü tamamlamasa da nadiren ayakta kaldığı açıktır. XVIII. ve XIX. Yüzyıldan itibaren Prizren’de ev yapım tekniğinde ahşap ve kargir kullanılmaya başlanmıştır. Bununla beraber Osmanlı evleri her şeye rağmen günümüze kadar yok olmamak için ayak diremişlerdir.

Fotoğraf 85: Bir Prizren Konağı (PEEKKA)

Zamanla değişiklik gösterse de bir ya da iki katlı Prizren evleri mahremiyet nedeniyle duvarlarla çevrilidir. Komşu evlere, avlu duvarları arasında bulunan kapılarla geçilirdi. Böylece hiç sokağa çıkmadan komşular birbirlerini ziyaret edilebilmekteydi. 1999’da Sırp lar Prizren’i işgal ettiklerinde, evler arasındaki bu geçişlilik saklanmak için iyi bir fırsat yaratmıştır. Evlerin temeli doğal şartlardan etkilenmemesi için moloz taşlarla inşa edilmiştir.

⁵⁹⁰ Leyla Saz, *Harem’in İç Yüzü*, Düzenleyen: Sadi Borak, İstanbul–1974, s. 305–306.

Evlerin dış yüzeyi çamurla sıvanır ve badana yapılırdı. Dış cephe kireçle, iç cephe çivit veya kireçle boyanırdı. Bazı odalar badanalanırken keçi kılı da kullanılırdı. Böylece duvarlarda çatlak oluşmazdı. Leyla Saz'ında belirttiği gibi Prizrenli kadınlar her ay dış yüzeyi ve odaları badanalarlardı. Zengin olanlar ücreti mukabilinde bu işi fakir kadınlara yaptırırlardı. Çünkü odalarda ve sofada bulunan ocak veya kümbetten çıkan is kısa sürede duvarları pisletip karartıyordu.

Prizren evleri genellikle tek katlı ve bahçelidir. Mevsim durumuna göre farklı katlar tercih edilirdi. Dolayısıyla üst kat her zaman daha geniştir. Üst kata çıkmak için ahşap merdivenler kullanılırdı. Kalın duvarlı, küçük pencereci alt katlar kışın; ince duvarlı ve havadar üst katlar yazın kullanılırdı.⁵⁹¹ Evin içine girmeden önce hayat ya da avlu denilen geniş alana girilir. Buranın etrafında çardak, dibek, tuvalet gibi hayatı kolaylaştıracak bir takım yerler vardır. Hemen hemen her evin zemin katında duvara yerleştirilmiş tuğladan yapılmış bir ocağı vardır. Ocaklar bazen sokağa da çıkma yapabiliyordu. Ocakların çok karakteristik şekilleri vardır. Bunlar kiremitle örtülüdür. Dumanı ise dikdörtgen şeklindeki bacadan çıkar.⁵⁹²

Fotoğraf 86: Yamaçta Kurulan Bir Prizren Sokağı ve Evleri (RVÖK)

Yamaçta kurulan evler sularını Şar Dağları'ndan, Suzi Çelebi, Kukli Bey ve Kasım Bey Dereleri'nden alırlardı. Sular arklarla evlere taşınırdı. Bu, hem evlere bir ferahlık sağlar hem de bahçeleri sulardı. Bistriça Nehrinin sağ tarafında kalan mahalleler de Beyzade Deresi'nden istifade ederlerdi. Derelerden yararlanamayan evlerse kuyular aracılığıyla su ihtiyacını giderirlerdi. İçme suyu, her sokak başında bulunan çeşmelerden karşılanıyordu.

⁵⁹¹ Raif Virmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara-1999, c.1, s.192-193.

⁵⁹² Alpay İççiler, *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Prizren-2004, s.129-130.

Avluların etrafı çiçek ve ağaçlarla süslü olup hemen yanı başındaki küçük bahçeye sebze ve meyve ekilirdi. Çiçeksiz ev neredeyse bulunmazdı. Meyve ağaçlarından en çok dut ağacı göze çarpmaktadır. Prizrenli hanımlar ipek böceği yetiştirerek ev ekonomisine katkıda bulunuyorlardı.

Evin erkek çocuğundan biri evlendiğinde konut sıkıntısını çözmek için avlunun veya bahçenin uygun bir kenarına birkaç göz oda inşa edilirdi. Böylece ailenin, duvarla çevrili bir avlunun içinde bütünlüğü korunuyordu.

Fotoğraf 87: Şehzade Ailesinin Evinin Tavan Süslemesi (PEEKKA)

Yaşam yeri olan birinci katta temel unsurlar odalar ve sofadır. Sofa, odalar arasında bağlantıyı sağlayan gündelik yaşamın büyük bir kısmının geçtiği geniş salondur. Burası sedir ve halılarla döşenirdi. Geleneksel Türk kültüründeki çadırı simgeleyen odalar pavyon tarzında bu sofanın etrafında sıralanmıştır. Isıdan istifade edebilmek için sofaya açılan odaların kapıları daha küçüktür. Hatta bazı evlerde pencereler sofaya bakmaktadır. Bu nadir bir durumdur. Evlerin pencereleri çoğunlukla sokağa ve bahçeye bakmaktadır. İki katlı evlerde odalar sokağa doğru cumba şeklinde uzanmaktadır. Odaların tavan ve tabanları ahşaptandır. Zenginlerin konaklarındaki odaların tavanları ise geometrik şekillerle süslü ve oyma göbeklidir. Taban zemin halı, kilim gibi çeşitli yaygılarla kaplanırdı. Ancak bazı odalarda döşeme tahtası yoktur. Bunun yerine iyi dövülmüş toprakla karışık kum suluca hamur haline getirilerek yere sürülürdü. Daha sonra üstü kireçle sıvanır, en sonunda da bu karışım kuruyunca

defneyaprağı gibi yapraklar döşenerek üzerine Şarköy kilimi serilirdi.⁵⁹³ Her bir odanın diğerlerinden müstakil olarak sergen (gömme dolap), yüklük ve hamamları bulunur. Odaların birbirinden bağımsız yemek pişirme, oturma, dinlenme, uyuma ve depolama gibi vasıfları vardır.

Fotoğraf 88: Prizren Evlerinde Bulunan Bir Ocak ve Serçin (PEEKKA)

Her evin ambarı, ahır ve aralık yeri bulunurdu. Ambarlar genellikle dikdörtgen şeklindedir ve evin avlusunda yer alırdı. Mısır ve buğday ambarları birbirinden farklıdır. Ahırın üstünde biçilmiş kuru çayırın konulduğu otluhane denilen yer de vardır. Mutfaklarda avlunun bir kenarında mevcuttur. Mutfaklarda odunluk da bulunurdu.⁵⁹⁴

Osmanlı mahallesi, sokağı ve evi yerel dinamikler gözetilerek Prizren'e intikal etmiştir. Osmanlılar camiler, hanlar, mektepler, hamamlar, imarethaneler... vs. unsurlarla şehri süslediler. Böylece Prizren mimarisi, Osmanlı fizyonomisine bürünmüş oldu. Prizrenliler eğri ve dar sokaklarda tek veya çift katlı evlerde; avlu, sofa ve odalarında Osmanlı kültürünü yaşamaya devam ettiler. Gayrimüslimlerle aynı çarşıda çalışıp ayrı mahallelerde oturdular. Külliyelerin etrafındaki yapılardan istifade ederek günlük yaşamlarını idame ettirmeye gayret ettiler. Bu tarz şehre ait davranışları bir başka Osmanlı

⁵⁹³ L. Saz, a.g.e., s. 305–306.

⁵⁹⁴ A. İğçiler, a.g.e., s.135.

şehrinde de görmek her zaman mümkündür. Prizren, bu bakımdan Balkanlar'daki Anadolu'nun tipik bir yansımasıdır.

Fotoğraf 89: Prizren'de Bir Avlu (RVÖK)

Kosova sahrasında ve Prizren'de XIV. Yüzyılın sonlarında ve XV. Yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı hâkimiyeti XX. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında bölgede sosyal, iktisadi ve mimari açıdan köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Şehir, çarşı camisi diyebileceğimiz Sinan Paşa Cami etrafında büyüyüp gelişmiştir. Şehrin en büyük kamusal alanı bu caminin etrafıdır. Bu değişiklikler kendinden önceki medeniyetin izlerini tamamen ortadan kaldırmadan; etkilenen ve etkileyen bir kimlikle sürüp gitmiştir. Dolayısıyla köy kimliğine sahip olan yerler kısa sürede gelişerek şehirselleşmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış yerler bir kenara bırakılırsa hangi Anadolu şehrinde ne kadar Osmanlı eserine rastlanabilir? Nicelik olarak bir noktadan sonra tıkanıldığı aşikârdır. Buna karşılık Balkanlar'da özellikle Kosova ve Prizren'de Osmanlı eserlerini saymakla bitirmek mümkün değildir. Bu, onca savaşa, tahribata ve sahihsizliğe rağmen böyledir. Aslında bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin kalbinin attığı yerin Balkanlar olduğuna işaret eder.

Sonuç

XIV. Yüzyılda Balkanlar'da belirsizlikler içinde yaşayan yerli halklar istikrarsızlık ortamında, Osmanlı askerî yayılmasına uzun süreli bir direniş gösterememişlerdir. Kosova'nın ekonomik ve kültürel merkezi Prizren de bu yayılmaya dâhil olarak Balkanlarla Anadolu arasında bir odak noktası oldu. Prizren'de XV. Yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı hâkimiyeti XX. Yüzyıla kadar devam etti. Kısa sürede Osmanlı Devleti'nin mimari, folklorik, ekonomik, askeri ve siyasi etkisine bürünerek gelişti. Prizren, etkilenen ve etkileyen bir kimlikle Osmanlı fizyonomisine sahip çıktı.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllar arasındaki ekonomik ve siyasi çöküntüyü Prizren, coğrafi konumu sayesinde kısa sürede atlatmayı başarmıştır. Özellikle 1683 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya Savaşları şehri çok tahrip etmiştir. Eğer coğrafi konumu uygun olmasaydı Prizren, bu yıkım sırasında tarih sahnesinden çekilebilirdi. Coğrafi potansiyeli nedeniyle yeniden kolayca inşa edilebilmiştir. Prizren'in fetret dönemi diyebileceğimiz bu devirde birçok yerel ayan ortaya çıkarak siyasi ve ekonomik hayata yön vermiştir. Hatta bu idari yapıda güçlü olan güçsüzü devre dışı bırakarak XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürecek olan yeni bir dönemi başlatmıştır.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda başlayan milliyetçilik ve modernleşme; doğu-batı arasında bütünsel nitelikte çatlamalara yol açmış, ayrımlar zamanla büsbütün derinleşmiştir. Berlin Kongresi sonrası kurulan Prizren İttihat Cemiyeti, milliyetçilik damarından beslenerek Arnavut coğrafyasında müstakil bir devlet kurmaya niyetlendi. Hâlbuki cemiyetin ilk çıkış noktası bu değildi. Fikir belirsizliği ve uyumsuzluğa rağmen cemiyet, Arnavut milli uyanışını başlatmış ve daha sonra Osmanlı Devleti'nden koparak müstakil bir devlet haline gelecek olan Arnavutluk'a zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle Arnavut Devleti, Prizren İttihat Cemiyeti'ne yaslanarak kuruldu.

Prizren'de Balkan Savaşları sonrası Osmanlı hâkimiyeti tamamlandı. Balkan Savaşları sırasında kısa bir süre Bulgarlar işgali altında kalmışsa da I.

Dünya Savaşı'na kadar Sırlar şehri tamamen kontrol ettiler. I. Dünya Savaşı'nda müttefik Alman-Avusturya ve Bulgar kuvvetleri şehri Sırlardan geri aldı. Hâkimiyet gelgitleri arasında, 1929 yılında kurulacak olan Yugoslavya Krallığı'na kadar Sırlar, üçüncü kez Prizren'i işgal ettiler.

II. Dünya Savaşı'nda bu seferde Alman ve İtalyan birlikleri hâkimiyet tesis ettiler. II. Dünya Savaşı'nda Tito önderliğinde yapılan bağımsızlık mücadelesi kazanılınca Prizren, 1944 yılında kurulan Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer aldı. Tito, Kosova bölgesine özerklik verince nispi bir rahatlama dönemi başladı. Ancak bu dönemde sınırlar kapanınca şehrin Adriyatik sahilleri ve Arnavutluk'la olan bağları koptu. Dolayısıyla Prizren ekonomik bakımdan ciddi bir sıkıntıya düşünce Kosova, Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin en geri kalmış bölgesi haline geldi. Tito sonrası 1980 yılında Kosova'nın özerk statüsü kaldırılınca Sırlar baskılarını artırdılar. Hatta Sırlar, 1989 yılında Kosova'yı dolayısıyla Prizren'in Sırbistan'a ilhak ettiklerini ilan edince Prizren, dördüncü kez Sırp işgaline uğruyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki Nato askeri birlikleri 1999 yılındaki askeri harekâtı sonrası Sırlar, Kosova ve Prizren'den çekilmek zorunda kaldılar. Bu askeri harekât sonrası bölgenin sivil idaresi Birleşmiş Milletler'e, askeri güvenliği Nato birliklerine emanet edildi. Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler nezdinde Kosovalı Arnavutlar, Sırlar, ABD ve Rusya arasında süren uzun görüşmelerden sonra sürece ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin de ağırlığını koymasıyla Kosova, 17 Şubat 2008 yılında bağımsızlığını ilan etti. Nüfusunun % 95'i Müslüman Arnavut olan Prizren'de, Nato müdahalesi öncesi ve sonrası Sırlar'ın bölgeyi neredeyse tamamen terk etmesiyle Arnavutlar, etnik olarak en büyük grup haline geldiler. Priştine'den sonra 200 bin nüfusuyla Kosova'nın ikinci büyük şehri olan Prizren, taşradaki on binlerce Arnavut'un göçüne maruz kalınca Osmanlı döneminden çok farklı bir etnik kimliğe bürünmüştür.

Osmanlı idaresine girdiğinden itibaren Prizren, idari konum açısından hep sancak merkezi olmuştur. Bu idari yapısı da Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne göre bir ara vilayet merkezi olduysa da bu durum uzun sürmemiş tekrar Kosova Vilayeti'nin bir sancağı haline gelmiştir. Mevcut şartlar dikkate alınarak kimi zaman Kosova Vilayeti'nin kimi zaman da Manastır Vilayeti'nin bir sancağı olmuştur. Şartlar gereği idari yapıda yapılan düzenlemelere bağlı olarak Prizren ve ona bağlı kazaların mülki yapısını takip etmek oldukça güçleşmiştir.

Kosova ve Prizren, etnik yapı olarak Osmanlı Devleti'nin bir minyatürüdür. Birçok etnik kökene mensup milleti bünyesinde barındırır. Ancak öteden beri Arnavutlar ve Sırlar arasındaki en büyük tartışma etnik yapıyla ilgilidir. Sırlar, Kosova'nın en eski halklarından olduklarını ve Arnavut göçleri neticesinde sayıca azınlık durumuna düştüklerini iddia ederler. Bu teze karşı Arnavutlar, XVII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Harsburglarla işbirliği yapan Sırların, Osmanlı Devleti'nin baskısından korkarak kendi istekleriyle Macaristan'a göç ettiklerini ileri sürerler. Dolayısıyla zorunlu göç sonrasında Kosova ve Prizren'in etnik ve demografik yapısı değişmiştir. Kökeni tarihe dayanan bu sorun günümüzde bile Kosova üzerinde plan yapan Arnavut ve Sırp makamlarının dayanak noktasıdır.

Balkanlar'da doğu batı ekseninde önemli bir merkez olan Prizren, uzun süren Osmanlı hâkimiyeti sırasında ekonomik olarak gelişti. Adriyatik sahillerinden başlayıp Balkanları geçerek Anadolu'ya uzanan transit yol üzerinde ticari hayatı da ilerledi. Buna bağlı olarak para ekonomisi, zanaatta uzmanlaşma, pazara yönelik üretim arttı. Geçimlik hane ekonomisinden seri imalata geçiş sürecinde üreticiler arasında serbest rekabet de hızlandı. Süreç küçük esnafı olumsuz etkilerken, büyük esnafların palazlanmasını sağladı. Ayrıca tımar sisteminin işlemezliği büyük çiftçileri doğurdu. Rotulular, Buşatlılar ve Bolatinler gibi Prizren'in siyasi ve ekonomik hayatına birkaç asır yön veren ayanlar ortaya çıkardı. Tanzimatla başlayan merkezileşmeyle ayanların dirençleri kırılarak merkezi otorite yeniden sağlanmıştır.

XIX. Yüzyılda Prizren ekonomisini zanaatkârlar ve tüccarlar ayakta tutuyordu. Temel ihtiyaçlar bu iki sınıf tarafından karşılanıyordu. Zanaatkârlar şehir ekonomisine büyük bir dinamizm kazandırıyordu. Neredeyse bütün zanaat çeşitleri faaliyet halindeydi. Bunlar iş hayatında mal üretimi, hizmet üretimi, maden, sağlık, alım-satım gibi geniş bir yelpazeye yayılmışlardı. Özellikle tüfekçiler seri imalata geçerek ihracatta bulunuyorlardı. Martini Henry marka tüfeklerin imitasyonundan dolayı Düvel-i Muazzama sıklıkla tüfekçileri Bab-ı Ali'ye şikâyet ediyordu. Şikâyetler olumlu neticelenince şehrin en önemli zanaatı kısa sürede çöküş yaşadı. Tüfekçiler krizi meslek değiştirerek çözmeye çalıştılar. Tüfekçilikten bıçakçılığa ve telkariciliğe kayma söz konusu oldu. Arasta, Şadırvan, Bajdarhane, Papaz, Külhan, Kuyumcular ve Tüfekçiler gibi çarşı ve pazarların çokluğu Prizren'de ekonomik hayatın ne kadar canlı olduğunu gösteren delillerdi Ayrıca haftalık pazarlar ve yıllık panayırılarda da pek çok ürünü satma imkânı oluşuyordu. Çarşı ve pazarlar perakende yerine toptan alış-veriş için iyi birer fırsat sağlıyordu.

İşkodra-Kosova yolu mikro alanda ticareti bölgesel düzeyde tutuyordu. Arnavutluk'un Sırbistan, Avusturya-Macaristan, Makedonya ve Bosna ile ticaretinde bu yol kullanılıyordu. Dolayısıyla Belgrad, Saraybosna, Üsküp ve Selanik ticareti Prizren aracılığıyla yapılıyordu. Bunu farkedenden Osmanlı yönetimi yeni yollar yapmayı ihmal etmedi. Güzergâh üzerinde ticareti güvenilir kılmak için güvenlik, tamir ve bakım işlerinde masraftan kaçınmadı. Prizren'den en çok tüfek, deri ve şarap ihraç ediliyordu. Buna karşılık kolonyal ürünler, pamuk, tuz, kâğıt, çelik, demir, cam gibi maddeler ithal ediliyordu. Prizren, Osmanlı sancakları arasında ihracatı ithalatı geçen ender yerlerden biridir Prizren.

XIX. Yüzyılda Kosova'nın en büyük ticaret mekezi Prizren'in ticari ilişkiler ağı Selanik ve İşkodra Limanları üzerinden Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan ve İtalya'ya kadar uzanıyordu. Bu ülke ve limanlar haricinde bölgesel düzeyde Sırbistan ve Makedonya ile her zaman alış-veriş içerisinde oldu. Bahsedilen ticari ilişkilere genellikle İşkodralı tüccarlar kontrol ediyorlardı. Şirketleşen İşkodralı tüccarlar Prizren, Priştine, Yakova, Üsküp, Kalkandelen, Mitroviça gibi yerlerde şubeler açarak Kosova'nın

ekonomik hayatına iyice kök saldılar. Prizren daha çok üretici pozisyonundaydı. Ürettikleri mallar İşkodralılarca piyasaya pazarlanıyordu. İhracata yönelik ticarete İşkodralı tüccarların kar oranları asıl üretici pozisyonundaki Prizrenli zanaatkâr ve tüccarlardan daha fazla oluyordu.

Mikro bazdaki ticaret zamanla makro düzeye yükselerek evrenselleşti. Zira Adriyatik Denizi'ndeki limanlardan ve Orta Avrupa'dan gelen ticari emtia Selanik Limanı'na sevkolunuyordu. Ordan da dünyanın dört bir tarafına dağıtıldı. Ticari faaliyetler İşkodra'dan Selanik'e taşınınca Prizren ekonomisinde kırılma başladı. Çünkü Selanik'de her türlü malı en ucuza bulma imkânı vardı. Ayrıca Avrupa'da üretilen ürünler Selanik Limanı'nı doldurmuştu. İşkodra Limanı eskisine göre daha pahalıydı. Aynı malı Selanik'te daha ucuza bulan tüccarlar İşkodra Limanı'na sırtlarını çevirdiler. Dönüşüme Sanayi İnkılâbı, gümrükler, aşırı vergi oranları, ulaşım imkânları, suistimaller ve devlet tekeli sebepleri de eklenince Prizren ekonomisi alt-üst oldu. Transit ticaret gerileyerek şehrin sınırları içine kapanmak zorunda kaldı.

XIX. Yüzyılda nüfusun artmasına paralel olarak taşradakiler şehrin ekonomik merkezine eklemlendiler. Zanaat üretimine olan ihtiyacın artışı bu durumun doğal sonucuydu. Bu dönemde köylülerin artı değerlerini işleyen zanaatlar gelişme gösterdi. Gün geçtikçe durumu kötüleşen çiftçilere hükümet tarafından bir takım destekler veya yardımlar sağlandı. Kredi, tohumluk ve yiyeceklik zahire gibi imkânlar sunularak çiftçinin nefes almasına gayret edildi. Ancak lütfedilen imkânlar yetersiz olunca çiftçinin kalkındırılması planı akim kaldı. Çiftçi akarları negatife dönerken ticaret burjuvazisi güngeçtikçe zenginleşerek gelir bakımından büyük çiftlik sahiplerine ulaştılar. Hatta bir süre sonrada onları geride bıraktılar.

XIX. Yüzyılda Kosova bölgesinin en önemli teknolojik yatırımı olan demiryolu, Prizren ekonomisine en son ve en güçlü darbeyi indirdi. Mitroviça, Priştine ve Üsküp arasındaki hat 1874 tarihinde işlemeye başlayınca daha önce birkaç defa ekonomik bakımdan çöküntü geçiren şehir, bu teknolojik yatırım nedeniyle bir daha kendini toparlayamadı. Aslında yolun açılmasının perde

arkasında eşkıyalık ve isyanlar bakımından Osmanlı Devleti'nin en sorunlu bölgelerinden biri olan Kosova'ya kolayca asker, silah ve cephane sevk edilmesi yatıyordu. Ayrıca Avrupa'yla ulaşım bütünlüğü sağlanıp Kosova madenleri kolayca ihraç edilecekti.

Demiryolunun ilk planında Prizren-İşkodra ayağı vardı. Hatta bu amaçla birçok kez fizibilite çalışması bile yapılmıştı. Eğer Prizren tercih edilseydi Adriyatik Limanları'yla daha kolay ulaşım ve iletişim sağlanacaktı. Ancak güvenliğin ön plana çıktığı demiryolu yapımında Üsküp-Prizren-Mitroviça alternatifi değerlendirildi. Ulaşım ve güvenliğe katkıda bulunan demiryolları bir yandan da devlet idaresini daha da merkezileştirdi. Ne yazık ki Osmanlı Devleti, demiryolunun nimetlerinden istifade edemedi. Çünkü hattın işlemeye başlamasından yaklaşık çeyrek asır sonra bölgedeki beş asırlık hâkimiyeti sona erdi.

Demiryoluyla birlikte 1869 tarihinde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla önemi büsbütün artan Selanik Limanı, Prizren ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. Çünkü Sanayi İnkılâbı sonrası mamül maddeler daha ucuz ve kolay bir şekilde demiryoluyla taşınmaya başlanmıştı. Yerel ürünler yerine yabancı mallar Prizren pazarını istila etti. Bu durum olumsuz ekonomik sonuçlar doğurdu. Zanaatkârlar pazar payları daralınca yüzyılın sonlarına doğru işlerini tasfiye ettiler. Yüzlerce işletme kapandı. Bunların yerine Avrupalı malların satıldığı dükkânlar açıldı. Prizren XVII. Yüzyıldaki Osmanlı-Avusturya Savaşları'ndan sonraki en büyük sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştı. Ekonomik açıdan daha önce de sorunlarla karşılaşmış olsa da bir süre sonra bunun üstesinden gelmeyi başarmıştı. Ancak demiryolunun hizmete girmesi ve Selanik Limanı'nın önem kazanmasıyla bir daha belini doğrultamadı. Şehir izafi konumunda meydana gelen bu büyük değişimle birlikte bir dönüşüm ve kırılma yaşadı. O günden günümüze kadar da bu dönüşüm ve kırılmanın sıkıntısını yaşamaktadır. Bunun izlerini günümüzde bile bulma şansı vardır. Kuşkusuz dönüşümün başka izleri de vardı. Ancak bu izler farklı bir nedenle ortaya çıkmıştır. Bu da Osmanlı hâkimiyeti dolayısıyla Osmanlı kültürünün izleridir. Osmanlı ile birlikte, farklı kültürel değerler mozayiyiği şehirselleşmeye işlendi, nakşedildi.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

1.1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

Bâb-ı Ali Evrak Odası

Nezaret Gelen-Giden, 907/55-12

Cevdet Tasnifi

C. ML, 10066; C. ML, 13100; C. ML, 4934; C. ML, 5710.

Dâhiliye Nezareti Evrakı

DH. İD, 4/2- 11; DH. İD, 3-68, DH. İD, 97/1- 22; DH. İD, 44/22-10; DH. İD, 19/1-26; DH. İD, 82,-3; DH. İD, 108/1-39; DH. İD, 121-10; DH. İD, 44/1-13; DH. İD, 44/2-2; DH. İD, 44/2-9; DH. İD, 44/2-10; DH. İD, 92/1- 29; DH. İD, 133-10; DH. İ, 621-43208; DH. MKT,1311-3; DH. MKT,1326-19; DH. MKT,1527-13; DH. MKT,1571-87; DH. MKT,1587-22; DH. MKT,1572-8; DH. MKT,1583-109; DH. EUM, 59-14; DH. EUM, 59-14; DH. EUM, 21-5; DH. EUM. KADL, 21-5; DH. MUİ, 111-4; DH. MUİ,111-4; DH. MUİ, 94/1-34; DH. MUİ, 7/5-12; DH. MUİ,103-1-25; DH. MUİ,110-69; DH. MUİ,129-32; DH. TMIK. S, 51-60.

Hariciye Nezareti Evrakı

HR. SYS, 116-40; HR. SYS, 126-22; HR. SYS, 126-23; HR. SYS, 126-29; HR. SYS, 122-2; HR. SYS, 133-19; HR. SYS, 134-33; HR. SYS, 134- 34; HR. SYS, 150-16; HR. SYS, 151-52; HR. SYS, 151-82; HR. SYS, 145-57; HR. SYS, 194-69; HR. SYS, 118-24; HR. SYS, 123-45; HR. SYS, 217-43

İrade Tasnifi

İ. DH, 823-66309; İ. DH, 592- 41119; İ. DH, 877-69987; İ. DH, 42031; İ. DH, 34829; İ. DH, 34896; İ. DH, 43059; İ. DH, 42018; İ. DH, 765-62361; İ. DH, 42031; İ. DH, 1126-87999; İ. DH, 34829; İ.MBH, 1329 C./12; İ.MMS, 32-1334; İ. MMS, 37-1545; İ. MMS, 49-2110; İ. HR, 221-12890; İ. HR, 244-14491; İ. AS, 34-1318 N-10; İ. MF,8-1320 Ca/5; İ. MVL, 25279; İ. MVL, 785; İ. MVL, 5883; İ. MVL, 5186;

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV, 227-124; MV,154-9; MV,113-48; MV, 113-48; MV. 148-49; MV, 154-91; MV, 95-5; MV, 95-51; MV, 106-80; MV, 120-76; MV, 164-6; MV, 111-63

Sadaret Evrakı

A. MKT. MHM, 471-2; A. MKT. MHM, 450-59; A. MKT. MHM, 475-17; A. MKT. MHM, 737-42; A. MKT. MHM, 283-17; A. MKT. MHM, 486-39; A. MKT. MHM, 486-59; A. MKT. MHM, 486-41; A. MKT. MHM, 486-60; A. MKT. MHM, 486-79; A. MKT. MHM, 498-68; A. MKT. MHM, 463-100; A. MKT. MHM, 474-87; A. MKT. MHM, 498-66; A. MKT. MHM, 383-16; A. MKT. MHM, 6-56; A. MKT. MHM, 8-59; A. MKT. DV, 121-53; A. MKT. MHM, 303-89; A. MKT. MHM, 314-

100; A. MKT. MHM, 318–28; A. MKT. MHM, 484–25; A. MKT. MHM, 737–42; A. MKT. MHM, 316–15; A. MKT. MHM, 418–45; A. MKT. MHM, 493–75; A. MKT. MHM, 753–91; A. MKT. MHM, 493–75; A. MKT. MHM, 418–45; A. MKT. MHM, 134–18; A. MKT. MHM, 758–48; A. MKT. MHM, 219–61, A. MKT. MHM, 217–20A. MKT. MHM, 450–59; A. MKT. MHM, 456–9; A. MKT. MHM, 456–36; A. MKT. MVL, 53–86; A. MKT. MVL, 59–60; A. MKT. MVL, 36–43; A. MKT. MVL, 34–52; A. AMD, 74–27; A. MKT. UM, 203–54; ; A. MKT. NZD, 351–79.

Yıldız Tasnifi

Y. A. HUS, 159–62; Y. A. HUS, 173–1; Y. A. HUS, 159–73; Y. PRK. ASK, 4–36; Y. PRK. ASK, 3–17; Y. PRK. ASK, 4–56; Y. PRK. ASK, 196–89; Y. PRK. ASK, 97–59; Y. PRK. ASK, 7–3; Y. PRK. ASK, 6–51; Y. PRK. ASK, 54–53; Y. PRK. ASK, 54–45; Y. PRK. ASK, 95–13; Y. PRK. ASK, 159–46; Y. PRK. ASK, 235–10; Y. PRK. AZJ, 1–25; Y. PRK. EŞA, 1–76; Y. PRK. MYD, 2–1; Y. PRK. MYD, 2–1; Y. PRK. MYD, 2/3–4; Y. PRK. ASK, 4–49; Y. PRK. MYD, 2/1–2; Y. PRK. MYD, 2/1–5; Y. PRK. MYD, 22–70; Y. PRK. MYD, 14–9; Y. MTV. 308–54; Y. MTV. 259–34; Y. MTV, 38–64; Y. PRK. ŞD, 2–65; Y. PRK. UM, 32–17; Y. PRK. KOM, 14–84; Y. PRK. MF, 2–72;

1.2- KOSOVA DEVLET ARŞİVİ (ARKİVİ İ KOSOVËS)

Arkivi İ Kosovës, Fondi İ Lidhjes, Signatura XVIII/I (AK, FL, S XVII), İngiliz Konsolosunun 21 Haziran 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, II/3, Avusturya-Macaristan'ın Üsküp Viskonsülünün 14 Haziran 1881 Tarihli Raporu.

AK, FL, II/3, Avusturya-Macaristan'ın Üsküp Viskonsülünün 14 Haziran 1881 Tarihli Raporu.

AK, FL, S II/3, Avusturya-Macaristan'ın Üsküp Viskonsülünün 9 Haziran 1881 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVI/1, İngiltere Prizren Konsolosunun 10 Şubat 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVII/1, İngiltere Prizren Konsolosunun 30 Mart 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVII/1, İngiltere Prizren Konsolosunun 4 Ekim 1879 Tarihli Raporu

AK, FL, S XVII/1, İngiltere Prizren Konsolosunun 24 Şubat 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVII/1, İngiltere Prizren Konsolosunun 4 Ekim 1879 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVIII/I, İngiliz Konsolosunun 12 Mayıs 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 1 Nisan 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVIII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Mart 1880 Tarihli Raporu.

AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 24 Şubat 1880 Tarihli Raporu.
AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 29 Mart 1880 Tarihli Raporu.
AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 16 Haziran 1880 Tarihli Raporu.
AK, FL, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 24 Şubat 1880 Tarihli Raporu.
AK, FI, S XVII/I, İngiltere Prizren Konsolosunun 12 Haziran 1880 Tarihli Raporu.

1.3- ARNAVUTLUK ARŞİV MERKEZİ (AQSH)

AQSH, *F 113*, Dosya: I-8, Tarih 1872.

AQSH, *F 121*, Dosya: 138, Tarih 1869.

AQSH, *F 121*, Dosya: 485, Tarih 1908.

AQSH, *F 143*, Dosya: 89, Tarih 1909.

AQSH, *F144*, Dosya: 71, ty.

AQSH, *F 144*, Dosya: 25, Tarih 1689.

2- ANSİKLOPEDİLER

İslam (MEB Yayını)

İslam Türkiye Diyanet Vakfı Yayını)

Osmanlı (Yeni Türkiye Yayınları)

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye (İletişim Yayınları)

Cumhuriyet Dönemi Türkiye (İletişim Yayınları)

Türkler (Yeni Türkiye Yayınları)

3- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.esnaf-ks.org/site/>

<http://www.martinihenry.com>

http://www.museumonline.at/2006/sine_fine/sinefine/imagines/Via_Egnatia

<http://www.prizrenliler.org/content/view/16/29/>

[http://en.wikipedia.org/wiki/Dukat_\(StarTrek\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Dukat_(StarTrek))

4- KRONİKLER VE SALNAMELER

AŞIKPAŞAZADE. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yayına Hazırlayan: A.Nihat Adsız), Ankara, 1985.

BURSALI Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, .c. II, Kısım: II, İstanbul, 1328.

Enveri. *Düstûrname*,(Neşreden: Mükrimin Halil Yınanç), İstanbul, 1928.

Gelibolulu Mustafa Ali. *Kühû'l-Ahbâr*, c.V, rükn. IV, İstanbul, 1277.

HOCA Sadedin Efendi. *Tacû't-Tevarih*, c.I-V, Sadeleştiren: İ.Parmaksızoğlu, İstanbul, 1979.

Kosova Vilayet Salnamesi. Yayına Hazırlayan: Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2005.

MEHMED Süreyya. *Sicil-i Osmanî*, c. I-V, İstanbul, 1996.

Mehmed Neşri. *Neşri Tarihi I*, Hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, Ankara, 1983.

Mehmet Tahir Efendi. *Menakıb*, Prizren Kültür Anıtlarını Koruma Kurulu, No: 635–655.

Mustafa Nuri Paşa. *Netayic Ül-Vukuat*, Neşreden: Neşet Çağatay, c. I-II, Ankara,1987.

Neşri. *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Neşreden: Faruk Reşit Unat- Mehmet Altan Köymen, c. I, Ankara, 1987.

Prizren Vilayet Salnamesi. Prizren: Vilayet Matbaası, 1874.

Salname-i Vilayet-i Kosova, Def'a 6: Üsküb 1311 (Hicrî), 1893 (Milâdî), Üsküb Kosova Vilayet Matbaası.

Sâlnâme-i Vilayet-i Kosova, Def'a 7: Üsküb 1314 (Hicrî), 1896 (Milâdî), Üsküb Kosova Vilayet Matbaası.

5- YAYINLANMIŞ ESERLER

ABEL, Işık Tamdoğan. *"Hanlar Ya da Osmanlı Kentinde Yabancı"*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

ACUN, Hakkı-İBRAHİMGİL, Mehmet. *Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları İle Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

AĞIRAKÇA, Ahmet. "Birinci Kosova Savaşı İle İlgili İlk Kaynaklar", *I.Kosova Zaferi'nin 600.Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: Osmanlı araştırmaları Vakfı Yayını, c. VII,1994.

ALPAN, Necip. *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara: Çağdaş Basımevi,1978.

_____Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk, Ankara: Kardeş Yayınları, 1975.

AKBAYAR, Nuri. "*Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, c. I, 1985.

AKTEPE, Münir. "*Kosova*", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB Yayınları, c.VI, 1954.

AKTÜRE, Sevgi. *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı,1978.

ALTIPARMAK, Hamit. "*Hacı Ömer Lütfi'nin Tevarisi'nde Kültür Anıtları*", Çevren, Priştine, 1990.

ALSAÇ, Üstün. *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları,1993.

ARMAOĞLU, Fahir. *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1997.

ARÛ, A.Kemal. *Türk Kenti*, İstanbul: Yem Yayınları, 1998.

ASİMOV, Mücahit. "*Kosova Vilayeti'nde İptidaî Mektepler*", Çevren, Sayı: XXXVII, Priştine, 1983.

_____ "*Kosova Salnameleri'nde Yazıldığına Göre Kosova Vilayeti'ndeki Mektepler*", Çevren, Sayı: XXX, Priştine, 1981.

_____ "*Kosova'da Esirgenmemiş İslâm Anıtları*", Çevren, Sayı: III, Priştine, 1974.

ASLANAPA, Oktay. *"Balkanlar'da Türk Mimarî Eserleri"*, Türk Kültürü, Ankara, Sayı: 207–208, 1980.

AYDINLI, Halil İbrahim. *Sosyo-Ekonomik Değişim Sürecinde Belediyeler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*, c.III, Kitap 3, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981.

_____ *"Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları"*, Vakıflar Dergisi, c.III, Ankara, 1956.

BALKANLAR EL KİTABI, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan Pamuk, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, c. I-III, 2006.

BARCAN, Ömer Lütfi. *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolanizatör Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devrinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler"*, Vakıflar Dergisi, Sayı: II, İstanbul, 1942.

_____ *"Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyişine Ait Araştırmalar"*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c.XXIII, Sayı: I-II, İstanbul, 1963.

_____ *"İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler"*, Vakıflar Dergisi, Sayı: II, Ankara, 1942.

BAŞAR, Fehamettin. *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717–1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

_____ *"600.Yıldönümü Münasebetiyle I. Kosova Meydan Muharebesi (10 Ağustos 1389)"*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: XXXII, İstanbul, 1989.

BAYKARA, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

_____ *"Tanzimat da Şehir ve Belediye" 150. Yılında Tanzimat*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

_____ , *"Kaza"* , İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXV, 2002.

BEAUD, Michel. *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

BEKTAŞ, Cem. *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

BİLGE, Mustafa. “*Arnavutluk*”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. III, 1991.

BİLJANOVSKİ, Zlatko. “*Nekoi Podatoci Za Nadvoresnata Trgovija Na Makedonija Vo Vremeto Od Krimskata Do Balkanskata Vojna (Kırım Savaşından Balkan Savaşlarına Kadar Makedonya’da Ticaret Hakkında Bazı Yeni Bilgiler)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik INI, Sayı: I-II, Üsküp, 1962.

BORA, Tanıl. *Taşraya Bakmak*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

BOZBORA, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

BRİTVARSKİ, Dobrila Milojevic. “*Zanat u Prizrenu (Prizren’de Bıçakçılık Zanaatı)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohija (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Sayı: V Priştine, 1959.

CAN, Yılmaz. *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

CANSEVER, Turgut. “*Osmanlı Şehri*”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, c. II, İstanbul: İlke Yayınları, 1996.

CASTELLAN, Georges. *Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)*, Çeviren: Ayşegül Yaraman Başbuğ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.

CERASİ, Maurice M. *Osmanlı Kenti (Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

CEZAR, Mustafa. “*Türkler ve Şehirleri*”, İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İstanbul: İlke Yayınları, c.I, 1996.

ÇADIRCI, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

_____ “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, c.I, 1985.

ÇELİK, Yüksel. *Prizren İttihâd Cemiyeti ve Faaliyetleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

ÇEVİK, Zeki. *Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988.

DANIŞMEND, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınları, c.I,1947.

DEMİRKENT, Işın. *"14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti"*, I.Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1992.

DENY, Jean. *"Sancak"*, İslam Ansiklopedisi, Ankara: MEB Yayınları, c. X,1980.

DERVİŞ, Fetnan. *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitbevi Yayınları, 2002.

DOĞRU, Halime *"Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti"*, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.XIX, 2002.

DUKAGJİNİ, Enver. *"Vetite Politiko – Administrative Te Prizrenit"*, Çeviren: Mehtap Şimşek, Instituti i Historise se Kosoves, Priştine, 1974.

_____ *"Türk-Osmanlı Devrinde Dukacinde (Metohiyada) Şehir Yerleşim Yerleri ve Zanaatlar"*, Çevren, Sayı:XII, Priştine,1976.

ELDEM, Sedat. *"Türk Evi Plan Tipleri"*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul: Pulhan Matbaası,1954.

EMECEN, Feridun. *"Birinci Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi"*, I. Kosova Zaferi'nin 600.Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

_____ *"Kosova Savaşları"*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXVI, 2002.

ERDEM, Orhan. *Kosova/Prizren Bölgesinde Yaşayan Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.

ERGENÇ Özer. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler II, İstanbul: İlke Yayınları, c. I, 1996.

_____”Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, Ankara, c.IV, 1984.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Birinci Ferik Zeki. 1912 Balkan Harbine Ait Hatıratım, İstanbul: Dersaadet Matbaa-ı Askeriye,1927.

EVLİYA Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.V-VI, Sadeleştiren: T.Temelkuran-N.Aktaş, İstanbul, 1978.

EYİCE, Semavi. “Kosova’da Meşhed-i Hüdâvendigâr ve Gazi Mestan Türbesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. XXII, Sayı: XVI, İstanbul, 1961.

FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler* (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

_____ *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çeviren: Emine Sonnur Özcan, Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2006.

_____”Krizler ve Değişim 1590–1699”, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul: Eren Yayıncılık, c.II,2000.

GENÇ, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI. *Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004.

GİDEON, Sjoberg. “Sanayi Öncesi Kenti”, 20. Yüzyıl Kenti, Çeviren: Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitapevi, 2002.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.

_____”Nahiye”, İslam Ansiklopedisi İstanbul: MEB Yayınları, c.IX, 1964.

Göyünç, Nejat. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.VI, 1999.

GREDAVA, Rossitsa. “Orta Balkanlar’da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)”, Türkler, (Çeviren: M. Faruk Çakır), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. XIX, 2002.

GÜLSEN, Ayşegül. XIX. Yüzyılda Gilan Kazası (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım), Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2008.

GÜLTEN, Sadullah. “Kosova Tarihi Araştırmalarında Kuyud-I Kadime Arşivi’nin Önemi ve 55 Numaralı Prizren Mufassal Defterine Göre Prizren Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı”, Priştine: Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Sempozyumu, 2009.

GÜMÜŞÇÜ, Osman. XIV. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi, 1997.

GÜRAN, Tevfik. 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

HAFIZ, Nimetullah-ASİM, Mücahit. “Priştine Kitabeleri”, Çevren, Sayı: XV, Priştine, 1977.

HAFIZ, Nimetullah. “Sultan Murat Türbesi’ni Korumak İçin Verilen Bir Berat”, Çevren, Sayı: III, Priştine, 1974.

_____ “Priştine’de Sinan Paşa Cami”, Sanat Dünyamız, Sayı: XI, İstanbul, 1977.

_____ “Yugoslavya’da Bektaşî Tekkeleri”, Çevren, Sayı: XI, Priştine, 1976.

HALAÇOĞLU, Yusuf. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

_____ XIV. XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

_____ XVI. Yüzyıllarda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri, Ankara, 1993.

_____ “Kosova Savaşı”, I. Kosova Savaşı’nın 600.Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

_____“*Bulgaristan*”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VI, 1992.

HALİMİ, Kadri. “*Derviski Redovi i Njihova Kultna Mesta na Kosovu i Metohiji*”, Çeviren: Fetnan Derviş, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, Knijaga:II, Priştine, 1957.

_____“*Tabački Zanat (Prizren’de Tabakçılık Zanaatı)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi)*, Sayı: I, Priştine,1956.

HALL, Richard C. *Balkan Savaşları (1912–1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası)*, Çeviren: M. Tanju Akad, Ankara: Homer Yayınları, 2003.

HAMMER,J. Von. *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Tercüme: M. Ata), İstanbul-1336

HASKUKA, Esat. *Ura Çarshia Xhamia Dhe Lagja Arasta*, Prizren,1999.

_____Bridge, Street Market, Mosque, and Arasta Quarter,

Prizren,1999.

HAYTA, Necdet. *Balkan Savaşları’nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912–11 Ağustos 1913)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

HEYWOOD, Colin. “*Osmanlı Döneminde Via Egnatia 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol’daki Menzilhaneler*”, Sol Kol (Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

HORNBLOWER, Simon – SPAWFORTH, Antony, *The Oxford Classical Dictionary*, Newyork: Oxford University Press, 1996.

İBRAHİMGİL, Mehmet Z.-Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. II, 2006.

İBRAHİMGİL, Mehmet Z. “*Yerleşmesinde Tarikatların Önemi*”, İslamî Araştırmalar Dergisi, c.V, Sayı: IV, Ankara, 1993.

_____“*Kosova’da Türk Eserleri*”, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.XII, 2002.

İĞÇİLER, Alpay. *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Prizren: Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yayınları, 2004.

_____ "*Prizren'de Yok Olan Osmanlı Eserleri*", Medeniyet, Sayı: I, Yıl: I, Prizren, 2002.

İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, c. I-II, 2004.

_____ *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

_____ *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

_____ "*Balkanlar ve Türkler*", Bal-Tam Türklük Bilgisi, Prizren, sayı: III, 2005.

_____ "*Eyalet*", İslam Ansikopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, 1995.

İNBAŞI, Mehmet. "*Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti*", Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. XIX, 2002.

İNCİCİYAN, P.L., ANDREASYAN, H.D., "*Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*", İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: II- III, İstanbul, 1974.

İPŞİRLİ, Mehmet. "*Beylerbeyi*", İslam Ansikopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VI, 1992.

İVANİC, İvan. *Na Kosovu*, Belgrad, 1903.

JABLE, Ergin. *Kosova- Prizren Türk Ağzı Ses İncelemesi-Metin*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yeni Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

JAKA, Ymer. "*Një përfaqësues i Napolionit në Prishtinë (Napoleon'un Priştine'deki BİR Temsilcisi)*", Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Sayı: III, Priştine, 1974.

JASTREBOV, Ivan. *Ctara Sırbija (Eski Sırbistan)*, Çeviren: Raif Vırmıça, Priştine: Novisvet Basımevi, 1955.

_____“*Stara Sırbija i Albanija*”, SKA Spomenik, Knjiga 41, Belgrad, 1904.

_____“*Stara Sırbija*”, NIP Novi Svet, Priştine, 1995.

_____“*Sinan Paşa i Kukli Beg*”, Glasnik Srpskog Učenog Društva, Knjiga 43, Belgrad, 1876.

JELAVIÇ, Barbara. *Balkan Tarihi (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Çeviren: İhsan Durdu-Haşım/Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, c. I-II, 2006.

JIRECEK, Konstantin– RADONIC, J., *İstorija Srba (Sırpların Tarihi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad, c. II, 1952.

JORGA, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, c.I-V 2005.

KALEŞİ, Hasan. “*XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c.I, Sayı: I, İstanbul, 1979.

_____“*Kukli Beg i Njegove Zadužbine (Prizrenli Kukli Bey ve Vakıfları)*”, Çeviren : Fetnan Derviş, Prilozi za Orjentalnu Filologiju, Sayı: VIII-IX, Sarayevo, 1960.

_____“*Prizren Kao Kulturni Centar Za Vreme Turskog Perioda (Türk Döneminde Kültür Merkezi Olarak Prizren)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Albanoloji Araştırmaları, Sayı: I, Priştine, 1952.

_____“*Vilajeti i Prizrenit I*”, Perparimi, Sayı: II, Priştine, 1967.

_____“*Shënime Nga e Kaluamja e Prizrenit Gjatë Periodës Turke (Türk Dönemi Boyuca Prizrenin Geçmişiyile İlgili Kayıtlar)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Përparimi, Sayı: VII-VIII Priştine, 1961.

KARAL, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. IX, 1996.

KARPAT, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

KAYAPINAR, Ayşe - KAYAPINAR, Levent, "Ortaçağ'da Sırlar ve Devletleri", Balkanlar El Kitabı, c. I, Ankara: Karam Vadi Yayınları, 2006.

KAZMAOĞLU, Mine-Tanyeli Uğur. "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar", *Yapı*, Sayı: XXXIII, 1979.

KILIÇ, Orhan. "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362–1799), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.XIX, 2002.

_____ "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.VI, 1999.

KİEL, Michel. "Prizren", The Encyclopedia of Islam, Leiden, c. VIII, 1995.

KOÇU, Reşat Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Yayınları, 1969.

KODAMAN, Bayram. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

KOSOVA-PRİZREN'DE OSMANLI ESERLERİ. Yayına Hazırlayan: Osman Baymak, Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, 2001.

KOSTİC, Petar. *Prosvetno-Kulturni Život Pravoslavnih Srba U Prizrenu I Njegovoj Okolini U XIX. I Početkom XX. Veka (Prizren ve Çevresindeki Ortodoks Sırların XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Eğitim-Kültür Hayatları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Üsküp, 1933.

_____ "Prizrenski Mutasarifi i Valije u XVIII. i XIX. Veku (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren Vali ve Mutasarrıfları)" (Çeviren: Fetnan Derviş), GSND, Üsküp, 1929.

KOSTİC, Kosta. *Naši Novi Gradovi Na Jugu (Güneyde Bazı Yeni Şehirlerimiz)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad, 1922.

KRİJAZOVSKİ, Riste. "Neki Novi Podatoci Za Trgovinskitе Vraki Na Makedonija Sa Sredna Evropa Vo Prvata Polovina Na XIX. Vek (XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Makedonya'nın Doğu Avrupa İle Ticareti Hakkında Bazı Yeni

Bilgiler”, Çeviren: Fetnan Derviş, İstoriya, Spisanije Na Sojuzot Na İstoriskite Društva Na S.R. Makedonija, God. I, br. 2, Üsküp, 1965.

KUBAN, Doğan. *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: YEM Yayınları, 1995.

_____ *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Mısırlı Matbaacılık A.Ş., 1995.

_____ “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziksel Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, c. VII, Ankara, 1968.

KUNT, Metin. *Sancaktan Eyalete (1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İdaresi)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

KÜLÇE, Süleyman *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.

LAİNOVİC, Andrino. “Prizrenski Paşalık Polovinom XIX. Veka na Osnovu İzveštaja Francuskih Konzula u Skadru (*İşkodra Fransız Konsolos Raporlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Prizren Paşalığı*)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Sayı: III, Priştine, 1974.

MALCOLM Noel. *Kosova (Balkanları Anlamak İçin)*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.

MALETİÇ, Edt. Miailo. *Kosova Nekad i Danas- Kosova Dikur e Sot, (Dünden Bugüne Kosova)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad: Ekonomska Politika, 1973. (Yazarlar: Anton Berişa, Dr. Mehmed Begraça, Ömer Bütüçi, Mr. Vladimir Bovan, Dr. Branko Boškoviç, Yovam Vasoviç, Mr. Nusa Gaşi, Dr. Yovan Glişiç ve diğerleri...)

MARKOVIĆ, Zagorka. “*Kujundžijski Zanat u Prizrenu (Prizrende Kuyumculuk Zanaatı)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije (Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Sayı: VII-VIII, Priştine, 1964.

MİKİC, Dorde. *Trgovačke veze Kosova sa Srbijom, Austrijom i Vlaškom u XIX. Veku (“XIX. Yüzyılda Kosova’nın Sırbistan, Avusturya ve Romanya’yla Ticari İlişkileri)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Zbornik Filozofskog Fakulteta, Priştine, c. VIII, 1971.

_____“O Trgovini Kosova i Okolnih Krajeva (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kosova ve Çevresinin Ticareti)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova, br. XII, Seria B, Priştine, 1974.

MİKİĆ, Dj. “Trgovina i Trgovački Kapital Na Kosovu u XIX Veku Do 1912, Privreda i Društveni Odnosi Od Najstarijih Vremena Do 1918 Godine (Kosova’da En Eski Zamanlardan 1918 Yılına Kadar Ekonomi ve Toplumsal İlişkiler, XIX. Yüzyılda 1912 Yılına Kadar Ticaret Ve Ticari Sermaye)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Zbornik Filozofskog Fakulteta, Priştine, c. III, 1988.

MİLE, Ligor. *Çështje Të Historisë Agrare Shqiptare Fundi i Shekullit XVIII–Vitet ’70 Të Shek. XIX. (Arnavutların Ziraat Tarihi Meselesi (XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın 70’li Yılları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran, 1974.

MİLLAR, Fergus *The Roman Empire and its Neighbours*, London: Duckworth Press, 1981.

MONOGRAFI, *Kosovo-Kosova*, Çeviren: Fetnan Derviş, Belgrad, 1973.

MUMFORD, Lewis. *Tarih Boyunca Kent*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

NAÇI, Stavro. *Shqipëria e Veriut Në Shekullin XVIII. (Letra Të Zëv. Konsujve venedikas të Shkodrës) 1706-1756 (XVIII. Yüzyılda Kuzey Arnavutluk İşkodra Konsolos Yardımcılarının Mektupları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran, c. I, 1976.

NİKOLİÇ, Serafim. *Prizren Od Srendnjeg Veka Do Savremenog Doba Urbannisticko- Arhitektonski Razvoj (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren’de Kentsel Mimari Gelişme)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prizren, 1998.

NOVAKOVIĆ, Stojan. “*Francuske Službene Beleške O Zapadno Balkanskim Zemljama İz 1806–1813 (1806–1813 Yıllarındaki Batı Balkan Ülkeleriyle İlgili Resmi Fransız Kayıtları)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Spomenik, Sayı: XXXI, Belgrad, 1898.

ORMAN, Canan Çalışkan. *Salnamelere Göre Kosova (1879–1900)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007.

_____ *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayınevi, 1985.

_____ *“Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, c. I, 1985.

OSİ, Maliç. *“Prizren Antik Kent ve Onun Tabyaları”*, Bay Dergisi, Yıl: 2, Sayı: VIII-X, Prizren, 1995.

ÖZERGİN, K.- Kaleşi, H.- Eren, İ. *“Prizren Kitabeleri”*, Vakıflar Dergisi, Sayı: VII, Ankara, 1948.

ÖZEY, Ramazan. *“Balkanların Coğrafi Yapısı”*, Balkanlar El Kitabı, Ankara: Karam Vadi Yayınları, c. I, 2006.

ÖZKAYA, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

_____ *“XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”*, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. XIII, 2002.

PAKALIN, Mehmet Zeki. *“Baştına”*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, c.I, 1993.

PETROVİC, Durdzica. *“Puškarski Zanat u Metohiji (‘Metohiya’da Tüfekçilik Zanaatı)”*, Çeviren: Fetnan Derviş, Vesnik Vojnog Muzeja JNA (Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nin Sesi, Sayı: II, Belgrad, 1955.

_____ *Prilog Prilog Datiranju Jatagana, Prema Mestu Izrade (Yapım Yerine Göre Yataganların Tarihlendirilmesine Bir Katkı)”*, Çeviren: Fetnan Derviş, Yugoslavya Halk Ordusu Askeri Müzesi'nin Sesi, Sayı:III, Belgrad, 1956.

PIRENCE, Henri. *Ortaçağ Kentleri*, Çeviren: Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

PRENKAJ, Marijan. *Prizreni Dhe Rrethina Në Shekulin XIX Dhe Në Fillim Të Shekullit XX (XIX. Yüzyılda Prizren ve Çevresi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Prishtine, 1998.

PULAHA, Selami. *“Krahinat Verilindore Të Sanxhakut Të Dukagjinit-Hasi Dhe Popullsia E Tyre Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XVI (XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Dukagin-Has Sancağının Kuzeydoğu Bölgeleri ve Bu Bölgelerdeki Nüfus)”*, Çeviren: Fetnan Derviş, Gjurmime Albanologjike, Seria E Shkencave Historike (Albanoloji Araştırmaları, Tarih Bilimleri Serisi), Prishtine, c. II, 1974.

RAHİMİ, Shukri. *Vilajeti I Kosavës 1878–1912*, Çeviren: Ergin Jable, Prishtine, 1974.

RADOVIĆ, Dobrila Milojevic. *“Britvarski Zanat u Prizrenu (Prizren’de Bıçakçılık Zanaatı)”*, Çeviren: Fetnan Derviş, Glasnik Muzeja Kosova i Metohija ((Kosova ve Metohiya Müzesinin Sesi), Prishtine, 1959.

RECEPOĞLU, Altay Suroy. *Kosova’da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

_____ *Prizren’de Türk Dönemi Kültür Mirası*, Prizren: Fikri ve Medya Hizmetleri Derneği Yayınları, 2009.

_____ *“Fetihten Önceki Fetih”*, *Tarih ve Düşünce, Araştırma ve İnceleme Dergisi*, Mayıs 2000.

_____ *“Prizrenli Şair Ümmi Sinan 893/1487- 958–1551”*, *Bay*, Sayı: XXXII, Temmuz, Prizren, 1998.

RİZAJ, Skender. *Lidhja Shqiptare e Prizrenit Në Dokumente Angleze–The Albanian League Of Prizren In The English Documents (İngiliz Belgelerinde Prizren Arnavut Birliği)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Arkivi i Kosovës, Prishtine, 1978.

_____ *“Kosova’daki Melamî Tekkelerinde Mevlâna’ya Ait Gelenekler”*, I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi, Konya, 1998.

_____ “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaletinin İktisadi Durumu” Prilozi, Broj 30, Sarajevo, 1980.

_____ “Kosova Vilayeti Teşkilatı”, VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

_____ “Organizimi Administrativ i Kosovës Në Shekullin XIV-XVI”, Çeviren: Fetnan Derviş, Pérparimi, Sayı: IX, Priştine, 1969.

_____ “Prizren,” *Prizren Prej Tanzimatit Deri Te Lufta e Pare Ballkanike 1839–1912 (Tanzimat’dan Birinci Balkan Savaşına Kadar Prizren (1839–1912))*, Çeviren: Mehtap Şimşek, Albanologjike, Sayı: XIII, Priştine, 1984.

_____ “Ekonomia Dhe Shoqëria e Kosovës Në Gjysmën E Dytë Të Shekullit XIX Sipas Burimeve Osmane, Angleze Dhe Shqiptare (Osmanlı, İngiliz ve Arnavut Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova’nın Ekonomisi ve Toplumu)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Sayı: V, Priştine, 1976.

_____ “O Migracionim Kretanjima Na Balkanu 1877–1879 (Balkanlarda Emigrasyon Hareketleri 1877–1879)”, Çeviren: Fetnan Derviş, ANU Bih, Posebna Izdanja–Knji. XXX, Odelenje Društvenih Nauka, Knj. 4, Sarajevo, 1977.

SAZ Leyla. *Harem’in İç Yüzü*, Düzenleyen: Sadi Borak, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

SEL Hüseyin. “Afyonkarahisar’da Sivil Mimari”, Afyonkarahisar Kütüğü, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, c. I, 2001.

SELÇUK, Havva. “Rumeli’de Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri”, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. XIX, 2002.

SERJEANT, R.B. *İslam Şehri*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

SERTOĞLU, Mithat. “I. Kosova Meydan Savaşı”, Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, c.II/8, 1966.

SHEHU, Bedrush. “Një Raport J.Myerit Për Kosovën Në Vitin 1838 (1838 Yılında J. Müller’in Kosova İle İlgili Bir Raporu)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Kosova, Sayı: V, Priştine, 1976.

SHKODRA, Zija. *Esnafët Shqiptare Shek. XV-XX, (XV-XX. Yüzyıllarda Arnavut Esnafları)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Tiran, 1973,

_____ “Çështje Të Tregut Shqiptar Gjatë Periudhës Së Rilindjes Kombëtare (Milli Uyanış Dönemi Boyunca Arnavutlarda Ticaret Meselesi)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Sayı: II, Tiran, 1978.

_____ “Kontribut Për Historinë E Panairëve Shqiptare Kontribut (Arnavut Fuarlarının Tarihi Gelişimine Bir Katkı)”, Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike (Tarih Araştırmaları), Priştine, ty.

SHUFLAJ, Milan. *Serbët dhe Shqiptarët (Sırlar ve Arnavutlar)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine, 1968.

SİPAHİ, Bahtiyar. *Tarihi ve Siyasi Yönüyle Kosova*, Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, 2009.

_____ *Balkanlar'ın Son Kalesi Mamuşa*, Bursa: Gülmat Ofset Matbaacılık, 2007.

SLOANE, William M. *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul: Süreç Yayıncılık, 1987.

SOFUOĞLU, Ebubekir. *1851-1912 Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kosova'da Osmanlı İdaresi*, İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, ty.

SOYYİĞİT, İbrahim. *15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuat Defteri'nin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

STATOVCI, Drita. *Zhvillimi Historik I Zejtarisë Dhe Rëndësia E Saj Bashkëkohore Për Strukturën Ekonomike-Shoqërore KSA Të Kosovës (Zanaatçılığın Tarihi Gelişimi Ve Bu Gelişimin Çağdaş Kosova Sosyalist Özerk Bölgesinin Ekonomik-Sosyal Strüktüründeki Önemi)*, Çeviren: Fetnan Derviş, Priştine, 1982.

STEWİG, Reihard. *İstanbul'da Çıkmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi*, Çeviren: R. Turfan, M.Ş. Yazman, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1966.

SUSSHEİM, Karl. "Arnavudluk", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: MEB Yayınları, c. I, 1977.

SÜRGEVİL, Sabri. "XIX. Yüzyıl Ortalarında Üsküp", Osmanlı Ansiklopedisi, YTY, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. V, 1999.

ŞABANOVIÇ, Hazım. "XVIII. Asra Kadar Yugoslavya Ülkelerinde Türk-İslâm Kültürü", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl: I, Sayı: II, Ankara, 1964.

ŞEHİR VE YEREL YÖNETİMLER. Editörler: Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, c. I-II, 1996.

ŞEMSEDDİN Sami. "Prizren-Prizren Sancağı", Kamusü'l A'lâm, İstanbul, c.II,1899.

_____ *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.

ŞİMŞEK, Mehtap. *19. Yüzyıl Sonunda Kosova (1878–1900)*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil, 2005.

TANKUT, Gönül. "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

TANYELİ, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1987.

TANZİMAT'IN 150. YILDÖNÜMÜ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

T.C. DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI. *Defter-i Hâkâni Dizisi 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937–1530) II*, Ankara, 2004.

_____ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.

TEKELİ, İlhan *Bölge Planlama Üzerine*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.

_____ *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1982.

THËNGJİLLİ, Petrika. "Karakter i Dhe Vendi i Kryengritjeve Popullore Të Viteve '30 Të Shek. XIX. Në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare (XIX. Yüzyılın 30'lu

Yıllarındaki Halk Ayaklanmalarının Karakteri ve Arnavut Milli Hareketlerindeki Yeri”, Studime Historike, Sayı: IV, Tiran, 1980.

_____”*Lufta e Armatosur Kundër Zbatimit Të Reformave Centralizuese Osmane Në Shqipëri 1836-1839 (Osmanlıların Merkezileştirme Reformlarının Arnavutlukta Uygulanmasına Karşı Silahlı Mücadele)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Studime Historike(Tarih Araştırmaları), Sayı:III, Tiran, 1979.

TODOROV, Nikolai, *The Balkan City, 1400–1900*, Washington: University of Washington Press, 1983.

TODOROVA, Maria. *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

TUĞLACI, Pars. *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

TUNCEL, Metin. “Türkiye’de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: XXIII, İstanbul, 1988.

TUNÇDİLEK, Necdet *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1986.

UĞUR, Yunus. “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar, *Türk Şehir Tarihi*”, Türkiye Araştırmaları Literatüre Dergisi, c. III, Sayı VI, İstanbul, 2005.

UZGEL, İlhan, “*Kosova Sorunu ve Türkiye*”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı: 210–212, Ankara, 1998.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. I, 1982.

ÜNAL, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

_____”*Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı*”, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, 1999.

ÜNLÜ, Mucize. *Kosova Vilayeti’nin İdari Taksimatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun–2002

ÜSTÜN, İbrahim. *Kosova'da Türkçe Basın (1871–2003)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

VARLIK, M. Çetin “*Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi*”, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, 1999.

VIRMİÇA, Raif. *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

_____ Suzi Çelebi ve Vakıf Eserleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

_____ Prizren'de Rrotlalar Hâkimiyeti ve Vakfiyesi, Prizren: Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yayınları, 2008.

_____ *Menakıp Hacı Mehmet Tahir Efendi*, Prizren: Yeni Dönem Yayınları, 2001.

_____ *Emin Paşa Vakfiyesi*, Prizren: Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yayınları, 2006.

_____ *Kosova Hamamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

_____ “*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri Üzerine Geçmişten Günümüze Prizren Camileri*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 118, İstanbul, 1996.

VLADİMİR, Boban. *Jastrebov u Prizrenu*, (Çeviren Fetnan Derviş), Priştine, 1983.

YILMAZ, Muzaffer. *Balkan Harbinden Günümüze Kosova*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.

YÖRÜKAN, Ayda. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara: İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Arştırma Dairesi Yayınları, 1968.

YÜCEL, Mualla Uydu. “*Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar*”, Balkanlar El Kitabı, , Ankara: Karam Vadi Yayınları, c. I, 2006.

YÜKSEL, İ.Aydın. “*Kosova'da Türk Eserleri*”, I. Kosova Zaferi'nin 600.Yıldönümü Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

ZAMPUTI, İnjac. “*Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë veriore e të mesme në shekullin XVII, I, II, 1610–1650 (XVII. Yüzyılın Ortalarında Kuzey Arnavutluk’taki Durum)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, USHT- IHGJ (Tiran Devlet Üniversitesi Tarih ve Dil Enstitüsü), Tiran, 1963.

ZİROJEVİÇ, Olga. “*Prizren Şehri, İslamiyet ve Hıristiyanlığın Beraber Yaşamının Bir Örneği*”, XI. Türk Tarih Kurumu Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

ZOGRAFSKİ, D. “*Bitolska İ Skopska Oblast Vo Britanski Dokumenti Od 1869 Godina (1869 Yılına Ait İngiliz Belgelerinde Manastır ve Üsküp Bölgeleri)*”, Çeviren: Fetnan Derviş, Godinik Na Ekonomskiot Fakultet Skopje, c. XX, Üsküp, 1977.

6- KAYNAK ŞAHISLAR

DERVIŞ, Fetnan. 18 Ekim 1973 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

HACİ, Adem. 04 Ağustos 1968 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

JABLE, Ali. 02 Nisan 1947 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

JABLE, Ergin. 11 Nisan 1970 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

JABLE, İsmet. 11 Kasım 1951 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

LUMA, Cemil. 08 Nisan 1949 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

MORİNA, İrfan. 26 Mart 1955 Mamuşa Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

RECEPOĞLU, Altay Suroy. 24 Eylül 1949 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren’de ikamet etmektedir.

SİPAHİ, Bahtiyar. 1951 Mamuşa Doğumlu. Türkiye Bursa Nüfusuna Kayıtlı olup Bursa'da ikamet etmektedir.

ŞİLİK, Şadan. 28 Ekim 1971 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren'de ikamet etmektedir.

ŞİMŞEK, Mehtap. 04 Haziran 1982 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren'de ikamet etmektedir.

TATLİ, Kuytim. 11 Aralık 1959 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren'de ikamet etmektedir.

VİRMİÇA, Raif. 1950 Doğumlu. Kosova Prizren Nüfusuna Kayıtlı olup Prizren'de ikamet etmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

1978'de Nevşehir'de doğdum. İlk ve Ortaöğrenimimi Nevşehir'de tamamladım. 1996 yılında girdiğim Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldum. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak Nevşehir'de Sosyal Bilgiler Öğretmenliği görevine başladım. 2001 yılının Aralık ayında Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi ABD'na Araştırma Görevlisi olarak atandım. 2004 yılında "İngiltere'nin Musul Vilayeti'nde Kürt Devleti Projesi (1918-1919)" başlıklı tezle Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden bilim uzmanı ünvanı alarak mezun oldum. Yayınlanmış makale ve tebliğlerim bulunmaktadır.

ÖZET

İzafi lokasyonu oldukça uygun olan Prizren Sancağı, bu özelliğiyle eski çağlardan itibaren önemli yerleşimlere sahip oldu. XIX. Yüzyılda Prizren şehri hem Balkanlar'daki Osmanlı modernleşmesinin hem de hızla gelişen uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden biri haline geldi. Prizren, Berlin Kongresi sonrası Arnavutlarla meskûn yerlerin pay edilmesi üzerine Arnavut uluslaşmasının odağı konumuna yükseldi. Olayları yakından takip etmek isteyen İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya- Macaristan ve İtalya gibi büyük devletler burada konsolosluklar açtılar.

Birçok etnik kökeni bünyesinde barındıran Prizren'in ekonomisi büyük ölçüde zanaatlara ve ticarete dayanmaktadır. Etnik-mesleki ayrışım toplumsal işbölümünün parçası olarak gelişmiştir. Balkanlar'ın en büyük zanaat merkezlerinden biridir. Tüfekçi, kuyumcu ve bıçakçı ustalarının namları tüm Balkanlar'da ve Anadolu bilinmekteydi. Ticaret, Süveyş Kanalı açılıncaya kadar ağırlıklı Adriyatik sahillerindeki limanlarla özellikle de İşkodra'yla yapıyordu. Daha sonra ticaretin yönü doğu istikametine kayarak Selanik Limanı'nı önem kazanmıştır. Çünkü Sanayi İnkılâbı sonrası kapitalizmin iyice gelişmesiyle daha ucuz ve bol Avrupa kökenli mallar Selanik Limanı'ndan uygun fiyatla tedarik edilebiliyordu.

Modernleşmenin somut örneklerinden biri olan demiryolunun bölgede yarattığı dönüşüm sonucu tipik bir Balkan şehri olan Prizren'in ekonomisi ve ticareti zayıfladı. Gün geçtikçe artan kapitalist ekonomik ilişkiler, şehir ekonomisine ağır bir darbe indirmiştir. Sermaye sahiplerinin üretim ve tüketim alışkanlıkları da sanayi sektörüne yansımayınca sosyo-ekonomik yapı zaman içinde değişmiştir. Dolayısıyla değişimle birlikte gümrükler, aşırı vergi oranları, ulaşım imkânları, suistimaller ve devlet tekeli sebepleri de eklenince Prizren ekonomisi alt-üst oldu. Transit ticaret gerileyerek kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca zamanla birçok zanaatın ortadan kalkarak maziye karışmasına neden oldu.

ABSTRACT

With an appropriate location Prizren Region has had very important settlements since ancient times because of this feature. In 19th century city of Prizren has become one of the important center both in Ottoman modernization in Balkans and rapidly growing international trade. After Berlin Congress, Prizren, has moved into the position in focus on the Albanian's nationality with the Albanian share of the residential location. Some countries, as England, France, Russia, Italy and Austria – Hungary opened consulates in Prizren for following the incidents closely.

Prizren Economy, which has included many ethnic origins, largely depended on trade and commerce. Ethnic occupational decomposition developed as a part of social work share. Prizren used to be one of the biggest craft center in Balkans. The fame of Gunners, Jewelry, Knife makers was well known in Balkans and also in Anatolia. Until Sues Canal was opened commerce and trade were heavily made at Adriatic Coast ports, especially at İşkodra.

The direction of trade moved to the east and Thessalonica has become very important port. After the industrial revolution and also after the development of capitalism Thessalonica became the center part in which cheaper and abundant European origin goods could be found in convenient price.

One of the concrete examples of modernization in these times was railway and this example created a conversion which caused economic weakness in Prizren as being the city of Balkans. Ever, increasing capitalist economic relations has a heavy blow about city's economy. When production and consumption habits of capital owners in the industrial sector didn't reflect their effect on economy so the economic structure of the city had changed in that time. Therefore, with charge customs, excessive tax rates, transportation facilities and monopoly abuse of government had caused bad affection on city's economy. Transit trade was forced to withdraw backing its shell. In addition to that this situation also caused many crafts to be disappeared over time.